

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

RIBNICA NA DOLENJSKEM

19810

TEMATSKA ŠTEVILKA »KRONIKE«
IZ ZGODOVINE RIBNICE NA DOLENJSKEM

Uredništvo »Kronike« je v drugi številki 30. letnika zbralo razprave iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem. Z njo želimo opozoriti na nekatera vprašanja iz preteklosti Ribnice in njene okolice, povzeti dosedanja spoznanja in spodbuditi nova raziskovanja zgodovine Ribnice in Ribniške doline. Številka »Kronike« Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem je tako obračun storjenega in hkrati izviren prispevek k raziskovanju zgodovine Ribniške doline, saj večina razprav (če ne v celoti, pa vsaj deloma) temelji na primarnem zgodovinskem gradivu. Pobudo za tematsko številko o Ribnici na Dolenjskem je dal odbor za proslavo 900-letnice Ribnice pri Skupščini občine Ribnica, ki je številko tudi finančno podprl. Denarno sta nam pomagali še gospodarski organizaciji Inles in Riko. Številko »Kronike« Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem je pripravil uredniški odbor »Kronike« v tesnem sodelovanju s prof. Janezom Debeljakom.

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

30. letnik Ljubljana 1982 2. zvezek

Otorepec Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku — Stran 79

Contributions to the History of Ribnica and its Surroundings in the Middle Ages

Prelovšek Damjan: Romarska cerkev pri Novi Štifti na Dolenjskem — odmev Sanmichelijeve arhitekture v Sloveniji — Stran 87

The Pilgrim Church near Nova Štifta at Dolenjsko; the Echo of Sanmicheli's Architecture in Slovenia

Gestrin Ferdo: Reformacija v Ribnici in okolici — Stran 95

Reformation in Ribnica and its Vicinity

Simoniti Vasko: Organizacija obrambe pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju — Stran 101

The Organization of Defense Against the Turks on the Territory of Ribnica in the 16th Century

Melik Vasilij: Ribnica in deželnozborske volitve 1861—1913 — Stran 109

Ribnica and the Provincial Diet Elections, 1861 to 1913

Vodopivec Peter: Prispevek k zgodovini kočevske železnice — Stran 117

A Contribution to the History of the Kočevje Railway

Vovko Andrej: Ribniška društva do leta 1918 v luči njihovih pravil — Stran 122

The Societies of Ribnica until 1918 in the Light of Their Regulations

Kambič Mirko: Dolina suhe robe na starih fotografijah — Stran 131

The Valley of Woodenware on Old Photographs

Bras Ljudmila: Ribnica, njene lesne obrti in lončarstvo — Stran 144

Ribnica, Its Wood Trades and Pottery

Granda Stane: Izvajanje agrarne reforme na veleposestvu Oskar Kozler iz Ortneka — Stran 152

Carrying Out the Agricultural Reform on the Landed Property of Oskar Kozler from Ortnek

Cizelj-Zajc Ivanka: Partizansko gospodarstvo v ribniškem okrožju 1944—1945 — Stran 160

Partisan Economy on the Territory of Ribnica Between 1944—1945

Žumer Vladimir: Razvoj občine Ribnica kot družbenopolitične in samoupravne skupnosti od osvoboditve do ustave leta 1974 — Stran 170

The Development of the Ribnica Commune as the Socio-political and Selfmanaging Community from the Liberation until the 1974 Constitution

Na ovitku: Sončni obroč, medenina, 18. stoletje, velikost: premer 65 mm, Narodni muzej Ljubljana

Ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik dr. Peter Vodopivec. Tehnični urednik Vasko Simoniti. Oblikovalec Julijan Miklavčič

Izdaja Zveza zgodovinskih društev Slovenije, sekcija za krajevno zgodovino. Sofinancirata Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenije. — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12. Tekoči račun 50101-678-49040 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana — za »Kroniko«). Letna naročnina 180 din za posamezne naročnike, 280 din za ustanove, posamezna številka 120 din, dvojna 200 din

DONESKI K ZGODOVINI RIBNICE IN OKOLICE V SREDNJEM VEKU

BOZO OTOREPEC

Najdbe iz prazgodovinske in zlasti rimske dobe v Ribnici in okolici dovolj zgovorno pričajo o že zelo stari — čeprav sorazmerno redki — naseljenosti tega področja.¹ O dokaj živahnem prometu pa pričajo ceste in pota, ki so v rimskem obdobju — pa tudi že preje — vodila tod mimo dalje proti jugu do Kolpe ali pa na Notranjsko.²

Slovenska poselitev je sledila naravno stari potom in zajela predvsem že naseljene kraje z obdelanimi polji in njivami. Toda čeprav kaže Dolenjska med Savo, Gorjanci in zgornjo Krko močno naselitev, pa je bilo področje Ribnice prvotno nekoliko slabše naseljeno. Slovenci so le počasi prodirali v velike gozdove, ki so se razprostirali od Ribniške doline in Suhe krajine na severu pa vse tja do Kolpe na jugu ter od Loške doline na zahodu pa do Bele krajine na vzhodu. Naseljevali so se ob obrobni predelih kasnejšega nemškega ozemlja že pred nemško kolonizacijo, niso pa se naseljevali v gozdovih okoli izvirov Kolpe in v Kočevskem Rogu. Zelo na redko so kolonizirali dolino Črmošnjice. Le od Ribnice so prodrli nekoliko globlje v obširne gozdove vse tja do obrobja kasnejšega mesta Kočevja. Od tridesetih let 14. stoletja se začne tod obsežna ortenburška kolonizacija, ki do konca tega stoletja od ribniške in loške strani naseli Kočevsko.³ To je bila še v 13. stoletju obsežna gozdnata pokrajina, ki je s Poljanami in Kostelom spadala pod obširno ribniško gospostvo.⁴

Krajevno ime Ribnica je nedvomno že zelo staro. Ko se leta 1220 prvič omenja v ohranjeni listini, ima že obliko »Rewenicz«, konec srednjega veka pa že ponemčeno »Reiffnitz«⁵. Podoben razvoj imena je imela koroška Ribnica, kraj ob Vrbskem jezeru, jugozahodno od Celovca. Ta se prvič omenja že leta 977 kot Ribniza, ok. 1150 kot Riuiniz, leta 1171 kot Ribuenicz, sredi prve polovice 13. stoletja kot Riuentz, sredi stoletja Rivenz in Reyuencz oz. Reivenz, leta 1283 pa že kot Reifenicz in 1326 končno kot Reyffnitz.⁶

Ribnica naj bi pomenila vodo z ribami,⁷ oziroma področje voda, rek in potokov, v katerih je dosti rib.

Tako je razumljivo, da je Ribnica prvotno označevala celo pokrajino, enako kot verjetno tudi Vinice in Poljane. Raztezala se je po mnenju M. Kosa nekako od Žlebiča pa do Dolenje vasi, v njej pa so ležale številne vasi. Med najstarejše je šteti tiste, za katere je bilo že leta 1241 rečeno, da leže v »pokrajini Ribnica« (in contrata Reifenitz): oba

Zapotoka, Vinica, Sušje, Breg, Gorenja vas, Goriča vas, Dolenja vas in Hrvača.

Ob robih ribniškega ozemlja so kraji, katerih imena že kažejo na kasnejši nastanek v gozdnih predelih kot na primer Gorenji in Dolenji Lazi in Preska (= preseka).⁸

Po mnenju L. Hauptmanna naj bi krajevno ime Hrovača oziroma Hrvača kazalo na naselje Hrvatov.⁹

Jedro kolonizacije tega področja je bilo nedvomno v Ribnici, ki je ležala med Gorenjo in Dolenjo vasjo, podobno kot je to bilo pri Logatcu. Na nemško kolonizacijo kažejo krajevna imena kot Nemška vas (1417 Payersdorf, tj. Bavarska vas), Breg (1241 Williginrein), Goriča vas (1241 Weichartsdorf) ter nekateri kasnejši kočevski priimki.¹⁰

Najstarejši gospodarji Ribnice so bili po danes znanih zgodovinskih virih Turjačani. Leta 1220 je Engelbert Turjaški dal v fevd bratom Karlu, Rupertu in Albertu iz Loža, iz koroške rodbine Vovbrško-Strmških »vas Sodražico, ki leži v Vinici, to je v našem gospostvu v Ribnici« (Stoidrasicz villam que iacet in Weinicz scilicet in dominio nostro in Rewenicz) z vsemi pravicami in koristmi, vodami, gozdovi, ki leže do meja Loža, z izjemo pašnikov in drugega. Bratje iz Loža pa so zato Turjačanu vrnili tri kmetije v Brežah, ki so jim bile zastavljene za 12 mark, njegovim ženi pa so podarili še drugih 12 mark denarja.¹¹

Gospostvo Ribnica je bilo torej v tistem času last, verjetno dedna last oziroma alod Turjačanov.¹²

V nekaterih starejših pa tudi novejših publikacijah zasledimo trditev, da je bila Ribnica turjaška že leta 1082 in da se takrat tudi prvič omenja v zgodovini.¹³

Ta trditev temelji na podatku iz tako imenovane turjaške rimane genealogije, ki je bila sestavljena šele leta 1584, sklicujoč se na listine iz 11. stoletja, ki naj bi bile takrat na Turjaku.¹⁴

Ta rimana genealogija oziroma rodoslovje Turjačanov pripoveduje, da so leta 1057 živeli na Turjaku bratje Konrad, Adolf in Pilgrim. Leta 1067 se je Konrad poročil z Barbaro iz Finkenberga in zgradil Gornji Turjak. Leta 1081 je umrl. Dve leti pozneje — torej 1083, po nekaterih pa 1082 — je njegov sin Konrad (star kvečjemu 15 let) vzel za ženo Katarino iz Žovneka, ki mu je rodila sina Pilgrima in s katero je živel skupaj 24 let. Nato ima genealogija podatek, da je ta Konrad dobil desetino v Ribnici (»Herr Con-

radt Reiffnicz zehende bekham»), a brez vsake navedbe leta. Iz tega so nekateri sklepali, da je Konrad dobil desetino v Ribnici kot doto ob poroki s Katarino Žovneško, to je leta 1083, oziroma 1082 pri drugih, kar naj bi bila tudi doslej najstarejša znana omemba Ribnice.

Že Franc Kos je v tretjem zvezku svojega Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku negiral vrednost teh podatkov, ker zanesljivi zgodovinski viri ne poznajo ne omenjenega Konrada, ne njegovih bratov Adolfa in Pilgrima.¹⁵ J. Gruden je nato v recenziji tega zvezka Gradiva menil, da ne gre obsojati vsake trditve, ki je vsaj verjetna, čeprav se ne da izpričati z listinami iste dobe in kot primer navedel omenjeno turjaško genealogijo iz 1584, ki naj bi temeljila na starih listinah iz turjaškega arhiva, kot je rečeno v uvodu te genealogije. Nato je F. Kos v svojem sestavku »O najstarejših Turjačanih«¹⁶ še enkrat zavzel stališče do omenjene genealogije. Poudaril je, da je bila sestavljena v istem stoletju, v katerem so mnogi »historiografi« na debelo izmišljevali zgodovinske dogodke. Genealogija omenja, da zajema iz listin, ki so bile tedaj na Turjaku, vse potrjene s »pedtschafft vnd sigillen«, toda če so se ohranile tiste iz 13., 14. in 15. stoletja, zakaj se ne bi ohranile tudi listine iz 11. in 12. stoletja? Schönleben in Valvasor nič ne poročata o teh starih listinah, tudi ne, da so se izgubile. Tudi v kopalni knjigi iz 18. stoletja ni teh najstarejših listin. Osebe, ki so omenjene v genealogiji, se ne omenjajo v nobenem drugem zanesljivem viru iz istega časa. Grad Finkenberg, od koder naj bi bila Barbara, ki naj bi se 1067 poročila s Konradom Turjaškim, je v srednjeveških virih neznan. Tudi žensko osebno ime Barbara je v tem času še neuporabljano, saj ni niti enkrat omenjeno v skoraj 4500 objavljenih listinah iz tega časa, v »modo« je prišlo šele v 15. stoletju. Tudi ime Adolf je v rabi šele od 13. stoletja. Katarina iz Žovneka, s katero naj bi se poročil Konrad II. leta 1082 oz. 1083, je enako nemogoča, saj se Žovneški prvič omenjajo šele leta 1173,¹⁷ sam grad Žovnek pa je bil zgrajen verjetno šele med leti 1130 in 1139.¹⁸ F. Kos na koncu meni, da omenjena genealogija iz 1584 v njegovih očeh za 11. in 12. stoletje nima prav nobene zgodovinske vrednosti in da zgodovina ne pozna za 11. stoletje nobenega Turjačana. Prvi je Engelbert, ki ga omenjajo listine iz let 1162, 1177 in 1178. F. Kos je sicer nekako spregledal dejstvo, da je omenjena rimana genealogija nastala res šele leta 1584, toda očitno na podlagi genealoških podatkov iz starejše dobe — se-

veda enako izmišljenih in netočnih. Kajti že na grbovni plošči, vzdani še danes na Turjaku, ki govori o ponovni zidavi gradu po potresu 1511 za Trojana Turjaškega leta 1520, najdemo že podatek, da je grad začel zidati Konrad Turjaški leta 1067.¹⁹ Torej je morala neka genealogija Turjačanov biti znana že tedaj.

Kako napačno so tolmačili podatke celo iz ohranjenih originalnih listin, naj pove še naslednji primer. Anton Skubic, marljivi, toda žal strokovno veliko premalo podkovani zbiratelj zgodovinskega gradiva za Ribnico, prinaša v svoji Zgodovini Ribnice in ribniške pokrajine o njeni najstarejši zgodovini tole: »Sovneški so odstopili Ribnico ter pristavi na Vinicah in v Sodražici, torej troje posestev, Turjaškim leta 1082. Tega leta se je poročil Konrad Turjaški (1067—1107) s Katarino Sovneško, ki mu je prinesla za doto omenjena tri posestva.«²⁰ V resnici pa, kot smo videli, govori rimana genealogija samo o desetinah v Ribnici in nič o načinu pridobitve. Podatek o omenjenih treh krajih je dejansko vzet iz originalne pergamentne listine iz leta 1220, ki smo jo omenili že zgoraj in s katero je Engelbert Turjaški podelil v fevd Loškim »vas Sodražico, ki leži v Vinici, to je v našem gospostvu v Ribnici«! Regest te listine, toda pod napačnim datumom 1227, prinaša že J. L. Schönleben leta 1681 v svoji genealogiji Turjačanov tudi z napačno navedbo vsebine, namreč da je Engelbert Turjaški prodal Loškim »gospostva Vinico, Sodražico in Ribnico« (dominia Weinitz, Stodrasitz & Reiffnitz).²¹ Iz podelitve v fevd je nastala torej kar prodaja, iz ene vasi Sodražice, ki je ležala v (pokrajini?) Vinica v turjaškem gospostvu Ribnica, pa so nastala kar tri gospostva! Tudi desetine v Ribnici iz leta 1082 gredo verjetno na rovaš Schönlebna, ki je v omenjeni genealogiji prvi trdil, da je Katarina Žovneška prinesla Konradu II. te desetine v Ribnici kot zastavo za 600 ogl. mark dote.²² Verjetno pa je tudi ta podatek prikrojen po listinah od 8. maja 1241, ki sta bili nekoč v turjaškem arhivu. Obe sta bili izdani na isti dan v Perovem pri Kamniku, ko je bil tam avstrijski vojvoda Friderik Bojeviti. S prvo listino je Konrad I. Žovneški predal svojemu zvestemu (vazalu) Herbordu Turjaškemu vso desetino, ležečo v pokrajini Ribnica (in contrata Reifenitz), in sicer v dveh vaseh, imenovanih Zapotok, in v drugih vaseh kot Vinica, Sušje, Breg, Gorenja vas, Goriča vas, Dolenja vas in Hrvača, kar vse je imel on v fevdu od oglejskega patriarha Bertolda. V drugi listini pa mu je podelil v fevd vso desetino v Dobropolju, Ribnici in Velikih Poljanah, tudi fevd oglejskega pa-

triarha.²³ Milko Kos je domneval, da je šlo tudi tu za tri enote, bodisi za tri fare (desetine!) ali za tri pokrajinske enote.²⁴

Mogli bi torej reči, da je omenjena turjaška rimana genealogija iz 1584 nastala na osnovi neke starejše turjaške genealogije, morda še izpred leta 1520, sestavljene iz napačno branih, razumljenih in interpretiranih listin kasnejšega 13. stoletja s Turjaka ter dodajanjem izmišljenih osebnih imen, žentev in letnic. Izpričano zgodovinsko dejstvo je, da je bila Ribnica kot pokrajina leta 1220 gospodstvo Turjačanov, po Hauptmannovem mnenju njihov alod. Po smrti Konrada, verjetno sina Engelberta Turjaškega, je bila Ribnica darovana Ogleju, ta pa jo je podelil med leti 1245 in 1248 v fevd Ortenburžanom. Visokosvobodni Turjačani so torej v prvi polovici 13. stoletja obubožali in bili že vsaj leta 1241 ministeriali Žovneških, kasneje pa Španhajmov.²⁵

Ko si leta 1263 Friderik in Henrik Ortenburška z dedno pogodbo, sklenjeno ob posredovanju njunega fevdnega gospoda Ulrika III. Španhajmskega, razdelita vso rodbinsko posest, prejme Henrik na Kranjskem poleg gradov Jama in Kamen na Gorenjskem tudi gradova Čušperk in Ribnico s posadkami, imetjem in vsem pripadajočim, kar je ležalo med Kolpo in Soro. Takrat se torej prvič izrecno omenja ribniški grad Ortenburžanov.²⁶

Izza te omembe nam viri precej časa molče o Ribnici. Šele leta 1303 najdemo poleg goriških ministerialov na Dolenjskem kot Hmeljniškega, Višnjegorskega, Črnomaljskega in Žumberškega omenjenega tudi nekega Pelegrina iz Ribnice,²⁷ morda tamkajšnjega oskrbnika. Drug Ribničan, neki Tesec, je bil 1327 »officialis et antarius« v Ložu.²⁸ Kramar Leo iz Ribnice je 1343 kupil od Turjačanov desetino od deset in pol kmetij »v Dobropolju v okolici Bruhanje vasi«, ki je bila še vedno fevd Žovneških, sedaj grofov Celjskih.²⁹ Ta nekoč žovneška desetina v »pokrajini Ribnici« je bila 1343 predmet spora med Ortenburžani in Turjačani.³⁰ Leta 1384 je oglejski patriarh Filip znova podelil v fevd Hermanu Celjskemu med drugim tudi to desetino v Ribnici,³¹ enako 1389 patriarh Johannes in 1425 patriarh Ludvik.³²

Ribnica je bila za Ortenburžanov sredi 14. stoletja že pomembno gospodarsko in upravno središče. Priče neke listine iz leta 1340, ki je bila zapisana in izdana zelo verjetno v Ribnici, so bili na primer grof Oton Ortenburški, vitez Friderik Chatter s Čušperka, gospod Lilian, vikar v Ribnici, ter ortenburški vitezi Bertold Švab, Hajncel iz Rovt, Bertold iz Dan ter Vulfig, imenovan Mrav-

lja (Amayz).³³ Bertold Švab je tri leta kasneje imel v Ribnici zaprtega v ječi po nalogu Ortenburžanov viteza Rutliba Hmeljniškega, ki ga je izpustil šele, ko sta z bratom Lovrencem obljubila, da se ne bosta maščevala grofom, še posebno pa ne Švabu.³⁴

Leta 1350 najdemo v srednjeveških listinah prvo omembo Ribnice kot trga. Z listino od 1. julija 1350, izdano »ze Reyfnicz im marcht« je Tristan iz »Sajevca v Ribnici« prodal Ortenburžanom 16 kmetij v Poljani ob Kolpi.³⁵ Ribnica je torej kot rezultat gospodarskih gibanj tistega časa, pa tudi zaradi politično-upravnih teženj Ortenburžanov dosegla določeno krajevno avtonomijo z delno samoupravo, vse seveda v okviru tamkajšnjega ortenburškega gospodstva.

Listina od 19. marca 1352 kaže v določeni meri pomen Ribnice kot ortenburškega politično-upravnega središča. Takrat je bila v trgu sklenjena in izdana ženitna pogodba med grofom Dionizom II. iz Krupe in grofico Ano, sestro grofov Otona in Friderika Ortenburških, v kateri je Krupski nakazal ženi za 1000 mark oglejskih pfenigov jutrnje v zastavo razno posest, med drugim pol Starega gradu, pol Otočca in drugo.³⁶ Grof Oton je bil večkrat v Ribnici, tako na primer leta 1372.³⁷ Tu je po Valvasorju leta 1374 tudi umrl.³⁸ Tudi njegov brat grof Friderik je bil ponovno v Ribnici,³⁹ kjer se med drugim omenja leta 1384 njegova hiša (»in domo habitationis nostre in Reyfnicz«),⁴⁰ morda pa je s tem bil mišljen ribniški grad. Leta 1397 srečamo prvič omenjenega viteza Hermana s Čušperka kot ortenburškega oskrbnika v Ribnici (»pffhleger in der Reyffienz«).⁴¹

Kot fara se Ribnica omenja sorazmerno pozno. V seznamu cerkvenih desetin iz leta 1296 ribniške fare še ni najti,⁴² enako ne v onem iz okoli leta 1350.⁴³ Leta 1340 je vendarle že omenjen vikar v Ribnici,⁴⁴ a cerkev sv. Štefana omenja prvič šele listina od 3. aprila 1353, ko je vitez Nikolaj Kaul s Čušperka prodal kmetijo na Mali gori v šmarski fari vitezmu Vulfigu, imenovanem Mravlja iz Ribnice, ki jo je kupil za večno luč v cerkvi sv. Štefana za blagor duše pokojnega brata Ulrika in njegove žene Vulfilte.⁴⁵ Za farno organizacijo je pomembna listina oglejskega patriarha Ludvika od 1. maja 1363. V njej najprej pravi, da je zvedel, da so bila v gozdovih fare sv. Štefana v Ribnici, ki so bili dotlej neobljudeni in neobdelani, zgrajena mnoga naselja, gozdovi spremenjeni v njive in sezidane nove cerkve v Kočevju, Poljanah, Kostelu, Osilnici in Gotenici in ena v Kranjski gori. Nato podeli Ortenburžanom, ker ležijo te nove cerkve v njihovem gospodstvu in deželskem sodišču,

patronatne pravice nad temi cerkvami, duhovnike pa podredi matični cerkvi v Ribnici, ki prejme pravico vmestitve na te podružnice.⁴⁶ Očitno je torej ribniška fara prvotno obsegala tudi Kočevsko. S to listino se je cerkvena organizacija prilagodila novemu stanju, nastalem z ortenburško kolonizacijo tega področja.

Že leta 1366 se omenja tudi bratovščina na oltarju sv. Jurija v farni cerkvi sv. Štefana v Ribnici, ki je to leto kupila za vzdrževanje večne luči kmetijo v Radljeku.⁴⁷ Za vso farno cerkev je skrbel posebna bratovščina sv. Štefana.⁴⁸ Leta 1372 je zastavil ribniški tržan Mihael svojo kmetijo v Ratju oltarju sv. Treh kraljev v farni cerkvi sv. Štefana, ležečem na levi strani cerkve in to za posojenih 12 mark beneških šilingov. Kmet Pavel je moral od kmetije letno odrajtovati eno marko šilingov in 20 šilingov, za kar je moral nabaviti olje za osvetlitev oltarja. Mihael si je pridržal pravico do odkupa kmetije ali zamenjave za drugo, grof Oton Ortenburški pa je dal kot fevdni gospod k tej zastavi svoje soglasje in pečat na listino.⁴⁹

Ribniški župnik Nikolaj se 1383 omenja kot osebni kaplan grofa Friderika Ortenburškega.⁵⁰ Po njegovi smrti leta 1389 je grof Friderik prezeniral patriarhu za ribniškega župnika Urbana iz Loža,⁵¹ ki se je 1405 poravnal s Stično glede neodvisnosti Ribnice od stiške fare Št. Vid.⁵² Leta 1404 se omenjata dve kmetiji last ribniškega farovža, celo v oddaljeni Šmarati pri Ložu.⁵³ Iz 1492 imamo podatek o ribniški bratovščini Rešnjega telesa, lastnici desetini v Hrovači.⁵⁴

Pomemben dokument predstavlja lista iz leta 1377, s katero je grof Friderik uredil vprašanje dedovanja grofije Ortenburg v primeru, da bi umrl brez dedičev; najprej ga nasledi bratranec škof Albreht iz Trienta, za njim pa grofje Herman Celjski starejši, njegov sin grof Herman mlajši in nečak grof Viljem. Med ortenburško posestjo se izrecno omenja tudi grad Ribnica skupno s trgov, ki je bil delno zastavljen materi grofici Ani Ortenburški. V tej listini se omenjata kot ortenburška trga tudi še Radovljica in Poljane.⁵⁵

Tako so Ribnico in vsa ostala ortenburška posestva po smrti zadnjega Ortenburžana leta 1418 podedovali grofje Celjski.⁵⁶ Ker je dolenska posest Ortenburžanov veljala kot fevd Ogleja, je patriarh Ludvik leta 1425 podelil sedaj Hermanu Celjskemu Ortnek, Ribnico, Kočevje, Čušperk, Poljane, Kostel in drugo nekdanj ortenburško posest.⁵⁷

Novi fevdni gospodje so v ribniški farni cerkvi že leta 1427 na novo ustanovili in postavili nekdanji oltar sv. Trojice, toda sedaj

posvečenem Mariji in sv. Mohorju in Fortunatu, zaščitnikoma oglejskega patriarhata, in ga bogato obdarili, med drugim tudi s »hišo ob vodi blizu mostu, kupljeno od Glaviča«, v kateri naj bi stanoval kaplan nove ustanove.⁵⁸

Nekdanja ortenburška posest v Ribnici in okolici je popisana v fevdni knjigi Celjskih iz let 1436—1456, v kateri so zabeležene fevdne podelitve te posesti. O samem ribniškem trgu najdemo v njej le malo podatkov.⁵⁹

Po tragičnem koncu grofov Celjskih leta 1456 je vsa njihova posest prešla na Habsburžane. Grad in zemljiški urad v Ribnici so odtlej upravljali razni cesarski oskrbniki, leta 1457 najdemo tu Andreja in Jurija Lambergerja.⁶⁰ Andrej Lamberger je imel Ribnico s srednjim in dolnjim uradom v zakupu tudi v letih 1462—1466, ko mu je cesar Friderik III. odobril, da sme del denarja porabiti za popravilo gradu v Ribnici, ki ga upravlja v cesarjevem imenu.⁶¹ Leta 1470 pa je Andrej Hohenwarter namesto dotlej zastavljene Metlike dobil v oskrbo ribniški grad (»geslosz Reffnjcz«).⁶²

Ribnica je bila v srednjem veku sedež deželskega sodišča, do 1418 ortenburškega, ki je bil sodni fevd Ogleja.⁶³ Listino iz 1417 o poravnavi med Marjeto Čušperško in Jurijem Turjaškim je pečatil Viljem Kompoljski »ta čas sodnik v Ribnici.«⁶⁴ Trški sodnik se omenja izrecno šele konec srednjega veka in to kot »iudex oppidi Raiffinič«.⁶⁵

Od listin, ki bi vsebovale prodajo nepremičnin v trgu, ni nobena ohranjena ali znana. Tako tudi nimamo nobenega pričevanja o morebitnem srednjeveškem trškem pečatu in z njim v zvezi običajno uporabljanim trškim grbom. Valvasor nam v svoji Slavi sicer prinaša med kranjskimi trškimi grbi⁶⁶ tudi ribniškega, »govorečega« s svojo podobo: v rdečem polju bela poševna prečka z modro ribo, vendar je ta nastal zelo verjetno šele v njegovem času. Morda ga je Valvasor sam posnel po grbu viteza Friderika iz koroške Ribnice, ki ima v grbu poševno valovnico tudi z ribo.⁶⁷ Dejstvo je namreč, da še leta 1580, ko so »cela soseska in občina trga Ribnica« vložili na deželnega vicedoma prošnjo v zvezi s tedenskim in letnima sejmoma ter mitnino za popravilo cest, ni na tej vlogi nobenega trškega pečata.⁶⁸

Med znamenitostmi srednjeveške Ribnice sodi nedvomno tudi znana ribniška šola. O tej šoli, ki naj bi jo obiskoval sedem let (1407 do 1414) nam poroča švabski kronist Burkhart Zink, nečak takratnega goteniškega župnika pisarja Martina Zinka.⁶⁹ Ohranjenih ali doslej znanih podatkov o njej v listinskih virih

ni. Od šolanah prebivalcev Ribnice se poleg župnikov omenja na primer leta 1405 javni notar Gašpar, sin Bernarda iz Ribnice,⁷⁰ ki pa je verjetno bil tudi duhovnik. Grof Herman Celjski je 1427 ob ustanovitvi novega oltarja v ribniški farni cerkvi prezentiral za prvega kaplana domačina Jurija iz Ribnice,⁷¹ ki se je morda šolal na domači šoli. Edini konkretniji znani podatek o ribniški šoli v srednjeveških virih je omemba »šolmoštra« Jakobu iz Ribnice (»Jacob schuelmaister in der Reyffnitz«) v oporoki ribniškega oskrbnika Andreja Lambergerja iz leta 1473.⁷² Morda je ta Jakob istoveten s kasnejšim ribniškim župnikom Jakobom Čušperškim iz let 1481 do 1490.⁷³

Kljub dejstvu, da so v 15. in 16. stoletju Turki na svojih roparskih pohodih mnogokrat divjali mimo Ribnice, tako v smeri Ljubljane kot tudi Cerknice in Logatca,⁷⁴ pa nam Valvasor poroča, da je bil ribniški trg — vsaj v njegovem času, to je v drugi polovici 17. stoletja — popolnoma neobzidan in odprt na vse strani. Domnevati moremo, da so se tržani ob bližajočih se turških napadih zatekli v ribniški grad, ki je bil verjetno dovolj velik in utrjen, da jih je obranil najhujšega. Vsaj Valvasor trdi, da ribniškega gradu Turki niso nikoli zavzeli, čeprav so trg mnogokrat opustošili.⁷⁵ O turških pustošenjih priča med drugim tudi nalog cesarja Maksimilijana I. kranjskemu vicedomu Juriju z Brda leta 1509 na prošnjo podložnikov iz okolice Ribnice, da jim pošlje pomoč v žitu.⁷⁶

V zvezi z začetki ribniške trgovine z leseno oz. suho robo, naletimo večkrat na trditev, da je cesar Friderik III. podelil Ribničanom pravico do proste trgovine z živino, platnom in lesenimi izdelki.⁷⁷ Ta trditev pa ni povsem točna. Cesar Friderik III. je namreč z listino, izdano 23. oktobra 1492 v Linzu, sporočil meščanom Kočevja, da je vsem podložnikom kočevskega zemljiškega urada — posredno torej tudi Ribničanom — zaradi škode, ki so jo utrpeli od turških napadov, in da bi bile kmetije bolje obdelane in zasedene ter bi se redno plačevali davek, dovolil, da smejo s »svojo živino, platnom in drugim, kar sami vzgojijo in pridelajo« (mit irem vieh, leinwat und anderm so sy ertziehen und erarbeiten) trgovati na Hrvaško in drugam ter to vnovčiti, toda le do preklica.⁷⁸ Šlo je torej takrat le za začasen ukrep v pomoč vsem podložnikom na Kočevskem, ki pa je s potrditvami v 16. in 18. stoletju postal osnova tamkajšnjega krošnjarstva.⁷⁹

Kot smo videli, se nikjer izrecno ne omenja lesena ali suha roba, temveč le kmečki pridelki oz. izdelki. O trgovini z leseno robo slišimo šele kasneje v prvi polovici 16. sto-

letja.⁸⁰ Pač pa je iz prepovedi cesarja Maksimilijana I. iz leta 1496 znano, da so se trgovci skušali izogibati Ljubljane in tamkajšnjih mitnin, carin in naklad tako, da so šli po »neobičajni« cesti skozi Ribnico in Kočevje ter dalje na Hrvaško; ker pa so Ljubljančani takrat zaradi turških napadov in požara utrpeli veliko škodo, je cesar to »neobičajno« cesto prepovedal in promet skušal usmeriti zopet skozi Ljubljano.⁸¹

* * *

O drugih krajih iz ribniške okolice naj navedemo še nekaj kratkih ohranjenih in znanih podatkov iz srednjega veka:

BREG pri Ribnici se kot nemški »Williginrain«, kar bi po slovensko pomenilo Vrbov breg (srednjevisokonem. wilge = salix = vrba)⁸², prvič omenja leta 1241 ob podelitvi žovneških desetih Turjačanom v vaseh ribniške pokrajine.⁸³ Te desetine so Turjačani leta 1340 prodali Seibotu iz Sajeveca.⁸⁴ Leta 1436 je takratni dvor na Bregu prejel od Celjskih v fevd Friderik Čušperški,⁸⁵ kasneje pa Andrej Lamberger,⁸⁶ ki naj bi ok. 1470 sezidal kasnejši grad.⁸⁷

BREŽE se omenjajo sorazmerno že zelo zgodaj, namreč že leta 1220, ko se tam omenjajo tri turjaške kmetije, zastavljene vitezom iz Loža.⁸⁸ V 15. stol. je imel ortenburški dvor v Brežah Nikolaj iz Sajeveca,⁸⁹ za drug dvor pa se 1436 omenja, da je opuščen ležal »na hribu ob bukovem gozdu« z mejami »od studenca Šumečič, ki izvira na hribu, in do Ribniškega hriba ter do gozda in studenca na drugo stran na »Kramittach« proti Ugarju.⁹⁰

BUKOVICA je prvič omenjena šele v celjski fevdni knjigi iz 1436, ko je tam dobil Jurij Čušperški v fevd en dvor.⁹¹

DANE, katerih nemško ime Podem oz. Poden priča, da gre za izpeljanko iz »dno«,⁹² se prvič omenjajo leta 1337, ko naj bi Leopold iz Dan, sin Hertleina iz Ribnice, prodal stiškemu samostanu tri kmetije.⁹³ Tri leta kasneje se v neki listini omenja kot priča Bertold iz Dan, čigar potomec Jurij iz Dan je 1436 dobil od Celjskih v fevd dvor v Danah, na katerem je takrat sam bival in h kateremu so pripadale štiri kmetije.⁹⁴

DOLENJA VAS kot nasprotje Gorenje vasi⁹⁵ se omenja že 1241 kot ena od vasi v »pokrajini Ribnica« pa tudi kasneje večkrat v celjski fevdni knjigi.⁹⁶ Leta 1457 je ribniški oskrbnik Andrej Lamberger dobil od cesarja dohodke od kmetij v tej vasi.⁹⁷

GORENJA VAS se omenja prvič obenem z Dolenjo vasjo leta 1241. Leta 1417 je ortenburška desetina od devetih kmetij v tej vasi prešla od Sajeških na njihove sorodnike iz

Šentomperge pri Smledniku,⁹⁸ deset let kasneje pa še dve kmetiji na novo ustanovljeni oltar Celjskih v Ribnici.⁹⁹

GORIČA VAS je kot nemški Weichartsdorf tudi prvič omenjena leta 1241 kot ena od vasi v ribniški pokrajini. Današnje Vikrče pod Šmarno goro so se v srednjem veku imenovale Weykers oz. Waykers in po mnenju J. Kelemine tiči v obeh toponimih osebno ime Wichart.¹⁰⁰ Tudi v Goriči vasi se sredi-14. stol. omenja fevdalni dvor. Leta 1340 so Turjaški prodali Seibotu iz Sajeveca in bratu Tristanu svoj »dvor v Ribnici, ki leži pri Goriči vasi« v obsegu dveh kmetij in mlina pred dvorom ob Bistrici, s kmetijo v tamkajšnjem sadovnjaku in drugo posestjo.¹⁰¹ Ribnica je torej v tem času še vedno pokrajinsko ime, saj leži Goriča vas kar ok. 17 km od današnje Ribnice. Tristan Sajeovski je 1417 imel v tej vasi desetino od petnajst in pol kmetij.¹⁰² Med ortenburškimi fevdi je 1436 Jurij s Čušperka imel eno kmetijo tudi v Goriči vasi.¹⁰³ Grof Friderik Celjski je takrat podelil svojemu vazalu Viljemu iz Šentomperge za zvesto službo kot konjenik z oklepom tudi kmetijo v isti vasi.¹⁰⁴

GRČARICE se kot nemške »Masern« omenjajo šele leta 1498 v urbarju Kočevske Reke, enako kot Grčarske Ravne, ki so bile takrat nemški »Eben«.¹⁰⁵

HROVAČA, v srednjeveških listinah omenjena kot Chrawaczach, Chrowacz, Krabacz, Chrabacz, ima po mnenju L. Hauptmanna ime po Hrvatih, ki naj bi bili naseljeni v tem kraju.¹⁰⁶ Prvič se vas omenja že 1241 kot ena od tistih, ki leže v ribniški pokrajini, enako tudi leta 1340, ko so tamkajšnje desetine prešle od Turjačanov na Sajevske.¹⁰⁷ Leta 1417 se omenja ortenburška desetina v tej vasi od osmih kmetij,¹⁰⁸ enako potem celjska leta 1436.¹⁰⁹

JURJEVICA se prvič omenja leta 1405, ko je Nikolaj iz Sajeveca nakazal ženi za jutrnjo med drugim tudi pol kmetije v »Jurrywicz«.¹¹⁰ Na Jurjevici je 1436 Jurij iz Dan dobil štiri in pol kmetije ter mlin. Isto leto se je tam pobirala desetina od osmih kmetij.¹¹¹

KOT pri Ribnici je omenjen kot »Winkel« s šestimi kmetijami prvič v celjski fevdni knjigi iz 1436.¹¹²

LIPOVEC je tudi prvič omenjen šele v omenjeni fevdni knjigi, ko je Friderik iz Brega pri Radovljici dobil tu v fevd eno kmetijo, za njim pa Viljem iz Nemške vasi.¹¹³

NEMŠKA VAS se je po bavarskih priseljencih v srednjem veku imenovala Bavarska vas, nemško prvič 1417 kot Payersdorff, ko je neki Heinz iz te vasi imel od Tristana Sajevskega v zastavi njegov dvor v Saje-

cu.¹¹⁴ Po izumrtju Ortenburžanov je 1422 grof Herman Celjski od njihovih fevdov podelil Frideriku Ravberju dvor v Nemški vasi z dvema deloma desetine od tega dvora,¹¹⁵ leta 1436 ga je dobil Friderik z Brega, nekaj kasneje pa domačin Viljem iz te vasi, potem pa je bil 1444 znova podeljen Hansu, sinu prej omenjenega Friderika z Brega.¹¹⁶

ORTNEK je bil zgrajen, potem ko so Ortenburžani dobili Ribnico v fevd od Ogleja, vendar se ob delitvi leta 1263 še ne omenja.¹¹⁷ Hauptmann meni, da se je ortneško deželno sodišče odcepilo od oglejske gastaldije v Ložu že pred letom 1336.¹¹⁸ Prvič se omenja leta 1335, ko je Bernard, sin Gerloha s Kravjeka, prodal posest v Rešnici in Slevici Eberhartu Pfefelu, tisti čas ortenburškemu gradščanu na Ortneku (»purchgrafen ze Ortenek«).¹¹⁹ Naslednje leto je patriarh Bertrand podelil grofu Otonu Ortenburškemu kot oglejske fevde gradove Ortnek, Poljane in Kostel.¹²⁰ Na Ortneku je bila 18. junija 1343 sklenjena poravnava v dolgotrajnem sporu med Ortenburžani in Turjačani; slednji so se morali odpovedati med drugim zahtevam do grajskega griča Ortneka.¹²¹ Grad Ortnek s kočevskim ozemljem dobijo leta 1425 in 1436 Celjski v fevd od Ogleja.¹²² Po 1456 odda Friderik III. grad v zastavo dotedanjima celjskima oskrbnikom bratoma Juriju in Hansu Lenghaimerjema za posojenih 1100 funtov pfenigov.¹²³

OTAVICE so nastale iz samotnih kmetij v teku 14. stoletja. Prvič se omenjajo leta 1340, ko so Turjaški prodali Seibotu iz Sajeveca poleg druge posesti tudi tri kmetije »zem Ottawnich«.¹²⁴ Po celjski fevdni knjigi iz 1436 je Friderik z Brega dobil poleg druge posesti tudi rovte, imenovane Moravice, pri vasi Otavice v ribniški fari.¹²⁵

PRIGORICA se kot nemški Pucheldorf tudi prvič omenja leta 1436 kot bivša ortenburška, sedaj celjska posest z dvema kmetijama.¹²⁶

RAKITNICA je nastala iz samotnih kmetij konec 14. ali v začetku 15. stoletja. Prvič se omenja 1427, ko je grof Herman Celjski podaril svojemu novemu oltarju v ribniški farni cerkvi razno posest, med drugim tudi desetino od desetih kmetij »in Rakitnik«.¹²⁷ Del dohodkov te vasi, ki je spadala v ribniško gospostvo, je 1457 dobil v zastavo ribniški oskrbnik Andrej Lamberger.¹²⁸

SAJEVEC se v srednjeveških listinah večkrat omenja, predvsem rod vitezov, ki so imeli v tej vasi svoj dvor in posest in se zato imenovali po njej. Sodeč po osebnih imenih so prišli iz nemških krajev. Tako se 1332 prvič omenjata brata Seibot in Tristan iz Sajeveca (»von Ruozpach«) kot pečatnika neke

listine.¹²⁹ Nemški Ruozpach, Ruospach, Ruezspach, Ruesspach in podobno je seveda prevod slovenskega toponima Sajevec (Russ = saje) za potok temne, sajaste barve.¹³⁰ Seibot in Tristan sta 1340 kupila od treh Turjačanov dvor v Goriči vasi z dvema kmetijama, mlinom na Bistrici, kmetijo v sadovnjaku, tremi kmetijami v Otavicah in 15 kmetijami v Poljanah ob Kolpi ter desetini v osmih vaseh,¹³¹ ki so jih Turjačani bili 1241 dobili v fevd od Konrada Žovneškega. Deset let kasneje sta prodala Ortenburžanom desetino od kmetij v Poljanah.¹³² Na listini iz 1367 je ohranjen v rdečem vosku pečat Tristana z grbom, ki prikazuje drevo na trihibu,¹³³ podobno kot kasneje v grbu Soseških. Seibotova vdova Katra je 1401 prodala vojvodinji Viridi kmetiji pri Št. Joštu v polhograjski fari.¹³⁴ Bila je iz družine Krumperških in njene štiri hčere so leta 1410 odprodale vso krumperško dediščino po materi.¹³⁵ Sin (ali nečak) Nikolaj Sajeovski je ob poroki leta 1405 nakazal ženi Elizabeti Šumberški za jutrnjo, seveda z dovoljenjem fevdnega gospoda grofa Friderika Ortenburškega, svoj dvor v Brežah, dvor v Sajevcu ter svoj del desetine v Jurjevici, Brežah in Slatniku.¹³⁶ Njegov stričnik, tudi Tristan, je 1406 odprodal Frideriku Ortenburškemu osem kmetij v gospostvu Lož,¹³⁷ leta 1417 pa je svojima bratracema Viljemu in Tristanu iz Šentomperge pri Smledniku podaril in predal svoj dvor v Sajevcu ter desetino v Goriči vasi, Hrovači in Gorenji vasi,¹³⁸ kar je kasneje Viljemu podelil tudi Friderik Celjski za zvesto službo kot oklepnik.¹³⁹ Cesar Friderik III. je okoli 1466 podelil ribniškemu oskrbniku Andreju Lambergerju med drugim tudi dva dvora v Sajevcu z vsem pripadajočim in desetino.¹⁴⁰

SUŠJE se kot nemški prevod Dürre prvič omenja tudi že 1241 med desetinskimi vasi v ribniški pokrajini, enako tudi še sto let kasneje.¹⁴¹ Ko je to desetino med 1436—1445 dobil od Celjskih v fevd Martin Sajeovski, je pri Sušju navedeno, da ima vas šest kmetij.¹⁴²

Tudi VELIKE POLJANE se kot »Polan« prvič omenjajo leta 1241, ko je Konrad Žovneški tamkajšnje desetine z onimi iz Dobropolj in Ribnice kot oglejski fevd odstopil svojemu vazalu Herbordu Turjaškemu.¹⁴³ M. Kos je menil, da gre tudi pri Poljanah za širše pokrajinsko ime. Ko je 1264 oglejski patriarh podaril Stični desetino od krčevin na velikolaški posesti, so meje nove posesti tekle od Boncarjev do Podstrmice in na vzhod do meja vasi Velike Poljane.¹⁴⁴ Leta 1296 je imel Oton Turjaški od Ortenburžanov v fevdu dvanajst kmetij v Velikih Poljanah.¹⁴⁵

Tudi v tej vasi je imel svoj sedež manjši vitez, imenovan Poljanski. Leta 1343 je bil to Ernest »von Polan«.¹⁴⁶ Cerkev sv. Tomaža se omenja leta 1423, ko je ribniški tržan in kolar Štefan Nundorfer zastavil svojo kmetijo v Lopati tej cerkvi in njenim ključarjem za posojenih 10 mark šilingov.¹⁴⁷

KRATICE

Večkrat uporabljane kratice pomenijo: AS = Arhiv SR Slovenije v Ljubljani, kronološka zbirka listin; AS Celje = Listine grofov Celjskih iz let 1262—1456, nekoč v Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, sedaj v Arhivu SR Slovenije; AS, Pleterje = Listine samostana Pleterje iz 1304—1595, nekoč v Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, sedaj v Arhivu SR Slovenije; AS, Velesovo = Listine samostana dominikank v Velesovem iz 1163—1753, nekoč v Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, sedaj v Arhivu SR Slovenije; CFK = Celjska fevdna knjiga iz let 1436—1456, nekoč Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, rokopis B 313, sedaj v Arhivu SR Slovenije; GMDS = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo; Gradivo 3, 4, 5 = F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III, IV, in V, zvezek, Ljubljana 1911, 1915 in 1928; GZL = Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, I—XII, Ljubljana 1956 do 1968; Hauptmann, Erläuterungen = L. Hauptmann, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer I/4, 1924; HHStAW, AUR = Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, Allgemeine Urkundenreihe (Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju, Splošna vrsta listin); Kos, Topografija = M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I—III, Ljubljana 1975; MC = A. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae, od MC V H. Wiessner; MHVSt = Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark; MMVK = Mitteilungen des Museal-Vereins für Krain; UBK II = F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, II. Band, 1884.

OPOMBE

1. Arheološka najdišča Slovenije, SAZU, Ljubljana 1975, str. 237—238. — 2. ravno tam, str. 100—101. — 3. M. Kos, Kolonizacija in populacija v srednjem veku, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I., Ljubljana 1970, str. 71, 80—81. — 4. Hauptmann, Erläuterungen, str. 467. — 5. Kos, Topografija, str. 519—521. — 6. MC IV/2, str. 993 (register). — 7. E. Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten II. Teil, 1958, str. 176. — 8. Gradivo Milka Kosa za zgodovino kolonizacije, zvezek Kočevje, list Ribnica-Sodražica, zapuščina M. Kosa fasc. 10 v Zgodovinskem inštitutu M. Kosa pri SAZU. — 9. L. Hauptmann, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava, 1925,

- str. 316. — 10. kot opomba 8. — 11. Listina 1220 IV 7. Turjak, sedaj v AS, obj. UBK II, str. 25—26, reg. Gradivo 5, 310. — 12. Hauptmann, Erläuterungen, str. 403—404. — 13. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 221. — Krajevni leksikon Slovenije II. zv., Ljubljana 1971, str. 572. — A. Skubic, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine. Za natis priredil notar J. Lesar. Buenos Aires 1975, str. 279. — 14. P. v. Radics, Zur Geschichte der Aursperge, v: F. Schumi, Archiv f. Heimatskunde II. Bd, str. 238—242. — 15. Gradivo 3, str. XVI. — 16. Carniola 3, 1912, str. 93—94. — 17. Gradivo 4, 533, 540. — 18. H. Dopsch, Die Grafen von Cilli — Ein Forschungsproblem? Südostdeutsches Archiv 17/18. Bd, 1974/75, str. 12. — 19. P. v. Radics, Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg, Wien 1862, str. 4. — E. Cevc, Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, Ljubljana 1981, str. 42—44 (slika). — 20. A. Skubic o. d., str. 279. — 21. J. L. Schönleben, Genealogia illustrissima familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg, Labaci 1681, str. 4—5. — 22. ravno tam, str. 3. — F. X. Richter, Die Krainischen Aursperge, Hormayr's Archiv 12, 1821, str. 159. — 23. Listina 1241 V 8. Perovo- obj. UBK II, 87—88 — listina 1241 V 8. Perovo- regist: MMVK 18. 1905, str. 124, št. 3, Gradivo 5, 766. — 24. kot opomba 8. — 25. Hauptmann, Erläuterungen, str. 403—404. — 26. Listina 1263 IV 25. Kranjska, obj. MC IV, 2805 — 27. Listina 1303 V 11. Žužemberk, AS, Velesovo. — 28. Listina 1327 XII 10. Stari trg pri Ložu, nekoč HHStAW, AUR, Rep. III, sedaj AS. — 29. Listina 1343 IV 23., reg. MMVK 18, 1905, str. 162, št. 69. — 30. Listina 1343 VI 18. Ortnek, reg. MMVK 18, 1905, str. 163—166, št. 70. — 31. Listina 1384 V 3. Celje, nekoč HHStAW, sedaj AS, Celje. — 32. Listina 1389 II 19. Čedad, obj. F. Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, Graz 1883, str. 124—125; listina 1425 V 6. Celje, nekoč HHStAW, sedaj AS, Celje. — 33. Listina 1340 VII 25. (Ribnica), nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — 34. Listina 1343 IV 24. s. l. v HHStAW, AUR. — 35. Listina 1350 VII. 1. Ribnica v HHStAW, AUR. — 36. Listina 1352 III 19. Ribnica v HHStAW, AUR. — 37. Listina 1372 IX 12. Ribnica v AS. — 38. Valvasor, Ehre, XI, 322. — 39. Listina 1375 III 3. Ribnica, reg.: MHVSt 6, 1855, str 260, št. 185. — 40. Listina 1384 V 26. Ribnica, insert v listini 1384 VI 1. Čedad v HHStAW, AUR. — 41. Listina 1397 XI 30 s. l. v AS. — 42. K. Kovač, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquilea vom Jahre 1296, Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 30, 1903, str. 635. — 43. F. Schumi, Archiv für Heimatkunde I. Band, 1882, str. 95. — 44. Kot opomba 33. — 45. Listina 1353 IV 3. s. l. v AS. — 46. Listina 1363 V 1. Videm v HHStAW, AUR, obj. F. Schumi, Archiv f. Heimatkunde I., 30—31. — V. Steska v Dom in Svet 9, 1896 str. 117 (s prevodom). — 47. Listina 1366 III 29. Ribnica, reg. MMVK 19, 1906, str. 50—51. — 48. Listina 1366 III 29. Ribnica, reg. MMVK 19, 1906, str. 51, št. 161. — 49. Listina 1372 VI 15. s. l. v AS. — 50. Listina 1383 XI 25. Lož, obj. MHVSt 6, 1855, str. 267. — 51. Listina 1389 III 14. Čedad, nekoč v HHStAW, Rep. XIV, sedaj AS. — 52. Listina 1405 V 4. Ribnica v AS. — 53. Listina 1404 X 30. s. l. v AS. — 54. Listina 1492 XII 17. Linz, kopija v Archiv für Niederösterreich na Dunaju, Ms. 17/8 (1489 do 1493), fol. 137. — 55. Listina 1377 XI 23. s. l., reg.: MC X, 837. — 56. M. Kos, Zgodovina Slovenecv, Ljubljana 1955, str. 310. — 57. Listina 1425 V 13. Celje, nekoč HHStAW, sedaj AS, Celje. — 58. Listina 1427 IX 1. Celje, nekoč HHStAW, sedaj AS, Pleterje. — 59. CFK 1436 do 1456. — 60. Listina 1457 VI 12. Kranj, kopija HHStAW, Ms. B 360, fol. 54—54 v. — 61. Listina 1462 IV 21. v HHStAW, AUR. — 62. Listina 1470 V 10. s. l. v HHStAW, AUR. — 63. Hauptmann, Erläuterungen, str. 466. — 64. Listina 1417 XII 6., reg. MMVK 20, 1907, str. 178, št. 309. — 65. Listina 1473 X 10., kopija v Nadškofijskem arhivu v Vidmu, Protokoli 4, 1473, fol. 363 v, prim. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko l. 1891, str. 23. — 66. Valvasor, Ehre, IX, 121 in Opus insignium armorumque, 1687—1688, rokopis MR 160, fol. 22 v Sveučilišni knjižnici v Zagrebu. — 67. Listina 1335 IX 29. v HHStAW, AUR, slika MC IX, slikovne priloge. — 68. Dopis od 1580 VI 11. v AS, Vicedomski arhiv fasc. 260 (prej I/135). — 69. J. Vrhovec, Der schwäbische Chronist Burghardt Zink und eine interessante Schule zu Reifnitz in Unterkrain, MMVK 13, 1900, str. 1—16, I. Simonič v Kočevskem zborniku 1939, str. 61—62. — 70. Listina 1405 V 4. Ribnica v AS. — 71. Kot opomba 58. — 72. Listina 1473 XI 6. s. l. v AS. — 73. Listini 1481 III 24. Videm, kopija v Nadškof. arhivu v Vidmu, Protokoli 10, 1481—1484, fol. 350, 350 v in 1490 VII 30. Ribnica, ravno tam, Chiese a parte imperii, fasc. Carniola, Ribnica 1490—1530. — 74. Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS 24, 1944, str. 10, 12—13, 20—21, 27, 31, 34, 57, 58. — 75. Valvasor, Ehre, XI, 467. — 76. Koncept iz junija 1509 v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku, Maximiliana XIV, Schuber 48, fol. 79. — 77. Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, str. 221. — Krajevni leksikon Slovenije II, str. 573, — I. Simonič v Kočevskem zborniku, 1939, str. 70. — 78. Listina 1492 X 23. Linz, insert v potrditvi od 1571 VI 16. Gradec, kopija Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Notranjeavstrijska privilegijska knjiga II (1568—1580), fol. 103—104. — 79. I. Simonič v zborniku »500 let mesta Kočevje«, 1471 do 1971, str. 28. — 80. A. Dimitz, Geschichte Krains II. Bd, str. 104. — I. Simonič v Kočevskem zborniku 1939, str. 77. — F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, 1965, str. 195 (napačno, da v prvi četrtini 15. stoletja). — 81. Listina 1496 VIII 13., obj. GZL IV/34. — listina 1496 XII 7., obj. GZL X/95. — 82. M. Lexer, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 1906⁸, str. 385. — 83. Kot opomba 23, Kos Topografija, 43. — 84. Kot opomba 33. — 85. CFK 1436, fol. 41. — 86. HHStAW, Ms. W(eiss) 724 fol. 271 v. — 87. Valvasor, Ehre, XI, 651. — 88. Kot opomba 11, M. Kos, Topografija, str. 57. — 89. Listina

1405 V 11. Kočevje v AS, CFK 1436, fol. 16 v, 23. — 90. CFK 1436, fol. 16. — 91. CFK 1436 fol. 2 v, Kos, Topografija, 62. — 92. F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, A-J, Ljubljana 1976, str. 104—105. — 93. M. Mikuž, Topografija stiške zemlje, Ljubljana 1946, str. 58., J. M. Grebenc, Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973, str. 60, št. 184., Kos, Topografija, str. 94. — 94. Listina 1340 VII 25. s. l. nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — CFK 1436, fol. 16. — 95. M. Kos, »Vas« in »selo« v zgodovini slovenske kolonizacije, Razprave SAZU V, 1966, str. 90. — 96. Kos, Topografija, str. 666. — 97. HHStAW, Ms. B 360, fol. 43. — 98. Listina 1417 V 4. s. l. v HHStAW, AUR, — CFK 1436, fol. 21. — Kos, Topografija, str. 670. — 99. Kot opomba 58. — 100. Zbornik zimske pomoči 1944, str. 393. — 101. Listina 1340 VII 25. s. l. nekoč HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — Kos, Topografija, str. 671. — 102. Listina 1417 V 4., HHStAW, AUR. — 103. CFK 1436, fol. 2 v. — 104. ravno tam, fol. 40 v. — 105. AS, Vice-domski arhiv fasc. I 12; — Kos, Topografija, str. 180, 511. — 106. Kot opomba 9. — 107. Kot opombi 23 in 33. — 108. Listina 1417 V 4. s. l. v HHStAW, AUR. — 109. CFK 1436, fol. 21, 47 v. — 110. Listina 1405 V 11. Kočevje v AS. — 111. CFK 1436, fol. 16, 20, 21, 22, 61. — 112. ravno tam fol. 16. — 113. ravno tam fol. 16, 20, 22, 26, 61. — 114. Listina 1417 V 4. s. l. v HHStAW, AUR. — 115. Listina 1422 V 24., nekoč v Hofkammerarchivu na Dunaju, sedaj AS. — 116. CFK 1436, fol. 20, 22, 26, 61. — 117. Kot opomba 26. — 118. Hauptmann, Erläuterungen, str. 470. — 119. Listina 1335 XI 12. s. l. HHStAW, Rep. III, sedaj AS; — Kos, Topografija, str. 405. —

120. Listina 1336 VI 24. s. l. v HHStAW, AUR. — 121. Listina 1343 VI 18. Ortnek, reg. MMVK 18, 1905, str. 163—166, št. 70. — 122. Listini 1425 V 6. Celje in 1436 VIII 16. Celje, HHStAW, sedaj AS, Celje. — 123. HHStAW, Ms. B 360, fol. 46—46 v. — 124. Listina 1340 VII 25. (Ribnica), HHStAW, Rep. III, sedaj AS; — Kos, Topografija str. 412—413. — 125. CFK 1436, fol. 20, 21, 22, 61. — 126. ravno tam, fol. 20, 22, 61. — Kos, Topografija, str. 485. — 127. Listina 1427 IX 1. Celje, HHStAW, sedaj AS, Pleterje, — Kos, Topografija, str. 503. — 128. HHStAW, Ms. B 360, fol. 43. — 129. Listina 1332 VIII 10. s. l. v AS. — Kos, Topografija, str. 531. — 130. F. Bezljaj, Slovenska vodna imena II., SAZU, 1961, str. 170—171. — 131. Listina 1340 VII 25. (Ribnica), HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — 132. Listina, 1350 VII 1. HHStAW, AUR. — 133. Listina 1367 IX 12. s. l. HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — 134. Listini 1401 III 23. s. l. — GZL II/42 in 1401 Iv 24. — GZL VII/55. — 135. Listina 1410 VIII 26. s. l. v AS. — 136. Listina 1405 V 11. Kočevje v AS. — 137. Listina 1406 V 25. s. l. v HHStAW, AUR. — 138. Listina 1417 V 4. s. l. HHStAW, AUR. — 139. CFK 1436, fol. 40 v. — 140. HHStAW, Ms. W 724, fol. 271 v. — 141. Kot opomba 23. — listina 1340 VII 25. (Ribnica), HHStAW, Rep. III, sedaj AS. — Kos, Topografija, str. 591. — 142. CFK 1436, fol. 47 v, 63 v. — 143. Gradivo 5, št. 765. — Kos, Topografija, str. 459. — 144. Listina 1264 IV 22. Čedad, obj. UBK II, 259—260. — prim. M. Mikuž, Topografija stiške zemlje, str. 49. — 145. Listina 1296 XII 28. Waldenberg, obj. MC VI, 365. — 146. Listina 1343 VI 18., reg. MMVK 18, 1905, str. 163 do 164. — 147. Listina 1423 IX 29. s. l. v AS.

ROMARSKA CERKEV PRI NOVI ŠTIFTI PRI RIBNICI — ODMEV SANMICHELLJEVE ARHITEKTURE V SLOVENIJI

DAMJAN PRELOVŠEK

Romarsko cerkev pri Novi Štifti pri Ribnici na Dolenjskem, enega ključnih spomenikov pri oblikovanju baročnega stavbarstva v Sloveniji, je doslej v strokovni literaturi temeljiteje predstavil Nace Šumi. Spomenik je poskusil povezati s tipološko podobno, prav tako centralno zasnovano bramanteskno Marijino cerkvijo v Lodiju pri Milanu.¹ Pričujoči članek poskuša najti bližnejše vzore za nastanek cerkve pri Novi Štifti, ne pa ovreči vseh Šumijevih dognanj. Teza, da naj bi naš spomenik nastal po vzoru ob koncu 15. stoletja sezidane cerkve v Lodiju, je dvomljiva že zaradi prevelikega časovnega razločka. Po drugi strani pa se primerjava ne zdi zadovoljiva tudi zato,

ker ne upošteva premikov v umetnostni in duhovni sferi srede 17. stoletja na Slovenskem. Romarska cerkev pri Novi Štifti ni samo nasledek večstoletne tradicije tudi na Kranjskem delujočih lombardskih stavbarjev, ampak je nastala v prelomnem času, ko so v sosedstvu severne Italije beneški vplivi začeli izpodrivati lombardske. Ideal je postala umetnost središča Serenissime, primanjkovalo pa je izurjenih stavbarjev, ki bi bili tudi v nadrobnotih sposobni uveljaviti novo stavbno modo. Cerkev je zanimiva torej kot kompromis med hotenjem in možnostmi, v katerem se zrcali stopnja kulturne zrelosti slovenskega ozemlja, ki se zaradi turške nevarnosti, duhovnega ne-

mira po protestantski reformaciji ter ekonomske krize vse od gotike ni več dvignilo na nekdanjo raven. Poseben in širši pomen pa cerkev dobiva v kontekstu nekaterih pravtako beneško zgledovanih centralnih cerkva, nastajajočih tedaj včasih zelo daleč od obal Sredozemskega morja. Ti spomeniki nam namreč jasno razodevajo umetnostni ideal Benetk in opozarjajo na danes pogosto prezrte aspekte njihovega stavbarstva.

Cerkev pri Novi Štifti je v tlorisu velik osmerokotnik, h kateremu je prislonej kvadratni prezbiterij s porezanimi vogali. Oba dela stavbe sta obokana z listnatima kupolama. Na sever je prezbiteriju prizidan mogočen zvonik, na jugu pa nižja zakristija. Vse proste stranice osmerokotnika obdaja pritlična lopa, z izjemo dela ob zvoniku, kjer se je hodnik v 18. stoletju moral umakniti »svetim stopnicam«. Oporniki na cerkvenih vogalih so vidni, česar, kot bomo videli, prvotni načrt ni predvidel. Razgibane poznobaročne strešine pokrivajo zvonik in kupolo s svetlobnico. V notranjosti se oltarne niše zajedajo globoko v steno in ustvarjajo videz pravih kapel. Dve so pozneje predrli z novimi vrati. V nadstropju je nad vsako psevdokapelo po ena bifora. Slavolok, ki vodi v ožji in nižji prezbiterij, se po merah ne razločuje od niš. Analogno centralnemu prostoru je tudi prezbiterij razdeljen v tri etaže. Prostorsko doživetje nekoliko moti le v preteklem stoletju prizidan pevski kor. Orglje so nekdanj stale v nadstropni empori nad slavolokom, ki je bila sprva pridržana donatorjevi družini.

Zunanjščina cerkve pri Novi Štifti kaže na prvi pogled le malo sorodnosti z beneško arhitekturo. Da bi vzpostavili zvezo, si moramo pomagati z votivno podobo, ki visi v prezbiteriju. Pripisana je mojstru HGG,² katerega dela so nastajala v štiridesetih letih 17. stoletja, torej prav v času zidave naše cerkve. Na njej je ob Mariji z Jezusom in sv. Antonom Padovanskim upodobljen škof z graščinskim dečkom in kar je najbolj pomembno, cerkev sama. Ker na sliki ni vidna fasada, kakor bi pričakovali, ampak pogled na prezbiterij, ki je rabil za graščinsko kapelo, lahko zapišemo, da je upodobljenec mladi Khisel ali Trillegkh, kot sta se pač pisali obe plemiški družini ribniških graščakov, zaslužnih za zidavo cerkve. Kljub razmeroma majhnemu in močno retuširanemu detajlu ni mogoče prezreti, da je cerkev predstavljena v obliki valja s stožčasto streho, zvonikom in zakristijo. Sedanje župnišče je že naslikano, ujema pa se tudi nekatere nadrobnosti, kar izključuje zamenjavo s kakim drugim spomenikom. Gre

torej za idealno predstavo svetišča, nastalo najbolj verjetno že na samem začetku zidave. Diskrepanca med okroglo zamišljenim in oktogonalno izvedenim tlorisom cerkve odpira jedro problema in si jo zato tudi prvo oglejmo nekoliko obširneje.

Na beneški Terrafermi lahko najdemo Marijini cerkvi pri Novi Štifti zelo sorodno arhitekturo, Michele Sanmichelijevo Madonno di Campagna v predmestju Verone, ki je bila projektirana pred letom 1550 in dozidana šele po umetnikovi smrti v drugi polovici šestdesetih let. Bolj kot centralna zasnova s kupolo, relativna samostojnost prezbiterija, odprta zunanja lopa in venec plitkih kapel v notranjosti, nas preseneča dvojnost med njeno okroglo zunanjščino in oktogonalno notranjščino. Kompozicijsko je cerkev variacija obeh najbolj znamenitih vzorov renesanse, Pantheon in Bramantejevega Tempiatta. Če zadnji zaradi majhnih mer ni povzročal posebnih tehničnih težav, pa beneški stavbeniki sredi cinquecenta monumentalnim kupolam še niso bili kos.⁴ Oboki velikih razsežnosti so bili trd oreh tudi za bolj izurjene rimske renesančne stavbarje. Tega tudi pri ocenjevanju Sanmichelijeve veronske cerkve ne smemo pozabiti. Nekatera druga umetnikova lastnoročna ali vsaj v njegovi bližini nastala dela kot kapela Pellegrini ob cerkvi San Bernardino v Veroni ter podirajoči se tempietto lazareta v istem mestu⁵ — ki v majhnih merah povzema zamisel monumentalne Madonne di Campagna — jasno kažejo na skupno arhitektonsko izhodišče: valj in prava kupola. Lahko rečemo, da je bilo mogoče v praksi izpeljati ideal okrogle, pravilno obokane stavbe le v omejenih velikostih, pri monumentalnih centralnih prostorih pa so se arhitekti raje zatekali k manj tveganem tradicionalnem načinu zidave listnate kupole. To se ujema s trditvijo W. Lotza, da je dvojnost med zunanjščino in notranjščino Marijine cerkve v Veroni nasledek tehnično težavnega obokanja centralnega prostora.⁶

Nova Stifta se vsekakor ne more meriti z ambiciozno Sanmichelijevo stavbo in njeni formalnimi problemi. Neznani stavbar se je že na začetku izognil konstruktivnim težavam in je zato projektiral oktogonalno stavbo z listnato kupolo. Tradiciji in tehničnim

1. Mojster HGG, del votivne podobe s cerkvijo pri Novi Štifti, štirideseta leta 17. stol., cerkev pri Novi Štifti

2. Tloris in prerez cerkve pri Novi Štifti (po Šumiju)

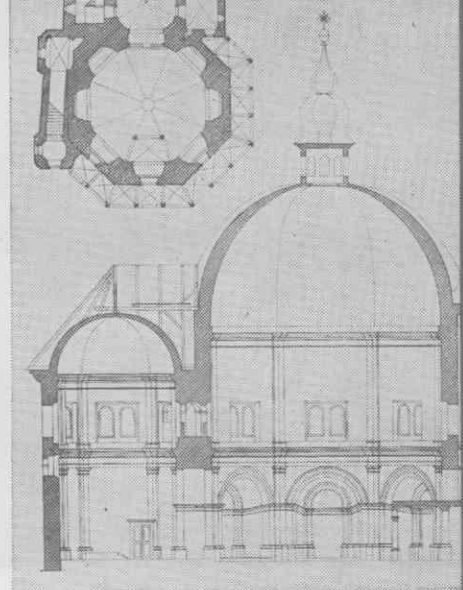
3. Nova Stifta, zunanjščina

4. Nova Stifta, arkaдна lopa

5. Nova Stifta, notranjščina

6. Tloris cerkve pri Novi Štifti z rekonstruiranimi emporijami (po Šumiju)

7. Nova Stifta, pogled proti prezbiteriju

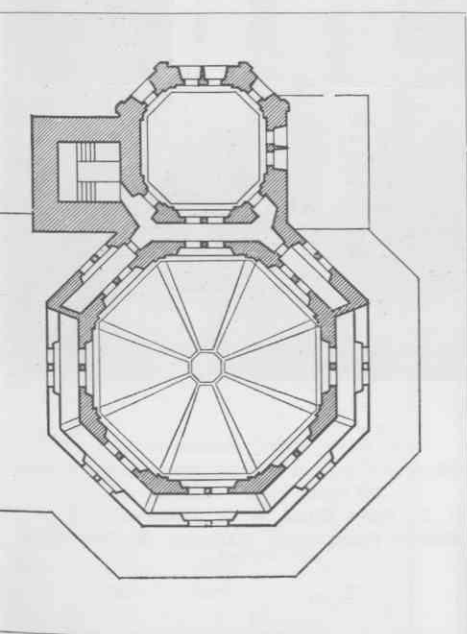
2

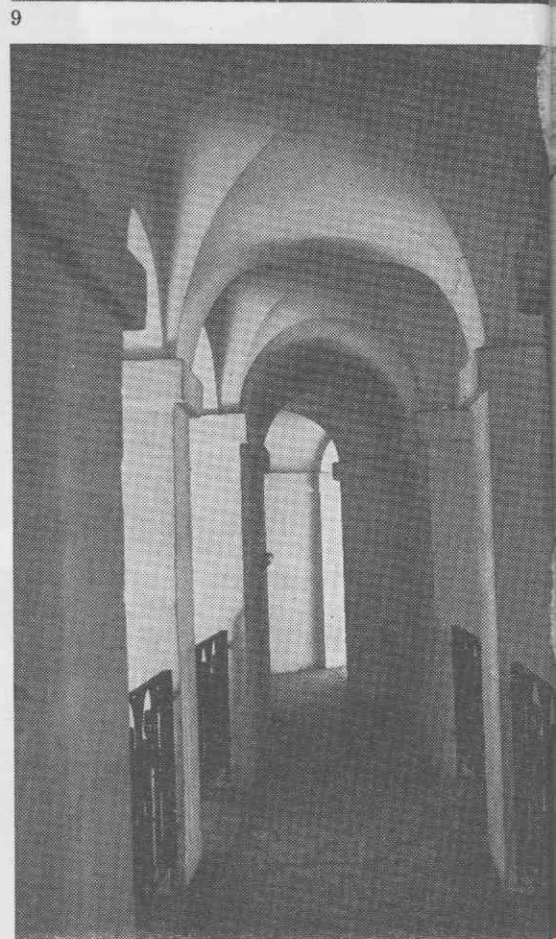
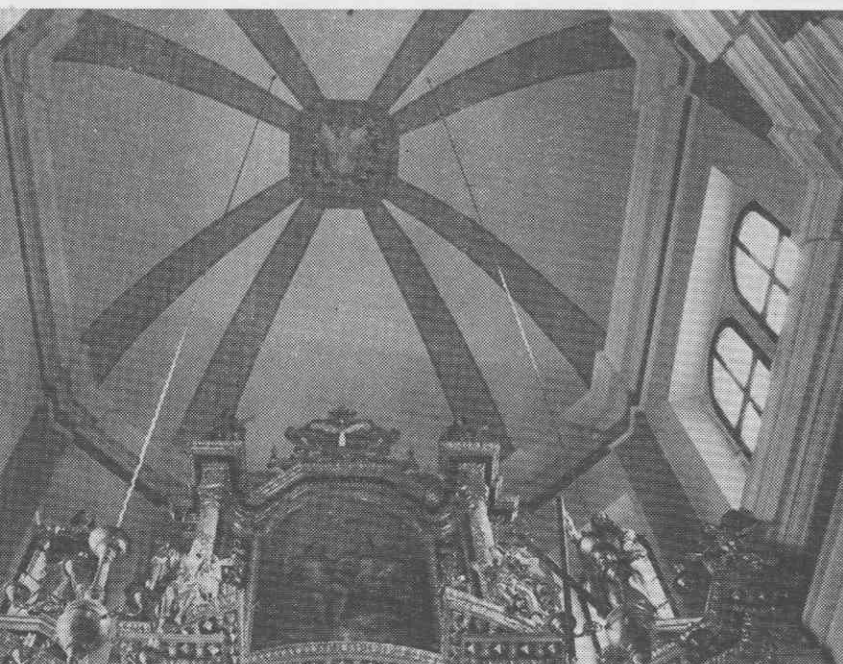
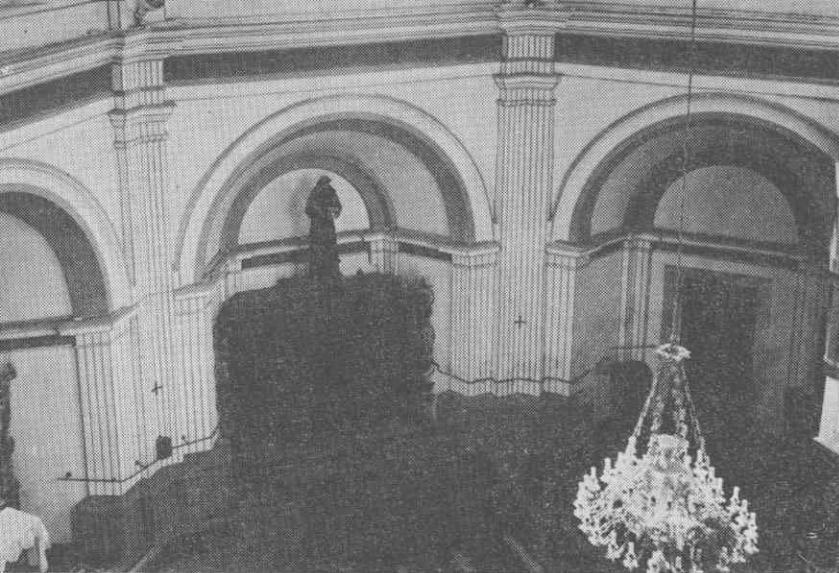
4

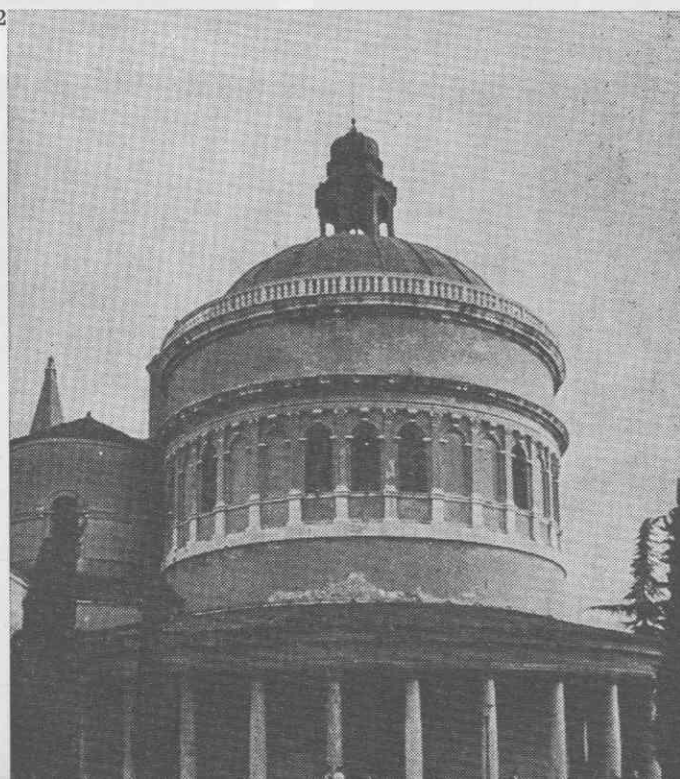
5

7

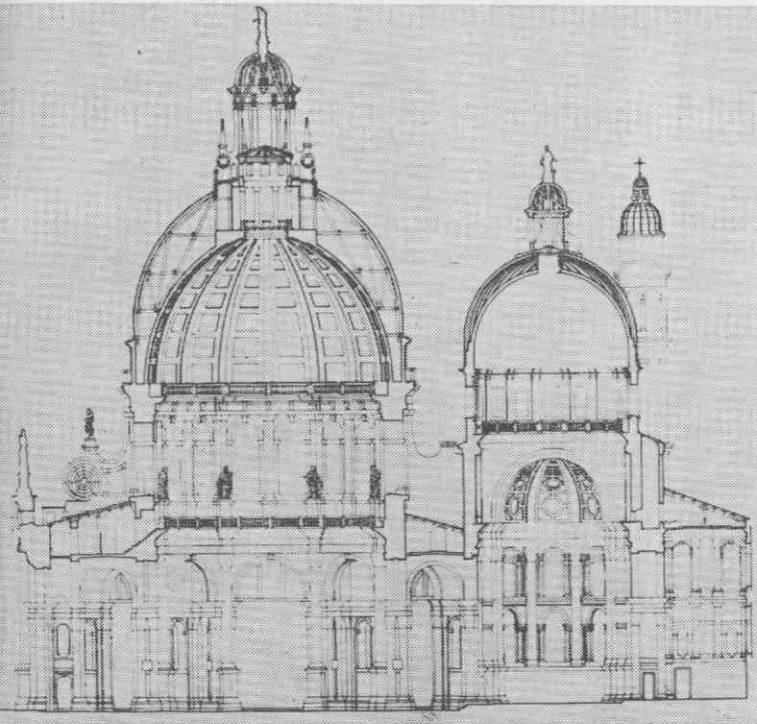
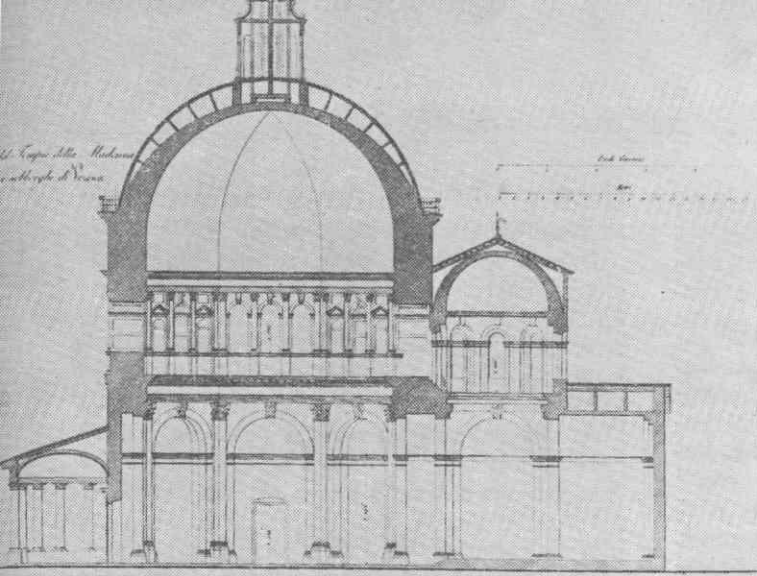

12

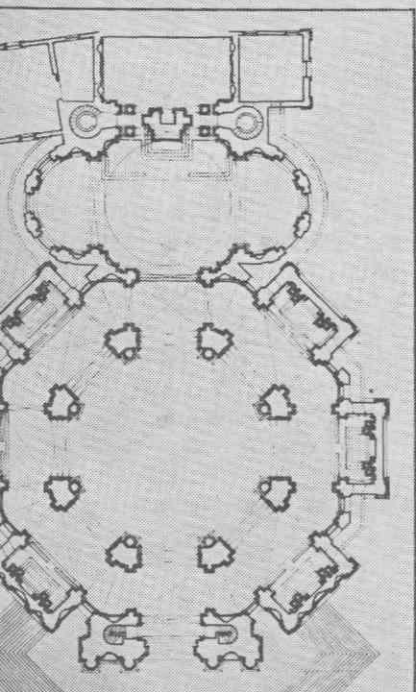

10

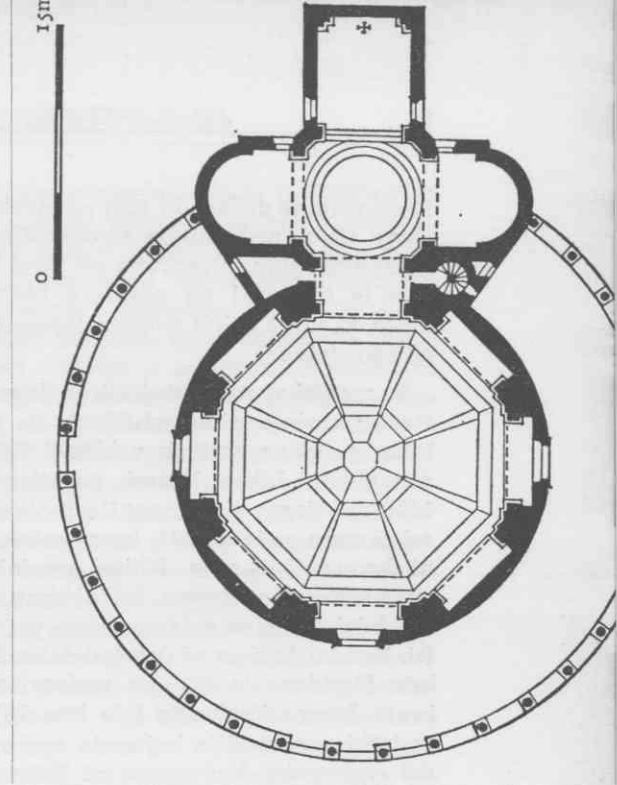
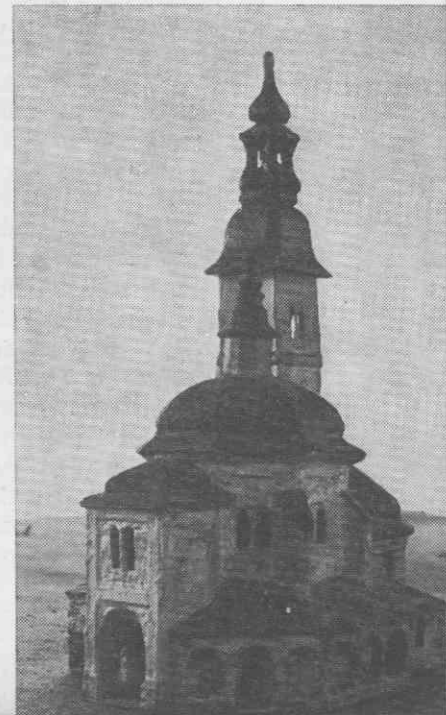
8. Nova Stifta, oltarne niše
 9. Nova Stifta, pogled skozi slavolok proti vhodu
 10. Nova Stifta, empora
 11. Nova Stifta, obok presbiterija
 12. Michele Sanmicheli, Madonna di Campagna v Veroni

16 17

18

14

- 13. Michele Sanmicheli, prerez cerkve Madonna di Campagna v Veroni (po Ronzaniju in Luciolliju)
- 14. Michele Sanmicheli, tloris cerkve Madonna di Campagna v Veroni (po Heydenreichu in Lotzu)
- 15. Baldassare Longhena, prerez cerkve Sta Maria della Salute v Benetkah (po Cristinelliju)
- 16. Baldassare Longhena, tloris cerkve Sta Maria della Salute v Benetkah (po Cristinelliju)
- 17. Mannersdorf an der March (Spodnja Avstrija) kapela sv. Roka
- 18. Model za barokizacijo cerkve pri Novi Stifci, sedemdeseta leta 18. stol.

možnostim je prilagodil tudi vse arhitektonske člene. Kljub nedvomnim sorodnostim med veronsko cerkvijo in cerkvijo pri Novi Štifti moram le opozoriti na nekatere bistvene razločke, ki jih je delno mogoče pojasniti s stavbno zgodovino.⁷

Iz medseboj nasprotujočih si legend o nastanku cerkve lahko izluščimo, da je bil pobudnik zidave graščak v bližnji Ribnici, baron Georg Jakob Khisel, po njegovi smrti 1638 pa njegov sin Georg Bartholomäus Khisel. Kmalu po letu 1641, ko so položili temeljni kamen, je baron Khisel prodal ribniški grad Georgu Andreasu Trillegkhnju, ki je posledaj bdel tudi nad zidavo cerkve pri Novi Štifti. Vendar tudi on ni dočakal dokončanja cerkve. Dozidana je bila ob podpori njegovega brata Janeza Friderika šele leta 1671. Vsi ti podatki nam nudijo kaj malo opore pri analizi spomenika. Več zvedo od Valvasorja, navadno zelo redkobesednega kar zadeva sakralne spomenike, ki pravi: »... Diese Kirche hat man vor wenig Jahren erst aufgebaut und zwar mit einer schönen Capell auf Italiänische Manier...«.⁸ Stavek je bil doslej večkrat različno razložen, vendar menim, da ga moramo razumeti v smislu cerkvi prizidane plemiške kapele.⁹ Tako razlago potrjujejo že omenjena votivna podoba, močna cezura med centralnim prostorom in prezbiterijem, ki ustvarja videz, da gre za dva, drug ob drugem prislonjena prostora ter nedokončana empore. Ta naj bi po prvotni zamisli — kot je mogoče soditi po zidavi zunanjih opornikov — obdajala vso cerkev¹⁰ in ne le stranico osmerokotnika ob prezbiteriju, ki je edina obzidana z zunanjim plaščem. Tudi freska plemiškega para, ki iz iluzionistično naslikane empore, na mestu, kjer zaradi stolpa ni bilo mogoče nadaljevati realnega obhoda, navidezno spremlja dogajanje v prezbiteriju, podpira misel, da gre za dve »cerkvi«, povezani z empore. V nasprotju s Sanmichelijevo Madonna di Campagna, ki ima pravtako empore kot naš spomenik, dasi brez posebnega praktičnega pomena, je empore pri Novi Štifti temeljni kompozicijski element, razločljiv s plemiško donacijo. Posebno poučna sta prereza obeh stavb. V Veroni določa položaj oken tradicionalna beneška kupola iz lesene zunanje in zidane notranje lupine, kar se odraža tudi v različnih nivojih obhoda centralnega prostora in prezbiterija. Pri Novi Štifti pa je višina empore po vsej dolžini prilagojena arhitektonski členitvi prezbiterija — »kapele«. Okna so v glavnem prostoru postavljena precej nižje kot bi sicer narekovala estetska pravila, prav zaradi načrtovane plemiške empore. Na

fasadi bi to kompozicijsko pomanjkljivost skril nerealizirani zunanji plašč.

Dobrih osemdeset let, ki so pretekla od nastanka načrtov Marijine cerkve v Veroni, pa do začetka zidave cerkve pri Novi Štifti, je povzročilo nekatere oblikovne spremembe. Po kugi leta 1630 se je v Benetkah z votivno cerkvijo Santa Maria della Salute uveljavil nov ideal centralnega baročnega prostora. Izjave njenega avtorja, Baldassara Longhena: »... ho formato una chiesa in forma rotonda, opera d' invenzione nuova, non mai fabricatesene ni una a Venezia«,¹¹ ne gre jemati popolnoma dobesedno. Odločilno novost je arhitekt vnesel s scenografskim pojmovanjem stavbne naloge,¹² manj novega pa je prispeval v tipologijo in v arhitektonsko členitev. Pobude moramo iskati v znanem lesorezu Venerinega templja v Colonovi »Hypnerotomachiji« iz leta 1499, v bramanteskih cerkvah severne Italije, kakršna je na primer Santa Maria di Canepanova v Paviji in v študiju Palladijevih sakralnih del.¹³ Še posebej pa velja naglasiti vpliv Sanmichelijeve Madone di Campagna v Veroni. Težko si zamislimo, da bi Longhena lahko reševal vrsto enakih ali zelo podobnih tehničnih in kompozicijskih problemov neodvisno od ene najbolj imenitnih centralnih stavb na beneški Terrafermi. Naj tu opozorim le na nekatera vidna stičišča med spomenikom kot so: dvojnost med zunanjo sferično in notranjo oktogonalno lupino kupole, kombinacija večjega centralnega prostora s pravtako centralno zamišljenim prezbiterijem, ki je povrh vsega v obeh primerih v tlorisu skoraj identičen.¹⁴

Kompozicijsko interesantna, čeprav brez neposredne povezave z Longhenovo beneško cerkvijo je majhna romarska cerkev sv. Roka pri vasi Mannersdorf¹⁵ ob avstrijsko-slovaški meji. Nastala je v času zidave Santa Maria della Salute. Kljub nekaterim nebeneškim detajlom, spominja na zasnovo Sanmichelijeve cerkve v Veroni. Da so pri njenem nastanku soodločali tudi spomini na posamične kapele v lombardskem Vareseju je verjetno, a ne odločilno. Kar je v našem kontekstu v Mannersdorfu vredno posebej omeniti, je delna vključitev obhodne lope v valjasto telo centralne stavbe. Zdi se, kakor bi imeli opravka z nekakšnim »vmesnim« členom med obema monumentalnima beneškima Marijinima stičiščema. V Mannersdorfu je lopa na vhodni strani odprta navzven, arkade ob prezbiteriju pa so zazidane in se obhod znotraj odpira v oltarno in obe stranski kapeli. Podobno bi bilo mogoče razložiti tudi Longhenovo predelavo Sanmichelijeve cerkve. Z vstavitvijo obhoda — lahko bi ga imeli za introvertirano zu-

nanjo lopo — med centralni prostor in kapele je dosegel perspektivni in s tem baročni sceniski učinek.

Poglejmo, kaj se je zgodilo neznanemu arhitektu pri Novi Stifiti, ki je malo pozneje manj virtuožno reševal podobno vprašanje. Če je za namestitev prostorsko zasnovanih baročnih oltarjev želel ustvariti primerne kapele in hkrati ohraniti odprto zunanjo lopo, je moral kolikor mogoče poglobiti oltarne »kapele« v cerkvene zidove. Ti pa so bili v pritličju zaradi nadstropnega obhoda zelo debeli. Poseg je seveda ostal kompromis; vtis večje globine pomagajo ustvarjati lijakasto vrezane stene psevdokapel in njihov perspektivično padajoči venčni zidec. Opisana iluzionistična rešitev — hkrati nova potrditev pomena scenskega doživljanja kapel v Santa Maria della Salute — ni izjemna niti v Benetkah,¹⁶ ki so botrovale načrtu cerkve pri Novi Stifiti, niti v Lombardiji, odkoder so pogosto prihajali zidarji tudi na Kranjsko. Zaradi prevlade tradicionalnih arhitektonskih detajlov, se v našem primeru zdi verjetnejša zveza z Bramantejevim prezbitrijem cerkve Santa Maria presso San Satiro v Milanu. Ta hipoteza pa seveda pade, brž ko sprejmemo pritlično arkadno lopo kot sekundaren motiv, ki naj bi ga prvotni načrt ne vseboval.¹⁷ Za tak pomislek ni pravih stilnih vzrokov, kajti motiv zunanje lope sodi med temeljne kompozicijske elemente, tako Sanmichelijeve Madonne di Campagna kot tudi druge pomembne centralno zasnovane cerkve na beneški Terrafermi, v Palladijevem nasledstvu sezidane »Rotonde« (Beata Vergine del Soccorso) v Rovigu. V 17. stoletju je bila obhodna lopa zlasti pri romarskih cerkvah zelo priljubljena, ker jo je narekoval tudi praktičen vzrok. Združitev nadstropne empole, kapel in zunanje lope vključuje Novo Stifto v tok beneške arhitekture, vendar je ne moremo izpeljavati samo iz Sanmichelijeve Madonne di Campagna. Vsekakor je arhitekt pri Novi Stifiti rešil problem dovolj spretno po tehnični in ekonomski plati zidave, nekoliko manj pa po estetski strani, o čemer bomo še spregovorili.

Odkod tolikšna programska naprednost, od večjih umetnostnih središč odmaknjene Marijinega svetišča pri Novi Stifiti? Ribniški graščaki gotovo niso bili umetnostno razgledani naročniki, ki bi jim bili domači temeljni slogovni problemi časa. Spiritus agens zidave je bil ribniški župnik in arhidiakon oglejskega patriarha, pod čigar jurisdikcijo je sodila tudi Nova Stifita, Frančišek Maksimiljan Vaccano.¹⁸ Čeprav je Vaccano že kmalu po začetku zidave zapustil ribniško župnijo in se preselil v Ljubljano, kjer je postal generalni

vikar, je s svojo razgledanostjo in italijansko orientacijo moral odločilno poseči v koncept nastajajoče cerkve. V ozadju vsega dogajanja moramo seveda videti zidavo monumentalne, Mariji posvečene Longhenove cerkve, ki je odmevala daleč čez meje Serenissime. Na jugoslovanskem ozemlju je sočasno z Novo Stifto pobudila še zidavo katedrale sv. Vida na Reki.¹⁹ Tudi na Poljskem sta dve beneški podobni cerkvi.²⁰ Nastajajoča Santa Maria della Salute je tolikanj prevzela ženo donatorja filipinske cerkve v Gostyńu, da so že med delom zamenjali načrte z Longhenovimi.²¹ Manj, čeprav še vedno razpoznavno povzema zasnovo beneške cerkve kamaldulsko svetišče v Pozajsciju. Od imenovanih spomenikov, katerih število bi bilo mogoče še dopolniti — nena zadnje tudi z vrsto tipološko sorodnih profanih paviljonov²² — je Nova Stifita nastala med prvimi in le z neznatno zamudo za svojo beneško vzornico. Razumljivo bo torej, da je bilo zapletene kompozicijske in tehnične probleme mogoče rešiti le z naslonom na starejšo Sanmichelijevo cerkev, še zlasti, ker je zidava Santa Maria della Salute počasi napredovala.

Cerkev pri Novi Stifiti so zidali tri desetletja in šele v začetku leta 1671 je lahko ribniški župnik in arhidiakon Janez Ludvik Schönleben položil v jabolko vrh kupole nekaj relikvij, lesen križ iz Spanije in listek s historiatom ter cerkev blagoslovil.²³ Na posvetitev pa je zaradi oddaljenosti oglejskega patriarha morala čakati vse do leta 1743. Ob pomanjkanju arhivskega gradiva ni mogoče reči, če je med zidavo prihajalo do zastojev, ki bi povzročali odstopanja od načrtov. Cerkvena oprema je bolj plod severnega kot italijanskega okusa. Odprto ostaja tudi vprašanje glavnega oltarja, ki je sedaj mnogo prevelik, da bi ga bilo mogoče obvladati s pogledom skozi nizek in ozek slavalok. Zunanjščina cerkve je pravtako slogovno neenotna, vendar poznejši dodatki ne motijo. Vemo, da je samo cerkvena streha do danes doživela sedem ali osem temeljitejših obnov.²⁴ Sedanjo obliko je dobila v 18. stoletju, verjetno okoli leta 1733, medtem ko bi kritino zvonika kazalo povezati s prenovo ob koncu istega stoletja.

Cerkev je kmalu zelo zaslovela kot božjepotna. Po majhnem modelu²⁵ iz nekako sedemdesetih let 18. stoletja vidimo, da so nameravali tedaj cerkev močno prezidati v baročnem duhu. Ob vhodu bi prizidali pevski kor, ki bi dal stavbi večji vzdolžni poudarek, povišali slavalok, postavili nov glavni oltar in kolikor niso že v prvi polovici stoletja uspeli modernizirati strešin, bi se te naloge lotili sedaj. Od vsega so bile uresničene samo »svete

stopnice«, ki jih je leta 1780 cerkvi prizidal deželni stavbni mojster Lovrenc Prager,²⁶ domnevni avtor ohranjene makete. Ponuja se misel, da se je stavbenik pri tem naslonil na obstoječi dostop na plemiško emporo. Našteti podatki naj ilustrirajo, kako težko je izluščiti prvotno jedro stavbe in pojasniti odstopanja od upodobitve na votivni sliki, ki smo jo uvodoma označili za idealno predstavo o novi cerkvi. Spomenik je bil pred desetletjem obnovljen — v notranjosti, žal, neustrezno prebarvan — in tako vsaj v bližnji prihodnosti ni računati za možnostjo sondiranja, ki bi pojasnilo še kakšno odprto vprašanje.

Ostane nam slogovna oznaka cerkve pri Novi Štifti. Vrnitev k nekaterim že obravnavanim posebnostim spomenika nam bo pokazala, kako malo si lahko pomagamo s pojmom manierizem. Sedaj, ko vemo kaj vse je botrovalo njegovemu nastanku, bo moral zbledeti marsikateri slogovni dokaz. Celo naglašeno križanje navpičnih in vodoravnih prostorskih silnic, zaradi katerih je cerkev v strokovni literaturi veljala za manieristični spomenik par excellence,²⁷ je mogoče pojasniti z bolj praktičnimi vzroki. Poglejmo še enkrat notranjščino! Razmerje med širino in višino znaša pri Novi Štifti 1 : 1,7, kar je povsem enako kot v veronski Madonni di Campagna, medtem ko je Longhenova Santa Maria della Salute celo dvakrat tako visoka kot široka. Presenetljiva enakost v temeljnem proporcu kaže na renesančno izhodišče in nima ničesar skupnega z manierizmom. Omenil sem, da so pri zidavi cerkve pri Novi Štifti verjetno prevladovali lombardski stavbarji, ker je stavba v zasnovi pa tudi detajlih dovolj tradicionalna (zvonik, prezbiterij). Namesto debelih zidov s kakršnimi je Sanmicheli uravnaval dvojnost med zunanjščino in notranjščino, so nosilni zidovi v nadstropju cerkve pri Novi Štifti povsod enaki in na vogalih okrepljeni z oporniki. Gre za izrazito tehničen detajl, ki je zgolj zaradi nedokončanja zunanjega plašča po naključju ostal viden. Precej spremenjeno razmerje dobimo, če primerjamo višino kapel s celotno višino cerkve. Veronske kapele so estetsko sprejemljivejšje, saj so dovolj visoke glede na celoten prostor, nadstropje pa je nižje. Naročnikova želja po enotni empori je v Novi Štifti postavila arhitekta pred težavno kompozicijsko nalogo, še zlasti, ker je bila z obliko kupole določena tudi višina vrhnjega venca. Medtem, ko je ozka plemiška kapela narekovala čim nižje pritličje, bi bila za ladjo logičnejša prav nasprotna prostorska členitev. Da bi lahko izpeljal enotno emporo v vsej dolžini, je arhitekt razdelil stene na dve enaki nadstropji. Perspektivno poudarjene

kapele in nizka vrsta oken povzročajo spopad dveh različnih prostorskih smeri, ki v resnici deluje skoraj manieristično. Madonna di Campagna je v tem pogledu bolj uravnotežena, saj iste vodoravne cezure ne veljajo hkrati za oba različno visoka stavbna dela. Vtis skladnosti pomaga ustvarjati tudi dvignjeni tlak v prezbiteriju. Prav tako je Sanmicheli z ritmom znal pretrgati monotonijo oken ob empori. Cerkev v Veroni je vedno veljala za renesančno stavbo in bi bilo zato že zaradi analogije pri cerkvi pri Novi Štifti težko govoriti o manierizmu. Novosti so odraz beneške baročne mode, ki je stari renesančni prostorski koncept obogatila s scenskimi učinki. Nova Štifta je v izvedbi ostala na pol poti, a kljub temu priča o odpiranju slovenskega prostora umetnostnim smerem, ki so se pozneje, v primeru z epizodnostjo rimskega baroka, pokazale za substancialne. Njenega pomena ne kaže povsem prezreti tudi v zgodovini evropske umetnosti. Je eden tistih členov, ki po svoje spremljajo posamične stilne premike, hkrati pa zbuja prepričanje, da je med Longhenovo in Sanmichelijevo cerkvi le več skupnih točk, kot jih je v svoji sicer vzorni analizi opazil Rudolf Wittkower.²⁸

OPOMBE

1. N. Šumi: Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1969, pp. 69—77; id.: Nova Štifta pri Ribnici, Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. III, Ljubljana 1970, pp. 93—105 (ponatisnjeno v N. Šumi: Pogledi na slovensko umetnost, Ljubljana 1975; naslednji citati so iz te objave).
2. E. Cevc: Slikarstvo 17. stoletja, katalog razstave Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1968, pp. 56, 139, sl. 27.
3. L. H. Heydenreich - W. Lotz: Architecture in Italy 1400—1600, The Pelican history of art, Harmondsworth 1974, pp. 225—226.
4. ibid.
5. Michele Sanmicheli architetto veronese del Cinquecento, razstavni katalog, Verona 1960, pp. 144—147, sl. 132.—129 — Puppi spomenika ne šteje za Sanmichelijevo delo (L. Puppi: Michele Sanmicheli architetto di Verona, Padova 1971, p. 102 in op. 283).
6. cf. op. 3.
7. Zgodovino cerkve sta sestavila po ne več v celoti ohranjenih dokumentih Anton Skubic in Franc Trdan (Nova Štifta. Marijina božja pot na Dolenjskem, Zgodovina in molitvenik, Nova Štifta 1941, pp. 9—129).
8. J. W. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Crain, knjiga VIII, Laibach-Nürnberg 1689, p. 796.
9. Skubic in Trdan sta mislila, da Valvasor omenja kapelo sv. Jožefa, ki stoji blizu cerkve (cf. op. 7, p. 29). Za njima je to domnevo ponovil M. Zeleznik (Nova Štifta na Dolenjskem, Kulturni in naravni vodniki Slovenije, zv. 29, Ljubljana 1972, p. 24), vendar že po stilnem značaju kapela ne more biti iz Valvasorjevega časa.

— 10. O emporji cf. Šumi: Nova Štifta . . . pp. 98—99. — 11. G. Cristinelli: Baldassare Longhena architetto del' 600 a Venezia, Padova 1972, p. 28. — 12. R. Wittkower: Santa Maria della Salute, Studies in the Italian baroque, London 1975, p. 152. — 13. *ibid.*, pp. 136—137. — 14. Lotz, o. c., p. 226. — 15. R. Wagner-Rieger: Il Palladianesimo in Austria, Bolletino CISAP, zv. VII, 1965, p. 87; U. Planner: Die Rochuskapelle in Mannersdorf an der March »Wutzelburg«, v tipkopisu zajeti referat na Umetnostnozgodovinskem inštitutu dunajske univerze 1968/69. — 16. Na primer reliefi na fasadi Scuole Grande di San Marco, ki naj bi bili po E. Hubala (Reclams Kunstführer, Italien, zv. II, Stuttgart 1965, p. 802) predstopnja Bramantejevega navideznega kora v S. Maria presso S. Satiro v Milanu. Imenovali bi lahko tudi poševno vrezani stranski oltar, ki ga je okoli 1540—50 naredil v beneški cerkvi San Salvatore Guglielmo dei Grigi. Motiv je v Benetkah postal priljubljen v času baroka. — 17. Šumi: Nova Štifta . . . , p. 99. — 18. O Vaccanu cf. V. Steska: Galerija ljubljanskih škofov, Glasnik presvetega Srca Jezusovega, Ljubljana 1938, p. 91. — 19. R. Matejčić: Barok u Istri, Rijeci i Hrvatskom Pri-

morju, tipkopisna disertacija, Zagreb 1976, p. 126. — 20. E. Hempel: Baroque art and architecture in central Europe, The Pelican history of art, Harmondsworth 1965, p. 71. — 21. Historia sztuki Polskiej, zv. II, Kraków 1965, pp. 341—342; E. Bassi — J. Howalczyk: Longhena a Polonia: La chiesa dei filippini di Gostyń, 7rte Veneta XXVI, 1972, pp. 250—262. — 22. Na primer paviljon, ki ga je na vrtu samostana v St. Lambrechtu na Štajerskem v letih 1646—48 postavil Domenico Sciascia (Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Lambrecht, Österreichische Kunsttopographie, zv. XXXI, Wien 1951, pp. 145—146), tako imenovana »Mošeja« v avstrijskem Kremsmünstru (Stift Kremsmünster, I. del, Österreichische Kunsttopographie, Wien 1977, pp. 460 do 464) ali paviljon v Kroměřížu na Moravskem iz let 1666—69, — 23. Skubic-Trdan: Nova Štifta . . . , p. 26. — 24. *ibid.*, *passim*. — 25. Model cerkve je v župnišču v Novi Štifti. Cf. Železnik: Nova Štifta . . . , pp. 24—25. — 26. Skubic-Trdan: Nova Štifta . . . , p. 64. — 27. N. Šumi: Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem, katalog razstave Umetnost 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1968, p. 76. — 28. cf. op. 12.

REFORMACIJA V RIBNICI IN OKOLICI

FERDO GESTRIN

Veliko duhovno, versko in kulturno, a nič manj družbeno in politično dogajanje, ki je bilo v 16. stoletju povezano z reformacijskim gibanjem, je na vsem slovenskem ozemlju močno zajelo vse družbene razrede in plasti prebivalstva. Dobilo pa je tudi samosvoje značilnosti, ki so zrasle iz neposrednih slovenskih razmer, čeprav so bile močne pobude in vplivi tudi od zunaj. Reformacijsko gibanje je zajelo seveda tudi Ribnico in okolico in razvnelo duha njenim prebivalcem; žal o njem še nismo v celoti in v podrobnostih poučeni. Vsekakor je bila Ribnica ne glede na to, kako močno se je razširila reformacija, eno izmed žarišč in središč tega gibanja v tem delu slovenskega ozemlja, kar je v veliki meri treba povezovati z zgodovinskim razvojem in stanjem ob začetkih reformacije.

Ribnica se je že zgodaj razvila v močnejše naselbinsko jedro v vsem ribniško-kočevskem podolju. Tu je nastala ena najstarejših prafar, ki je leta 1363 omenjena kakor nadžupnija in kjer je leta 1462 listinsko ugotovljena posebna arhidiakonija. Zajemala je veliko ozemlje od Velikih Lašč pa vse do Kolpe.¹ Tu

je verjetno še pred ortenburško kolonizacijo Kočevske nastal trg, o čigar nastanku sredi Ribniškega polja ob potoku Bistrici in tam stoječem gradu in njegovem zgodnjem razvoju ne vemo pravzaprav ničesar. Vsekakor je Ribnica kot trg obstajala že pred letom 1377, ko se ji kot tržna naselbina priključili Kočevje, mesto od leta 1471, kar Ribnica v obravnavanem obdobju ni bila.² V 14. stoletju, ko se je Kočevsko z nemško kolonizacijo gosteje poselilo, je važna povezava Ribnice prek Raščice, kjer je obstajala mitnica že leta 1318 in na kateri so bili Novomeščani po ustanovni listini leta 1365 oproščeni od plačila mitnine, še pridobila na pomenu z novimi smermi proti jugovzhodu. Ena teh za Ribnico važnih poti je šla prek Kočevja na Štalcarje, mimo Kostela, kjer se je v začetku 16. stoletja pojavila mitnica, na vas Faro in do Broda na Kolpi ter dalje proti Reki. Druga pa je vodila čez Cvišlarje, kjer so v 16. stoletju pobirali kočevsko mitnino, Knežjo Lipo, kjer je bila mitnica na meji med kočevskim in poljanskim gospostvom, dalje na Poljane, Stari trg do Kolpe oziroma Vinice, kjer je v 16. stoletju tudi bila mit-

ninska postaja, in dalje v hrvatske dežele. S temi potmi so še porasle povezave Ribnice v zahodni oziroma severozahodni smeri čez Sodražico na Cerknico oziroma prek Velikih Lašč in Raščice na Cerknico in od tam dalje proti morju in Italijo, prav tako pa od Raščice proti dolini reke Krke oziroma proti Ljubljani in od tam na vse strani.³ S temi potmi je bila Ribnica s širšo okolico že v poznem srednjem veku in seveda tudi v 16. stoletju trgovsko prometno tesno povezana s širše pomembnimi potmi iz hrvatskih dežel in Kvarnerskega zaliva proti zahodu bodisi prek Blok ali prek Ljubljane.

Po teh poteh se je odvijala trgovina Ribnice in njenega širšega območja, v katero so se vključevali ne samo tržani, marveč tudi številni podložni kmetje, ki jim je postajala domača obrt in krošnjarenje oziroma trgovina dodatni vir zaslužka. Trgovali so z domačimi pridelki in proizvodi, živino, platnom, lesom in suho robo ter lončarskimi izdelki, kožami in krznom ter še kaj; po drugi strani pa s soljo in drugimi obmorskimi pridelki in proizvodi, a tudi z dragocenim in luksuznim blagom. Posebno mesto v tej trgovini, še zlasti v kmečki trgovini, je dobila prodaja živine, platna in suhe robe s privilegijem, ki ga je izdal leta 1492 cesar Friderik III. Z njim so Ribničani in Kočevjarji dobili poleg drugega pravico trgovati po tujih deželah z raznimi lesenimi predmeti, s suho robo.⁴

Trgovina je seveda v 15. stoletju in še prek srede naslednjega stoletja precej nihala, med drugim tudi zavoljo konkurence sosednjih trgov in mest in še posebej zaradi pogostih turških vpadov (še npr. 1528, 1546, 1558/9, 1564), ki so pustošili v ribniški deželi in Ribnico večkrat požgali. Verjetno gre s temi nihaji povezovati tudi pridobitev letnega sejma, ki ga je cesar Ferdinand I. leta 1539 dovolil Ribnici.⁵ O povečani trgovini v drugi polovici 16. stoletja, ko so ponehali turški vpadi, pa morda govorijo naslednja dejstva: tržnino v Ribnici na tedenskih sejmih je po urbarju iz leta 1573 pobiralo ribniško gospostvo, ki je imelo pravico pobirati mitnino tudi po vsem ozemlju gospostva; Ribničani pa so jemali mitnino na poti v smeri proti Gorenji vasi in pa na koncu trga proti Goriči vasi v obliki cestnine od vseh tovorov blaga.⁶ Prebivalstvo ribniškega območja si je tedaj še v večji meri kakor v 15. stoletju iskalo dodatni zaslužek tako v domači obrti kakor v trgovini in krošnjarenju ter v tovarništvu, ki je še v 18. stoletju dajalo lep dohodek.⁷ O pomembnosti prometnih poti prek ribniškega območja in seveda o vlogi poklicne in kmečke trgovine govori tudi predpis iz leta 1553, po katerem so morali — v zvezi z deželno-knež-

jim favoriziranjem Trsta — vsi tovarniki iz Kočevja, Ribnice, Dobropolja, Višnje gore in krajev na Blokah iti skozi Senožeče in Lokve, tam plačati mitnino in vzeti boletu, s katero so se na povratku morali izkazati v Postojni in na Planini.⁸

Pomen Ribnice tudi kot nadžupnije oziroma naddiakonata nam med drugim ponazoruje tudi dolgoletni obstoj sedemletne »latinske« šole, ki je obstajala morda že ob koncu 14. stoletja in ki so jo tudi v 16. stoletju obiskovali kar sorazmerno številni dijaki iz raznih dežel. Dajala je izobrazbo za duhovniški naraščaj, prav tako pa tudi izobrazbo za vpis na univerzo.⁹ Morda v zvezi s tem ne bo odveč omeniti, da je imel Peter Bonomo, humanist in poznejši prijatelj reformacije, tudi potem ko je postal tržaški škof, v letih 1497 do 1503 v svojih rokah poleg drugih cerkvenih služb še ribniško župnijo. Vendar jo je upravljal s svojimi vikarji, kar je bilo tedaj pogosto v veljavi, a prav tako pogosto vzrok za vrsto napak in nevednosti v cerkvi, ki so vodile tako k reformnim poskusom znotraj cerkve in k reformaciji sami.¹⁰

Ob cerkvenih razmerah, družbenih in političnih nasprotjih, ki so bila značilna za vse slovenske dežele v prvih desetletjih 16. stoletja, so se z začetki reformacije tudi v Ribnici in njenem območju začele širiti reformacijske misli. Kdaj je to bilo, iz dosedanjih znanih virov ni mogoče ugotoviti, lahko pa povemo nekaj več o domnevah, kako so prihajale in se širile na ribniškem ozemlju. Prve vesti o novem gibanju in protestantskih naukah so mogli prinašati ljudje, ki so s trgovskimi posli prehajali meje slovenskega ozemlja. To so bili ribniški tržani pa krošnjarji s suho robo, ki so s svojimi pohodi prišli tudi daleč v nemške dežele. Še v večji meri velja ta domneva, ko se je začela širiti reformacija v samih slovenskih krajih, še posebej v Ljubljani. S tem v zvezi za širjenje reformacije v Ribnici in njenem območju morda ni bilo brez pomena to, da je v Ljubljani širil protestantske nauke njihov ožji rojak Primož Trubar, oče slovenskega protestantizma, doma iz Raščice, torej kraja, ki zaradi mitnice ob eni izmed poti, ki so vodile Ribničane v svet, ni bil brez pomena za širjenje novih misli. Na drugi strani pa so nove nauke širili tudi tisti katoliški duhovniki na obravnavanem ozemlju, ki so bili nezadovoljni s stanjem v cerkvi in so, vsaj posamezni med njimi, v novem verskem gibanju želeli uresničiti tudi svoje osebne želje in potrebe. Prvi ribniški župnik in naddiakon, ki je bil vsaj neko dobo blizu lutrovskim naukom, je bil Andrej Majer, pred letom 1543 generalni vikar in stolni kanonik v Ljubljani.^{10a}

Na širjenje reformacije pa so vplivali tudi zemljiški gospodje, ki so kmalu sprejemali protestantske nauke ter v cerkvah, kjer so bili patroni, in na svojih gradovih, kjer so imeli tudi svoje predikante ali jih tam štčitili, ustvarjali žarišča nove vere. Vendar moremo trditi, da so se začele uveljavljati reformacijske misli in protestantski nauki v Ribnici in njenem ozemlju v večjem obsegu šele po končanem obdobju kriptoreformacije na slovenskih tleh, po sredi 16. stoletja, in da je nekak vrh dosegla v 80 letih tega stoletja, kar bi mogli soditi po več vizitacijah tistega časa in poročilih vizitatorjev.

Kakor na splošno povsod v slovenskih deželah so šli tudi na ribniškem ozemlju v reformacijo pripadniki vseh družbenih razredov in slojev, vendar je bila njihova udeležba v njej zelo različna, po krajih neenakomerna, pa tudi po vsebini so se različno opredeljevali. Prevladovala je tako imenovana plemiško-meščanska lutrovska smer reformacije, v kateri so imeli vodilno vlogo fevdalci. Zavoljo nasprotja do plemstva se podložniki tudi tod niso širše opredeljevali za to smer reformacije, čeprav moremo slediti kmetom luteranom skozi ves čas, pač pa so se sorazmerno močno vključevali v sekto štif-tarjev v začetku 80 let.

Že kmalu po sredi 16. stoletja je bila reformacija trdno zasidrana med fevdalci širšega ribniškega območja ali bolje na celotnem ozemlju ribniškega naddiakonata. Močno oporo je imela v gradovih Ribnica, Breg, Ortnek, Kočevje, Kostel, Nadlišek in še posebej na Turjaku. Njihovi lastniki Turjaški (Auerspergi), Lambergi, Berneški (Werneck), Galli, Moškoni in drugi so dajali reformaciji vso pomoč. Dajali so zavetje predikantom na svojem območju in jih tudi daljši čas vzdrževali na svojih gradovih, kjer so v tamkajšnjih kapelah opravljali protestantsko bogoslužje in pridigali »pravo« božjo besedo ne le za grajske ljudi marveč deloma celo za okolno podeželsko prebivalstvo (npr. na gradu v Ribnici, Bregu, Turjaku). Podpirali so jih gmotno in s svojim vplivom in močjo oziroma oblastjo omogočali opravljanje njihovih predikantskih dolžnosti. Turjaški so npr. na gradu Turjaku imeli predikante Jurija Dalmatina, Andreja Savinca in Janeza Znojilška in dajali Dalmatinu vso oporo pri prevajanju biblije itd. Še posebej so pospeševali širjenje reformacije s tem, da so na župnijah, kjer so imeli patronatske pravice, postavljali brez potrditve cerkvenih oblasti za župnike ali lutrovskim naukom privržene katoliške duhovnike ali predikante same. To še posebej velja za Turjačane, ki so tudi po več kakor tri desetletja

uveljavljali to prakso (npr. v župniji Škocjan pri Turjaku).¹¹

Vsa gospoda okoli Ribnice je bila še posebej naklonjena Primožu Trubarju, kar sodimo tudi iz povabila, naj bi Trubar v Ribnici opravil posmrtno slovesnost na trideseti dan (trizma) po smrti za pokojno Uršulo pl. Lamberg z Brega. Zadnje dni avgusta 1562. leta je Trubar res prišel v Ribnico, kjer je hotel pridigati v župnijski cerkvi sv. Štefana in opraviti posmrtno slovesnost. Toda ribniški župnik Majer, ki se je tedaj že odvrnil od Lutrovih nauk, mu je to preprečil. Na povabilo Berneških z Brega so se prisotni plemiči in Trubar napotili na to graščino, kjer je Trubar pridigal in opravil vse drugo. O tem dogodku je nekaj dni pozneje pisal Ungnadu in poudarjal, da je njegova pridiga na Bregu tako razdražila katoliške duhovnike, da so mu grozili s smrtjo.¹² Trubar je nato prišel v Ribnico še leta 1567, kakor bomo še videli.

Kako trdno je bilo plemstvo na ribniškem ozemlju v svojem verskem prepričanju, dokazuje vizitacija oglejskega vizitatorja Francesca Barbaro, poznejšega patriarha, ki je leta 1593, že v času protireformacije, pregledoval avstrijski del patriarhata. V svojem poročilu je zapisal, da je na svoji poti prišel tudi v Ribnico, ki jo je označil za znamenit kraj po številu duš in svojih cerkvah. V njej se je sestel s tedanjim ribniškim graščakom Adamom Moškonom, mogočnim in bogatim luteranom. V pogovoru ga je skušal spreobrniti, vendar pri tem ni imel uspeha.¹³

Novi veri in reformaciji so se več ali manj približali ali pa celo povsem prekinili s cerkvijo kar precej številni katoliški duhovniki na ozemlju ribniške župnije in naddiakonata, ki je tedaj obsegal še fare Kočevje, Mozelj, Kočevska Reka, Poljane, Osilnica, Kostel, Črmošnjice, Dobropolje, Škocjan, Bloke, verjetno Cerknica in Lož.¹⁴ Pojavljali so se še posebej tam, kjer so imeli Turjačani patronatske pravice nad župnijami oziroma cerkvami. O tem nam dovolj zgovorno govore posamezna vizitatorska poročila in razne rekatolizacijske akcije. Na mnogih župnijah so duhovniki, župniki, njihovi vikarji in kaplani, ki so bili kar številni, brali in pri pridigah ter bogoslužju uporabljali razne tuje in domače protestantske knjige. Zaradi njih so bili marsikateri odstranjeni z župnije in celo izobčeni, ker so vztrajali pri Lutrovem nauku. Poleg njih so na tem ozemlju delovali občasno ali nekoliko daljši čas tudi protestantski predikanti (npr. Dalmatin, Savinec, Znojilšek, Ivan Weixler, Ivan Dax, Kristof Fašareg, Marko Xilander, Nikolaj Murič, »šepavi predikant« iz Loža in še drugi), čeprav v sami Ribnici ni bilo stalnega deželnoštanskega

predikanta. Domnevati pa moremo, da so občasno prihajali na ribniško ozemlje predikanti iz sosednje Bele krajine in z novomeškega območja, zlasti Toplic, kjer se omenjata predikanta Kumperger in Vrbec.^{14a}

V ribniški fari, ki je imela tedaj vrsto podružničnih cerkva (npr. v Kočevju, na Hribu, v Dolenji vasi, Rakitnici, Nemški vasi, Hrvachi, Goriči vasi, na Gori, v Poljanah, Ortneku, Sodražici, Ravnah in še druge),¹⁵ in je župnik imel po več kaplanov,¹⁶ je bil prvi znani privrženec lutrovskega nauka, kakor smo že omenili, župnik Andrej Majer. Morda je bil prav zavoljo tega leta 1560 poklican pred neko stanovsko komisijo za presojo Trubarjevih spisov glede čistosti augsburške veroizpovedi s še mnogimi drugimi duhovniki, ki so bili blizu »resnici in augsburški konfesiji« (tudi župniki iz Črmošnjic, Kostela, Blok in Cerknice).¹⁷ Vendar je bil že leta 1562 zopet v katoliških vrstah in se je do smrti (1571) bojeval proti širjenju lutrovke vere. Njegov naslednik Peter Kuhar luteranstvu ni bil tako sovražen, čeprav se sam ni priključil reformaciji. V njegovem času so se protestanti v teh krajih zelo okrepili in so v ribniški župniji gospodarili bolj ali manj protestantski vikarji in kaplani, ki so brali ljudem s prižnice Kraljev prevod Spangenbergove postile, to je razlage nedeljskih evangelijev. Tedaj so odpadli od cerkve tudi nekateri drugi župniki v naddiakonatu. Kuhar je verjetno bolj skrbel za svoj ljubljanski kanonikat kakor za svojo župnijo in naddiakonat. Kuharjev naslednik Andrej Mešuta (Meruta, 1580—1583) pa je postal celo protestant in moramo njegov čas šteti za višek reformacije v Ribnici. Mešuta je bil po vizitaciji Pavla Bizancija (1581) in vizitaciji Polidorja de Montegnana leto kasneje izobčen in tudi zaprt zaradi protestantskih knjig, ki so jih našli v župnišču, in ker je vztrajal pri svojem verskem prepričanju. Njemu sledijo v času že začete protireformacije v habsburških deželah pravoverni katoliški župniki oziroma naddiakoni, izjema je morda bil le Luka Knafelj in pa posamezni vikarji, ki so nadomeščali župnike, in kaplani. Knafelj je namreč leta 1613 izgubil župnijo zavoljo neprimernega življenja in lutrovskega mišljenja.¹⁸

Reformaciji in lutrovskim naukom naklonjeni in od katoliške cerkve odpadli duhovniki se v tem obdobju javljajo tudi na drugih farah ribniškega naddiakonata. Taki so bili npr. v Kočevju Lenart Ziegelfest, Ivan Schweiger, Jernej Silvester in kaplan Janez Schneller, pozneje župnik v Dobropolju (od ok. 1571); v Kočevski Reki že omenjeni Janez Schneller; v Kostelu oziroma Fari je bil župnik poznejši predikant Ivan Weixler; v

Črmošnjicah župnik Gregor Pileator (Klobučar?), ki ga je poročil Janez Schneller; v Dobropolju je leta 1578 odpadel Luka (ali Michael?) Vrbec, ki pa se je kasneje vrnil v katoliško cerkev; v Škocjanu Matija Zalokar, Marko Alessandro, kaplan in vikar Andrej Savinec; v Cerknici Vincencij Penger, ki je bil kot luteran odstavljene šele leta 1593, a je ostal v kraju kot pisar mitninskega urada; a na Blokah je bil tak še v 90 letih župnik Ivan Wursnik (Uršnik), ki ga je odstavil ribniški naddiakon Andrej Stecher.¹⁹

To sorazmerno veliko število duhovnikov, ki so bili blizu Lutrovemu nauku in ki so se priključili reformaciji, in predikantov, ki so na ribniškem območju delovali, govori kar samo po sebi o precejšnji pripadnosti tamkajšnjega prebivalstva novim naukom. Tako za samo Ribnico kakor tudi za območje njene župnije in naddiakonata govorijo o tem tudi dosedaj znani, žal, maloštevilni in zelo pomanjkljivi viri, po katerih moremo slediti zgolj splošni razvojni črti reformacije.

Reformacijske misli in novo vero so ribniški tržani spoznavali verjetno že v prvi polovici 16. stoletja, vendar so se odkrito opredeljevali zanj šele pozneje, morda šele v 60 letih, ko je Ribnico dvakrat obiskal Primož Trubar. Prvič se je to zgodilo leta 1562, kakor smo že omenili in spoznali tudi vzrok za njegov prihod. Drugič pa je to bilo pet let pozneje. Takrat je Trubar prišel v Ribnico zagret od vneme, da bi s prevodom biblije za novo vero pridobil Turke in s tem odvrnil njihovo nevarnost od slovenskega ljudstva. (To so pričakovali dve desetletji pozneje tudi pripadniki sekte štiftarjev na ribniškem območju.) Poleg vseh drugih vzrokov in okoliščin je Trubarja v tej akciji vodila pot v Ribnico morda tudi zavoljo tega, ker je bilo njeno območje še vedno pod pritiskom turških napadov in bi hkrati z reševanjem ljudi iz te stiske utrjeval med njimi tudi lutrovski nauk in reformacijo. Trubar je misel o reformatorski akciji med Turki s prevodom biblije nosil že dolgo. Tako je zavoljo tega leta 1561 vodil s seboj v Nemčijo nekega mladega Turka. Pet let pozneje se je v Ljubljani o tem pogovarjal z ujetim Uzrain pašo, a tega leta (1567), preden je moral za vedno zapustiti rodno deželo, se je hotel v Ribnici pogovarjati s tam zaprtim turškim duhovnikom. Od njega je želel dobiti pojasnila o koranu (za dr. Jakoba Andreae), kako bi se dala prevesti biblija in novo vero razširiti med Turke.²⁰

V času župnika Kuharja in Mešute se je moralo število pripadnikov reformacije močno povečati, tudi niso več prikrivali svoje pripadnosti. V začetku 80 let je reformacija v Ribnici vsekakor doživljala svoj vrhunec,

ki je trajal približno desetletje dolgo. Leta 1581 je namreč oglejski vizitator Pavel Bizancij poročal nadvojvodu Karlu, da je — med drugimi mesti in trgi — tudi v Ribnici le malo katoličanov, a da so še ti proti obhajilu v eni podobi in proti birmi (kar so protestanti zavračali), da imajo duhovniki protestantske knjige. Le-te so seveda tudi uporabljali. Pri tem Bizancij ni mislil samo na župnika Mešuto, marveč tudi na njegovih pet kaplanov, od katerih so bili trije Ribničani (Jurij Krusin, Matija Nodelo in Matija Šišnjak) po eden pa je bil doma iz Kočevja in Loža. (Mislimo, da je v tem in tudi siceršnjem številu duhovnikov iz ribniškega območja videti vpliv tamkajšnje latinske šole.) Tedaj so vikarji in kaplani v Ribnici na prižnicah prebirali Kreljev prevod Spangenbergove postile in z njo razlagali nedeljske evangelije. Kakšno je bilo razmerje med tistimi, ki so bili protestanti oziroma blizu Lutrovim naukom, in tistimi, ki so še ostali katoličani, ne vemo. Lahko pa nekoliko osvetli to vprašanje Bizancijev podatek, da je bilo tega leta v vsej veliki ribniški župniji z mnogimi podružnicami le 500 obhajancev in samo 80 birmancev.²¹ Prav tako seveda ne poznamo, kakšen je bil družbeni sestav protestantov in njihov gmotni položaj v Ribnici.

Čeprav je moral župnik Mešuta po ponovni vizitaciji, ki jo je opravil Polidor de Montagnana leta 1583, že leta 1583 zapustiti župnijo in je v Ribnici nastopilo obdobje prevlade katoliški cerkvi zvestih župnikov, se zdi, da je bilo luteranstvo v vsem tem desetletju še vedno močno zasidrano v Ribnici. To moremo soditi po sorazmerno majhnem številu birmancev, ki jih izkazuje vizitacija Frančiška Barbaro v jeseni leta 1593. Tedaj je v Ribnici, tj. ribniški župniji, imel vsega skupaj le 124 birmancev (v Dobropolju 30 in v Cerknici le 12). V primerjavi npr. s Stično ali z Višnjo goro s 400 oziroma 457 birmanci je bilo to vsekakor zelo malo.²²

Toda kmalu za tem je moral nastopiti preobrat; protireformacijski ukrepi so se začeli hitro uveljavljati in reformacija je v Ribnici začela izgubljati tla med tržani. Dejstvo, da se leta 1597 kot dobra katolika označujeta ribniški sodnik Peter Zdravje in imenitni tržan Andrej Smrlak, je morda eno izmed znamenj za to.²³ Vsekakor je protireformacijski pritisk reformacijo med ribniškimi tržani dokončno strl leta 1615. Reformacijska komisija je v oktobru tega leta poklicala v Ljubljano vse še tedaj protestantske Ribničane, naj se sredi novembra zglase v škofijski palači; bilo jih je, mož in žena skupaj, manj kakor deset. Bil pa je med njimi tudi trški sodnik Peter Zdravje, ki je bil pred slabimi

dvajsetimi leti, kakor pravi podatek, še dober katolik. Vsi povabljeni so se klicu verske komisije podredili, na določen dan in čas res prišli v Ljubljano, pred komisijo, sprejeli katoliško vero in to s prisego potrdili. Poslej se luterani v Ribnici ne omenjajo več.²⁴

Širjenje reformacije med ribniškimi tržani, vpliv lutrovskim naukom naklonjenih duhovnikov in delo predikantov, a tudi pritisk protestantskega plemstva so vzrok, da je vaško podložniško prebivalstvo vsaj deloma sprejemalo novo vero. Vendar je bilo družbeno nasprotje med podložniki in fevdalci, ki so bili tudi na ribniškem območju vodilna sila reformacije, tako globoko in vztrajno, da število protestantov med kmečkim ljudstvom z redkimi izjemami ni bilo veliko, čeprav se je lahko tudi spreminjalo. Zdi pa se, da so protestanti na vasi v ribniškem naddiakonatu — seveda tam, kjer so bili — vztrajali vse do viška protireformacije, do delovanja verskih komisij.

Neposredno sliko o širini reformacije v vseh ribniškega območja moremo dobiti predvsem iz posameznih podatkov o obhajancih in birmancih, podatkih o številu protestantskih družin na vasi oziroma župniji in po splošnih ocenah stanja, kar vse dobimo v posameznih vizitacijskih poročilih. Čeprav so poročila naprotna, bi morda lahko trdili, da je bilo precej protestantov v škocjanski fari pri Turjaku, kjer so Turjaški kot patroni okoli 30 let postavljali luteranske duhovnike. Oglejski generalni vikar škof Pavel Bizancij je v zvezi z vizitacijo po tem delu patriarhata leta 1581 zapisal, da je bila večina ljudi v fari, čeprav jo vodijo luteranski župniki, vendarle katoliška; so pa prisiljeni, ker je župna cerkev v rokah protestantov, hoditi po zakramente, npr. krst, v druge, katoliške župnije.²⁵ Toda še leta 1598 se je škocjanska občina pritožila patriarhu, da je fara, ki je tedaj imela okoli 3000 duš, zaradi dejavnosti Turjaških postala zelo protestantska. Nekaj več pripadnikov luterstva je bilo morda tudi na ozemlju ribniške župnije, kar sodimo iz majhnega števila birmancev, ki jih navaja v Ribnici vizitator Frančišek Barbaro 1593. leta. Drugje po ribniškem naddiakonatu je bilo verjetno precej manj protestantov po vaseh. V Cerknici je že omenjeni Barbaro sicer birmal le 12 vernikov, toda v fari naj bi bilo samo še nekaj protestantskih družin. V Dobropolju se že leta 1581 omenja samo ena luteranska družina, toda obhajil v katoliški obliki naj bi bilo samo 90; leta 1593 pa je Barbaro tam imel samo 30 birmancev. Trditev o majhnem odmevu reformacije velja tudi za nemške vasi na Kočevskem.²⁶

Če je glede obsega razširjenosti Lutrovih nauk med kmečkim prebivalstvom precej nejasnosti, je povsem drugače z nenadno vzniklim pojavom sekte t. i. »novih« štiftarjev ali »martrarjev« (Neu erstanden Stifter oder Marterer, aberglaubischen Sect und Bruderschaft der Neuen Stifter, Neuen Stifters Orden). Ta se je v nekaterih krajih ribniškega območja zelo razširila. Nastajala je od leta 1583 dalje kot oblika idejnega odpora kmečkih množic proti fevdalcem pa tudi kot izraz verskih teženj ljudstva po globlji pobožnosti, po zveličanju, da po trpljenju na tem svetu dosežejo rajsko življenje v onostranstvu. Prirejali so procesije na kraje, kjer naj bi se posameznikom, ki so jih vodili, prikazali svetniki, Marija in celo Kristus sam. Gradili so na teh mestih kapele ali cerkve, za kar so zbirali denar, ne da bi zaprosili svetno ali duhovno oblast. Ustvarjali so posebne skupnosti, tudi v obliki bratovščin in se med seboj imenovali »brat in sestra«, gradili nekake oblike samostojnih cerkvenih občin z lastno organizacijo. Voditelji sekte, med njimi so bile tudi ženske, so s pridiganjem oznanjali božjo besedo. Z vsem tem je treba povezovati odpor proti uradni cerkvi in duhovščini, proti svetni oblasti, pa tudi upornost, ki se v njihovem gibanju kaže. Vsekakor so se fevdalci in oblasti zbal, da ne bi gibanje preraslo v pravi upor.²⁷

Kdaj se je pojavilo štiftarstvo, ki se je širilo s področja Planine, kjer je bila voditeljica Maruša, hči Andreja Pogerlica iz Planine in žena Lenarta Meduda, zgradila cerkev na Planinski gori, na ozemlju ribniške župnije in naddiakonata, je težko reči. V drugi polovici leta 1584 je bilo že močno razširjeno in srečamo štiftarje okoli Ribnice, Ortneka, Osilnice in Cerknice. Na širjenje je morda vplivalo tudi poslabšanje fevdalnih odnosov, ki ga v tem času poznamo vsaj na Kočevskem.²⁸ V Ribnici so že v začetku oktobra t. l. vzeli iz župne cerkve cerkveno razpelo in šli z njim na procesijo proti volji tedanjega katoliškega župnika Davida pl. Reiffenberga.²⁹ Prve dni decembra pa se je zbralo v Ribnici okoli 600 mož in žena ter proti volji istega župnika romalo na Planinsko goro k cerkvi že omenjene Maruše. To cerkev so oblasti kmalu za tem požgale in vse cerkvene posode zaplenile. Sredi istega meseca so se štiftarji zopet zbrali v Ribnici in tudi v Osilnici, kjer naj bi tudi mežnarji pridigali ljudem.³⁰ V istem času so se štiftarji pojavili tudi v Ortneku in okolici, kjer naj bi bilo v začetku januarja 30 privržencev te sekte.³¹

Kakor povsod drugje na Slovenskem so proti štiftarjem tudi na ribniškem ozemlju zelo odločno nastopile cerkvene in svetne

oblasti, protestantski stanovi oziroma fevdalci in deželni knez. Proti njim je deloval že omenjeni ribniški župnik in naddiakon, vendar se zdi, da brez večjih uspehov. Tedanji ribniški graščak je dal zapreti tri štiftarske voditelje in zaprosil oblasti za navodilo, kako naj z njimi ravna. Iz Ortneka pa je v začetku januarja 1585 poročal tamkajšnji gospod Krištof Moškon kranjskemu vicedomu, da so se tam pojavili štiftarji in se je bati, da se bodo še bolj razširili.³² O drugih neposrednih nastopih proti štiftarjem na ribniškem ozemlju dosedaj znani viri ne govore. Dejstvo pa je, da so skupni naporji vseh oblasti že v letu 1585 zadušili, strli štiftarstvo na obravnavanem ozemlju in se tam ni več pojavilo.

Z odločnimi protireformacijskimi nastopi v okvirih same ribniške župnije in naddiakonata (npr. zbori duhovnikov ribniškega naddiakonata, poostren nadzor ribniškega župnika po farah in cerkvah naddiakonata in dr.), z vizitacijami in ukrepi, ki so jim sledili, še posebej po letu 1593, nato z delom protireformacijske verske komisije, ki je, kakor smo spoznali, še leta 1615 nastopila proti zadnjim ribniškim protestantskim tržanom, in končno z deželnoknežjim izgonom protestantskega plemstva iz dežele leta 1628 je bilo konec reformacije na ozemlju Ribnice in njenega naddiakonata.

OPOMBE

1. A. Melik, Slovenija II/3, str. 447; A. Skubic, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, 1976, str. 786. — 2. A. Melik, o. c., str. 448; F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 14 sl. — 3. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965, str. 204; A. Melik, Prometni položaj Raščice v Trubarjevi dobi, Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 58 sl.; I. Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, Kočevski zbornik, Ljubljana 1939, str. 123; isti, Špeharska dolina in grad Poljane ob Kolpi, Ljubljana 1979, isti, Zgodovina kočevskega ozemlja od naselitve do leta 1941, str. 13; Kočevsko, Ljubljana 1956, str. 97. — 4. J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana 1910 in dalje, str. 366, 405 sl.; I. Simonič, Kočevski zbornik o. c., str. 136. — 5. MHVK 4 (1849), str. 57. — 6. Prim. A. Skubic, o. c., str. 423. — 7. V. Simoniti, Obrambna organizacija pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju, Kronika 30 (1982), str. 103; V. Valenčič, Tovorništvo na Kranjskem, ZČ 35 (1981), str. 255 sl. — 8. I. Simonič, Kočevsko o. c., str. 97. — 9. J. Vrhovec, Der schwäbische Chronist Burghardt Zink und eine interessante Schule zu Reinfnitz in Unterkrain, MMVK 1900, str. 1 sl.; J. Gruden, Zgodovina o. c., str. 499. — 10. F. Kidrič, Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja, Razprave 1, str. 188 sl. — 10a. A. Skubic, o. c., str.

111 sl. — 11. Prim. J. Gruden, Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem, IMK 17 (1907), str. 53 sl., 122 sl., 129; I. Simonič, o. c., Kočevsko, str. 109. — 12. Th. Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 209; A. Dimitz, Geschichte Krains II, 1875, str. 269; M. Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 150. — 13. J. Grufen, Zgodovina, o. c., str. 808. — 14. A. Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov, IMK 1 (1891), str. 37. — 14a. J. Gruden, Zgodovina, o. c., str. 735; A. Koblar, Drobtinice, o. c., IMK 3 (1893), str. 249 sl.; P. Hitzinger, Beiträge zur Geschichte der Reformation in Krain, MHVK 1864, str. 1 sl.; MHVK 1867, str. 95. — 15. Prim. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain II, pogl. 8, str. 795 sl. — 16. J. Gruden, Doneski, IMK 17, str. 137. — 17. A. Dimitz, Geschichte o. c., str. 234. — 18. A. Skubic, o. c., str. 122 sl. — 19. Prim. J. Gruden, Doneski, o. c., str. 122 sl., 128, 129, 134, 137; isti, Zgodovina, o. c., str. 730 sl., 737 sl., 739 sl., 741 sl.; A. Koblar, Drobtinice, o. c., 2 (1892), str. 33, 37, 85, 86 sl.; 3 (1893) str. 200, 249; A. Skubic, o. c., str. 113, 116, 121 sl., 125 sl.; SBL 1, str. 116; SBL 9, str. 206. — 20. Th. Elze, Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhunderts, Wien 1863, str. 12, 26 sl.; L. Podlogar, Belokranjski reformatorji, DS 21 (1908), str. 269 sl.; M. Rupel, Trubar, o. c., str. 195; isti,

Nove najdbe protestantik, Ljubljana 1954, str. 68; I. Voje, O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v 16. in 17. stoletju, ČZN 8 (1972), str. 259. — 21. J. Gruden, Doneski, o. c., str. 64, 137 sl. — 22. A. Koblar, Drobtinice, o. c., str. 17. — 23. IMK 1, str. 9; IMK 2, str. 77, 88 sl. — 24. A. Skubic, o. c., str. 135; prim. J. Parapat, Doneski k zgodovini kranjskih mest, Letopis MS 1874, str. 88. — 25. J. Gruden, Doneski, o. c., str. 122 sl., 200; A. Dimitz, Zur Geschichte der Reformation in Krain, MHVK 1863, str. 47 sl. — 26. J. Gruden, o. c., str. 128, 138; A. Kobler, Drobtinice, o. c., 3 (1893) str. 17; 2 (1882), str. 37. — 27. AS, vic. a. FI/135 Fragstrugkh darauf die Stifter oder Martterer zu der Alben sambt derselben Zehbrost Examiniert worden; A. Dimitz, Nachrichten über eine bisher wenig bekannte Religionssecte in Krain, MHVK 18 (1863), str. 86 sl.; F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 15 sl.; B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 261 sl. — 28. B. Grafenauer, o. c., str. 287 sl.; J. Gruden, Praznoverje in mistiške sekte v protestantski dobi, JMK 18 (1908), str. 65. — 29. AS, vic. a. FI/135 — 1584 oktober 9. — 30. A. Dimitz, Nachrichten o. c., str. 68; J. Parapat, o. c., LMS 1874, str. 88. — 31. MHVK 1863, str. 69. — 32. Ibidem.

ORGANIZACIJA OBRAMBE PRED TURKI NA RIBNIŠKEM OBMOČJU V 16. STOLETJU

VASKO SIMONITI

Po prvih osamljenih turških roparskih pohodih v slovenske dežele v začetku 15. stoletja (leta 1415 so Turki prvič šli mimo Ribnice proti Ljubljani)¹ je prišlo zaradi takratnih razmer na Balkanskem polotoku do njihove daljše prekinitve. Toda potem, ko je padla Bosna (1463) v turške roke, se je položaj popolnoma spremenil. V dolini reke Sane so se Turki približali najbližjemu mestu Kranjske — Metliki v Beli krajini — na manj kot sto kilometrov. Leta 1469 se je začelo obdobje najhujših turških napadov proti zahodu. Do 1483 so Turki plenili po slovenskih deželah okrog tridesetkrat. Vpadali so vsako leto, včasih celo po štirikrat letno. Do leta 1526 so vpadli še okrog petnajstkrat.² Kranjski deželni stanovi so za dvajseta leta 16. stoletja zelo jasno opisali položaj svoje dežele: »Poleg velikih napadov nastopajo tudi majhne skupine, ki se približajo skrivaj skozi gozdove, tako da jih nihče ne pričakuje. V zadnjih osmih letih je bila opustošena ena tretjina dežele. Gospo-

stvo Kostel ob Kolpi ima na primer od nekdanjih 300 le še sedem kmetij.«³ Marsikje v vaseh »ni ostal niti en plug.«⁴ Za trpljenje Ribnice in njene okolice pa je Valvasor zapisal v svoji znameniti Slavi vojvodine Kranjske: »Dedni sovražnik krščanskega imena in sosednji grozodejec je ta trg večkrat premagal in okoliške vasi v dimu zadušil, toda gradu se ni mogel nikoli polastiti; zato je v srdu vselej odvedel s seboj mnogo kristjanov v sužnost, vse oropal, nešteto ljudi posabljal in v vsem posnemal hudiča, tiranov očeta. Zaradi takih vpadov so žal v bridkem spominu leta 1480, 1528 v mesecu juliju, 1546, 1558, 1559 v januarju in februarju, 1564 in še mnogo drugih, v katerih so se Turki s svojo morilsko sabljo strašno znesli nad Ribnico in bližnjo okolico.«⁵

Zaradi postopnega napredovanja pri obrambni organizaciji pa postajajo vpadi redkejši (1542—1547, 1555—1560)⁶ in celo popolnoma prenehajo. Po nekaterih podatkih o

šestdesetih letih 16. stoletja naj ne bi bilo turških vpadov na kočevsko in s tem tudi na ribniško področje,⁷ prav tako pa tudi za ostala leta do konca stoletja.⁸

Prvi začetki obrambne organizacije so seveda že v času prvih turških vpadov v 15. stoletju. Deželni stanovi slovenskih pokrajin so v hrvaškem primeru, ko se je s postopnimi majhnimi osvajanji turška meja vse bolj približevala slovenskemu ozemlju (15 kilometrov ob koncu 16. stoletja),⁹ dovolj jasno videli, kaj pomeni neposredno sosedstvo turške države. Zavedali so se, da »se je bolje braniti proti Turkom na tujem ozemlju kakor na lastnem«. Z druge strani pa so bile hrvaške dežele mnogo preslabe, da bi se mogle turških vpadov braniti same. Morale so se opreti na svoje zaledje. Tako je v 16. stoletju središče obrambe turške meje vse bolj prehajalo na notranjeavstrijske dežele (Stajerska, Koroška, Kranjska), ki so prevzele vzdrževanje in skrb za obrambo velike večine obmejnih utrdb na Hrvaškem in v Slavoniji, kar je zanje seveda pomenilo le del obrambe lastnega ozemlja.¹⁰ V samih slovenskih deželah pa se je delno spremenila organizacija deželne vojske ter spopolnila obrambna organizacija. Deželno vojsko so tako sestavljale čete različnih vrst. Zemljiški gospodje so morali sami na vsakih 200 ali 100 funtov penozov dohodkov od svojega gospodstva postaviti po enega konjenika in določeno število pešcev. Plemiči pa so se morali udeleževati bojnega pohoda le, če se ga je udeležil tudi vladar. Mesta so morala za svojo obrambo skrbeti sama in dati glede na svojo velikost za boj določeno število pešcev. Deželni stanovi so po potrebi poskrbeli tudi za stalne najemniške domače in (ali) tuje čete, v Žužemberku, okolici Metlike in na kočevskem pa so se naselili od 1530 Uskoki, ki so opravljali vojaško službo. Najširša vojaška organizacija pa je bila tako imenovana »črna vojska« (insurekcija), ki so jo sestavljali podložniki. Po zemljiških gospodstvih, od tridesetih let 16. stoletja pa po »četrtih« (Viertel), so popisali za vojsko sposobne podložnike, in to tako, da so, kadar je bilo potrebno, poklicali vsakega tridesetega, dvajsetega, desetega, petega ali celo tretjega za orožje sposobnega moža.¹¹

V primeru sovražnega vpada v deželo pa je bilo za prebivalstvo pomembno, da so lahko zbežali v cerkve, tabore, gradove in mesta, ki so bili dovolj utrjeni, da so lahko nudili uspešno obrambo. Poleg tega je bila sistematično urejena signalna organizacija (grmade in topovski strelji) in služba slov,¹² ki so naznanjali prihod sovražnika. S tem je bil

uspeh turških roparskih čet v glavnem omejen na pustošenje polj in vasi, ljudem in njihovemu mobilnemu premoženju pa je bilo v glavnem prizanešeno. Sistem glavnih signalnih točk je bil razporejen po daleč naokoli vidnih vrhovih in je precej točno označeval smeri poti, ki so jih Turki uporabljali za vpadе.

Na Kranjsko so v srednjo četrt (Mitter Viertel), v katero je sodila Ribnica, Turki vpadali po navadi najprej od Vinice in Poljan, najraje pa od Kostela v smeri proti severu. Tako se je oblikovala tudi veriga signalnih točk v tej smeri. Za nekatere signalne točke oziroma same kraje pa izvedo iz popisa leta 1596, ki nam pove tudi s kakšnim orožjem so bile preskrbljene:

Vinica — trije dvofuntni možnarji (za opozorilne strele), deset pušk z naslonjali (Topplhakhen — težka puška na kresilo), vendar ni niti svinca niti smodnika niti drugih potrebščin¹³

Straža (pri Sinjem vrhu) — trije dvofuntni možnarji, drugih stvari nič¹⁴

Poljane (pri Starem trgu ob Kolpi) — trije dvofuntni možnarji, petnajst pušk z naslonjali, 130 krogel¹⁵

Spaha¹⁶

Kostel¹⁷ — štirje enainpolfuntni možnarji, 15 pušk z naslonjali, drugih stvari nič

Zajčji vrh nad Črnim potokom¹⁸

Fridrihštajn — en dvainpolfuntni možnar in dva enainpolfuntna možnarja, šest pušk z naslonjali¹⁹

Kočevje — dva trifuntna možnarja²⁰

Ložine²¹

Ribnica (Sv. Ana nad Ribnico) — dva dvofuntna možnarja, 50 pušk z naslonjali, 60 lahkih pušk, trije mali topiči na kolesih, štirje poljski topiči, tri muškete, dovolj vžigalne vrvice²²

Ortnek — dva možnarja (brez oznake), sicer ničesar²³

Turjak (Sv. Ahac) — trije dvofuntni možnarji (brez smodnika), en dvofuntni falkonet, en srednji enoinpolfuntni falkonet, 36 uporabnih pušk z naslonjali, 30 neuporabnih pušk z naslonjali²⁴

Ig

Ljubljana

Medtem ko so bili v deželi za signalno organizacijo odgovorni četrtni glavarji, ki so skrbeli, da so bili ti kraji dobro preskrbljeni

z orožjem in municijo (kar pa, kot se vidi, niso bili), s čimer jih je zalagala ljubljanska deželna orožarna, pa je bila na kočevskem organizirana stalna stražna služba. To so morali opravljati podložniki sami, kar jim je bilo tudi poleg drugih služnosti predpisano kot tlaka v novem reformiranem urbarju iz leta 1574. Tako so morali štirje podložniki (Unterthanen) iz vasi Mahovnik ob potrebi nositi pisma v Ribnico in Žužemberk, vsi podložniki iz Mačkovca v Kočevje in Poljane ali drugam, v Nemški Loki so morali vsi poleg prenašanja pisem v Kočevje in Poljane skrbeti še za grmado in dajati stražo, v Pregrlju so morali vsi skrbeti za grmado in dajati stražo, v Knežji Lipi so morali podložniki skrbeti za stražo, kajžarji (Untersassen) nositi pisma, skrbeti za grmado in dajati stražo, v Koprivniku pa so morali kajžarji nositi pisma.²⁵ Poleg tega so imeli vsi podložniki vsega gospostva še neizmerjeno tlako pri zidavi Fridrihštajna in Kočevja.²⁶ Podložniki so se zaradi tega večkrat pritožili vicedomu, tako zaradi samih stroškov, ki so jih imeli z vzdrževanjem kresišč, kot zaradi same tlake.²⁷ Toda odgovor komisije leta 1574, ki je raziskovala pritožbe kmetov, je bil, da je straža (Skart) pomembna za lastno varnost kmetov, in da naj tako te obveznosti tudi za naprej ostanejo.²⁸ Nov kočevski urbar iz leta 1574, ki je podložnike tako obremenil s tlako in jim njihov položaj celo poslabšal,²⁹ je v določeni meri posledica miru in relativno dobrega položaja podložnikov v šestdesetih letih 16. stoletja, ko se je zvečalo število prebivalstva in obseg premoženja.³⁰ In kot da bi se oblikovalci tega urbarja zavedali, da bo leta vir dolgotrajnih upiranj kočevskih podložnikov, so hoteli to že vnaprej preprečiti. V končne določbe urbarja so zapisali (sicer predvsem glede na kmečki punt 1573) tudi današnjemu človeku ne znane stvari: »da se podložniki brez vednosti, privolitve in dopustitve gospoda ne smejo zbirati niti javno niti tajno, toda komur je potreben shod, to je možnost pogovoriti se o tekočih zadevah, naj najprej gospodu naznani in ga prosi za dovoljenje. In če on ugotovi, da je potreba in dopustno, lahko podložnikom ali nekaterim od njih to dovoli in jim tudi določi kraj shoda. Gospod naj tja o pravem času pošlje ali svojega skrbnika ali nekoga namesto njega, da bo slišal kakšna je obravnava in razgovor. Proti tistim, ki bi imeli shod brez dovoljenja in tistim, ki bi bili na shodu in posebnost proti tistim, ki bi bili povzročitelji, bi se z resnično kaznijo ukrepalo, da bi se odvrnila, vsa teža dejanja.«³¹

Le okrog 20 kilometrov više ležeča Ribnica pa v svojem prav tako novem reformiranem in prav tako od deželnega kneza izdanem urbarju, sestavljenem leto dni prej (1573), takih določb, ki bi podložnikom predpisovale »vojaške« obveznosti in omejevale svobodo zbiranja, ne pozna.³² Celó iz sklepnih določb ribniškega urbarja je razvidno, da so se dajatve v določeni meri zmanjšale, saj se ni smelo več težka žita (pšenica, proso, oves) jemati v potlačeni ali zvrhani meri, ampak v nepotlačeni in poglajeni meri,³³ in to kljub temu, da se npr. število užívalcev zemlje in število hub ni v desetih letih prav v ničemer spremenilo.³⁴ Čeprav nam viri za šestdeseta leta 16. stoletja kažejo sliko, da se je v kočevskem gospostvu stanje izboljšalo, in v ribniškem vsaj ne poslabšalo, pa vendar ne smemo pozabiti, da »nerodovitna zemlja ne dovoljuje prebivalstvu, da bi prodalo del svojih poljedelskih produktov, ne more biti odjemalec za mestno obrt, ampak je celo prisiljeno, da razvije domačo obrt, ki ji išče potem trga s krošnjarjenjem.«³⁵ S tem si je prebivalstvo mesta Kočevja in trga Ribnice že od konca 15. stoletja iskalo dodaten vir zaslužka, poleg tega pa si »višek prebivalstva, ki ga agrarni režim ni potreboval,«³⁶ išče zaslužka tudi kot domača najemniška vojska.

Splošni vpoklic kmetov se namreč zaradi počasnosti ni najbolje obnesel. Sicer je zbral nekaj sto konj in več tisoč kmetov,³⁷ vendar so deželni stanovi tako npr. leta 1527 zaradi neuspešnosti splošnega vpoklica, sklenili izuriti tisoč domačih strelcev, ki bi dobivali plačo kadar bi morali nad sovražnika, in obenem vzdrževati še znatno četo konjenikov.³⁸ Poleg tega se niso navduševali za splošni vpoklic kmetov tudi sami stanovi, saj kakor pišejo kranjski stanovi vrhovnemu poveljniku slavonske in hrvaške krajine leta 1553, so morali podložniki poleg »večkratnega poziva dajati še velike davke, činž, tlako, in skrbeti za žene in otroke. Razen tega so slabo oblečeni in izurjeni glede na uskoke in druge plačane vojake, tako da je vse skupaj bolj odpeljevanje teh ubogih ljudi, kot pa (vojaška) ureditev. Ves čas tiho mislijo na žene, otroke in delo in nimajo nobene želje in veselja do vojne, za katero nimajo nobene izkušnje.«³⁹ Neposlušnost je ob sklicu deželne vojske pokazalo tudi samo plemstvo. Tako kranjski deželni glavar Jakob Lamberg piše leta 1559 cesarju, da se ob sklicu deželne vojske (stanje pripravljeno) tudi plemstvo ni polnoštevilno odzvalo.⁴⁰ Vojaški sklic (allgemeines Aufgebot) je hitreje deloval le, vsaj s strani plemstva, v primeru samega turškega vpada

v deželo, drugače pa so stanovi, da bi povečali varnost, raje odobravali sredstva za vojsko hrvaški (vojni) krajini, v deželi sami pa najeli več sto domačih najemnikov, ki so jih po potrebi poslali tudi na Hrvaško. Tak spisec domačih najemnikov za srednjo kranjsko četrt je ohranjen za leto 1561. Oglejmo si zakaj so jih najeli in kakšna je bila v tem letu nevarnost turškega vpada.

Po velikem vpadu na Kranjsko konec januarja 1559 so deželo v tem in naslednjem letu (1560) le vznemirjala poročila o turškem zbiranju in možnem vpadu. Tako je deželni glavar 4. aprila 1560 razglasil vpoklic 1200 mož na Krasu,⁴¹ 24. decembra pa naj bi prišlo zaradi preteče turške nevarnosti do vpoklica okoli 1300 mož tudi v srednji in spodnji kranjski četrti. V ta sklic bi moralo gospodstvo Ortnek in Ribnica prispevati tristo dobro oboroženih mož, ki naj bi se po tretjem opozorilnem strelu premaknili na »običajna« mesta.⁴² Vendar je verjetno nevarnost minila, saj podatkov, da bi do sklica res prišlo, ni, dvorna veča (Hoftaiding),⁴³ ki se je zbrala 6. januarja 1561, pa o razpustitvi sklica ali o sklicu samem ni razpravljala, ampak je razpravljala o razpustitvi 1200 mož na Krasu (sklicanih že od aprila 1560) in najetju 400 domačih strelcev. To izvemo iz pisma 21. januarja 1561 Josephu Nikoliču in Georgu Barbu (četrtina mojstra), v katerem jima deželni glavar, namestnik in deželni odborniki ukažejo, da predajo glavarjema bodočih najetih strelcev »puške, smodnik in svinec ter vse druge stvari, ki k temu sodijo po inventarju.« Dvorna veča se je namreč odločila »da Tomaž Naglič, meščan v Ložu, najame 150 strelcev v cerkniškem, loškem, ribniškem in kočevskem sodnem okraju; Bernard Raunach (iz Raven) pa 150 strelcev v postojnskem, premskem in gotniškem sodnem okraju. Teh 400 strelcev (za sto izvemo kasneje) se najame do konca leta z začasno plačo in oskrbo namesto splošnega sklica in namesto 1200 neposlušnih (v osnutku pisma je ta beseda prečrtana) mož na Krasu in Istri, ki se jih odslej razpusti.«⁴⁴ Medtem, ko so prihajala poročila o preteči turški nevarnosti in sta bili izdani v februarju in marcu dve splošni opozorili (Warnungs General), da naj se dežela pripravi in vojska (ki jo je vzdrževalo plemstvo) na četrti strel odhiti iz gornje četrti in Krasa v Ljubljano, iz srednje in spodnje četrti pa v Novo mesto,⁴⁵ pa so se nadaljevala pogajanja oziroma postopek o najetju in plači 400 domačih strelcev. Ivan Lenkovič je pisal deželnim stanovom Kranjske, da naj najemniki začno 1. aprila 1561

svojo vojaško službo. Za sto na Metliškem najetih strelcev Muri Matjaža (Muri Mathiasch) pa je predlagal, da bi se porazdelili med dvesto strelcev Herberta Auersperga na Hrvaškem, za kar naj bi oficirji (stotnik, deseterji, bobnarji, piskač) dobili 12 goldinarjev, ostali pa po 8 goldinarjev plače do konca leta.⁴⁶ Kakšna je bila usoda teh stotih strelcev sicer za to leto ni znano, toda po Lenkovičevem pismu so deželni glavar in odborniki pisali Muri Matjažu, da je v bistvu bolje, če ostane v sami deželi, saj bi s tem, kakor sta se s svojimi strelci odločila tudi Tomaž Naglič in Bernard Raunach, prihranili nekaj sto goldinarjev. Priložili so še izračun koliko bi stali strelci na Hrvaškem in koliko, če ostanejo doma, in so plačani kot je navada na Krasu — 8 goldinarjev oficirji in 6 goldinarjev ostali.⁴⁷

1. aprila 1561 sta Tomaž Naglič in Fabian Kirchberger (deželni vojni sekretar) izdelala naborni register in določila plačo za 150 strelcev v srednji kranjski četrti. Za stotnika je bil določen Tomaž Nadler iz Koprivnika, za bobnarja Jurij Tetman iz Kočevja, za piskača pa Avguštin Hohenstainer iz Kočevja.⁴⁸ Vsi trije so imeli plačo 8 goldinarjev, z isto so še označeni vsi desetniki, ostali pa s 6 goldinarji. Pri vseh je še označeno, da imajo puško (puchsen). Iz ribniškega gospostva je bilo najetih šestindvajset mož (ob strani so zapisi po urbarju 1573 vasi v katerih so bili podložniki z istim priimkom):⁴⁹

desetnik Andre Alliasch

Martin Luscher	— Dolenja vas, Zadolje
Juri Pöschl	— Dolenja vas, Pristava, Gorenji lazi
Jerin Werschl	
Blasy Woiez	— Dolenja vas, Prigorica
Paul Gorsche	— trg Ribnica, Rakitnik, Dolenja vas Breže
Juri Perschl	— Dolenja vas
Hanns Widerwol	— Rakitnik
Anndre Müllner	
Cristoff Gnidica	— trg Ribnica, Gorenja vas
Juri Furlan	
Laure Mazekl	— Dolenja vas, Prigorica
Michael Wurzer	— Otavice

Michel Wucha	— Hrovača
Peter Wenzer	
desetnik Jacob Jawer	
Anndriasch Jargliz	
Anndre Dekhauitsch	
Clement Widerwol	— Rakitnik
Niclaw Schilliz	— Goriča vas, Mali Zapotok
Niclaw Gerbez	
Peter Kramertschiz	
Lienhart Kosina	— Dolenji lazi
Jacob Syuiz	
Michel des Vidiz sun	
Lucas Smalz	— Dolenja vas, Dolenji lazi

Po tem naboru novih strelcev je bilo deželi do konca meseca z vznemirjanji prizanešeno, razen neuspelega poskusa Turkov konec marca, da bi vpadli preko reke Gline na Hrvaškem⁵⁰ in manjšega spopada uskokov s Turki pri Jezerskem na reki Uni konec aprila.⁵¹ Toda Turki so se začeli že konec aprila zbirati »od morja do Drave« in se pripravljati, da bodo še »pred košnjo« vpadli preko meje, v Liki pa da bodo popravili opustele utrdbे.⁵² Kranjska je takoj 1. maja izdala splošno opozorilo za pripravljenost konjenice (ki jo je vzdrževalo plemstvo), glavarjem najetih strelcev pa je istega dne poslala pismi, da se ob signalnih streljih pomaknejo k meji, da bodo lahko četam v hrvaški krajini v pomoč.⁵³ Toda do vpada ni prišlo tako kmalu. Pač pa so v tem času senjski uskoki pustošili po Liki okoli Buniča, vendar so jih Turki razbili in ujeli.⁵⁴ Do velikega turškega vpada na Hrvaško pride 9. maja tega leta. V naši literaturi je sicer zastopano mnenje, da je ta vpad s »1800« turki segal preko Kočevja, Ribnice celo do Postojne,⁵⁵ dejansko pa je potekal precej drugače.

12. maja je poslal Ivan Lenkovič iz Podbrežja na Kolpi dve pismi, iz katerih izvemo točen potek turškega pustošenja po Hrvaškem. Prvo poslano cesarju, nam po kratkem opisu samega vpada, da sliko predvsem o izredno slabem stanju utrdb in vojske v obeh, zlasti pa v Hrvaški krajini. Kot piše je na meji vladalo izredno pomanjkanje, ker dežele (Kranjska) še do tega trenutka niso poslale svoje letne finančne privolitve, tako da je vojaštvo v slavonski krajini šest mesecev, v hrvaški pa že sedem mesecev brez plače. Dežele je obvestil naj čimprej to uredijo, poleg tega pa jih je prosil, da mu za dopolnitev vojske pošljejo dežele tridesetega mo-

ža »kmečke« vojske in še Štajerska 200 strelcev, Koroška in Kranjska pa vsaka po sto. Razporedili bi jih za več mesecev tam, kjer je največja potreba. Na koncu pa je seveda še opozoril, da bi vsakršno zavlačenje povzročilo nepopravljivo škodo, saj bi njemu (Lenkoviču) podvržena meja lahko izgubila več krajev.⁵⁶ V drugem pismu, poslanem deželnemu glavarju Kranjske Jakobu Lambergu, pa prav tako izvemo o samem stanju na meji in njegovi prošnji za izboljšanje, več pa o samem turškem vpadu. Najprej je ugotovil, da je deželo Kranjsko sproti o vseh poročilih, ki jih je dobil (od vohunov) in zapletih njegove vojske (omenja tudi poraz senjskih uskokov v okolico Buniča) obveščal vse do 8. maja, tako da je bila dežela pravčasno obveščena in v dobri pripravljenosti, potem pa nadaljuje: »Sporočam vam, da je predvčerajšnjim (10. maj?) opoldne vpadlo preko 1200 dobro oboroženih turških konjenikov, od katerih je bilo skoraj polovico v oklepih, mnogi med njimi pa so imeli puške. Vpadli so pri gradu Gore grofa Slunjskega in pri kastelu Simona Juršanoviča na Glini. Vse so poropali in požgali ter odpeljali sto krščanskih duš in nekaj sto glav živine. Včeraj (11. maj) pa so vpadli še pri kastelu Novački (Nouatschky Chasstell), vendar mi še ni znano kakšna je škoda. Meni podložna konjenica, ki je v tej okolici čakala na sovražnika, se sovražniku sploh ni upala postaviti po robu, ampak je sovražnikovo početje, zaradi njegove premoči, iz hribov le opazovala.« Dodaja še, da naj se dežela pripravi, ker nameravajo Turki naslednji mesec junij ponovno vpasti in oropati in uničiti »enega ali več krajev.«⁵⁷ To pismo in kopija pisma cesarju sta bili 14. maja v Ljubljani in naslednji dan 15. maja je bilo v deželi izdano »splošno opozorilo«, da ker so Turki vpadli 9. maja (!) (... das der Turkhen den verschi-nen 9. dato in die 1200 starkh...) naj se v deželi najeti konjeniki (prouision phart) pripravijo in naj ob tretjem in četrtem strelu odhite iz gornje četrti v Ljubljano, iz Krasa, srednje in spodnje četrti pa v Novo mesto.⁵⁸ Eernardu Raunachu in Tomažu Nagliču pa so deželni namestnik in odborniki poslali pismo istega dne 15. maja, da naj bodo najeti strelci »ob vsaki uri, če bo prišlo pismo od vrhovnega poveljnika ali od nas, pripravljeni odhiteti (v pomoč) za rešitev dežele.«⁵⁹ Lenkoviču pa so poslali »tolažilno« pismo, v katerem ga obveščajo, da je bilo izdano splošno opozorilo za deželno konjenico in izdan ukaz za 300 najetih strelcev, poleg tega pa mu pošiljajo po plačilnem mojstru še

2400 goldinarjev, ki izvirajo iz proračuna t. i. tretjega penza⁶⁰ (to je bil davek za deželno oborožitev, ki so ga plačevali fevdalci na deželno knežji posesti).

Kot je razvidno ni nikjer govora o vpadu na Kranjsko 8. maja, ampak le o vpadu na Hrvaško dan kasneje 9. maja, ki pa je segal le do reke Gline. Ni verjetno, da bi ob tej pogosti korespondenci Ivana Lenkoviča in predstavnikov dežele ne bil nikjer omenjen vpad na Kranjsko, če bi v resnici tudi bil. Poleg tega Lenkovič v svojem poročilu o tem vpadu 9. maja na začetku pisma govori o tem, da je deželo sproti o vsem obveščal, in posebej omenja kot »večji dogodek« spopad in poraz senjskih uskokov pri Buniču v začetku maja (glej zgoraj), ne omenja pa nobenega večjega vpada pred 9. majem. Dvomimo tudi, da v splošnem opozorilu 15. maja, naj se zbere konjenica, kjer je kot vzrok naveden vpad Turkov na Hrvaško 9. maja, ne bi bil omenjen vpad na Kranjsko, ki naj bi bil le dan prej. Tudi grof Blagajski bi se leta 1574 v svoji prošnji deželnemu knezu, da mu ne povečuje davkov, gotovo v svoj prid spomnil poleg turškega vpada 1559 tudi vpada 1561, seveda če bi ta bil.⁶¹ Torej bi z gotovostjo postavili trditev, da leta 1561 vpada na Kočevsko in še višje sploh ni bilo.

Po tem vpadu na Hrvaško v mesecu maju ne zasledimo vznemirljivih poročil, ki bi silila kranjsko deželo v vojaško pripravljenost, čeprav so Turki z zelo majhnimi četami dnevno vpadali iz Buniča in Udbine na Hrvaško.⁶² Spet pa se začne velike turške priprave novega livanjskega bega Mustafe, ki je zbral veliko vojsko v Udbini v začetku junija. Obveščevalci niso vedeli povedati kam in kdaj bodo dobro oskrbljeni Turki vpadli,⁶³ in Kranjska je 6. in 7. junija spet izdala splošno opozorilo, da naj se pripravi konjenica in najeti strelci.⁶⁴ Sledila so nova poročila o vedno večjem zbiranju Turkov in utrjevanju obmejnih utrdb pri Udbini.⁶⁵ Kranjska se je odločila, da pošlje Lenkoviču denar za plačilo vojske na meji ter najete strelce za dopolnitev vojaštva,⁶⁶ obenem pa je izdala na pobudo Lenkoviča »Generall« 15. junija prvega in drugega 21. junija. V njih je bil poziv kranjskem plemstvu, da se na lastne stroške udeleži pohoda proti Turkom, ker »namerava omenjeni gospod vrhovni poveljnik sovražnika v njegovih namerah preprečiti in udariti na Sokolović bega ali na Mazin (kraj, kjer so se utrjevali) oziroma z njim (sovražnikom) prekrižati meč kjerkoli ga najde...«. Plemstvo, ki bi se za pohod odločilo naj bi se oskrbelo za deset do dvanajst dni in prišlo 23.

junija v Metliko ali pa 25., 26., in 27. junija v Cetin na Hrvaškem.⁶⁷

Kakšen je bil odziv na to »vabilo« oziroma če je sploh prišlo do vpada na turško ozemlje, nam ni znano. Obe strani sta verjetno spoznali, da bi prišlo zaradi obojestranskih priprav do prevelikih izgub. Tako pride do zatišja in šele 4. julija do manjšega boja s Turki, ki so vdrli čez Uno. Lenkovič je, kot poroča, »60 do 80 konjenikov« razbil, od ujetih pa izvedel o zopet nameravanem večjem turškem vpadu 6. julija.⁶⁸ Toda v naslednjih dveh mesecih ni bilo nobenega vpada,⁶⁹ ampak šele 8. oktobra naj bi Turki vdrli preko Kolpe pod Hrastovico, kjer pa so jih razbili najemniki in kmetje sami.⁷⁰ S tem je turška nevarnost v letu 1561 prenehala. Kranjski je bilo prizanešeno in domači najemniki iz srednje kranjske četrti verjetno tudi niso doživeli boja, vendar pa je bilo stanje na Hrvatskem ta čas obupno. Nekaj velikih vpadov in stalna majhna ropanja, pomankanje denarja, orožja in ostalih stvari, so prisilile Ivana Lenkoviča, da je dal nekatere obmejne utrdbe porušiti, da ne bi padle v turške roke.⁷¹ Meja se je pomaknila bliže h Kranjski. Strah je ostal.

OPOMBE

1. Anton Skubic, *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*, Buenos Aires 1976, str. 497; v tem prispevku nimamo namena dati pregleda turških vpadov na ribniško področje. O tem je v glavnem pisal (po literaturi) Anton Skubic, *Zgodovina Ribnice...*, str. 497—525; sicer pa se turškim vpadom ne izogne nobena knjiga ali razprava, ki obravnava čas 15. in 16. stoletja v slovenskih deželah. Najboljše delo o tej problematiki je disertacija Stanka Juga, *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko v 15. in 16. stoletju* objavljena v dveh delih v Glasniku muzejskega društva za Slovenijo XXIV, 1943, str. 1—60 in v *Zgodovinskem časopisu IX*, 1955, str. 26—61. — 2. *Zgodovina narodov Jugoslavije II*, Ljubljana 1959, str. 275 (ZNJ). — 3. Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1956, str. 113. — 4. Npr. v vasi Griblje ob Kolpi po turškem vpadu leta 1524, Katarina Zupanič, *Šopek poljskih cvetlic iz Gribelj v Beli Krajini*, *Etnolog X—XI*, Ljubljana 1937—1939, str. 116; v tem obdobju od leta 1522 do 1532 naj bi Turki vpadali tudi do petkrat na leto, ZNJ str. 288. — 5. J. V. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Laibach 1689, XI. Buch, str. 467. — 6. ZNJ, str. 288, na tem mestu so za redke vpadе v slovenske dežele omenjena še leta 1574—1578, vendar je iz prispevka Vaska Simonitića *Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576 do začetka gradnje Karlovca 1579*, ZC XXXIV, 1980, str.

87—99, razvidno da v tem času na Kranjsko ni bilo nobenega vpada. — 7. Stanko Jug razen za vpad 1561 povzet po objavah Dimitza (glej opombo 55) ugotavlja v tem času le vpad 1564, za katerega pa izraža dvom, ZČ IX, str. 44; po objava virov Georga Widmerja, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottsche erländchens (1406—1627), 1931, pa tudi sledi iz listine za leto 1574 — prošnja Franca Ursinija grofa Blagajskega deželnemu knezu, da se mu za vnaprej ne povečujejo davki — da vpadov ni bilo: »...Soviel, die Untertanen der Herrschaft belangt, ist nit weniger dass dieselben nun ein Jar zehen od zwölf etwas sicher gesessen... dadurch sich die Herrschaft an Volckh und Nahrung etwas erhohlt, aber kurz daruor, als der 59. Jars, da der Erbfeindt das Lannndt durchzogen und verhohrt, ...«, str. 176. Sam Widmer pa po tej listini tudi zaključuje: »Aus der Urkunde von 1574 ist zu entnehmen, dass das Ländchen in der Zeit von 1559 bis 1574 von Turkeneinfällen verschont blieb...«, str. 170. — 8. O tem glej prispevke Vaska Simonitiča o turških vpadih za sedemdeseta leta 16. stoletja v ZČ XXXI, 1977, str. 491—505; ZČ XXXIV, 1980, str. 87—99; za osemdeseta leta pa v Arhivu 1—2, str. 109—119. — 9. Bogo Grafenauer, Zgodovina..., str. 112. — 10: Ibid.; str. 114. — 11. Ibid.; str. 115. — 12. Vasko Simonitič, Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju, Kronika, 28, str. 93—99; tu je navedeno tudi nekaj druge literature, ki se dotika tega problema. — 13. Arhiv Slovenije (AS), DSK I, fasc. 146, 146 a (nova št. fasc. 248), str. 1189. — 14. Ibid., str. 1189. — 15. Ibid.; str. 1188. — 16. Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, Kočevski zbornik, Ljubljana 1939, str. 80 — piše na Spahi pri Preriglju, med tem ko v viru AS, fasc. 122, nova št. fasc. 194, piše za kočevsko področje, da je stalo kresišče: »Erstlich ein Kredfeuer zwischen Pollan und des Tabors Mösl auf dem perg Prelibl genant,« kar gre vsekakor za hrib Spaho nad vasjo Prerigelj. — 17. AS, fasc. 146, 146 a (nova št. fasc. 248), str. 1188; samo kresišče je bilo na Zdihovem, Simonič, Zgodovina..., str. 80; v viru: »oberhalb des schloss Khostell auf dem perg Gschrill genant,« fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine — tu gre vsekakor za Zdihovo, ki je višje in nad Kostelom, Škrilj pa je vas, torej je »Perg Gschrill« Zdihovo. — 18. AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — 19. AS, fasc. 146, 146 a (nova št. fasc. 248); str. 1188. — 20. Ibid., str. 1188. — 21. »Ober Losin zwischen Gotsche vnd Reiffniz«, AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — 22. AS, fasc. 146, 146 a, (nova št. fasc. 248), str. 1188; fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — 23. AS, fasc. 146, 146 a (nova št. fasc. 248), str. 1188. — 24. Ibid., str. 1188. — 25. Peter Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Gotschee vom Jahre 1574, MMK 1890, str. 150, 151, 161, 167; 168; 169; Simonič; Zgodovina..., str. 79. — 26: Peter Wolsegger, Das Urbarium..., MMK 1891, str. 25. — 27. Leta 1574 so prosili podložniki iz Knežje Lipe, Pre-

riglja in Nemške Loke, da se jim davčna svoboda še naprej odpusti, ker skrbijo na gori Spahi (Gradisch) za grmado, kar so počeli že njihovi starši, Widmer, Urkundliche Beiträge..., str. 46; leta 1596 so se pritožili vicedomu, da morajo sami vzdrževati stražarnice »aus eignem Säckhl«, (Widmer, Urkundliche Beiträge..., str. 79), kar jih stane 32 goldinarjev, poleg tega pa morajo vzdrževati stražarnico na Fridrihštajnu še s smodnikom; leta 1613 pa se pritožujejo, da morajo na lastne stroške vzdrževati tri stražarnice že od leta 1559, kar jih stane najmanj 12 goldinarjev, Simonič, Zgodovina..., str. 80; Widmer, Urkundliche Beiträge..., str. 81, 97, 99. — 28.: »Was die Skart betrifft, so halten diese die Untertanen zu ihrer eigenen Sicherheit, wie auch die Stadt ihre eigene Wache haben und besolden muss... Dabei hat es zu bleiben«, Widmer, Urkundliche Beiträge..., str. 51. — 29. Ibid., str. 51. — 30. Ibid., str. 46, 170, 176. — 31.. »... Gedachte Untertanen sollen ohne Vorwissen, Verwilligung und Zuellassung aines Inhabers, weder öffentlich noch heimlich khain versammlung halten, sonnder wo ainiche Zusammenkhunfft vonnöthen sein werde, es sey in wasserlay Sachen, das welle, solle es dem Inhaber zuor angezaigt, und er umb Erlaubnis gebetten werden. Und so er befindt, das es ain Notturfft und zuelässig sey, mag er den Untertanen oder etlichen auss inen das bewilligen, und auch das Orth, wo sy zusammen khumben mügen, benennen. Und solle aintweder des Innhabers Verwalter darzuekhumen oder yemandt an seiner Statt schikhen, auf das gehört werde, was ir Handlung und Tractierung sey. Wo sy aber ainiche Versammlung ohne Zuellassung und Bewilligung hielten, gegen denselben, so bey der Versammlung gewest, und sonderlich gegen denen, die des Ursacher sein solle mit ernstlicher Straff fürgangen, damit alle pese Practica verhiet werde.«, Peter Wolsegger, Das Urbarium..., MMK 1891, str. 25. 26. — 32. AS, Gr A—V — Ribnica, št. 1. — 33. »Auch das aber allethalben ein geburliche gleicheit gehalten und die armen pfandundertanen unguetlich beschwärt oder vbernomben. So wierdet vondiser zeit der Reformation aus beuelch hochgedachter fhl: drh: ain pfandinhaber berurter herrschaft das schwäre Traidt, also auch den habern jedes nach seiner sondern vnd Neuen aufgerichten und bezichneten Casstenmass gestrichen vnd ungedruger einzunemben haben, vnd hierüber zu wider diser verordtung niemand nichts beschwarliches oder vngleichs aufladen oder zuefuegen«, AS, Gr. A—V — Ribnica, št. 1; o pravnih določbah in datjavah tudi Anton Skubic, Zgodovina..., str. 384—401. — 34: V registru urbarskega davka gospostva Ribnice iz leta 1564 (AS, Vic. fasc. I/59, zap. št. 105, gospostvo Ribnica Lit. R II) ni v primerjavi z urbarjem iz leta 1573 v številu kmetij in uživalcih le-teh nobene razlike. — 35. Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana, 1929, str. 50. —

36. Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, str. 210. — 37. Leta 1528 je bilo potrebno 14 dni, da se zbere 400 konj in 6—7000 kmetov, Stanko Jug, *Turški napadi...*, GMDS XXIV 1943, str. 50. — 38. *Ibid.* str. 45. — 39. AS, fasc. 145, 146 (nova št. fasc. 246); str. 76—78. — 40. Dunaj, Kriegsarchiv, HKR Expedijt, July 1559, 806; December 1559, 1126. — 41. Stanko Jug, *Turški napadi...*, ZČ IX, 1955, str. 42. — 42. AS, fasc. 124.a (nova št. fasc. 202), ni pagine. — 43. V dvorni veči so v 16. stoletju odločali tudi o deželnih zadevah v posebno nujnih primerih, ko zaradi kratkega roka in hitrega ukrepanja ni bilo mogoče sklicati deželnega zbora, Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina...*, str. 205. — 44. »... Thomaschen Naglitschen burger zw Laas, 150 puchsenschutzen allain in Zierkhñizer, Laaser, Reyfnizer und Gotscheer gericht entleydt, fur guet angesehen, das stadt des Gemainen Aufpots und (vngheorsamen) 1200 Man von Isterriach vnd Karst 400 puchsenshuezen im wartgeld vnd provision halten das Ir demnach zw auszug eures jarss erlassen, dan euer stat (dem Edlen vnd vnssern Leonhardi von Raunach 150 Man allain in Adlsperger, Premer und Guetenegger gericht) auss oberzelter ursach, dass die 1200 Man in Isterreych vnd Karst hinfur, sambt den gemainen Aufpodt ausser grossn zuefallenden noth derin (?), weder jung noch allt, wer greyffen mag, exembt sein soll ab vnd eingestellt der dagegen die 400 puchsen schutzen aufgenommen...«, AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 407—410j. — 45. 30. januarja piše Andrej Pregelj (Anndre Pregl) iz Črnomlja dve pismi — po obvestilih, ki jih je dobil od vohuna in Herberta Auersperga — da nameravajo »bosanski, livanjski in hercegovski paša« s 15.000 možmi vpasti v Vinodol in od tam na Kras, AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 411, 412, 414, 415; 1. februarja je bil izdan v Ljubljani »Warnungs General«, prav tako istega dne še pismo deželnim odbornikom in pismo Bernardu Raunachu (tu je omenjen kot četrtnj mojster) na Kras, AS, fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 423, 425; 18. marca pa je bil izdan »Warnungs General«, da lahko Turki vpadajo na Kras in Kranjsko, fasc. 124a (nova št. fasc. 202), ni pagine. — 46. AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 427, 428, 429. — 47. *ibid.*, str. 431, 432, 433, 434, 435. — 48. AS, fasc. 136 a (nova št. fasc. 231), cel register je označen s številko 64. — 49. Gr. A V — Ribnica, št. 1. — 50. AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 428 — pismo Lenkoviča 25. marca deželnim stanovom o turškem vpadu 23. marca. — 51. Pismo Lenkoviča 4. maja, kjer omenja, da so Uskoki pri Jezerskem na Uni razbili 70 turških pešcev, od teh jih 12 ubili in 35 ujeli, *ibid.*, str. 446. — 52. Lenkovičevo pismo 29. aprila, *ibid.*, str. 436, 437. — 53. *Ibid.*, str. 440; fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine. — 54. Pismo 4. maja Sebastijana Desaćiča iz Senja, ki poroča o tem, kako so njegovi vojaki brez dovoljenja šli na rob v okolico Buniča, vendar

so bili vsi razbiti in ujeti, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 442; pismo 4. maja Lenkoviča iz Podbrežja poroča isto, dodaja pa, da so že konec aprila ujeli prebega Simona Zečića (Schimon Setschich), ki je Bihaću povzročil veliko škodo, ta je tudi povedal, da bodo Turki šli na metliško in še naprej, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 446, 447; 5. maja pa je prišlo pismo iz Senja, da je brat Svetega Jorgena (Sandt Jorgen Bruder) — vohun — povedal, da imajo Turki livanskega bega za 13 dni zalog, *ibid.*, str. 450. — 55. Bogo Grafenauer, *Zgodovina...*, III., Ljubljana 1956, str. 114; ostali po izvlečku »Landtagsgeneral«, ki ga je objavil August Dimitz, *Die Regesten...*, MHVK 1859, str. 88. povzemajo, da je vpad segal le do Kostela, Stanko Jug, *Turški vpadi...*, ZČ IX, 1955, str. 43; August Dimitz, *Geschichte Krains*, II, Laibach 1874, str. 191; Skubic, *Zgodovina...*, str. 515; Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910, str. 585, piše le, da so Turki od 1558 do 1561 »opetovano v Kočevju in Ribnici«. — 56. AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 452, 453, 454, 455, 456, 457. — 57. *Ibid.*, 463, 464, 465. — 58. Fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine. — 59. Fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 472, 473, 474. — 60. *Ibid.*, str. 468, 469, 470. — 61. Glej opombo 7. — 62. Pismo Lenkoviča 19. junija deželnim stanovom, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 531. — 63. Pismo Herberta Auersperga 4. junija iz Črnomlja, da je začel Mustafa beg iz Livna velike vojne priprave, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 476; v hrvaščini pisano pismo vohuna Svetega Mihaela (Svety Mihouio) 4. junija, da se je v Udbini zbralo 5000 mož, *ibid.*, str. 478; 5. junija spet pismo Herberta Auersperga, da se naj strelci in deželna obramba pripravijo, čeprav se še ne ve, kam bodo Turki udarili, *ibid.*, str. 488, 489; 5. junija pismo Ivana Lenkoviča iz Črnomlja, da so ujeli dan prej dva Turka v okolici Slunja, ki sta povedala, da se Turki še vedno zbirajo v Udbini in da bodo utrdili Mazin, kraj med Bihačem in Udbino. Obenem Lenkovič prosi za vojsko in denar kot že v mesecu maju, *ibid.*, str. 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487. — 64. Fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; o tem obvešča Lenkoviča, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 504, 505. — 65. 7. junija piše iz Črnomlja Herbert Auersperg, da Turki lahko udarijo na metliško ali na Kranjsko, *ibid.*, str. 492; 7. junija piše o tem (prilaga pismo obveščevalca) iz Senja kapetan Jorg Sigersdorf in prosi za strelce, *ibid.*, str. 494, 498, 502, 512; 8. junija piše o tem iz Mehovega Lenkovič, *ibid.*, str. 508; 9. junija piše Herbert Auersperg o tem iz Vinice, *ibid.*, str. 514; 13. junija spet piše iz Podbrežja Lenkovič o premikih in zbiranju turških čet, obenem pa prilaga še pismi Vüda Haleka, poveljnika slavonske krajine iz Varaždina, ki poroča o zbiranju turških čet v Slavoniji, in pismo Herberta Auersperga, ki je pisal iz Skrada pri Korani, da sta se Zečić (Setschitsch) in Lullić (Lullich) iz Bihača približala Udbini in prestela 150 turških šotorov ter da Turki utrjujejo

Mazin in Boričevac, *ibid.*, str. 518, 519, 522, 523, 524, 525, 526, 527. — 66. *Ibid.*, str. 538, 539, 540; pismo deželnega glavarja glavarjema najetih strelcev, da se pripravijo, da bodo šli na pomoč Lenkoviču in da se oskrbijo za 14 dni, *ibid.*, str. 528, 529, 530. — 67. O tem pohodu in stanju turške nevarnosti je Lenkovič pisal tudi obema glavarjema najetih strelcev, banu v Zagreb in Gašperju Roberju (?). *ibid.*, str. 532, 533, 534, 535, 536, 537; »generali« pa so v fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine. — 68. Vjekoslav Klaič, *Povjest Hrvata*, knjiga V, Zagreb 1973, str. 294. — 69. 30. julija piše iz Črnomlja Baltazar

Kacijaner, da mu je pisal Simon Juršanič (prilaga pismo), da namerava 100 Turkov vpasti preko Gline; od poveljnika Bihača pa je dobil obvestilo, da bodo Turki vpadli okoli Krstinje, Klokoče in Kladuše, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 552, 554, 555; pismo deželnega glavarja Tomažu Nagliču, da je zaradi nevarnosti turškega vpada s svojimi strelci v pripravljeno-sti in po potrebi na voljo Lenkoviču in Auerspergu, obenem pa mu sporoča, da bo dobil tako on kot Bernard Raunach za svoje strelce plačo (Lifergeld), *ibid.*, str. 558, 559. — 70. Vjekoslav Klaič, *Povjest...* str. 295. — 71. *Ibid.*, str. 295

RIBNICA IN DEŽELNOZBORSKE VOLITVE 1861 — 1913

VASILIJ MELIK

S februarjskim patentom 26. 2. 1861 in njegovimi prilogami so dobile avstrijske dežele svoje deželne rede in deželne volilne rede, ki so pomenili temelj volilnega sistema za ves čas do propada habsburške monarhije ob koncu prve svetovne vojne. Kranjska je dobila deželni zbor s 37 poslanci. Eden je bil vsakokratni ljubljanski škof, 10 so jih volili veleposestniki, 2 člani trgovsko-obrtna zbornice, 8 prebivalci določenih mest in trgov, 16 pa prebivalci ostalih, pretežno kmečkih občin. Veleposestvo so vseskozi predstavljali poslanci nemške stranke, v mestih sta si bili v šestdesetih in sedemdesetih letih nemška in slovenska stranka približno enako močni, šele pozneje je prevladala slovenska. Le v kmečki kuriji je vseskozi gospodovala slovenska stranka. V šestdesetih in sedemdesetih letih so se bili ostri boji med obema narodnostnima strankama za večino v deželnem zboru: dvakrat po šest let je bila ta večina nemška. Tako je bilo v prvem deželnem zboru (1861—1867), ko slovenska stranka pri volitvah še ni organizirano nastopila, tako je bilo v šestem (1877 do 1883), ko je avstrijska nemško-liberalna vlada pritiskala z vso silo na Slovence, misleč, da bo mogoče njihovo narodno gibanje zatreti. Taffejeva vlada, ki je 1879 sledila nemško-liberalni, je priznala Kranjsko za slovensko deželo. Odtlej so imeli navadno Nemci 11 mandatorov, Slovenci pa 25. Glede na število prebivalstva je bil delež nemških poslancev mnogo prevelik, saj je bilo Slovencev 93 %, Nemcev pa le 6 % (1880), nazadnje celo le 5 % (1910).

Volitve na ozemlju današnje ribniške občine so bile posebej zanimive zaradi tega, ker je bilo tako v kmečki kot v mestni kuriji to področje združeno z nemškimi kočevarskim ozemljem v enem volilnem okraju.

Meje kmečkim volilnim okrajem so v vseh naših deželah leta 1861 določili po mejah političnih okrajnih glavarstev, kakor so nastala leta 1849. V kočevskem okrajnem glavarstvu so bili združeni trije sodni okraji: Velike Lašče, Ribnica in Kočevje. Prav tako so bili ti sodni okraji (razen Kočevja in Ribnice, ki sta volila v mestni kuriji) povezani v enem volilnem okraju kmečke kurije. Ne upravna ne volilna razdelitev nista upoštevali narodnostne meje. Kočevarsko ozemlje ni bilo v celoti v kočevskem okrajnem glavarstvu. Posamezni deli nemškega ozemlja so bili še v sodnih okrajih Zužemberk (občina Smuka), Novo mesto (občini Poljane in Crmošnjice) in Crnomelj (občina Planina). Tudi kočevski sodni okraj ni bil v celoti nemški: tu sta bili še slovenski občini Kostel (pozneje razdeljena v občini Banja Loka in Fara) in Osilnica ter mešani občini Trava in Draga. Drobec kočevskega ozemlja je segal v ribniški sodni okraj (vas Grčarice). Kočevski volilni okraj je imel skoraj dvotretjinsko slovensko večino (63 %). Vlada torej, ko je sestavljala volilne okraje, ni izrabila prilike, da bi ustvarila poseben nemški volilen okraj, ki bi mu bilo jedro kočevarsko ozemlje in ki bi imel nemško večino, pa bi bil tako edini nemški kmečki volilni okraj na Kranjskem. Vladina naravnost v

nemško korist se je videla v dveh drugih rečeh. Kočevskemu volilnemu okraju sta bili dodeljeni dve poslanski mesti, kar je bilo z ozirom na število prebivalstva preveč, saj sta bila kamniški, zlasti pa novomeški volilni okraj večja, pa sta imela le vsak po enega poslanca. Drugič pa je imela središčno lego v političnem okraju Ribnica in bi bila zato tudi najbolj naraven sedež okraja, vlada pa se je kljub temu odločila za Kočevje.

Podobno favoriziranje Kočevja je bilo tudi pri oblikovanju okrajev mestne kurije. Ljubljana sama zase je volila dva poslanca, Idrija (ki je bila takrat drugo največje mesto na Kranjskem) sama zase enega, vseh drugih 13 mest in trgov pa je bilo razdeljenih na pet volilnih okrajev. Notranjska tri (Postojna, Vrhnika, Lož) so volila v enem, gorenjskih pet v dveh (Kranj, Škofja Loka v enem, Tržič, Radovljica, Kamnik v drugem), dolenskih osem pa tudi v dveh, toda tako, da sta volila v enem samo Kočevje in Ribnica, vseh ostalih šest (Novo mesto, Višnja gora, Črnomelj, Metlika, Kostanjevica, Krško) pa so stlačili v drugega. Na ta način je bil kočevski volilni okraj najmanjši (2295 prebivalcev leta 1869), novomeški pa za Ljubljano največji (6063). Ker je bilo Kočevje sedež volilnega okraja, so njegovi volilci volili doma, Ribničani pa so morali priti volit v Kočevje. Vse to je bilo Kočevju v prid, vendar pa še nikakor ni zagotavljalo nemške zmage v kočevskem mestnem volilnem okraju. Vedeti moramo tudi, da sestavljalci volilnega reda leta 1861 niso imeli še nikakršnih pravih volilnih izkušenj (razen delnih iz leta 1848), pa zato tudi še niso mogli ustvariti kake prefinjene volilne geometrije, tudi če bi jo hoteli. Le načelno in na splošno so poskrbeli za to, da bo sistem predvsem v prid veleposestnikom, nato meščanom, da bo ščitil premožne — vse to pa je na Kranjskem pomenilo več dobrega za Nemce kot za Slovence.

Mestni in kmečki kočevski volilni okraj, ki sta skupaj sestavljala celotno ozemlje kočevskega okrajnega glavarstva, sta razpolagala s tremi mesti od 24, kolikor sta jih imeli mestna in kmečka kurija na Kranjskem. Ta delež (12,5 %) je bil zelo ugoden, če računamo, da je glavarstvo po štetju leta 1857 s 40779 prebivalci štelo samo 9 % prisotnega civilnega prebivalstva dežele, po štetju leta 1910 pa z 41708 prebivalci celo samo 8 %.

Kmalu po začetku ustavnega življenja se je začel boj med nacionalnima meščanskima strankama, slovensko in nemško. Na ozemlju kočevskega okraja je bila slovenska stran-

ka prej in bolj organizirana in je pritegnila še del kočevskih volilcev, tako da je imela januarja 1867 v rokah vsa tri poslanska mesta. Toda kranjski deželni zbor je bil zaradi svojega protivladnega nastopa (adrese in volitev v državni zbor s pridržki) razpuščen in pri volitvah marca 1867 se je začel vladni pritisk proti slovenskemu narodnemu gibanju, pritisk, ki je krepil nemško, tako imenovano ustavoverno stranko. Mestni kočevski mandat je takoj osvojila, leta 1877 pa še enega od kmečkih. Vladnega pritiska je bilo konec leta 1879, ko se je Taaffejeva vlada v parlamentu naslonila na slovanske narode in nemške konservativce. Slovenska stranka na Kočevskem je zdaj postala močnejša, je pa poskušala v začetku z blagim nastopom in je šele leta 1887 posegla tudi po mestnem mandatu, tako da je imela, kakor januarja 1867, spet v rokah vsa tri poslanska mesta. Toda slovensko-nemški spopadi so se zdaj brž umaknili v ozadje, v ospredje pa so stopili notranji slovenski. Slovenski meščanski tabor se je proti koncu stoletja razcepil na dve stranki: liberalno (napredno) in klerikalno (katoliško). Na ozemlju kočevskega okraja se je to zgodilo že pri volitvah 1889: tu so odtlej nastopale tri stranke. Za dobo 1889—1901 (deloma 1906) je bila značilna liberalno-nemška koalicija: Kočevjarji so podpirali slovenske liberalne kandidate na kmetih, slovenski liberalci pa niso nastopali proti nemškemu kandidatu v mestnem okraju. Deželnozborska reforma leta 1908 je v mestni kuriji ločila Ribnico od Kočevja in tako zagotovila mestni mandat nemški stranki. V kmečki in splošni kuriji so Kočevjarji pri zadnjih volitvah pred prvo svetovno vojno (1913) večinoma glasovali za gospodujočo stranko na Kranjskem, za Slovensko ljudsko stranko.

Po tem splošnem uvodu si pogledjmo razvoj volitev v vsaki kuriji posebej!

Volitve v kmečki kuriji so bile vse do leta 1898 posredne, to se pravi, da so v vsaki občini volili volilne može, po enega na 500 prebivalcev. Večina občin kočevskega okraja je volila samo po enega volilnega moža, nekatere po dva, tri, štiri ali več, največ nekaj časa občina Kostel (7). Za volilne može so bili voljeni uglednejši kmetje, večkrat tudi duhovniki, sem in tja drugi inteligenti (uradniki, učitelji). Izvoljeni možje so morali na določen dan in uro priti v Kočevje k poslanskim volitvam. Somišljeniki so se dobili in dogovorili o glasovanju že prej, navadno vsaka stranka v svoji gostilni. Volitve so se začele ob napovedani uri, navadno v kakem večjem uradnem prostoru. Najprej so izbrali volilno komisijo, nato se

je začelo glasovanje. Najprej so glasovali člani volilne komisije, potem pa so brali imena volilnih mož po vrstnem redu, kakor so bila zapisana v volilnem imeniku. Vsak poklicani je moral »z natančno oznako« imenovati tista dva, ki ju je želel za poslanca. Nihče ni bil vezan na prej postavljene kandidate. Ko je bil imenik prebran do konca, so prišli na vrsto zamudniki, ki so se med tem nabrali na volišču. Ko so vsi navzoči oddali svoje glasove, je predsednik zaključil glasovanje, sledilo je še štetje glasov in razglasitev izida.

Volilna udeležba pri volitvah ni bila visoka. Največja je bila pri prvih volitvah leta 1861. Tedaj je znašala na vsem Kranjskem 30 %. V sodnem okraju Velike Lašče je prišlo od 937 volilnih upravičencev glasovat 336 ljudi (slabih 36 %), v sodnem okraju Kočevje od 1810 upravičencev 381 ljudi (21 %). Za ribniški sodni okraj nimamo podatkov.¹ Januarja 1867 so prišli v celem kočevskem volilnem okraju 604 volilci (18 %), marca istega leta 469, leta 1870 416, leta 1871 245. Od teh 245 jih je bilo 109 iz ribniškega sodnega okraja, tu jih je torej prišlo volit 15 %, 52 iz laškega okraja (9 %) in 84 iz kočevskega (7 %). Leta 1877 je udeležba spet porasla na 627: 22 % v laškem okraju, po 18 % v ribniškem in kočevskem. Zatem je spet padala od volitev do volitev: 602 1883, 503 1889, 462 1895,² ko je znašala pravilna udeležba 19 % v ribniškem sodnem okraju, 18 % v laškem, 8 % v kočevskem. Zgodilo se je tudi, da je od vseh upravičencev v občini prišel volit en sam pravililec. Tako je bilo na Gori leta 1870 in 1871. V občini Lužarji v sodnem okraju Velike Lašče (občina je imela 949 prebivalcev in je zato volila dva volilna moža) sta leta 1871 od 55 upravičencev prišla volit dva in se sama izvolila za volilna moža. Pravolitve so bile nezanimive, ker so jih imeli za formalnost — vedelo se je, kdo naj zastopa občino. Včasih je sicer prišlo do sporov in sta se nenadoma pojavila dva nazorska ali osebna tabora. Takrat je v občini volilna udeležba tudi narasla. O taki »visoki« udeležbi lahko govorimo v občini Dolenja vas leta 1870, ko je prišlo glasovat 66 od 143 upravičencev, v občini Velike Lašče (28 od 43) in Podgora (30 od 67) leta 1877, v kmečkem delu občine Ribnica leta 1883 (26 od 62), v občini Velike Lašče leta 1889 (35 od 66) in leta 1895 (38 od 70).

Za kandidate v kmečki kuriji so postavljali inteligente in kmečke ljudi. Vodilni politiki so bili iz vrst inteligence, volilci pa so želeli imeti med poslanci svoje ljudi. V časih političnih stisk in kriz se je večalo število kandida-

tov-domačinov iz kmečkih vrst. To so bili običajno veljavnejši in premožnejši kmetje, ki so imeli razen kmetije tudi še gostilno, trgovino, mesarijo, mlin ali kaj podobnega. Iz volilnih proglašev in seznamov poslancev to navadno ni razvidno, saj so vse večinoma navajali le s splošnim nazivom »posestnik«, ki se je zdel tedaj prav ugleden. Kjer jo je kandidat imel, so radi navajali še župansko funkcijo, znak veljave in pomembnosti: »župan in posestnik« je bila najbolj tehtna navedba. Volilni okraji z dvema poslanskima mestoma so imeli ugodno možnost delitve: eno poslansko mesto kmečkemu človeku, eno poslansko mesto inteligenču. Tega načela se je držala v kočevskem okraju slovenska stranka vse od leta 1873 naprej, pozneje pa tudi katoliška stranka skoraj brez izjeme. Seveda je bilo želeti, da bi bil kandidat iz vrst inteligence na nek način povezan z okrajem, v katerem je kandidiral: da je tam doma ali v službi. Manj potrebno je bilo to, če je stranka dobro obvladovala volilce in se zanašala na njihovo disciplino.

Vladna stranka, kar je do leta 1879 pomenilo nemško liberalno stranko, je zlasti v začetku zelo rada kandidirala okrajne glavarje. »Cemu ravno silijo okrajne glavarje kandidirati?« je razlagal Klun v deželnem zboru 11. oktobra 1878: »Zato, ker vlada z njimi najložje prodre. Veliko županov, načelnikov krajnih šolskih svetov je z okrajnimi glavarji v vedni zvezi. Ti jim zmorejo storiti veliko ljubav, ali pa jih tudi hudo nadlegovati, zato, misli si vlada, si bo vsak volilec premislil, preden se bo hotel zameriti okrajnemu glavarju.«³

Ob prvih volitvah 21. marca 1861 nobena stranka še ni bila organizirana. Z dvotretjinsko večino sta bila izvoljena kočevski okrajni predstojnik Pinder in Franc Kromer, doma iz ribniškega okraja, tedaj sodnik v Celju, pozneje v Gradcu. Zanju so složno glasovali domala vsi slovenski in nemški volilni možje kočevskega in ribniškega sodnega okraja, z duhovniki, ki so bili volilni možje, vred — po svoje in drugače pa so volili volilni možje iz laškega sodnega okraja. Pinder ni v deželnem zboru igral nobene vloge in je že 6. marca 1863 odstopil, Kromer pa se je pokazal kot eden najbolj strupenih nasprotnikov slovenske stranke. 30. aprila 1863 so bile po Pinderjevem odstopu nadomestne volitve. To pot je s slovenske strani kandidiral Luka Svetec, doma iz Podgorja pri Kamniku, 36 let star, tedaj uradnik na kočevskem okraju, že znan slovenski kulturni delavec. Isti slovenski in nemški volilni možje, ki so bili dobri dve leti prej gla-

sovali za Kromerja (novih niso volili), so zdaj glasovali za Svetca. Nekaj dni pozneje so Svetca v Kočevju izbrali še za častnega meščana. V deželnem zboru pa je del nemške stranke v verifikacijski debati zelo ostro, dasi brezuspešno, nastopil proti potrditvi Svetčeve izvolitve, češ da ob času volitev ni bil stalno nastavljen državni uradnik in da zato ni imel aktivne, potemtakem pa tudi ne pasivne volilne pravice.⁴ Pri naslednjih volitvah sta si stali slovenska in nemška stranka v ogorčenem boju nasproti. Na volitvah 26. januarja 1867, 26. 3. 1867, 27. 6. 1870 in 12. 12. 1871 sta zmagovala slovenska kandidata Svetec in Peter Kozler, znameniti avtor zemljevida Slovenije, član kočevarske rodbine, ki je bila doma v Kočevski Reki, pa je v prejšnji generaciji obogatela, se ukvarjala s trgovino in drugimi gospodarskimi dejavnostmi, kupovala velika posestva, grad Ortnek (1820) in Cekinov grad pri Ljubljani (1866), ustanovila v Ljubljani veliko pivovarno, poznejši Union (1867). »Naravna« opredelitev bi bila, če bi slovenski volilni možje glasovali za slovenskega, nemški pa za nemškega kandidata, vendar ni bilo nikdar povsem tako. Nekaj volilcev s te ali one strani se ni hotelo strankarsko opredeliti, pa so glasovali kompromisno: za enega slovenskega in enega nemškega kandidata. Takih je bilo posebno veliko januarja 1867, kar 16 od 92, in sicer 13 iz nemških in mešanih občin, 3 iz slovenskih. Nekateri volilni možje niso prišli na volitve: taka abstinenca je bila praviloma večja na nadomestnih kot na splošnih volitvah, največja pa je bila marca 1867, ko ni prišlo volit kar 12 volilnih mož. Nekaj volilnih mož je običajno potegnilo z nasprotno stranko. V začetku je bilo takih več na nemški strani: januarja 1867 jih je 8 glasovalo za slovenska kandidata, marca samo še eden, pozneje pa nobeden. Zdaj se je začel kazati nemški pritisk. Marca 1867 so se trije slovenski volilni možje obrnili na nemško stran, leta 1870 eden, leta 1871 šest, leta 1873 štiri, leta 1877 pa pet. To je že precej ogrožalo slovensko zmago, ki je bila v letih 1867 do 1870 še kar znatna. Posamezni kandidati so dobili glasov:

	slovenski	nemški
26. 1. 1867	68,65	24,22
26. 3. 1867	47,47	36,36
27. 6. 1870	51,47	36,36

Ko so se 12. decembra 1871 zbrali volilni možje k volitvam, je kazalo, da jih bo 45 glasovalo za slovenska, 44 pa za nemška kandidata. S slovenske strani dva volilna moža nista

prišla, šest pa se jih je obrnilo na nemško stran (iz Loškega potoka, Dan in Jurjevice); najpremožnejšega kmeta iz Jurjevice, Simona Pakiža, so si Nemci celo izbrali za svojega kandidata. Ob tako majhni razliki enega samega volilca je bilo za nemško stranko silno vabljivo poseči še po enem orožju: osporavanju pravice do glasovanja. Volilne komisije so pripuščale volilce k glasovanju in odločale o veljavnosti ali neveljavnosti glasov. Sestavljene so bile iz treh volilnih mož, ki jih je izbral volilni komisar (uradnik, ki je vodil volitve), in štirih, ki so jih izmed sebe izbrali volilci sami, preden so začeli voliti. Volilci so na volitvah, ki jih zdaj opisujemo, izbrali po dva iz vsake stranke, okrajni glavar, ki je bil volilni komisar, pa je vse svoje tri izbral iz nemške stranke, ki je na ta način imela večino v volilni komisiji in je lahko odločala po svoji volji. Da bi pomagala svoji stranki do zmage, trem slovenskim volilnim možem ni pustila glasovati, češ da nimajo voline pravice: dvema ker ju ni bilo v volilnem imeniku občin, ki sta ju izvolili, tretjemu, ker še ni bil trideset let star. Starosti 30 let zakon ni zahteval za volilne može ampak za poslance — volilna komisija je postopala torej nepravilno, toda njeni odločitvi se je bilo treba pokoriti. Zmaga nemške stranke 44 : 42 se je zdela zagotovljena. Toda tudi slovenski volilci so se znašli. »Pogledamo vsakega volilca nam nasprotnega tabora prav pod nos,« piše dopisnik v Novicah, »in najdemo med njimi dva, ktera na videz nista mogla še imeti 30 let. Hitro ju pokličemo pred komisijo in prosimo g. Fladunga (volilnega komisarja), naj pošlje v konskriptionskancelijo, pozvedet starost teh dveh volilcev. In res! Pokazalo se je, da eden je bil star šele 26 let, enemu pa je manjkalo 22 dni do 30. leta.«⁵ Volilna komisija, ujeta v svoje lastne zanke, je morala tudi tema dvema vzeti volilno pravico. Ker sta potem še z nemške strani dva volilca zapustila volišče, ne da bi glasovala, je slovenska stranka zmagala z 42 : 40.

23. septembra 1873 je Svetec sredi najhujšega liberalno-klerikalnega razkola v slovenskem taboru odložil svoje poslanstvo. Pri nadomestnih volitvah 7. novembra 1873 je staslovenska stranka prvič v kočevskem volilnem okraju kandidirala kmečkega človeka. To je bil Primož Pakiž, mlinar v Zamostecu v občini Sodražica. Zmagal je z dvema glasovoma večine (39 : 37). Poslanec je bil odtlej nad trideset let, vse do svoje smrti 28. oktobra 1905. Naslednje volitve so bile 7. julija 1877. Svetec, ki se je zdaj po štirih letih spet vrnil v deželni zbor, ni več kandidiral v kočevskem

okraju, saj z njim tudi, odkar je bil 1864. leta premeščen iz Kočevja, ni imel več posebnih stikov. Poleg Pakiža je zdaj kandidiral Dragotin Rudež, graščak v Gracarjevem turnu in solastnik ribniške graščine. Te volitve za slovensko stranko niso bile več tako uspešne kakor dotedanje. Iz slovenskih občin dva volilna moža nista prišla glasovat, pet se jih je obrnilo na nemško stran (iz Osilnice, Dan in Turjaka), toda to bi še vedno pomenilo zmago 46 : 43. Dva izmed slovenskih volilnih mož (eden iz Loškega potoka, eden iz Jurjevice) pa sta glasovala kompromisno, za slovenskega kandidata Pakiža in za nemškega kandidata Dollhoffa, kočevskega okrajnega glavarja. Ta dva sta bila tudi izvoljena, Pakiž s 46, Dollhoff s 45 glasovi, propadla pa sta Rudež (44 glasov) in drugi nemški kandidat (43). Ob teh volitvah je slovenska stranka protestirala zaradi števila volilnih mož v okraju. Na podlagi objavljenih rezultatov štetja iz leta 1869 so izračunali, da bi moralo biti volilnih mož 78, ne pa 91, da bi jih torej moralo biti v celem okraju 13 manj, od tega 10 v kočevskem sodnem okraju, predvsem v kočevarskih občinah. Po njihovem računu bi imela ob pravilnem številu volilnih mož Pakiž in Rudež 43 in 41 glasov, nemška kandidata pa samo 35 in 33. Nemška stran je odgovarjala, da je bilo volilnih mož tudi že pri prejšnjih volitvah 91, ne da bi bil kdo protestiral, in da se sklicuje slovenski protest na prisotno prebivalstvo, po volilnem redu pa da je določiti število volilnih mož »na podlagi domačega prebivalstva, izkazanega pri zadnjem ljudskem štetju«. ⁶ To je bilo tudi res. Domačih prebivalcev je bilo seveda več kot prisotnih, ker so zraven spadali tudi odsotni domačini, teh pa je bilo ravno med Kočevjarji veliko. Z volilno reformo leta 1884 so vzeli za podlago izračunavanju števila volilnih mož prisotno prebivalstvo. S tem je število volilnih mož v kočevskem volilnem okraju padlo na 81, delež volilnih mož kočevarskih in mešanih občin je padel z 42 %/o, kolikor je znašal v sedemdesetih letih in pri volitvah 1877, na 38 %/o. To je zmanjšalo možnosti na uspeh nemških kandidatov — toda v novem političnem položaju po nastopu Taaffejeve vlade število volilnih mož za merjenje slovenskih in nemških sil ni bilo več važno, pač pa bi utegnili staro število volilnih mož koristiti slovenskim liberalcem, ko so dobivali kočevarske glasove.

S Taaffejevo vlado je ponehal nemški pritisk in slovenskih volilnih mož niso več silili nemško glasovati. 9. junija 1883 sta zmagala slovenska kandidata spet z veliko razliko

(60,53 : 35,28). Zdaj poleg Pakiža izvoljeni Rudež pa je že 21. januarja 1885 umrl, star šele 51 let. Njegov naslednik, izvoljen na nadomestnih volitvah 25. avgusta 1885 s 56 : 23 glasovi, je bil Jakob Hren, doma iz Begunj pri Cerknici, tedaj sodnik v Celovcu, ki pa je ostal poslanec samo do naslednjih volitev. Te so bile (4. julija 1889) v kočevskem volilnem okraju že v znamenju ostrega boja med slovenskimi liberalci in klerikalci. Skupni slogaški volilni odbor je sicer še deloval, toda za kandidata je postavil samo Pakiža, drugo mesto pa je pustil odprto. Toda tudi za Pakiža niso vsi glasovali. Zanj so bili samo klerikalci, ki so si poleg njega izbrali za kandidata še Jurija Drobniča iz Sodražice. Liberalci so glasovali za kandidata iz vrst inteligence. To sta bila Franc Višnikar, okrajni sodnik v Ribnici, in Niko Lenček, notar v Velikih Laščah. Liberalni tabor je bil mnogo šibkejši, zanj je glasovalo le 7 volilnih mož iz občin Turjak in Dolenja vas, razen tega pa je 8 volilnih mož iz Dolenje vasi, Ribnice, Jurjevice, Gore in Loškega potoka glasovalo kompromisno, za enega liberalnega in enega klerikalnega kandidata. Klerikalci so imeli na svoji strani 35 volilnih mož, toda odločilo je 31 kočevarskih volilcev, ki so glasovali za slovenska liberalna kandidata. Tako sta bila izvoljena liberalni Višnikar (45) in klerikalni Pakiž (42), propadla pa sta liberalni Lenček (38) in klerikalni Drobnič (37). Na naslednjih volitvah 21. novembra 1895 so postavili klerikalci poleg Pakiža za svojega kandidata kanonika Karla Kluna, svojega vodilnega politika starejše, konservativne smeri, ki je bila zdaj že v zatonu. Klun je bil dotlej poslanec na Gorenjskem, zdaj pa je nastopil v svojem domačem okolju, saj je bil doma v Prigorici v občini Dolenja vas. Na teh volitvah, ki so na Kranjskem pomenile popolno zmago katoliške stranke na kmetih, so postavili liberalci v kočevskem okraju enega samega kandidata, dotedanjega poslanca Višnikarja. Kandidirali so ga proti Pakižu, Kluna pa so sprejemali. Tak način kandidiranja je bil preračunan na nebojevite, kompromisa željne volilce, ki naj bi jim bilo všeč glasovanje za po enega iz vsakega tabora. Načrt pa se ni posrečil. V slovenskih občinah je glasovalo za Višnikarja (in Kluna ali pa samo za Višnikarja) le 6 volilcev iz občin Velike Lašče, Kompolje, Velike Poljane in Loški potok, liberalno je glasovalo tudi 34 kočevarskih volilcev. Vendar je bilo to premalo proti 44 klerikalnim glasovalcem za Kluna in Pakiža, ki sta bila tudi izvoljena. Sredi naslednjega leta je Kluna na zasedanju delegacij v

Budimpešti zadela kap v 55. letu starosti. Dopolnilne volitve 29. oktobra 1896 so spet prinesle zmago s Kočevarji povezanim liberalcem. Višnikar je znova postal poslanec, toda to pot je poleg 30 kočevarskih glasov dobil tudi nekaj več slovenskih kot dotlej: bilo jih je 14, med njimi vseh 6 volilnih mož občine Turjak. Toda to je bila tudi zadnja liberalna zmaga, pa tudi zadnje glasovanje po volilnih možeh. Odslej naprej so glasovali vsi volilni upravičenci direktno, ustno glasovanje pa je bilo zamenjano s tajnim, pisnim, z glasovnicami.

Prve volitve po novem so bile 12. septembra 1901. Klerikalni kandidat je bil poleg Pakiža Franc Jaklič, pisatelj, doma v Dobrepoljah, kjer je bil tudi učitelj in navdušen organizator kmečkih zadrug. Višnikar, ki je bil spet postavljen za edinega liberalnega kandidata, zdaj proti Jakliču, s sprejemanjem Pakiža, je dobil ob udeležbi 67 % 1089 glasov (41 %). Zanj so spet glasovali Kočevarji, v ribniškem sodnem okraju pa je dobil samo 155 glasov proti Jakličevim 598. To je bil zadnji uradni nastop narodno-napredne stranke v kočevskem kmečkem volilnem okraju. Odtlej so nastajale na kmetih nove neklerikalne politične grupacije, ki niso hotele biti liberalne in ki so odklanjale vsako zvezo z meščansko narodno-napredno stranko. Nastopale so z geslom »kmet za kmeta« kot zastopnice kmečkih teženj in koristi. Kandidati teh so se pojavili v volilnem boju kot »samostojni kmečki kandidati«, ustanavljati pa so se začele tudi različne »kmečke« in »samostojne kmečke« stranke. V kočevskem kmečkem volilnem okraju se je ta nova smer pokazala na nadomestnih volitvah po Pakiževi smrti 4. januarja 1906. Klerikalni kandidat je bil to pot profesor Fran Šuklje, dvorni svetnik, nekdanji liberalni politik, ki pa je bil nekaj let prej (1903) izvoljen za državnega poslanca katoliško-narodne stranke in se je zdaj po enajstih letih odsotnosti vračal tudi v deželni zbor. Ob njegovi kandidaturi se je, kakor je pisal Slovenski narod, rodila v kočevskem volilnem okraju kmečka stranka. V njej so se spojili najrazličnejši elementi. Njen organizator in glavni predstavnik je bil Ivan Rus s Hriba v Loškem potoku. V njej je bil »glavni steber slovenstva ob kočevski meji« Turk iz Drage. V njej so bili mnogi, ki so pri prejšnjih volitvah glasovali za klerikalno stranko.⁷ Mednje je spadal tudi kandidat nove kmečke stranke, nekdanji dolgoletni župan občine Sodražica Jurij Drobnič, ki je bil pred dobrimi 16 leti klerikalni kandidat. Šuklje piše v svojih spominih, da so »v

tej volilni borbi... soglasno... nastopili« proti njemu »nemški Kočevarji«, vendar pa to, kakor kaže, ni čisto točno: med Kočevarji je bilo zelo veliko abstinance.⁸ Ob nizki volilni udeležbi (48 %) pa je dobila kmečka stranka razmeroma zelo veliko glasov, 807 proti klerikalnim 1063, torej 43 % in je ogrozila zmago katoliške stranke bolj kakor pri katerih koli drugih volitvah z direktnim glasovanjem. V ribniškem sodnem okraju je dobil Drobnič 372, Šuklje pa 407 glasov.⁹ Ob naslednjih splošnih volitvah 21. februarja 1908 se je Šuklje preselil iz kočevskega volilnega okraja, s katerim itak ni imel nobene zveze, v črnomaljski okraj, odkoder je bil doma njegov oče in kjer se je tudi on sam vedno počutil domačega.¹⁰ Poleg Jakliča je bil zdaj klerikalni kandidat Franc Bartol, novi župan v Sodražici. Kmečka kandidata, ki sta bila ob enem kandidata kratkotrajne »slovenske gospodarske stranke« (z glasilom Nova doba), sta bila Ignacij Merhar, župan v Podgori, in Ivan Rus. Udeležba je znašala samo 51 %. Kočevarji se volitev niso udeležili, liberalno pa je glasovalo 26 % volilnih udeležencev (525 od 1997). Naslednje in zadnje volitve v kmečki kuriji so bile 9. decembra 1913. Medtem je z novim občinskim volilnim redom leta 1910 precej poraslo število volilnih upravičencev: v kočevskem volilnem okraju od 3879 (1908) na 4751¹ (1913) ali za 22 %. Druga novost je bila v tem, da je bila uvedena volilna dolžnost. Volilcu, ki bi brez opravičenega razloga ne prišel glasovat, je grozila kazen od 1 do 50 kron. Za opravičljive razloge so šteli predvsem bolezni volilca ali bolezni v njegovi družini, neodločljive rodbinske zadeve, prometne ovire, uradne in neodločljive poklicne dolžnosti in potovanje izven dežele. Močno dolžnosti volilna udeležba stoo odstotna ali blizu stoo odstotni. Po podatkih statističnega letopisa¹² je znašala v kmečki kuriji na Kranjskem leta 1913 83 %. Višji ali nižji odstotek je bil odvisen v veliki meri od sestavljanja volilnih imenikov, ki je bilo lahko zelo površno, tako da so bili imeniki polni umrlih ali odseljenih prebivalcev, prav tako pa tudi od večjih ali manjših migracij prebivalstva, ki jih je bilo prav na Kočevskem zelo veliko. Zato je bila udeležba v kočevskem volilnem okraju še precej manjša od povprečne: 74 %. Ker so Jakliča zdaj »premestili« v splošno kurijo, sta bila oba klerikalna kandidata nova: Karel Škulj, doma iz Dobropolj, zdaj kaplan v Ribnici, in Anton Lovšin, posestnik v Jurjevici. Samostojna kmečka kandidata sta bila Ivan Pucelj, mesar in posestnik v Velikih Laščah, po-

znejši vodilni politik Samostojne kmetijske stranke in večkratni minister med obema vojnoma, in Franc Andolšek iz Velikih Poljan. Dobila sta vsak nekaj nad 400 glasov, kar je pomenilo 13 % volilnih udeležencev, poleg tega pa je bilo 425 neveljavnih glasov. Med temi je bilo veliko praznih, veliko pa razveljavljenih. Protiklerikalne glasove so volilne komisije s klerikalno večino rade proglašale za neveljavne. To je bil takrat zelo priljubljen način uničevanja nasprotnikovih glasov. Za neveljavne so zlasti radi proglašali tiste glasove, ki niso »jasno označevali« kandidata. Če je kdo na primer napisal na glasovnico samo Franc Andolšek, je bilo tak glas zelo lahko razveljaviti, češ da ni razvidno, kdo je to, kaj je, odkod je. Treba je bilo napisati »posestnik v Velikih Poljanah«, čeprav je seveda volilna komisija prav dobro vedela, kateri Andolšek je bil poslanski kandidat.

Glavna značilnost deželnozborske volilne reforme iz leta 1908 je bila ustanovitev nove, pete, tako imenovane splošne kurije, v kateri je veljala splošna volilna pravica za vse polnoletne moške (polnoletnost je bila tedaj dosežena s 24. letom) in v kateri so še enkrat lahko glasovali tudi vsi volilci kmečke in mestne kurije. Število deželnih poslancev so dvignili na 50 (49 voljenih), z reformo pa je postalo že naprej jasno, da bo Slovenska ljudska stranka kot zmagovalca v kmečki kuriji (16 poslancev) in v splošni kuriji (10 do 11 poslancev) postala absoluten gospodar kranjskega deželnega zbora, v katerem bo predvidoma poleg njenih še 12 liberalnih in 11 nemških poslancev. Za splošno kurijo so razdelili ozemlje Kranjske na 11 okrajev. V kočevskem so volili, kakor v kmečkem volilnem okraju, prebivalci sodnih okrajev Velike Lašče, Ribnica in Kočevje, toda v celotnem obsegu, torej s trgov Ribnico in mestom Kočevje vred, zraven pa še prebivalci sodnega okraja Zužemberk. Vsega prebivalstva v tem volilnem okraju je bilo 51089 (1910), od tega po občevalnem jeziku 28 % Nemcev. Volilno pravico je imelo 19 % ljudi. Volitve so bile dvakrat: 14. decembra 1908 in 1. decembra 1913. Prve so imele prav nizko volilno udeležbo (34 %). Ker so bili malo pred tem v Ljubljani »septembrski dogodki«, ko je streljalo vojaštvo na slovenske demonstrante, sta obe slovenski stranki sklenili narodno premirje in v Ljubljani ni bilo klerikalnih kandidatur, drugod pa ne liberalnih. Kočevjarji se volitev niso udeležili. Izvoljen je bil dr. Vladislav Pegan, doma iz Vipave, advokat v Ljubljani. Na drugih volitvah je veljala volilna dolžnost in je glasovalo 72 % vo-

lilcev, torej še nekaj manj kakor v kmečki kuriji. Kandidat Slovenske ljudske stranke Franc Jaklič, ki je bil dotlej poslanec v kmečki kuriji, je dobil 5487 glasov, samostojni kmečki kandidat Franc Andolšek 983, socialni demokrat Ivan Tokan 62 (od tega v Ribnici 14, v Kočevju 41),¹³ razen tega pa je bilo še 214 razcepljenih in 291 neveljavnih glasov, med njimi večina praznih. Kočevjarji so pri teh volitvah (kakor tudi v kmečki kuriji) večinoma glasovali za SLS, gotovo pa je bilo med njimi tudi največ abstinence, saj je veljalo, da so pozimi vedno skoraj vsi odsotni.¹⁴

V mestnem volilnem okraju Kočevje-Ribnica sta bila pri prvih volitvah 26. 3. 1861 dva kandidata: Ivan Kozler, ortneški graščak, Petrov brat, ki pa se je v nasprotju s tem pozneje v deželnem zboru opredelil nemško, in ljubljanski advokat dr. Franc Zupančič (Suppan-tschitsch). Kočevski volilci, ki jih je prišlo glasovat 47, torej nekaj nad polovico (52 %), so večinoma glasovali za Zupančiča (28 : 19), toda odločila je desetorica Ribničanov, ki je prišla v Kočevje na volišče: ti so vsi glasovali za Kozlerja, ki je tako zmagal z enim glasom večine (29 : 28). Za druge volitve 30. januarja 1867 so se Slovenci dobro pripravili: zvišali so število volilnih upravičencev v Ribnici od 44 na 96, tako da jih je bilo več kot kočevskih 71. Kako je bilo to mogoče? Občine so imele praviloma tri volilne razrede, le občine z manjšim številom volilnih upravičencev (davkoplavevalcev) in majhnimi razlikami med davčnimi obveznostmi posameznikov naj bi imele dva volilna razreda. Deželnozborski volilni red je dajal v občinah s tremi volilnimi razredi (taki sta bili tudi ribniška in kočevska) deželnozborsko volilno pravico (poenostavljeno rečeno) vsem tistim, ki so plačevali več kot 10 gld letnega davka, v občinah »z manj kot tremi volilnimi razredi« pa prvima dvema tretjinama občinskih volilcev (razvrščenih po višini davka), kar je pomenilo precej večje število volilnih upravičencev. Ribniška občina je bila velika in je razen trga obsegala še precej vasi. Te so volile v kmečki kuriji, trg sam pa v mestni. Slovenska stranka je pri sestavljanju volilnega imenika za januarske volitve 1867 uporabila metodo, ki so jo v podobnih mešanih občinah poznali že drugod: ker celotna občina nima volilne pravice v mestni kuriji, so proglasili vse trške volilce za posebno enoto z »manj kot tremi volilnimi razredi« in so vpisali v volilni imenik prvi dve tretjini. Na ta način je dobilo deželnozborsko volilno pravico nad 50 ljudi, ki so plačevali manj kot 10 gld davka, in možnost zmage nad kočevski-

mi volilci je postala zelo realna. Na volišče v Kočevje so spravili 71 Ribničanov, ki so glasovali za slovenskega kandidata, ljubljanskega trgovca Franca Ksaverja Souvana. Nemška stranka za svojega kandidata sploh ni oddala glasov, saj je bil poraz očiten. 33 kočevskih volilcev je glasovalo za Souvana. Nove volitve 27. marca 1867 so se končale popolnoma drugače: oblast je proglasila ribniško metodo vpisovanja volilcev za nedopustno in znižala število ribniških volilcev na prvotno višino, tako da je bilo kočevskih spet več (72 : 42). Nemška stranka je zmagala s 44 : 40. Enako je bilo tudi pri naslednjih volitvah v času vladnega protislovenskega kurza (28. 6. 1870, 14. 12. 1871, 22. 11. 1873, 10. 7. 1877). Nemška zmaga je bila zagotovljena, ker je bilo v Kočevju ves čas več volilnih upravičencev kot v Ribnici, ker je bilo v Kočevju tudi več uradnikov in ker so Kočevci volili doma, Ribničani pa so morali potovati v Kočevje. Slovenci so leta 1870 še postavili svojega kandidata, potem pa so prepuščali sovražniku zmago kar brez boja. Pod Taaffejevo vlado se je položaj spremenil. Najprej so Slovenci poskusili s kompromisom: Kočevarji naj bi glasovali za slovenska kandidata v kmečki kuriji, Slovenci pa za nemškega kandidata v mestni. Ta kompromis naj bi pred vsem svetom pričal, »da slovenski in nemški prebivalci na Kranjskem med seboj v lepem porazumljenji žive in da se Nemcem pri nas ne godi krivica, kakor po veliko-nemških listih trobijo nemški hujskalci.«¹⁵ Toda dogovor ni obveljal. Na volitvah v kmečki kuriji je glasovala vsaka stranka po svoje, v mestni pa Slovenci 12. junija 1883 niso prišli na volitve. Po odstopu izvoljenega nemškega kandidata so pri nadomestnih volitvah 26. avgusta 1884 Slovenci prvič po 14 letih nastopili s svojim kandidatom, ljubljanskim trgovcem Francem Fortuno, ki pa je ostal v manjšini (48 : 81). Pri naslednjih nadomestnih volitvah 22. novembra 1887 pa je slovenski kandidat, ribniški sodnik Fran Višnikar zmagal. Ker je z volilno reformo 1884 vsak kraj postal tudi volilni kraj in se je znižal cenz od 10 gld na 5 gld, so glasovali Ribničani zdaj v Ribnici, pa tudi število ribniških volilcev je poraslo. Kočevje je imelo zdaj 106 volilnih upravičencev, Ribnica 90. Udeležba je bila zelo visoka, v Ribnici 88 %, v Kočevju celo 91 %, odločilo pa je to, da so v Ribnici vsi glasovali za Višnikarja (79), v Kočevju pa je dobil nemški kandidat 81, slovenski pa 15 glasov. Toda ta slovenska zmaga, ki je spravila vse mandate mestne kurije v slovenske roke in znižala nem-

ško zastopstvo v deželnem zboru na 10 veleposestniških poslancev, se ni več ponovila. Na vseh treh naslednjih volitvah (8. 7. 1889, 25. 11. 1895, 19. 9. 1901) so nastopili samo nemški kandidati in dobili vsakokrat nadpolovično večino. Kakor so Kočevarji glasovali za slovenske liberalne kandidate v kmečki kuriji, tako so tudi slovenski liberalci v mestni kuriji podprli nemškega kandidata ali vsaj niso nastopili proti njemu. Ta podpora je bila različna: leta 1889 je za nemškega kandidata glasovala večina ribniških volilcev (56 od 93), leta 1895 je dobil v Ribnici 51, leta 1901 pa samo še 37 glasov. Ob volitvah 28. februarja 1908 te zveze ni bilo več. Zato se je tudi v kočevskem mestnem volilnem okraju znova pojavil slovenski liberalni kandidat, isti Višnikar. Toda razmere so bile zdaj precej drugačne kakor v času slovenske zmage pred dvajsetimi leti. Med Ribnico in Kočevjem je bila po štetju 1890 le neznatna razlika v številu prebivalstva: Ribnica je imela 1014, Kočevje pa 1169 ljudi. Tudi razlika v številu volilnih upravičencev je bila majhna, leta 1887 je znašala 16 ljudi. Leta 1910 pa so našteji v Kočevju 2531 prebivalcev, v Ribnici pa skoraj nič več kot pred dvajsetimi leti (1062). Tudi volilnih upravičencev je imelo zdaj Kočevje znatno več. Ob udeležbi 78 % je dobil Višnikar leta 1908 v Ribnici 83 glasov, v Kočevju 7, nemški kandidat pa samo v Kočevju 148, v Ribnici pa še enega. Mestni volilni okraj Kočevje-Ribnica je bil za Slovence izgubljen. Toda to so bile tudi zadnje volitve v njem. Deželnozborna volilna reforma, uzakonjena 26. avgusta 1908, ki je dvignila število deželnih poslancev na 50 in ustvarila splošno kurijo, je razbila dotdanji kočevski mestni volilni okraj. Ribnico je priključila že tako velikemu novomeškemu, kjer je volilo že šest dolenskih mest, Kočevje pa je volilo odtlej samo zase enega poslanca. Ribnica je odtlej volila v deželni zbor še enkrat, 16. decembra 1913, v času splošne klerikalne ofenzive na mestno kurijo, ki je bila odtlej skoraj brez izjeme v liberalnih rokah. To ofenzivo je omogočala zlasti reforma občinske volilne pravice leta 1910, ki je avtomatično dala tako rekoč vsem davkoplačevalcem tudi deželnozbornsko volilno pravico. Med novimi, revnejšimi volilci je bilo število tistih, ki so jim bile klerikalne misli in zasnove simpatičnejše od liberalnih, precej večje. V vsem dolenskem mestnem volilnem okraju je še zmagal liberalni kandidat, v Ribnici pa je dobil klerikalni profesor Bogumil Remec en glas več kot liberalni Julij Mazelle (80 : 79).¹⁶ Od 217 volilcev jih je volilo 173 (80 %), torej kljub

volilni dolžnosti manj kakor pa ob slovenski zmagi leta 1887. Volitve 16. decembra 1913 so bile zadnje deželnozborske volitve na ribniškem področju pred prvo svetovno vojno.

OPOMBE

1. Podatki o številu volilnih upravičencev, o volilnih udeležencih in njih glasovanju so izračunali ali prevzeli iz originalnega volilnega materiala, ki ga hrani Arhiv SR Slovenije v Ljubljani. Podatke o volilnem sistemu in volilne rezultate glej v knjigi V. Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965. — 2. Tako izračunano po originalnem volilnem materialu; po Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung 1, 1900 438, tako tudi v Volitvah str. 359.

— 3. Obravnave kranjskega dež. zbora 19, str. 195. — 4. Obravnave, seja 2. 3. 1864, str. 6. — 5. Novice 20. dec. 1871. — 6. Obravnave 19, str. 23, 194. — 7. Slovenski narod 2. jan. 1906. — 8. F. Šuklje: Iz mojih spominov, III. del, Ljubljana 1929, str. 101; Slovenski narod 5, 9, 10. jan. 1906. — 9. Slovenski narod 15. jan. 1906. — 10. F. Šuklje: Iz mojih spominov, I. del, Ljubljana 1926, str. 1. — 11. V obravnava 49, priloga 1 in prav tako v Volitvah, str. 359 je navedeno 3675 volilnih upravičencev, kar pa je manj kot leta 1908 in zato po vsej verjetnosti napačno; mnogo bolj verjetna se zdi v Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung 12, 1914 navedena številka 4751. — 12. Statistisches Jahrbuch der autonomen Landesverwaltung 12, 1914. — 13. Slovenec 1, 2. dec. 1913. — 14. Slovenski narod 5. jan. 1906. — 15. Slovenec 12. jun. 1883. — 16. Slovenec 16. dec. 1913.

PRISPEVEK K ZGODOVINI KOČEVSKÉ ŽELEZNICE

PETER VODOPIVEC

»Hej, kako je pokalo, včeraj po Dolenjskem, doli proti Kočevski zemlji!« je zapisal Slovenski narod 28. septembra 1893. »In prav je bilo tako. Saj takega narodno gospodarskega praznika ne bo slavila iz lepa tamkajšna generacija, sedanja in prihodnja, kakršen je bil včerajšni dan, ko se je otvorila železna cesta... Vesel dan je bil to za celo deželo kranjsko, a še posebej vesel za tiste kraje, katerim prinaša urni hlapec — to dal Bog in sreča slovenska! — boljšo prihodnost, kakor jo bo prinašal čez leto osorej tudi drugemu širnemu ozemlju naše domovine...«¹

27. septembra 1893 so tako končno slavno odprli prvi odsek t. i. »dolenjskih železnic«: progo iz Ljubljane prek Grosupljega in Ribnice do Kočevja. 1. junija 1894 so nato izročili prometu še glavni del proge, progo od Grosupljega prek Trebnjega do Novega mesta in stranski podaljšek od Novega mesta do Straže.

Zamisel dolenjske železnice je bila v devetdesetih letih, ko so jo (delno uresničili, stara že skoraj tri desetletja.² Leta 1864 se je Kranjska obrtna in trgovska zbornica prvič zavzela za železnico, ki bi Ljubljano prek Dolenjske povezala s Karlovcem in skupaj s predlagano gorenjsko železnico zvezala skrajni severno-zahodni del Kranjske z njenim jugovzhodnim ozemljem. Takšna prometna transverzala bi

po prepričanju članov Kranjske obrtne zbornice ne bila le pomembna vzpodbuda nadaljnjemu razvoju gorenjskega železarstva in hitrejšemu napredku pasivnejših dolenjskih področij, temveč bi koristila najširšim kranjskim in avstrijskim gospodarskim interesom: z njo bi bila odprta nova pot v smeri proti Turčiji in morju (Dalmaciji), ki bi avstrijskemu in kranjskemu gospodarstvu zagotovila povečan izvoz na lavantinska in turška tržišča. Prav izvoz v Levanto, v Turčijo in dalje proti Vzhodu pa je bil po mnenju Kranjske obrtne in trgovske zbornice za nadaljnji razvoj avstrijske in kranjske industrije odločilnega pomena.³

Predlog Kranjske obrtne in trgovske zbornice za gradnjo dolenjske železnice je podprl tudi kranjski deželni zbor in ob koncu šestdesetih let 19. stoletja so nastali prvi načrti za progo od Ljubljane proti Novemu mestu. Kot je znano je prišlo že v teh prvih razpravah o dolenjski železnici do razhajanj ob vprašanju njenega razmerja do južne železnice in hkrati vprašanju trase, saj sta si stala nasproti dva nepomirljiva tabora: prvi, ki je zagovarjal progo po dolini Krke, mimo Auerpergovih obratov na Dvoru in drugi, ki se je zavzemal za progo po temeniški dolini — mimo Trebnjega do Novega mesta. Že ti prvi načrti so omenjali tudi zvezo s Kočevjem, ven-

dar so jo obravnavali le kot stransko progo, ki bi se od glavne proge proti Karlovcu odcepila šele pod Gorjanci (pri Vrčičah).⁴ Proga proti Kočevju naj bi namreč imela predvsem gospodarski pomen: odprla bi pot do nahajališč rjavega premoga v Kočevju in obenem vzpodbudila izvoz lesa in lesnih izdelkov iz Kočevskega in Ribniške doline. S takšno utemeljitvijo je prišla proga proti Kočevju tudi v prvi slovenski program izgradnje železniške mreže na slovenskem ozemlju, ki so ga pod naslovom: Spomenica o načrtu ilirskih osrednjih (centralnih) železnic leta 1872 med drugim objavile ljubljanske »Novice«.⁵

Finančni polom leta 1873 je zavrl nadaljnjo gradnjo železniške mreže v Avstriji in za skoraj dve desetletji odložil tudi uresničitev načrtov za gradnjo dolenjskih železnic. Gospodarski pomen kočevskega rudnika in lesne trgovine na Kočevskem je sicer že v začetku sedemdesetih let vzpodbudil alternativne načrte, po katerih bi bilo najenostavneje in najceneje Kočevje direktno povezati z Rakekom in južno železnico. Septembra 1871 je tako županstvo v Ribnici povabilo vrsto zainteresiranih na pogovor o železnici iz Rakeka prek Cerknice in Ribnice do Kočevja, zamisel pa je ostala živa tudi kasneje, saj je občinski urad v Ribnici še leta 1880 prejel dopis civilnega inženirja z Dunaja, ki je izračunal stroške takšne investicije.⁶ Bržčas je bila za direkten priključek kočevske proge na južno železnico za interesirana tudi uprava južnih železnic, ki bi s takšno povezavo dobila dostop do kočevskega premogovnika. Vseeno do konkretnjših pobud za uresničitev tega načrta očitno ni prišlo.

Na Kranjskem so v sedemdesetih in osemdesetih letih še poizkušali usmeriti pozornost državnega vrha k razmeram na Dolenjskem, kjer naj bi slaba prometna povezanost s svetom povečevala revščino in ovirala hitrejši gospodarski razvoj. Okupacija Bosne in Hercegovine je vprašanje o železnici proti Karlovcu dodatno aktualizirala. Iz Mohoričeve »Zgodovine železnic na Slovenskem« je razvidno, da na Dunaju kranjskim zahtevam po dolenjski železnici niso bili povsem nenaklonjeni: menili pa so, da v težavnih finančnih razmerah dolenjske proge ni mogoče graditi le z državno podporo. Država bi lahko prispevala svoj delež šele ob ustrezni udeležbi vseh zainteresiranih, pri čemer bi morala biti dolenjska železnica okvalificirana kot lokalna proga — torej ne kot proga, ki bi Kranjsko povezovala s Hrvaško, Dalmacijo in Bosno in Hercegovino. Na takšno stališče Dunaja so po Mohoričevem mnenju posebej vplivali Ma-

džari, ki so se zoperstavljali tesnejši prometni povezavi slovenskega s hrvaškim ozemljem.⁷

V drugi polovici osemdesetih let je nato prišlo v prizadevanjih po izgradnji dolenjske železnice do pomembnega preobrata. Leta 1886 je kupila kočevski premogovnik Trboveljska premogokopna družba, ki je postala zdaj pomemben interesent za železniško povezavo med Ljubljano in Kočevjem. Hkrati se je za gradnjo proge proti Kočevju in Novemu mestu zavzel Fran Šuklje, ki je imel v splošnem več posluha za realno presojo razmer in iskanje praktičnih rešitev kot mnogi njegovi sodobniki in je to svojo sposobnost uspešno razkril tudi v zavzemanju za izgradnjo dolenjske železnice. Kakšne so bile njegove resnične zasluge, da je končno prišlo do gradnje, je sicer iz njegovih »Spominov« težko ugotoviti: v skladu z naravo svojega »spominjanja« je vse zasluge pripisal sebi in baronu Schweglu, kasnejšemu predsedniku konzorcija Dolenjskih železnic. Toda nedvomno je res, da je prav Šuklje zahteve po dolenjski progi postavil na realna tla: dolenjska proga naj bi bila »lokalna proga« in naj bi jo v skladu z zakonom o lokalnih železnicah iz leta 1880 gradili le do ogrske meje. Pri financiranju gradnje naj bi sodelovali vsi zainteresirani: od kranjske dežele prek Kranjske hranilnice, Trboveljske premogokopne družbe do veleposestnikov. Šele nato bi naj se — kot drugod — z določenim odstotkom gradnje udeležila tudi država. Svojem predlogom je Šuklje dodal konkreten izračun.⁸

Zdaj se je razprava o dolenjski železnici dejansko premaknila z mrtve točke. Junija 1887 so bili končno potrjeni načrti in določena trasa za progo od Ljubljane prek Trebnjega do Novega mesta z odcepom proti Straži in stransko progo od Grosupljega proti Ribnici in Kočevju. Leta 1890 je bil na Dunaju sklenjen sporazum med generalno direkcijo avstrijskih državnih železnic, konzorcijem za gradnjo dolenjskih železnic in Trboveljsko premogokopno družbo, ki je določal medsebojne obveznosti med podpisnicami za čas 90-letnega trajanja koncesije (torej do leta 1981) in med drugim obvezal Trboveljsko premogokopno družbo, da bo avstrijskim državnim železnicam iz kočevskega rudnika dobavljala po določeni ceni določeno količino premoga. Koncesionarji so morali za gradnjo železnice sami zbrati razmeroma veliko vsoto: 7,5 milijona goldinarjev. Šukljetovi »Spomini« pričajo, da je bilo nabiranje prispevkov pogosto težavno, saj so za železnico marsikje pokazali veliko zanimanje, toda delnic niso bili pripravljeni

prevzeti. Tako je med drugim ostal praznih rok pri Auerspergih na Turjaku, kjer je sicer dobil obilno kosilo, o delnicah pa niso hoteli nič slišati.⁹ Manjkajoča sredstva so zato zagotovili z izdajo 4% prednostnih obveznic; poročstvo za obrestovanje in odplačilo je po krajšem obotavljanju prevzela kranjska dežela.¹⁰

Šele, ko so bila zbrana vsa sredstva in dana vsa potrebna zagotovila je bilo konec leta 1891 izdana koncesija za gradnjo dolenjskih železnic in maja 1892 ustanovljena delniška družba v isti namen. Sestavo delniške družbe in njenega upravnega sveta je podrobneje opisal Mohorič, gradnjo železnice pa je prevzelo generalno ravnateljstvo avstrijskih državnih železnic. Po prvotnih načrtih naj bi bila vsaj kočevska železnica zgrajena že do konca leta 1892, vendar se je zaradi hude zime 1891/92 gradnja nekoliko zavlekla. Obenem so v razpravah, časopisju in izračunih posvečali proggi pravih Kočevju vse več pozornosti in naglašali, da njen dohodek od tovara — glede na bogate gozdove na Kočevskem in kočevski premogovnik — ne bo majhen.

Pričakovanja so bila velika. Predstavniki Kočevja, Ribnice in ostalih krajev ob proggi so na raznih sestankih naglašali pomen proge za gospodarski, zlasti »industrijski« napredek Kočevskega in Ribniške doline in pri tem posebej omenjali vlogo lesne trgovine. Lastniki velikih gozdov, med njimi Rudeži in Auerspergi, so bili seveda za potek proge močno zainteresirani in so se aktivno udeleževali razprav ob javni razgrnitvi načrtov. Navduševanju so se postavljali po robu prevozniki v Cerknjski dolini in na Blokah, ki so do tedaj prevažali les proti Rakeku in so se upravičeno zbal, da bodo s kočevsko železnico izgubili svoj zaslužek. Prihajalo je tudi do krajevnih sporov, med katerimi je širše odmeval spor okoli postaje v Žlebiču. Občine Sodražica, Loški potok, Jurjevica in Sušje so se namreč zavzele za postavitev tovarne postaje v Žlebiču, medtem ko naj bi v Ribnici in Ortneku postavili le manjši postajališči za osebni promet. Ribničani so proti temu predlogu odločno protestirali, saj bi po njihovem mnenju preusmeritev prometa v zakoten kraj brez večjega gospodarskega pomena pomenila upad »našega industrijskega trga«.¹¹ Ribničane so podprli tudi predstavniki Kočevja, ki so naglašali interese lastnikov gozdov in menili, da bo prometne zadrege mogoče rešiti z novimi cestami.¹² Argumenti v korist Ribnice so prevladali in postaja je ostala v Ribnici. V Žlebiču pa so se še vse do prve svetovne vojne potegovali za svojo postajo in med drugim le-

ta 1913 v državnem železniškem svetu dokazovali njeno rentabilnost.¹³

Odkupovanju zemljišč za železniško gradnjo na Slovenskem dosedanje zgodovinopisje ni posvetilo večje pozornosti. Že bežen pogled v gradivo kaže, da cene za odkupljeno zemljo niso bile visoke (za travnik je napr. kmet dobil štiri do dvaindvajset krajcarjev za kvadratni meter, pač glede na kvaliteto — za travnik izrazito slabe kvalitete celo manj).¹⁴ Šukljetova ugotovitev, da je sicer šlo marsikje težko, toda »Dolenjec je dobričina in zlepa se mnogo doseže pri njem«, je bržčas le delno resnična.¹⁵ Med odkupnimi pogodbami bomo našli tudi večje število pritožb, v katerih se kmetje pritožujejo, da plačilo za zemljo ne ustreza dejanski škodi, da ostaja kmetija z železniško proggo ločena od gozda, da je bilo vzeto več zemlje kot je bilo prvotno dogovorjeno, da so postale stare dovozne poti s proggo neuporabne in nove niso bile zgrajene in podobno. Vprašanje poti in prehodov je sploh povzročilo mnogo hude krvi, saj je železniška uprava očitno zelo počasi izpolnjevala svoje obljube in obveznosti. Kmetje iz Hrovače pri Ribnici so tako v svojem dopisu aprila 1894 zahtevali natančno označitev poljskih poti in naglašali, da železnica »reže naša najlepša polja in smemo terditi, da najlepša na celej proggi«. Ker so se naveličali čakati na uresničenje svojih zahtev, se bodo za svoje pravice »poganjali javno in privatno«.¹⁶ Mnenje, da kmet pri gradnji železnice ni imel večje koristi, imel pa je škodo, je srečati tudi v časopisju. Slednje naj bi veljali tako za Ribniško dolino in Kočevsko kot ostalo Dolenjsko. Pričakovanje, da bo gradnja dolenjskih železnic zaposlila večje število domačih delavcev, obrtnikov in prevoznikov, se — kot kaže — ni v celoti uresničilo. Zaposlovanje kaznjencev pri gradnji je sprva naletelo celo na odkrito nasprotovanje, čeprav jim dopisniki v Slovenskem narodu in Slovencu niso mogli odreči marljivosti. »Je res veselo in tolažljivo gledati, kako so ga in ga dobivajo še domači ljudje kruh pri dolenjski železnici«, je posmehljivo zapisal Slovenec 1. septembra 1893, ko je poročal, da so pri delu »domače delavce« zamenjali »arestanti«. »Bog daj, da bi ta železnica že pričela funkcionirati, da bi vsaj potem dolenjski svet deležen bil njenih dobrot, do zdaj — jih še ni bil«.¹⁷

Slovesnosti ob otvoritvi proge proti Kočevju so v časopisju spremljali zanosni in optimistični sestavki. Pod naslovom »Dolenjski praznik« je Fran Šuklje 23. septembra v Slovenskem narodu napovedal nagel gospodarski napredek Dolenjske, Ribnice in Kočevskega pa

izgradnji dolenskih železnic.¹⁸ Dopisniki obeh slovenskih meščanskih časopisov, Slovenca in Slovenskega naroda, ki so se popeljali od Ljubljane do Grosupljega in nato proti Kočevju so opisovali naravne lepote tega, do tedaj premalo znanega dela »slovenske zemlje«, od koder so doma mnogi slovenski kulturni in književni delavci. Hkrati so v Slovenskem narodu opozarjali na tridesetletno »zgodovino« prizadevanj za izgradnjo dolenske železnice in naglasili, da teče železnica večinoma po slovenskem ozemlju, zaradi česar bi morale imeti tudi otvoritvene slovesnosti predvsem slovenski značaj. »Ker bo nova železnica skoro izključno tekla po slovenski zemlji, se nadejamo, da bo tudi glavni značaj slavnosti, v kolikor je namreč odvisen od domačih faktorjev, slovenski...«, je 23. septembra 1893 zapisal Slovenski narod. »Končno pričakujemo tudi od naših kočevskih nemških sodeželanov, da ne bodo pozabili, da so »pars integra« slovenske kranjske dežele, v kateri uživajo popolno ravnopravnost ter da se ne bodo dali zavesti v kake nepotrebne velikonemške demonstracije.«¹⁹

Za slovensko meščansko politiko otvoritev železnice proti Kočevju ni bila le narodno-gospodarska, temveč tudi narodno-politična zadeva. Slovesnosti in vožnja s prvim slavnostnim vlakom so bile omejene na slavnostne goste: prisotnost železniškega ministra, ki se je za sprejem med drugim zahvalil v slovenskem jeziku, naj bi razkrivala, da pripisuje vlada dolenski železnici res velik pomen.²⁰ Ob otvoritvi 27. septembra 1893 so se slovesnosti vrstile na vsaki pomembnejši postaji od Škofljice do Ribnice: tu je imel sprejem slavnostnega vlaka še posebej slovesno obeležje, saj naj bi bila Ribnica zadnja postaja nove železnice na slovenski zemlji. Ob naglašanju toplega in odprtega vzdušja slavja v Ribnici dopisniki slovenskih časopisov skoraj niso našli dobrih besed za izrazito nemško obarvano slovesnost ob sprejemu slavnostnega vlaka v Kočevju.²¹

Morda se je za trenutek zdelo, da je Ribniška dolina res pritegnjena v slovenski kulturni in politični prostor, saj naj bi do tedaj zaradi slabih prometnih povezav ostajala ob njegovem robu. Že teden kasneje se je odpravil na izlet v Ribnico »Sokol« s pevskim zborom in predstavniki nekaterih narodnih društev, kar je vzpodbudilo vrsto novih, narodno obarvanih slovesnosti. V opisu izleta je dopisnik v Slovenskem narodu posredoval navdušen pozdrav slovenskim bratom, ki so bili »v sled slabih občil do sedaj slabo dostopni«. »Sokol« je odpovedal sprva napovedani obisk Kočevju,

domnevno zaradi slabe zveze za povratek, zato pa so izlet v Kočevje takoj po obisku »Sokola« v Ribnici napovedali štajerski in koroški »turnarji.«²² In z njihovim obiskom v Kočevju so bile narodno-politične manifestacije ob otvoritvi kočevske železnice tudi končane.

Zdi se, da je s končanimi slovesnostmi zopet začela usihati pozornost slovenskega časopisja za Ribniško dolino in Kočevsko. Poročila o tovornem prometu po kočevski progi govorijo predvsem o prevozu lesa in premoga: postopno znižanje cene prevoza, ki naj bi bila sprva previsoka, je naletelo na vsesplošno odobravanje. Tudi osebni promet naj bi se razvijal v vsesplošno zadovoljstvo: večja gneča je bila značilna zlasti za čas sejmov v Ljubljani in okolici. O tem kakšne so bile neposredne gospodarske posledice izgradnje kočevske železnice za ozemlje, po katerem je tekla, pa je mnogo manj poročil.

Mohorič je v svoji »Zgodovini železnic na Slovenskem« naglasil zlasti njeno pozitivno plat: od železnice so imeli poleg premogovnika največjo korist lastniki velikih gozdov, ki so zdaj lahko les res izvažali na širši avstrijski in evropski trg v večjih količinah. Železnica je vzpodbudila vrsto novih naprav sredi še neizkoriščenih gozdov, parnih in vodnih žag, ki so omogočile delno predelavo lesa, kar je pomenilo ne le dobiček za lastnike gozda, temveč tudi nove zaposlitvene možnosti. Toda obenem se je z boljšimi prometnimi in prodajnimi možnostmi dvignila cena lesa, kar je prizadelo zlasti revnega hribovskega kmeta. Slovenski narod je leta 1897 poročal, da se v tem pogledu posebej slabo godi kmetom v kočevskih hribih (naj bodo Nemci ali Slovenci), ki so prav tako spretni kot Laščani ali Ribničani, vendar v slabšem položaju, saj imajo slabšo zemljo in slabša polja.²³ Knezi Auerspergi naj bi bili v novih razmerah značilno neprizanesljivi: »Kočevce zdaj lesa ne more več plačevati«, je ugotavljal narodov dopisnik, knezovi uradniki pa so prepovedali nabirati odpadli les po knezovih gozdovih. Podražitev lesa je prizadela tudi lesno domačo obrt in krošnjarje, vendar o tem kakšen je bil dejanski upad zaslužka časopisi niso podrobneje poročali.

Preusmeritev prometa s cest na železnico je seveda pomenila tudi izgubo dohodka od prometa. »Od kar se je proga Ljubljana—Kočevje izročila prometu, je na državni cesti, ki pelje od Škofljice do Kočevja, nastala precejšnja tihota,« je že v oktobru 1893 zapisal Slovenec. »Gostilničarji tožijo, da ni voznikov, kateri so poprej dali marsikaj denarja gostilničarjem! Tudi vozniki vzdihujejo, da

jim je železnica pobrala zaslužek.«²⁴ Posebno glasno so se pritoževali kmetje z Blok, saj so nove lokalne ceste proti Sodražici in Ribnici preusmerile prevoz lesa od južne k kočevski železnici. Vozniki, ki so do tedaj vozili les proti Rakeku so ostali praznih rok. »Trava se bo zarasla po cestah, po katerih je bilo dosedaj vse živahno,« je v začetku leta 1894 tožil dopisnik Slovenca. »Ne rečem, da bo to uničilo našega kmeta, le to je, da ne ve hitro si pomagati na drug način, ker je bil vožne tako privajen in je pri njej tudi gotov denar dobil... Zeletj je, da se ozrete v nas vsi, ki morete paj pomoči z besedo in delom. Pomislite vendar, da je sedaj pri nas, ko nam je zaslužek odvzet ravno tako važno kmetijsko vprašanje, kakor na Gorenjskem, kjer Žid grabi pašnike. Zdaj ravno, v začetku je treba kmetu, ki ne ve, kam se obrniti po zaslužku, pokazati pravo pot! Sam v svoji stiski išče povsod pomoči, dasi mu je večkrat potem v pogubo...«²⁵

Kmetov položaj so ob — splošnem dvigu cen — poslabševale nizke cene njegovih lastnih, kmetijskih proizvodov. Železnica mu prodaje ni bistveno olajšala, čeprav je povečala njegovo mobilnost. Večji zaslužek bi lahko pomenila le prodaja v večjih količinah. Ob koncu leta 1893 je Slovenčev poročevalec iz ribniškega okraja upal, da se bo morda kmetu »posrečilo... kak sold ujeti pri prasičji reji, kar obeta nekoliko boljša kot druge leta biti. Pravijo, da je nek tuji kupec nakupil veliko teh kruljačev! Nam bo pač železnica pripeljala kake kupce, kateri bodo to robo plačevali.«²⁶ Toda ugodnejših poročil, ki bi poročali o pozitivnih učinkih železniške izgradnje na kmetov materialni položaj in razmere na podeželju do konca stoletja v časopisu ni zaslediti. V splošnem, kljub tožbam, kmetu in podeželju poročevalci iz Kočevja, Ribnice, Velikih Lašč in drugih krajev ob kočevski železnici, niso posvečali posebne pozornosti. In vendar so bile spremembe povsod občutne: razširjeni in novi gozdni obrati in rast kočevskega premogovnika so nudili nove zaposlitvene možnosti, s čemer se je postopoma spreminjala socialna in nacionalna struktura posameznih krajev.²⁷

Podatkov o neposrednem vplivu izgradnje železnice na razmere v Ribnici prav tako ni veliko. Kot povsod je nova proga tudi v Ribnici sprva pobudila precej optimističnega zanaša. Junija 1894 je bil slovesno odprt ribniški vodovod, kar je bil povod za nove slovesnosti.²⁸ Uredili so dovozne poti do železniške postaje in zasadili drevored, ki naj bi dostop do proge dodatno olepšal. Za namesti-

tev gostov je sprva skrbel predvsem »gospod Arko«, ki je k vsakemu potniškemu vlaku pošiljal svoj voz. Železniška zveza s svetom je pobudila ambicioznejše načrte: dopisniki iz Ribnice so v Ljubljano poročali o načrtih za nov hotel, o načrtovani gradnji bolnice in naglašali, da bi bilo treba vozni red vlakov prirediti zahtevam in potrebam turistov. Ribnica naj bi tudi v ostalem v devetdesetih letih 19. stoletja dobila nov življenjski impulz, kar med drugim razkriva vse bolj živo društveno življenje. Nedvomno pa vseh sprememb ni mogoče pripisati železnici, medtem ko bi bilo mogoče potrebne spremembe v razvoju obrti, trgovine in zaposlitvene strukture ribniškega prebivalstva ugotoviti le z natančnejšo preiskavo strukture ribniškega gospodarstva ob koncu 19. stoletja. Register prijavljenih obrti v Ribnici, shranjen v arhivu Kranjske obrtne in trgovske zbornice, takšne analize ne omogoča.²⁹

V prvem letu po izgradnji je nova železniška proga proti Kočevju povzročila tudi razne druge težave: marsikje so se ljudje nanjo le postopoma navajati. Ze 6. oktobra 1893, torej nekaj več kot teden dni potem, ko je bila izročena prometu, je prišlo na cestnem prehodu blizu Ortneka do prve nesreče: trčila sta tovorni vlak in poštni voz, ki je opravljal svojo zadnjo vožnjo.³⁰ Nesreče so se vrstile tudi kasneje: kmetje so za nesreče krivili železniško upravo in slabo postavljene svarilne znake, vendar je očitno, da se marsikje niso mogli navaditi na nove prehode in nova pota.

Prispevek kočevske železnice k »povzdigu industrije in obrti« v Ribnici in Ribniški dolini (o katerem se je veliko pisalo, vendar malo konkretno poročalo) torej ostaja tudi vnaprej odprto vprašanje. Brez dvoma so imeli kratkoročno od železnice veliko večjo korist lastniki velikih gozdov in kočevski rudnik kot malj človek, kmet ali obrtnik. In bržčas ni napačen vtis, da je bilo tudi tesnejše povezovanje Ribniške doline z ostalim kranjskim in slovenskim gospodarskim in kulturnim prostorom počasnejši proces kot so napovedovali in upali neposredno ob izgradnji železnice proti Kočevju. Problemi Ribnice in Ribniške doline niso namreč v začetku 20. stoletja na straneh slovenskih časnikov nič bolj prisotni kot so bili desetletja pred tem.

OPOMBE

1. Slovenski narod, št. 222, 28. septembra 1893.
2. Podrobneje o boju za dolensko železnico: Ivan Mohorič, Zgodovina železnic na Sloven-

skem, Slovenska matica 1968, str. 117—123, str. 166 sl. — 3. Slovenski narod št. 220, 26. sept. 1893, Laibacher Zeitung, N. 153, 8. Julij 1864, I. Mohorič, cit. delo, str. 117. — 4. Mohorič, cit. delo, str. 122, Doklada »Novic« k št. 11/1872. — 5. Doklada »Novic« k št. 11/1872. — 6. ZAL, Občinski arhiv — Ribnica, št. 4556. — 7. I. Mohorič, cit. delo, str. 168. — 8. Prav tam, str. 168—170. — 9. Iz mojih spominov, Spisal Fran Šuklje, II. del, v Ljubljani 1929, str. 50. — 10. I. Mohorič, cit. delo, str. 174—175. »Poročilo železničnega odseka o deželnega odbora poročilu glede poroštva čistega dohodka za dolenske železnice« pa je bilo poleg v »Obravnavah deželnega zbornice...« objavljeno tudi v časopisju. Glej »Novice« 1891, str. 381—384, 389—391, 397—399, 405—406 itd. — 11. Protokoll vom 28. bis inclusive 30. April 1891 aufgenommen von der k. k. Landesregierung Laibach über die Stations-Commission der Unterkrainger Bahnen, str. 10 sl. — 12. Prav tam, str. 11. — 13. Slovenec, št. 144, 26. julija

1913. — 14. Gradivo Železniškega gospodarstva Ljubljana, Dolenske proge; Slovenec, št. 118, 26. maja 1894. — 15. F. Šuklje, cit. delo, str. 59. — 16. Gradivo železniškega gospodarstva Ljubljana, Dolenske železnice. — 17. Slovenec, št. 200, 1. septembra 1893. — 18. Slovenski narod, št. 218, 23. septembra 1893. — 19. Isto: — 20. Slovenski narod, št. 222, 28. septembra 1893. — 21. Isto. — 22. Slovenski narod št. 225, 2. oktobra 1893. — 23. Slovenski narod, št. 204, 7. septembra 1897, — 24. Slovenec, št. 243, 23. oktobra 1893. — 25. Slovenec, št. 23, 29. januarja 1894. — 26. Slovenec, št. 278, 4. decembra 1893. — 27. Tako sta Slovenec in Slovenski narod že 1. septembra 1894 zahtevala slovensko šolo v Kočevju, češ da se je zaradi doseljevanja slovenskega življa v bližino premogovnika nacionalna struktura spremenila v slovensko korist. — 28. Slovesna otvoritev vodovoda je bila 7. junija 1894. — 29. Arhiv Slovenije, TOI. — 30. Novice, list 40, LI, 6. oktobra 1893, str. 337.

RIBNIŠKA DRUŠTVA DO LETA 1918 V LUČI NJIHOVIH PRAVIL

ANDREJ VOVKO

V slovenskem narodoprebudnem gibanju v zadnjem polstoletju obstoja Avstro-Ogrske ima nedvomno pomembno mesto delovanje kulturnih prosvetnih, dobrodelnih, športnih in podobnih društev ter organizacij. Tovrstna društva so bila prave zibelke narodnega osveščanja, hkrati pa tudi gibala družbenega življenja v posameznih krajih. »Rodil« jih je februarški patent iz leta 1861, ki je dovoljeval ustanavljanje nepolitičnih društev.

Tudi Ribnica se je pred letom 1918 lahko ponašala s precejšnjim številom društev. Med njimi je imela pomembno in častno mesto nedvomno Narodna čitalnica, katere prva pravila je kranjska deželna vlada potrdila 21. januarja 1870. Prvi načelnik ribniške čitalnice je bil tamkajšnji dekan Martin Skubic, ki je vladi pravila tudi predložil. Poleg njega so v slovenščini kaligrafsko izpisana pravila podpisali še Valentin Sarabon, Ivan Bobek, Andrej Šter, Janez Podboj, Andrej Cvar in Anton Zorec. Deželna vlada je ob tem, da pravilom ni ugovarjala, opozorila vodstvo čitalnice na zakonska določila glede gledaliških predstav.¹

V prvih pravilih Narodne čitalnice v Ribnici je rečeno, da je njen namen branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih je-

zikih ter »razveseljevanje v besedah, plesih, igrah gledališnih in drugih«, ne vtika pa se v nobene politične zadeve. »Ud« čitalnice je lahko »vsak spodobnega obnašanja in pošten državljan«, ki ga ga sprejme čitalniški odbor, oglasi pa se mu lahko pisno ali ustno.

Člane ali »društvenike« čitalnice delijo pravila na krajevne »tukajšnje« — samce in družine ter »zunanje«, ki ne stanujejo v Ribnici, in častne, ki jih izvoli občni zbor čitalnice.

Kategorije članov so se ločevale med seboj po višini članarine. Krajevni »rodbinski člani« so plačali na pol leta po 2 goldinarja članarine, samci pa polovico tega, medtem ko so imeli »zunanji« popust. Rodbine so plačevale po goldinar 20 kron, samci pa po 80 kron. Razen tega je moral vsak član plačati vsaj 50 kron vpisnine.

Člani čitalnice so imeli pravico brati časopise in knjige ter obiskovati čitalniške veselice besede in plese, prejemati po določenem redu časopise in knjige za branje doma ter da svoje želje, nasvete in pritožbe vpišejo v za to namenjene knjige.

Vse nove čitalniške člane so potem, ko so se predstavili enemu izmed odbornikov, zapisali v posebno člansko knjigo. Nato so lahko osem dni brezplačno brali čitalniške knjige in

časopise ter se udeleževali njenih prireditiv. Člani so na občnem zboru izvolili predsednika ter »denarničarja« podružnice, kot tudi enajst drugih odbornikov. Odbor je nato iz svoje srede izvolil podpredsednika, tajnika in knjižničarja. O razpustitvi čitalnice je imel pravico odločiti občni zbor, prav tako pa tudi o usodi njenega premoženja. Na takem občnem zboru bi moralo biti vsaj 2/3 čitalniških članov.

Leta 1893 je dobila ribniška čitalnica nova pravila. Med drugim je svoje delovanje razširila še na »gojitev petja in glasbe«. V zvezi s to dopolnitvijo čitalniške dejavnosti so razširili tudi kategorije članstva z »neplačujočimi pevci«, ki jih v čitalnico sprejema njen odbor kot stalne člane na podlagi mnenja pevovodje o njihovih pevskih sposobnostih. Kot je očitno že iz njihovega naziva, niso plačevali članarine, pač pa stalno sodelovali pri čitalničnih prireditvah. Ostali člani so se še vedno delili na krajevne z družino ali brez nje, na zunanje ter častne.

Čitalniške »usluge« so se v novih pravilih nekoliko podražile, saj je članstvo veljalo »samce« 30 krajcarjev na mesec, rodbine pa 50 krajcarjev mesečno. Častni člani so bili članarine oproščeni. Pravila so tudi določala, da pravice in dolžnosti članov prenehajo ob njihovi preselitvi iz Ribnice in seveda tudi ob njihovi smrti.

Tretja »avstro-ogrška« pravila ribniške čitalnice so bila sprejeta leta 1912. Njen namen je bil po novem »širiti znanstveno in umetniško naobrazbo med vsemi sloji ter jih združevati v plemenitem družabnem življenju«. Naglašeno je bilo, da je čitalnica kulturno in zabavno društvo, v katerem je izključena vsaka politika.

Med čitalniškimi dejavnostmi ne opazimo več glasbene, nedvomno zaradi tega, ker je leta 1909 v Ribnici začelo delovati Glasbeno društvo.

Društveno delovanje čitalnice je razdeljeno na dve področji: na znanost in umetnost ter na zabavo. Kar se tiče znanosti ima čitalnica nalogo vzdrževati ljudsko knjižnico z javno čitalnico v Ribnici, prav tako pa tudi ustanovljati stalne in potujoče knjižnice v območju domačega političnega okraja.

Na področju umetnosti ima čitalnica namen prirejati gledališke predstave, vzdrževati igralsko šolo, skrbeti za igralski naraščaj, pričemer pa izvzemajo »osebe, ki so podvržene še šolski obveznosti,« prav tako pa tudi prirejati umetniške razstave ter poučne tečaje v vseh panogah umetnosti.

Kar se tiče zabave, je določeno v pravilih, naj čitalnica prireja javne veselice in plesne, plesne vaje ter maškarade, zabavne izlete in goji vse športe.

Sredstva za vse te dejavnosti so prispevki članov, darovi in podpore ter dohodki iz društvenih predstav in prireditiv. Pravila določajo tri vrste članov: redne, ki jih delijo na plačujoče in neplačujoče, ustanovne in častne. Redne in ustanovne člane sprejema čitalniški odbor, neplačujoče ob priporočilih odborovih referentov, častne člane pa občni zbor. Ustanovni člani plačajo enkrat za vselej 100 kron, dopuščena pa je tudi možnost plačevanja v dveh obrokih. Mesečni prispevek rednih članov določa občni zbor čitalnice. (S tem so se izognili preprostega popravljanja pravil ob vsaki »podražitvi« članarine.)

Člani imajo pravico, da prihajajo v čitalniške prostore, uporabljajo njena »izobraževalna sredstva«, obiskujejo čitalniške prireditve, se udeležijo njenih občnih zborov, tam glasujejo, predlagajo, volijo in so voljeni. »Če se pri društvenih prireditvah nastavi vstopnina, imajo društveniki pravico plačati samo polovico.«

Glavni čitalniški organ ostaja občni zbor, medtem ko je njen odbor, ki ga zbor voli, doživel nekaj sprememb glede na prejšnja pravila. Sestavljajo ga predsednik, trije podpredsedniki, ki so hkrati referenti za znanost, umetnost in za zabavo, trije odborniki-koreferenti, tajnik, blagajnik ter dva preglednika.

Čitalnično imetje delijo na glavnico, inventar in razpoložnino. Glavnica je nedotakljiva in uporabljati se smejo le njene obresti. V izjemnem primeru smejo glavnico uporabiti kot prispevek »h kaki narodni zgradbi, ki bode ob enem društveni dom.« Za tekoče društvene potrebe usposablajo razpoložnino po določenih poslovnika. Glavnico morejo »naložiti plodonosno v kakem slovenskem denarnem zavodu.«

Novost pomenijo tudi določila o čitalničnih podružnicah, katerih namen je pospeševati in olajševati delovanje društva. Ustanoviti jih je mogoče le s privolitvijo osrednjega odbora, ki določi okoliš njihovega delovanja. Da začno delovati, morajo imeti najmanj petnajst članov. Vsako leto imajo svoj občni zbor, na njem pa volijo svoj podružnični odbor, ki ga sestavljajo načelnik, tajnik, blagajnik in knjižničar. Podružnični odbor ima v svojem okolišu iste dolžnosti in pravice, kot jih ima osrednji odbor za ves čitalnični teritorij, kolikor ni s poslovniki določeno kako drugače.

Ustanovni zbor podružnice skliče osrednji društveni odbor in pošlje nanj svojega pooblaščenca. Načelnik podružnice mora vsako leto do konca decembra sklicati podružnični občni zbor. Podružnica preneha delovati, kadar jo razpusti osrednji čitalniški odbor ali politična oblast. V tem primeru prevzame njeno premoženje osrednje društvo.

Razširjena so tudi določila o razpustu osrednjega čitalniškega društva. O razpustu odloča občni zbor in veljati začne, če se zanj odloči 3/4 vseh rednih članov. Če jih je navzočih manj kot petnajst, potem je za razpust društva potrebna 4/5 večina.

Če vsaj trije odborniki, med katerimi mora biti čitalnični predsednik ustanovijo novo društvo enakega namena, potem temu pripade čitalnično premoženje. Če takega društva ne ustanovijo, potem pripade vse premoženje ribniške čitalnice Zvezi slovenskih izobraževalnih društev v Ljubljani. Če ta Zveza ne bi več obstajala, potem »deduje« Družba sv. Cirila in Metoda.

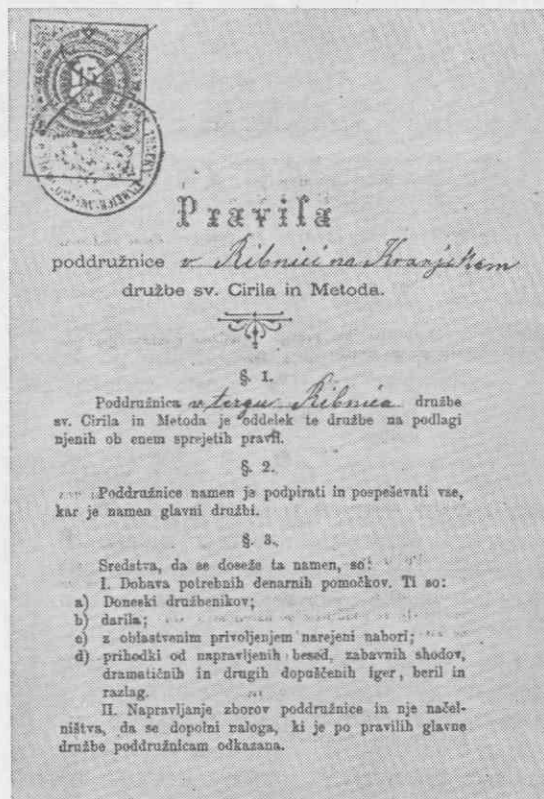
Prav moška podružnica tega društva je bila naslednje kulturno društvo, ustanovljeno v Ribnici. Družba sv. Cirila in Metoda je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1885. V pra-

vilih je njen namen določen kot vsestransko podpiranje in pospeševanje slovenskega šolstva na katoliško-narodni podlagi z ustanavljanjem in vzdrževanjem otroških vrtecev in osnovnih šol, z nastavljanjem učiteljev, izplačevanjem denarnih podpor, izdajanjem »primernih spisov« in knjig. Kot področje njenega delovanja so določene dežele Kranjska, Štajerska, Koroška in Primorska.²

Družba sv. Cirila in Metoda (CMD) se financira s prispevki njenih članov, z darili in volili, z od oblasti dovoljenimi denarnimi nabirkami ter s »prihodki od napravljanih besed, zabavnih shodov, dramatičnih in drugih dopuščenih iger, beril in razlag.« Svoje člane deli na pokrovitelje, ki plačajo enkrat za vselej najmanj 100 goldinarjev, na ustanovnike, letnike, ki plačujejo po 1 goldinar letno ter na podpornike, ki plačajo na leto po 10 krajcarjev. Poznajo tudi častne člane, ki jih na predlog vodstva CMD voli letna (velika) skupščina. Na teh skupščinah imajo posvetovalno in glasovalno pravico častni člani in pokrovitelji, ustanovniki in letniki pa so na njih le »poslušalci«.

V vsakem kraju, kjer je najmanj 20 članov CMD, lahko ustanovijo njeno podružnico. Vsak član CMD mora pristopiti k eni podružnici, ki pa si jo lahko poljubno izbere. Vsaka podružnica izbere izmed svojih članov predsednika (prvomestnika), tajnika (zapisnikarja) in blagajnika, ki sestavljajo podružnično načelnništvo. Vsakemu izmed njih lahko izvolijo še po enega ali več namestnikov. Načelnništva sprejemajo člane, pobirajo njihove prispevke in posredujejo med »družbeniki« in vodstvom CMD. Na vsakega pol leta mora pošiljati vodstvu seznam svojih članov in pobrane prispevke. Ustanovni zbor podružnice skliče vodstvo CMD ali njegov pooblaščenec. Vsako leto mora imeti podružnica svoj redni letni zbor, ki ga skliče njen predsednik. Izredni zbor sme sklicati, če ga zahteva petina vseh njenih članov ali če ga ukaže vodstvo CMD. Na podružničnih občnih zborih imajo glasovalno pravico pokrovitelji, ustanovniki in letniki. Podružnice se razpustijo po sklepu družbenega vodstva, če se število njihovih članov zmanjša pod dvajset, ali po sklepu podružnice same. Premoženje razpuščenih podružnic pripade osrednji Družbi sv. Cirila in Metoda.

Letnih skupščin osrednje CMD se s posvetovalno in glasovalno pravico udeležujejo častni člani, pokrovitelji, člani vodstva, nadzorništa ter razsodništva CMD in zastopniki podružnic po eden na vsakih petdeset članov, pri čemer mora imeti vsaka podružnica vsaj

Pravila podružnice v Ribnici na Kranjskem družbe sv. Cirila in Metoda

enega. Ti zastopniki lahko namesto sebe pooblastijo kogarkoli od članov CMD, vendar sme tak pooblaščenec za druge podružnice oddati največ pet glasov, medtem ko za lastno podružnico ta omejitve ne velja.

CMD se lahko razpusti, če tako sklene letna skupščina ali če jo razpusti politična oblast. V prvem primeru odloča o razpolaganju z njenim premoženjem skupščina sama, v drugem pa pripade premoženje ljubljanski Slovenski matici.

Leta 1910 so pravila CMD nekoliko spremenili. Predvsem so njeno delovanje razširili na »vse v državnem zboru zastopane kraljevine in dežele«, torej na avstrijsko polovico »dvo-glave monarhije«. Pokroviteljstvo fizičnih oseb je po novem ugasnilo z njihovo smrtjo, pravnih pa dvajset let potem, ko ga prizna Družbino vodstvo. Na novo so določili možnost združevanja podružnic v pokrajinske zveze.

Vsakoletne letne skupščine CMD so bile po pravilu odmevne manifestacije slovenskih narodnoobrambnih naporov. Kraji gostitelji so se po večini zela prizadevali, da bi kar najbolj povzdignili te skupščine in so imeli za posebno čast, če so »gostovale« pri njih. Seveda je imelo to pravilo tudi izjeme, kot recimo znano skupščino v Ptujju 1908. leta.

Leta 1898 je bila letna skupščina CMD v Ribnici. Za njen nemoten potek se je zelo zavzela ribniška moška podružnica CMD. Odbornika Franc Dolinar in Josip Vogljar sta se obrnila na ribniški občinski odbor s prošnjo, da bi skupščinarje CMD po dotakratnem običaju ob njihovem prihodu pozdravil »predstojnik občine«. Prosila sta tudi, naj občinski odbor s posebno okrožnico pozove prebivalstvo, »da tisti dan z zastavami odiči svoje hiše,« da sam posodi tiste zastave, ki jih ne bo potreboval in da bi »blagovolilo nakloniti kak prispevek za olepšavo trga povodom vsprejema gostov«. Ribničani sicer že nabirajo prostovoljne prispevke v ta namen, so pa »daleč prepričali«.

Občinski odbor se je prošnji CMD odzval. Sklenil je, da bo sprejel skupščinarje pri hiši št. 61, ki jo bo krasil »nakit iz suhe robe, to je domačih ribniških izdelkov«. To bo posodil ali podaril ribniški trgovec in posestnik Matej Pakiž. Odbor je v okrožnici pozval prebivalce Ribnice, naj okrasijo svoje hiše v času skupščine CMD in naj »vsak stori po svoji moči, da se bo ribniški trg pokazal vreden središče cele ribniške doline.« Vodstvu podružnice CMD je odbor sporočil, da bo v celoti in z županom na čelu sprejel cirilmetodovske skupščinarje na železniški postaji.³

Skupščina je bila 11. avgusta in to trinajsta po vrsti. Seveda se ne mislimo spuščati v njen potek, verjetno pa ne bo odveč, če nekoliko orišemo razpoloženje, ki je tega dne vladalo v Ribnici. Skupščinarji so se odpeljali iz Ljubljane s kočevskim vlakom, na postajah proti Ribnici pa so se jim pridružili še novi, zlasti v Velikih Laščah, kjer so skupščinarje sprejeli s pokanjem topičev.

Na ribniški železniški postaji so prav tako sprejeli cirilmetodarje s topiči, s črnomenjsko godbo in zastopniki gasilskih društev iz Ribnice, Dolenje vasi in Loškega potoka, pevskega društva Tabor iz Loškega potoka, ribniške Čitalnice ter seveda moške in povsem »nove« tega leta ustanovljene ženske podružnice CMD. Vsi ti »ter mnogo ribniške inteligencije so dali duška svojim čutilom s ponavljajočimi živio-in dobro-došli-klici.«

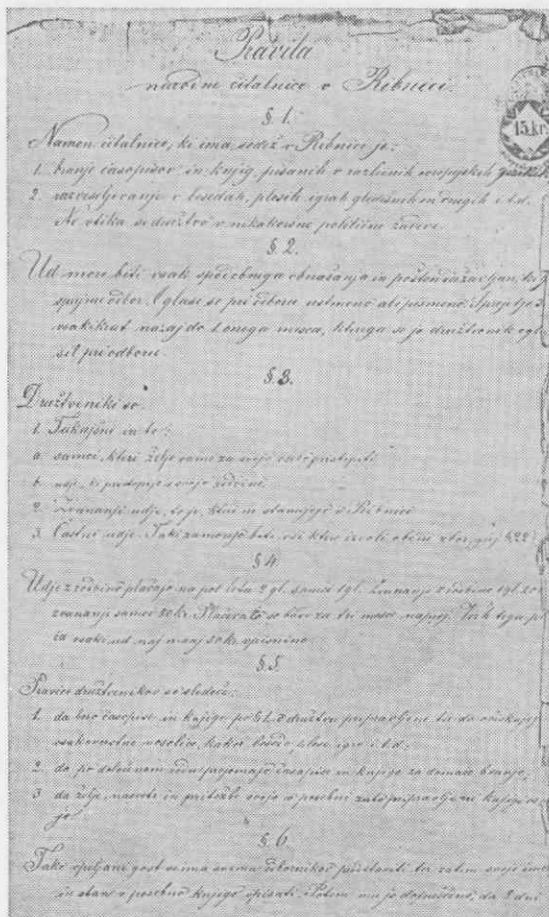
Pred kolodvorom je pod slavolokom z napisoma »Pozdrav cvetu naroda« in »Za dom in rod na delo« (na drugi strani), skupščinarje sprejel ribniški župan dr. Teodor Rudež, »velik zbor belo oblečenih deklic, gospic in deklet v narodni noši s pečami na glavah in ob obeh straneh ceste mnogobrojno občinstvo.« Predsednik CMD Tomo Zupan se je zahvalil za sprejem, potem so »okitile vrle Ribničanke skupščinarje s šopki« in na čelu s črnomenjsko godbo so odšli k maši, ki jo je po vsakoletni navadi daroval dekan Frančišek Dolinar, takratni predsednik ribniške moške podružnice, za mrtve in žive člane CMD.

Veliko pozornost in navdušenje je izzval tudi zgoraj omenjeni slavolok iz suhe robe pred hišo Matka Arka. »Na njem so bile vse vrste lesnih izdelkov, kakor je nareja prebivalstvo ribniške doline. Zložena pa je bila ta roba tako, da je ostal sleherni kos nepokvarjen. Iz sredine slavoloka je viselo rešeto, na katerem sta bila napisa: »Za roda rast in doma čast!« ter »Z edino družino Cirila-Metoda Bog!«.

Zborovanje se je začelo ob 11. uri na vrtu gostilne Antona Arka, kjer je bilo ob 13. uri tudi skupno kosilo. Ob 17,30 so skupščinarji z vlakom zapustili Ribnico. Na postajo jih je poleg Ribničanov spremila tudi godba.⁴

Moška podružnica CMD je nastala v Ribnici zelo zgodaj. Dunajsko notranje ministrstvo jo je potrdilo že 5. 2. 1886. Njen prvi predsednik je bil dekan Martin Skubic, njen najodličnejši in najdelavnejši član pa tajnik posojilnice in posestnik Ivan Arko, ki je tajnikoval od leta 1913 dalje. Med člani njenega odbora zasledimo še ribniškega zdravnika in župana Antona Schiffrerja in odvetnika dr. Stefana

Rajha, sodnika Frana Višnikarja, učitelje Josipa Hribarja, Stefana Tomšiča in Karla Puharja, zastopnike duhovščine, ki pa se po letu 1908 umaknejo iz odbora. Do ustanovitve lastnih podružnic v Sodražici in v Kočevju so bili »cirilmetodarji« obeh teh krajev vključeni v ribniško podružnico. V prvem obdobju delovanja je imela ribniška moška podružnica nekaj suhega obdobja, potem pa je razmeroma uspešno delovala do izbruha prve svetovne vojne, ko so nastopila tako zanjo kot tudi za osrednjo CMD precej suha leta.⁵ Izjema je bilo leto 1918, ko so se podružnice CMD precej »prebudile«. V celoti gledano so bile podružnice Družbe njen najpomembnejši finančni vir, razen tega pa tudi pomembna zbirališča narodno prebujajočih se Slovencev in to še zlasti v tistih krajih, ki v primerjavi z Ribnico niso imeli celega niza slovenskih kulturnoprosvetnih društev. Marsikje se je s podružnicami CMD začel proces slovenskega narodnega osveščanja. Taki primeri so bili zlasti na Štajerskem in v prvem obdobju delovanja koroških podružnic CMD.⁶

Pravila narodne čitalnice v Ribnici

Kljub temu, da ji je bil glavni namen drugačen, pa je opravljala Prostovoljna požarna bramba v Ribnici v določeni meri tudi kulturno in prosvetno poslanstvo. Njena rokopisna pravila so nastala že 28. julija 1887, oblasti pa so jih potrdile 22. 10. 1890. Pravila so med drugim podpisovali Franc Višnikar, Makso Lilek, Franc Lovšin, Josip Klun, Matej Fakin ter Anton Lapajne. Ker je gasilstvo zelo privlačno področje preučevanja krajevine zgodovine, se bo ribniškega nedvomno kmalu lotil kakšen raziskovalec (kolikor se je že ni) in se zato na tem mestu z gasilskim društvom ne bomo podrobneje ukvarjali. Omenimo le, da je bil v pravilih namen požarne brambe »v redu in skupno delati pri nevarnostih ognja« ter braniti življenje in premoženje prebivalcev občine ter srenj okolice, ki pristopijo k zvezi. Društvo je imelo podporne in »delajoče« člane. Podporni člani so plačevali vsaj 1 goldinar 20 krajcarjev letno. Če bi se gasilsko društvo razpustilo, mora njegovo premoženje oskrbovati občina in ga izročiti samo morebitnemu novonastalemu društvu »z nameni požarne brambe.«

Leta 1911 se je gasilsko društvo v Ribnici reorganiziralo na podlagi enotnih natisnjenih pravil Zveze slovenskih prostovoljnih gasilskih društev Kranjske kot Okrajna gasilska zveza št. 11 Ribnica. Namen Okrajne gasilske zveze je bil gojiti, širiti in enotno urediti gasilstvo v okraju.⁷

Za leto 1893 imamo podatek kočevskega okrajnega glavarstva, da ribniški urar Andrej Kezele, občinski tajnik Mihael Škrabec ter pomožni uradnik ribniškega okrožnega sodišča pripravljajo ustanovitev glasbenega društva »Tamburaški zbor v Ribnici.« Društvo v začetku avgusta tega leta še ni bilo uradno ustanovljeno, ker kočevsko okrajno glavarstvo opozarja ribniškega župana, da morajo glavarstvu v smislu zakonskih določil predložiti pet primerkov svojih pravil.⁸

V Fondu družbenih pravil Arhiva SRS pod zgoraj omenjenim naslovom ni najti pravil društva, iz kasnejšega obdobja pa imamo podatek, da je »Društvo tamburaško in pevsko«, ki mu je načeloval že omenjeni Kezele, prenehalo delovati leta 1905.⁹

Leta 1897 so odobrili pravila Slovenskega učiteljskega društva kočevskega okraja, ki je zajemalo tudi Ribnico. Društvo je bilo vključeno v leta 1888 nastalo Zavezo slovenskih učiteljskih društev, katere namen je bil pospeševanje duševnih in materialnih interesov slovenskega učiteljstva, prizadevanje za dosego njihove enotnosti v pedagoško-didaktičnem delovanju ter za dvig slovenskega šolstva

na Spodnjem Štajerskem, Kranjskem, Primorskem in Koroškem. Ker so k Zavezi pristopila tudi nekatera hrvaška učiteljska društva, se je ta leta 1899 preimenovala v Zavezo avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev.¹⁰

Leta 1898 je bila ustanovljena ribniška ženska podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je po svoji delavnosti precej prekosila svojo moško vrstnico. Kaj takega v okviru CMD ni bil izjemen primer, saj so bile ženske podružnice izredno marljive. V takratni še zelo patriarhalni slovenski družbi so bile prav te podružnice eno prvih okolij, v katerih so se mogle uveljavljati ženske. Če pregledujemo odbor ribniške ženske podružnice, naletimo z izjemo nekaterih učiteljic le na sodnikove, trgovčeve, učiteljeve, posestnikove in druge žene, ki so bile torej splošno vzeto le »podaljšek« svojih mož. Med njimi srečamo mnogo žena, katerih možje so delovali v moški ribniški Ciril-Metodovi podružnici, tako Albino Višnikar, Julijo Tomšič in druge, naletimo pa tudi na članice podružnice iz Sodražice, ki so se po ustanovitvi sodraške podružnice priključile le-tej. Na splošno je ribniška ženska podružnica v avstrijskem obdobju delovala »bolj umirjeno« kot moška brez vzponov in padcev, zbrala pa je tudi skoraj dvakrat več denarnih prispevkov. Obe ribniški podružnici sta tudi zelo uspešno organizirali veselice v korist CMD.¹¹

Podobno kot CMD je imelo tudi telovadno društvo Sokol svojega vzornika v istoimenskem češkem društvu. Telovadno društvo ribniški Sokol je začelo delovati leta 1906. Njegova pravila so spremenili leta 1923 in 1930, razpustili pa so ga leta 1941. Njegov namen je bila krepitev telesnih in duhovnih sil slovenskega naroda, sredstva v ta namen pa so bila gojitev društvne in javne telovadbe ter poučevanje mladine v njej, prirejanje izletov, zabav in veselic, predavanj in razprav, izdajanje knjig, časopisov in spisov, ki se nanašajo na društveni namen, da širi telovadno znanost ter ustanovi svojo knjižnico in čitalnico.¹²

Določeno je bilo tudi, da se za uresničevanje svojih namenov ribniško društvo lahko shaja z društvi tudi drugih namenov in uporablja vsa zakonita sredstva, imeti pa sme tudi lasten pevski zbor in godbo. Ribniški Sokol dalje podpira »zaslužna narodna podjetja«, ustanavlja pa lahko podružnice, kot član pa pristopa v Slovenski sokolski zvezi, ki ji pripade tudi premoženje ribniškega Sokola v primeru, če ga oblasti razpustijo. Zveza

mora to premoženje izročiti prvemu slovenskemu telovadnemu društvu, ki bi ga ustanovili v Ribnici in bi imelo enak namen kot Sokol.

Vidimo, da ribniški Sokol ni bil izključno telovadna organizacija, temveč je imel širši kulturni obseg delovanja. V njegovem podpiranju zaslužnih narodnih podjetij pa moremo po vsej verjetnosti razbrati znano geslo »Svoji k svojim«, zelo priljubljeno v slovenskih medstrankarskih, kot tudi pri mednacionalnih slovensko-nemških ter slovensko-italijanskih obračunavanjih.

Od leta 1908 dalje je v sodnem okraju Ribnica delovala podružnica Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb, ki so jo črtali leta 1930. Namen društva je bil ščititi »bedno, zapuščeno in osirotelo deco in ono mladino, katera je pri vzgoji zanemarjena ali v nevarnosti, da se zanemari in da ji skrbi za vzgojo. »Take otroke in mladino spravlja v primerne zavode, v družine, v šole ali v službe, skrbi za ustanavljanje potrebnih zavodov ter poučuje ljudi o potrebah otroškega in mladinskega varstva s predavanji in publikacijami. Društvo ima podobno kot že nekatere zgoraj omenjene organizacije svoje častne, ustanovne in redne člane. Ustanovniki plačajo vsaj 100 kron, redni člani, tako fizične kot pravne osebe, pa vsaj 2 kroni na leto.¹³

Omenili smo že, da je ribniško Glasbeno društvo razbremenilo čitalnico ukvarjanja s to dejavnostjo. Kranjsko deželno predsedstvo je omenjeno društvo priznalo v začetku leta 1909 z odlokom št. 468/pol. Namen društva je bil »vsestransko gojiti petje in godbo slovenskemu narodu. »Ta namen bi dosegli s poučevanjem petja in godbe v društvu, s prirejanjem pevskih in godbenih nastopov in sodelovanjem pri narodnih slovestnostih. Predvideno je tudi, da bo Glasbeno društvo zalagalo slovenske skladbe, razpisovalo nagrade za najboljša domača glasbena dela ter pospeševalo zapisovanje in izdajanje slovenskih narodnih pesmi. Ustanovilo in vzdrževalo naj bi tudi glasbeno knjižnico, v kateri bi bile predvsem slovenske in druge slovanske skladbe, prav tako pa tudi strokovne glasbene knjige.¹⁴

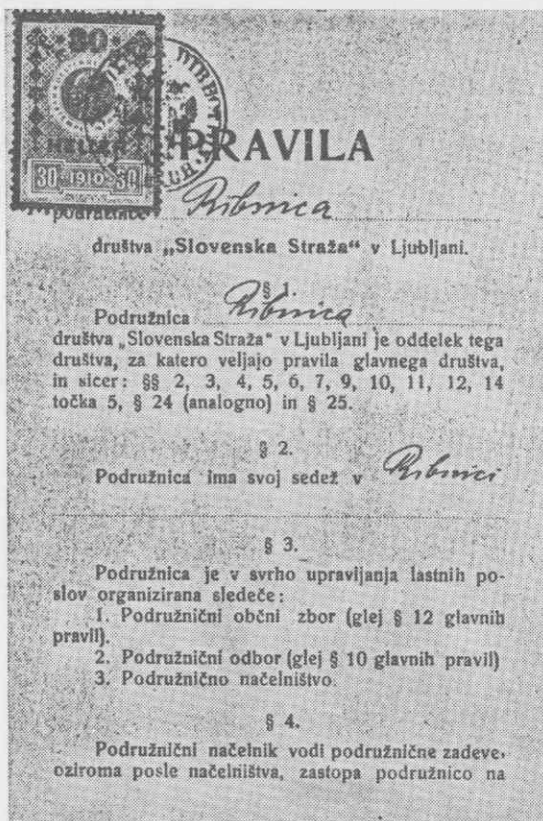
Določeno je bilo, da lahko v društvo pristopi vsaka oseba, stara nad štirinajst let, »društvenike« pa podobno kot pri čitalnici delijo na »domače« in »zunanje« glede na dejstvo, ali stanujemo v Ribnici ali zunaj nje. Razen te teritorialne delitve so člani še častni, ustanovni, podporni, in izvrševalni člani pevskega zbora ter godbeniki. Člani so imeli pra-

vico brezplačno dobivati publikacije, ki bi jih izdalo društvo, vpisovati svoje otroke v glasbeno šolo ter se udeleževati zabav, ki jih prireja Glasbeno društvo samo ali pa v zvezi z drugimi društvi. Ustanovniki so v društveno blagajno plačali po 50 kron, lahko tudi v največ štirih zaporednih letnih obrokih, podporniki samci po 40 krajcarjev na mesec, rodbine pa dvakrat več. Častni člani in »izvajalci« so bili oproščeni članarine. Občni zbor društva je vsako leto volil predsednika in šest odbornikov. Ti so bili podpredsednik, tajnik, blagajnik, gospodar, vodja pevske šole, ki je obenem tudi pevovodja zbora ter vodja godbene šole, ki je obenem dirigent orkestra. Ti zadnji dve funkciji je mogoče tudi združiti v eni osebi. Gospodar skrbi za red v arhivu in knjižnici, upravlja društveno zalogo muzikalij in skrbi za njihovo razpošiljanje. Društvo bi se razšlo, če bi to zahtevalo 3/4 njegovih članov. V tem primeru bi dobil njegovo premoženje v varstvo ribniški Sokol, ki pa bi se moral obvezati, da bo po možnosti ob prvi ugodni priložnosti ustanovil v Ribnici enako glasbeno društvo.

Ce ne bi poznali slovenskih strankarskih trendov v zadnjih letih obstoja Avstro-Ogrske,

potem najbrž ne bi razumeli, zakaj je ob že dolga leta delujoči čitalnici v Ribnici nastala še Slovenska katoliška javna knjižnica. Ustanovili so jo 18. marca 1909 kot protiutež čitalnici, ki je bila očitno liberalno usmerjena. Knjižnična rokopisna pravila je podpisal ribniški kaplan Andrej Orehek, kranjske deželne oblasti pa so jo priznale z odlokom številka 847/pol. V pravilih je naglašeno, da knjižnica ni politično društvo, da deluje v vseh župnijah in občinah sodnega okraja Ribnica in da je njen namen »krepiti med ljudstvom versko, narodno in avstrijsko domoljubno zavest po načelih rimsko-katoliške vere. »Prirejala naj bi izobraževalne shode in predavanja, ustanovljala nove ljudske knjižnice, kjer bi bilo to potrebno, zalagala knjige, brošure in letake in razpečavala med ljudstvo »postavno dovoljenje dobre knjige in časopise«. ¹⁵ Člani knjižnice so bili lahko redni, podporni in častni. Redni član je postal vsak nad 24 let star moški, ki ga je sprejelo vodstvo knjižnice. Na leto je plačeval po krono udnine. Izredni člani ali članice so se včlanili v knjižnico z enkratnim plačilom 50 krajcarjev vpisnine, podporni člani pa so plačali naenkrat vsaj 10 kron podpore. Redni člani knjižnice so imeli aktivno in pasivno volilno pravico, skupaj s podpornimi in častnimi člani pa so lahko brezplačno uporabljali njene knjige. Odbor knjižnice so sestavljali predsednik, blagajnik, knjižničar in štirje odborniki, glede na njihovo funkcijo pa so avtomatično prišli v odbor kot »virilisti« še vsi aktivni ribniški duhovniki in pri župni cerkvi delujoči organisti, če so bili redni člani knjižnice. Tesna povezanost s cerkvenimi organizacijami je bila očitna tudi v določilih o prenehanju delovanja knjižnice, do česar bi prišlo ob 2/3 sklepu občnega zbora, pri katerem pa bi moralo sodelovati vsaj 2/3 rednih članov. Imetje knjižnice bi prevzel ribniški župnijski urad, ki bi ga lahko porabil v izobraževalne namene župljanov te župnije.

Tudi narodnoobrambna organizacija Slovenska straža je kot že rečeno leta 1910 nastala kot »protidruštvo« Družbi sv. Cirila in Metoda. Podobno kot to je bila tudi Slovenska straža vseslovenska organizacija z mrežo podružnic. Tudi njena pravila so v marsičem podobna onim Družbe sv. Cirila in Metoda. Slovenska straža, označena kot narodnoobrambno društvo za obmejne Slovence, je delovala v vsej avstrijski polovici habsburške monarhije, njen namen pa je bil »obramba slovenskega življa potom narodne izobrazbe in gmotne okrepitev ljudstva na katoliškem, narodnem in patriotičnem temelju.« ¹⁶

Pravila podružnice Ribnica društva »Slovenska straža« v Ljubljani

V primerjavi s CMD je Slovenska straža razen na šolskem predvidevala delovanje tudi na drugih narodnoobrambnih področjih. Odseki Slovenske straže naj bi preučevali »narodne, kulturne in gmotne potrebe Slovencev«, društvo pa bi ustanavljalo knjižnice, sodelovalo pri že obstoječih izobraževalnih organizacijah, prirejalo tečaje, gledališke predstave, izlete, zbirke, muzeje« in sploh vse, kar ima namen vzbujati ter gojiti zmisel za domačijo, njen značaj, narodne navade, noše, sloge, umetnost, krajevne lepote, telovadbo, turizmo in šport. »Denarno bi podpiralo slovenske nepolitične organizacije, časopise in knjige v zvezi z narodno izobrazbo, kupovalo zemljiška posestva in jih prodajalo ali dajalo v zakup Slovincem brez lastnega dobička (podobne zemljiške posle je pri slovenski strankarski »konkurenci« opravljalo društvo Branibor, pri Nemcih pa proslula Südmarka), dajalo denar »socialno koristnim napravam« — gospodarskim organizacijam, mladinskovarstvenim, vajenskim in dijaškim podpornim društvom ter delavskim strokovnim organizacijam. Kot viri družbenih dohodkov so predvidene članarine, darila in volila, denarne nabirke, dohodki veselic, gledaliških predstav, predavanj, razstav in publikacij, dohodki društvenih podjetij in dobiček pri razpečevanju društvenega blaga široke porabe, predvsem vžigalic, kavinega nadomestka in kvasa. (Idejo tega »založništva« je že prej uresničila CMD). Člani Slovenske straže so bili lahko moški, ženske ter pravne osebe. Ustanovni člani so plačali naenkrat vsaj 200 kron, lahko tudi v obrokih, vendar v enem letu, redni fizični člani po 1 krono na leto, redni pravni člani po 10 kron letno, podporni pa vsaj 50 krajcarjev letno. Podružnice so lahko ustanovili povsod, kjer je k društvu pristopilo vsaj 20 članov. Podružnični odbor so sestavljali štirje člani, med njimi predsednik, blagajnik in tajnik. Odbor je imel pravico sprejemati člane, pobirati prispevke in jih pošiljali vodstvu, posredovati med člani in vodstvom ter organizirati »priredbe izobraževalnega, informativnega ali zabavnega značaja, ki služijo narodno-obrambnim smotrom društva«.

Razen pri delovanju podružnic zasledimo zelo velik vpliv pravil CMD tudi pri delovanju vrhov Slovenske straže. Na letnih skupščinah le-te imajo pravico glasovanja ustanovni člani kot finančno »najtežji«, člani društvenega vodstva, nadzorništva in razsodništva ter zastopniki podružnic (po dva za vsako podružnico do 50 članov in po 1 nada-

lnji glas za vsakih 50 članov več). Pravico glasovanja imajo tudi zastopniki društev in pravnih oseb med rednimi člani, česar pri CMD niso poznali. Podobno kot pri popravljenih pravilih CMD pa tudi pri Slovenski straži ustanovnine pravnih oseb »ugasnejo« po 20 letih po vplačilu. Ne mislimo se podrobneje spuščati v sestavo in pristojnosti društvenega vodstva, ki je štel 21 članov, omenimo še, da bi v primeru razpusta Slovenske straže njeno premoženje pripadlo ljubljanski »Slovenski krščansko-socialni zvezi«.

Tiskani obrazec o ustanovitvi podružnice v Ribnici (s praznim prostorom za vpis kraja) sta 16. junija 1911 za ljubljansko vodstvo Slovenske straže podpisala takratni predsednik Evgen Jarc in tajnik Ivan Štefe.

V letu 1914 so v Ribnici ustanovili še dve društvi, najprej 8. marca 1914 Ribniško strelsko društvo, uradno potrjeno z odlokom deželnih oblasti 613/pol. Namen društva je bil »gojiti spretnost v rabi orožja in streljanja na tarčo ter »vaditi mlade strelce v rabi orožja in v streljanju.« Člani društva so bili redni, podporni, častni in »mladi strelci«. Redni člani so morali biti stari vsaj 21 let, se udeleževati strelskih vaj in plačevati članarino. Podporni člani niso streljali, pač pa le plačevali članarino. »Mladi strelci« so bili mlajši od 21 let, vendar starejši od 17 let in naj bi redno streljali pod vodstvom vaditelja. Kot vaditelj je bil zamišljen vsak odbornik društva, oziroma vsak redni član, če bi ga določil društveni odbor. Članarino rednih članov je določeval vsakoletni občni zbor, podporna članarina pa je znašala dve kroni letno. »Mladi strelci« niso plačevali članarine.¹⁷ Tisti član, ki ne bi plačal članarine, ne bi smel na strelišče, dokler ne bi izpolnil svojih obveznosti. Dalje je določeno, da čas streljanja in cene posameznih strelcev določa vsakokratni odbor, »mladi strelci« pa streljajo brezplačno. Strelišče stalno nadzoruje eden društvenih odbornikov ali član društva, ki ga pooblasti odbor. Člani lahko pripeljejo na strelišče goste le z dovoljenjem nadzornika, ki naj se o tem posvetuje s predsednikom ali kakim drugim društvenim odbornikom; v primeru, da ni nobenega od njih, pa odloča sam. Občni zbor društva je vsako leto do konca januarja, na njem izvolijo predsednika, podpredsednika, tajnika in blagajnika ter še dva odbornika. Za razpustitev društva je potrebna 2/3 večina od 2/3 udeležbi članov. V tem primeru bi družbeno premoženje pripadlo ribniškemu Sokolu.

V prid slednjemu je 5. aprila 1914 nastalo Društvo za zgradbo in vzdrževanje Sokolske-

ga doma v Ribnici, ki so ga potem, ko je doseglo svoj namen, črtali leta 1926. Pri gradnji tega doma se je posebej izkazal že pri podružnici CMD omenjeni Ivan Arko. Namen društva je bil jasen že iz njegovega naslova. Določeno je bilo tudi, naj v primeru, če se ribniški Sokol razide, društvo deluje še naprej in zbira denar za morebitno drugo slovensko narodno-napredno ribniško telovadno društvo.¹⁸

Sredstva za zidavo je društvo zbiral s članarinami, z dohodki od prirejenih zabav, gledaliških iger, predavanj, nabirk in »drugih dovljenih finančnih podjetij«, z darovi in volili. Član društva je lahko postal vsak državljani, starejši od 18 let »brez ozira na njegov spol ali posel, dokler uživa državljanstvo pravo« in ki ga sprejme društveni odbor. Člani so bili ustanovni in redni. Ustanovni so plačali enkrat za vselej vsaj 200 kron, lahko tudi v petih zaporednih obrokih po 40 kron. Za redne člane je določal članarino vsakokratni občni zbor. Občni zbor je volil predsednika, podpredsednika in štiri odbornike, odbor pa iz svoje srede še tajnika, blagajnika in gospodarja. V primeru razpusta društva je bilo predvideno, da prevzame vse njegovo premoženje v oskrbo ribniška Posojilnica, ki naj ga oskrbuje toliko časa, dokler v tem kraju ne ustanovijo novega društva z enakim namenom, ki naj mu Posojilnica izroči vse premoženje Društva za zgradbo in vzdrževanje Sokolskega doma.

Do propada Avstro-Ogrske so 19. marca 1916 ustanovili še podružnico Deželnega in gospejnega pomočnega društva Rdečega križa za Kranjsko. Njegova tiskana pravila so bila enaka za vso Kranjsko, namenjeno pa je bilo oskrbovanju ranjenih in bolnih vojakov. Črtali so ga leta 1925.¹⁹

Tokrat se ne bomo zaustavljali ob izredno živahnem društvenem življenju v času stare Jugoslavije. Navedimo le v tem času nastala društva in to po letnicah njihove ustanovitve.²⁰ Ob tem omenimo, da so s spremenjenimi pravili naprej delovala tudi nekatera društva iz prejšnjega obdobja, med njimi zelo delavni moška in ženska podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda.

- 1919: Ribniška podružnica Osrednjega društva gradbenih delavcev v Sloveniji.
 1920: Podružnica slovenske dijaške zveze za ribniški okraj
 Klub ribniških dijakov.
 1921: Ribarsko društvo za ribniško dolino v Ribnici.

- 1922: Podružnica Udruženja vojnih invalidov Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) v Ribnici.
 Podružnica Jugoslovanske Matice za Ribnico.
 1924: Podružnica krščanske šole v Ribnici.
 1925: Gasilska župa ribniška.
 1926: Krajevni odbor Rdečega križa v Ribnici.
 Ribniški šahovski klub.
 1929: Lovski klub za Ribnico in okolico.
 1930: Podružnica Slovenskega čebelarkega društva v Ribnici.
 1931: Okrajna kmetijska zveza za sodni okraj Ribnica
 Podružnica sadjarskega in vinarskega društva v Ribnici.
 1932: Krajevni odbor Narodne odbrane v Ribnici.
 1933: Podružnica društva Branibor Ribnica.
 Savezna streljačka družina v Ribnici na Dolenjskem.
 1934: Društvo jugoslovanskih obrtnikov za Dravsko banovino, podružnica v Ribnici.
 Združenje borcev Jugoslavije Boj, krajevna organizacija (skupina bojevnikov) v Ribnici na Dolenjskem.
 Podružnica Slovenskega planinskega društva za kočevski srez s sedežem v Ribnici.
 1935: Lovsko društvo v Ribnici.
 1936: Podružnica Narodne strokovne zveze v Ribnici.
 Društvo Šola in dom v Ribnici.
 Krajevna kmečka zveza v Ribnici.
 Podružnica Zveze združenih delavcev v Ribnici.
 1937: Fantovski odsek Ribnica.
 Rejec malih živali v Ribnici.
 1939: Kraljevi jugoslovanski aeroklub »Naša krila«, mestni upravni odbor v Ribnici.
 1940: Zveza lesnih delavcev in delavcev sorodnih strok Jugoslavije, podružnica v Ribnici.
 Zveza lesnih domačih obrti v Ribnici.
 Vincencijeva konferenca sv. Stefana v Ribnici.

OPOMBE

1. Fond društvenih pravil št. 4933, Arhiv SR Slovenije, Ljubljana. — 2. Fond društvenih pravil št. 3137, ... — 3. Zgodovinski arhiv Ljubljane (ZAL), občina Ribnica, arh. enota 4680. — 4. Družbe sv. Cirila in Metoda redna XIII. velika skupščina ... Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, XI—XV, Ljubljana, 1902, str. 3—5, 31. — 5. Na podlagi podatkov Vestnikov oziroma Koledarjev Družbe sv. Cirila in Metoda iz let 1887—1920. — 6. Več o delovanju CMD: (Ivan

Vrhovnik), Pogled na prvo četrstoletje Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, Ljubljana 1910. Polstoletje Družbe sv. Cirila in Metoda, Jubilejni koledar obrambne družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za leto 1936, Ljubljana 1935, str. 32—43. Tone Zorn, Iz delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda na Koroškem pred prvo svetovno vojno, Zgodovinski časopis, Ljubljana 31, 1977, str. 361—374. Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1970, str. 278 do 284. Andrej Vovko, Podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda na Štajerskem, ustanovljene do leta 1907, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 51/1980, str. 351—402. Andrej Vovko, Podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda na Štajerskem, ustanovljene v obdobju 1907—1918, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 52/

1981, str. 60—96. — 7. Fond društvenih pravil, št. 1237... — 8. ZAL, Občina Ribnica, arh. enota 4539. — 9. ZAL, Občina Ribnica, arh. enota 1918. — 10. Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, Spominski spis, sestavil Luka Jelenc, Ljubljana 1910, str. 7—23. — 11. Fond društvenih pravil, št. 3138... Po istih virih kot pri moški podružnici. — 12. Fond društvenih pravil, št. 8478... — 13. Fond društvenih pravil, št. 1426... — 14. Fond društvenih pravil, št. 1869... — 15. Fond društvenih pravil, št. 1626. — 16. Fond društvenih pravil, št. 2020. — Franc Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 314 do 315. — 17. Fond društvenih pravil, št. 7867... — 18. Fond društvenih pravil št. 2305... — 19. Fond društvenih pravil, št. 2370. — 20. Po kartoteki fonda društvenih pravil v Arhivu SR Slovenije.

DEŽELA SUHE ROBE NA STARIH FOTOGRAFIJAH

MIRKO KAMBIČ

Upodobitve krajev imajo svoje likovne in psihološke zakonitosti. Zakoreninjene so v človekovi navezanosti na rodni kraj ali na okolje, kjer je pognal korenine s svojim delom in bivanjem. Pobudnik za upodobitve krajev pa je tudi človeška radovednost in želja, da bi spoznali renično podobo pokrajine ali naselja, posebno če slovi kot znamenitost. Mnogo pobud za vizualne predstavitve krajev je že od nekdaj zbudila domovinska ljubezen, z njo pa ponos in želja, da bi čim več ljudi spoznalo neko geografsko in zgodovinsko okolje. Sodobni turizem je dodal čustvom še ekonomsko osnovo: privabiti, zaslužiti in pospešiti razvoj kraja. Ob vsem tem so imeli fotografi svoje lastne pobude: veselje do potovanja in slikanja ter zaslužek.

Domovinske pobude so prevzele v 17. stoletju Janeza Vajkarda Valvasorja, da je vključil v besedne opise krajev Vojvodine Kranjske tudi številne likovne upodobitve, ki so postale v tiskani obliki množični medij. Risarsko in grafično izvedene slike niso bile sicer zveste naravi, bile so pa vaba za oči in povabilo, naj si bralec osebno ogleda, krajevne in naravne zanimivosti Kranjske. Valvasor je vključil v svoje delo tudi upodobitev Ribnice. Zelo skrbno izdelana slika prikazuje bistvene elemente ribniške panorame, ki jo je zajel umetnik z neke namišljene višine od zahodne

strani. Pred nami je reka Bistrica, na desni mogočni ribniški grad z več stolpi, majhen most veže grajska vrata z levim bregom Bistrice, kjer je naselje s cerkvijo, z razporeditvijo, ki velja v jedru še danes.¹

Ta Valvasorjeva podoba Ribnice je predhodnica dvesto in tristo let poznejših fotografskih upodobitev ribniškega trga. Vzporednico z Valvasorjem najdemo ob koncu 19. stoletja v albumu »Kranjsko v slikah in opisih«, ki ga je 1897 izdal Julij Laurenčič. Tu sicer ni slike Ribnice, omenja pa se v besedilu Janez Vajkard Valvasor in »prijazni trg Ribniški, središče kranjskih izdelovalcev suhe in lončene robe.«²

S celostransko fotografsko reprodukcijo pa je bila počaščena Ribnica v nekoliko poznejši publikaciji »Album-Kranjska-Krain-Carniolia«, ki je izšla še pred prvo svetovno vojno.³ Tu je upodobljena Ribnica podobno kot pri Valvasorju, toda bolj sodobno in s trdnih tal ob Bistrici. Na sliki je reka, grad, most, v ozadju pa cerkev in nekaj hiš. Ta motiv, ki se je v teku časa ponavljal v različnih izvedbah, so nekoč označili za ribniške »Hradčane«.⁴

Številne fotografije, ki ilustrirajo Ribnico in ribniško dolino, kraje, ljudi, njihovo delo in navade, so bile že mnogokrat objavljene, posebno sedaj ob 900-letnici naselja. Ostaja

pa še vedno nekaj zanimivih podatkov, ki jih ne kaže prezreti, če hočemo obravnavati upodobitve kot zgodovinski dokument. Koristno in zanimivo je tudi to, da uredimo slikovno gradivo v neko celoto, z merili časa in razvoja. V takšno shemo lahko potem uvrstimo gradivo, ki ga najdemo priložnostno ali načrtno. Tako pomeni sedanji jubilej zbiralno lečo, ki naj osredotoči vse fotografije, to je svetlobne zapise o Ribnici v eno samo skupno gorišče.

Z lepo slovensko, domačo in strokovno besedo je že pred več kot sto leti opisal Ribnico z okolico Anton Lesar pod naslovom »Ribniška dolina na Kranjskem«. Spis je bil objavljen v Letnem izveščju ljubljanske realke za leto 1864.⁵ Fotografija je bila takrat Slovencem že dobro znana, toda tiskarska tehnika v svetu še ni obvladala neposredne reprodukcije fotografskih slik v tisku. Zato v navedenem izveščju ne najdemo fotografskih upodobitev. Naši in drugi popotni fotografi so v tistem času že hodili po deželi z vso svojo fotografsko opremo in slikali ne le ljudi, temveč tudi naselja, zgradbe in zgodovinske spomenike. Iz tega časa izvira ena prvih znanih fotografij Ribnice, na kateri je upodobljen ribniški center: nekaj hiš ob trgu in stara župna cerkev. To cerkev so porušili leta 1866. Na sliki je še baročni zvonik, Miklova in Starešiničeva hiša ter zgradba tedanje ljudske šole.⁶

Časopisna novica z dne 29. oktobra 1866 je poučila Kranjce, da bodo prav ta dan položili v Ribnici temeljni kamen za novo cerkev.⁷

Naša fotografija je torej nastala pred tem datumom.

Ob tej sliki je toliko bolj zanimiva Lesarjeva razlaga o ribniški cerkvi iz leta 1864:

»Današnja cerkev je jako stara ... dvakrat podaljšana, enkrat pa razširjena, menda po ognju leta 1775, t. j. prizidani sta ji bili dve kapeli, tako da je iz čolnove podobe dobila podobo latinskega križa. Od tod menda izvira pravljica, da so jo bili nastlali s slamo in vsaksebi razrinili. Blizu 5000 župljanom pa je že veliko, veliko premajhna, zato jo že mnogo let nič ne popravljajo, tako da je v silno žalostnem in revnem stanju in da žuga podreti se; pripravljajo se Ribničanje že veliko let, da bi si novo, zadosti prostorno sezidali, le škoda, da ta reč tako počasi gre ...«⁸

Za naš moderni čas supertehnike, ki pošilja v vesolje razna sporočila ali jih skuša ohraniti na Zemlji našim potomcem v poznejših tisočletjih, je prav gotovo zanimiv že pozabljen zapis, kaj vse so Ribničanje zaprli v temeljni kamen nove cerkve leta 1866, kot

spomin bodočim rodovom, ki bi kakor koli že našli temeljni kamen. V njem so naslednje stvari: na kožo spisano besedilo o zidavi nove cerkve, 4 kamenčki iz Palestine, in sicer po eden z gore Tabor, z Oljske gore, iz vrta Getsemani in iz Jeruzalema s kraja »Ecce homo«. Dodali so še po en izvod Zgodnje Danice z dne 20. oktobra in Novic z dne 24. oktobra 1866 ter celoten spis A. Lesarja o Ribniški dolini, skupaj z zemljevidom iz leta 1864.⁹

Nova cerkev, ki so jo zidali od 1866 do 1868, je dobila dva koničasto zaključena zvonika, ki sta postala značilna za Ribnico in vse njene upodobitve skoraj do konca zadnje vojne, ko je bombardiranje marsikaj porušilo. Zasilna, nizka streha na zvonikih je ostala potem do leta 1960, ko sta dobila oba zvonika po Plečnikovem načrtu sedanja slikovita zaključka v obliki »šopka«. Zvoniki nam torej lahko pomagajo časovno razvrščati starejše in novejše ribniške posnetke.

Fotograf, ki je posnel staro župno cerkev, nam po imenu ni znan, čeprav bi pomenilo njegovo ime nov vir podatkov. Možno je, da je to ime na originalni sliki, če je kje ohranjena. Ob reprodukcijah pa so navadno ime fotografa opuščali in s tem so nehote odstranili pomembno pričo nekega dogajanja. V tistem času, okr. 1865, bi bil lahko posnel Ribnico popotni fotograf Jožef Diwischovsky, kj je 1864 pripotoval v Ljubljano iz Temešvara.¹⁰ V Zvezdi je imel posebno napravo za prikazovanje oz. ogledovanje stereoskopskih slik, razen tega je pridno portretiral in potoval po naših krajih. Pripravljal je album fotografij krajev in znamenitosti Dolenjske, Notranjske in Gorenjske, tesno povezan z zgodovinarjem Petrom Radicsem. Leta 1866 je vsaka sled za fotografom izginila, tudi album ni zagledal belega dne in tako nam ostane tisti posnetek Ribnice še naprej uganka. Sliko Ribnice bi lahko posnel v tistih letih tudi ljubljanski fotograf Ernest Pogorelec, saj je imel atelje že od leta 1859.¹¹

Nazorna, zanimiva in dobro ohranjena je originalna fotografija Ribnice, ki jo je naredil fotograf Kristijan Pajer (1839—1895). Originalni izvod je ohranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani, objavljen pa je bil v tisku že večkrat, bolj ali manj kvalitetno, običajno brez imena fotografa.¹²

Pajer je postavil svoje stojalo sredi trga (sedanje Šeškove ceste) in usmeril svoj objektiv proti cerkvi v ozadju. V dobri perspektivi je zajel obe strani ceste. Svoj vrh doseže lepo

grajen motiv v šilastih zaključkih obeh zvonikov, dokaz, da je nastala slika že po letu 1868, ko je bila nova cerkev dograjena. V središču perspektivnega zaključka stoji Miklova lipa, ki so jo podrli že pred prvo svetovno vojno. Zanimive so fasade hiš, strehe so krite deloma z opeko, nekatere pa še s skodlami. Na oknih so lesena polkna, na desni pred hišami stoje kmečki vozovi. Okrog 25 domačinov je raztresenih v globino prizora, da so videti v neprisiljenih držah, sede, stoje ali naslonjeni na zid in seveda, kot je bila takrat navada, zagledani v fotografa. Bil je lep sončen dan. Dobro izrisane, ne pretemne sence povedo, da si je izbral fotograf popoldanski čas, tam okrog tričetrt na tri, če prištejemo k sencam še podatek na cerkveni uri.

Žal pa na originalni kopiji ni nikjer datuma o nastanku slike. Skubic navaja, da je ta ribniški motiv iz leta 1870, kar bi bilo sprejemljivo. Pajer je namreč obvladal fotografijo kot popotni fotograf vsaj že leta 1864. Fotografsko obrt pa je prijavil v Ljubljani šele leta 1877 in možno je, da je nastala ta njegova slika šele po tem datumu. Ilustrirani Slovenec navaja pod reprodukcijo te slike leta 1931, da je bila Ribnica takšna pred 50 leti. Tako bi imeli opraviti z letom 1881. Trdne letnice torej, nimamo, dokler ne najdemo kakšnega datiranega izvoda slike ali podatka o Pajerjevi poti v Ribnico. Železnice takrat še ni bilo, Pajer pa je bil navajen poti, utrjen s svojimi avanturami na Bližnjem vzhodu. Dopotoval je lahko tudi s pošto kočijo. Morda je bil na poti v Ribnico gost Kozlarjevih in v Ortneku. Pajer je namreč fotografiral tudi panoramo s Starega gradu s pogledom čez gozdnata pobočja v dolino, kjer je dobro viden novi grad, cesta, pobočja okrog Velikih Poljan in v ozadju Grmada. Ohranjeni izvod originalne kopije je že nekoliko zbledel. V ospredju je del obzidja, na njem pa pet moških, med njimi oskrbnik Franc Göderer. Na zidu sredi slike je komaj vidno označil svoje ime Pajer (Paier), ki je fotografiral na plošče velikega formata: 18 × 24 cm. Dobro je obvladal mokri postopek, ko si je moral fotograf sam izdelati fotografsko ploščo na mestu slikanja in jo takoj razviti. Pajerjeve ribniške slike so nastale na časovni prelomnici dveh fotografskih postopkov. Od leta 1880 (približno) naprej so se namreč vedno bolj uveljavljale suhe plošče, izdelane v tovarnah. Bile so pa drage in zato so fotografi segali po manjših formatih. Starejši fotografi so ostajali zvesti staremu postopku in velikim formatom. Slik niso povečevali, temveč kar neposredno kopirali na sončni svetlobi.

Fotograf Kristijan Pajer nas s svojim neverjetno razgibanim, dogodivščin polnim, s humorjem zabeljenim življenjem nehote spominja na ribniško duhovitost, podjetnost in šaljivost. Pajer se je rodil v Kranju, še zelo mlad je postal učitelj v Žalcu in nato na Dovjem. Narava mu je vstavila v kri silno nemirno vzmet, ki ga je gnala v popotni radovednosti iz kraja v kraj. Ob živahnem temperamentu in dobri zgovornosti je bil zelo aktiven in trmast, znašel se je v kočljivih situacijah, rad je tvegala in živel zdaj vobilju, zdaj v revščini. Pajer je odšel leta 1860 v Egipt in kot ročni delavec v Knoblaharjev misijon v Sudanu, tam zbolel in se hitro vrnil v Aleksandrijo, ozdravel, odšel na pot v Palestino, se izučil fotografije, prišel leta 1861 nazaj v Ljubljano in novembra 1864 že zopet zaprosil za potni list, da bi se vrnil v Egipt. Malo prej se je prikupil cesarju na Dunaju, ko mu je poslal album 26 fotografij z motivi iz Palestine in prejel je dragocen prstan, s 16 briljanti, vreden menda okrog 700 goldinarjev, kot je pisala Zgodnja Danica.¹³

S cesarskim prstanom na roki pa fotograf Pajer le ni dobil potnega lista, ker je bil vojaški obveznik. Zato si je privoščil dogodivščino, ki bi ga bila skoraj stala življenje. V Ljubljani si je kupil velik zabojo in ga priredil za potrebe slepega potnika na ladji. Zabojo je spravil v Trst in po zapletenih dogodivščinah se je Pajer v tem zaboju vozil na ladji Vulkania proti Aleksandriji, kjer je napol mrtev srečno zlezal iz svoje suhe robe, bi rekli po ribniško. Skrčen v zaboju je prebil na morju okrog 5 dni in noči, hranil pa se je s suhimi hruškami, z brinovcem, z vodo in nekaj koščki pečenega mesa.¹⁴

Avantura slepega potnika se je srečno končala in Pajer je postal na Bližnjem vzhodu uspešen fotograf. Ni znano, kdaj se je vrnil v Ljubljano. Obrt je prijavil, kot že povedano, leta 1877. Nekaj njegovih slik je objavil urednik F. Lampe v Domu in svetu. Pajerja je speljala popotna žilica še na Madžarsko, kjer se mu je pa slabo godilo. Vrnil se je v Ljubljano, kjer je v Vodmatu umrl leta 1895. Časopisi so poročali, da je umrl »znani fotograf, kateri je veliko potoval po Aziji in Afriki«, počastili so ga tudi s posrečenim izrazom, da je bil »mnogopotnik«. ¹⁶ Ena njegovih uspešnih poti ga je pripeljala tudi v Ribniško dolino.

Med našimi zgodnjimi fotografi, ki so na svojih poteh obiskali Ribnico, je vreden pozornosti blejski fotograf Benedikt Lergetporer, priseljen Tirolec. V naše kraje se je kar dobro vživel. Bil je vztrajen popotnik in platinec, ki je načrtno fotografiral vsa naša po-

membnejša naselja. Ustvaril je bogato zbirko originalnih slik in jih prodajal v obliki tako imenovanega kabinetnega formata. Originalne kopije na mehkem fotografskem papirju v rjavkastem tonu je lepil na karton formata okr. 11 × 17 cm, navedel ime kraja, na hrbtni strani pa je bil natisnjen fotografov naslov in seznam vseh krajev, ki jih je Lergetporer posnel. Takšen način fotografske ponudbe je bil tedaj splošna evropska moda.¹⁶

Lergetporer je naredil precej posnetkov v Ribniški dolini. Vendar je ta zbirka že pozabljena in raztresena v obliki posameznih slik, na katere naletimo še tu in tam. Koslerjevi potomci hranijo šest motivov starega in novega Ortneka. Na treh slikah so upodobljene mogočne razvaline starega Ortneka. Na osrednjem delu gradu je še streha, tudi portal je dobro viden. Slike spodnjega Ortneka, grad »v Peklu«, so že obledele, odlično pa je ohranjen motiv z restavracijo blizu železniške postaje. K tem slikam Ortneka je prijetno slišati Lesarjevo razlago iz leta 1864, ki pravi, da stoji grad na ostrem vrhu in da odtod izvira njegovo ime Ostenek, kot pravijo stari ljudje; mladi pa imenujejo isti grad Ertenek, iz nemške besede Ortenegg; da so imeli grad v lasti do leta 1820 Lichtenbergi, 14. 1. 1820 pa da so ga prodali Janezu Kozlerju, ki ga je 24. oktobra 1845 prepisal na svojega sina Janeza, sedanjega posestnika.¹⁷

Med motivi, ki jih je posnel Lergetporer v Ribnici, je dobro ohranjen motiv gradu, posnet od vzhodne strani, z Bistrico, pericami in otroki v ospredju. Motiv je dober, izviren, žal pa že precej zbledel.¹⁸

Lergetporer je bil tudi odličen geoplast, oblikovalec reliefnih upodobitev pokrajinskih predelov. Bil je sicer tujec in nekam trmasto je vztrajal pri navedbah naših krajevnih imen v nemščini, kljub temu mu je Slovenski narod zapisal ob njegovi smrti leta 1910 lepo pohvalo za njegovo delo.¹⁹ Kdaj so nastali njegovi motivi iz Ribniške doline, bi težko rekli, gotovo pa po letu 1893, ker je na njegovih slikah že upodobljena nova kočevska proga.

Po Dolenjskem je zelo vneto fotografiral višnjegorski fotograf Jožef Erjavec (1871—1936), ki se je izučil fotografije že v 90. letih prejšnjega stoletja. Bil je zelo sposoben človek in v času stare Jugoslavije je opravljal pomembne družbenopolitične funkcije svoje občine in okraja. Imel je številno družino. Med sinovi je bil za fotografijo posebno vnet Janko, ki je leta 1931 prevzel očetov atelje in ostal vnet portretist in krajinar vse do svoje smrti leta 1975.²⁰ Erjavčev atelje v Ivan-

čni gorici je še danes naslednik družinske tradicije. V arhivu Erjavčevih je ohranjenih nekaj starih, velikih plošč (18 × 24 cm) z motivi dolenskih naselij. Med njimi najdemo dve lepi panorami iz Ribniške doline: pogled na Dolenjo vas pri Ribnici in pogled na Velike Poljane. Motivi so brez datuma in datirali bi jih lahko le s podrobno analizo zgradb, ki so na sliki. Točno letnico bi lahko določili le na podlagi kakšnega arhivskega zapisnika.

Panoramski pogled na Dolenjo vas in na pokrajino tja do Male gore je izredno čist, oster in plastično nazoren. Čeprav sedanji fotografski papir ne ustreza neposrednemu kopiranju s stare plošče, je slika dovolj bogata s tonskimi prehodi med temnimi in svetlimi partijami. Ostrina je popolna, saj dobro ločimo drobne postave domačinov na mostu in pred hišami. Ženske imajo še krila do tal. Za hišami Dolenje vasi se dobro kažejo naselja Prigorica, Nemška vas, Goriča vas, v ozadju na levi pa delček Ribnice z obema značilnima zvonikomoma in s šolo, ki jo delno zakriva drevje. Tako ne moremo ugotoviti, ali je na sliki le poslopje deške osnovne šole iz leta 1907, ali pa je morda ob njej tudi že meščanska šola iz leta 1920.

Druga Erjavčeva slika, kopirana neposredno s stare plošče, je pokrajinska panorama, posneta z višine nad Velikimi Poljanami, pogled pa seže tja do Krima v ozadju. V ospredju sedi mož, malo za njim je kosec, levo ženska v dolgem krilu, pod njimi spodaj je župna cerkev, na desni pa med drevjem naselje, krito večinoma s slamo. V dolini vidimo cesto in kočevsko progo. Valovita, gri-

1. J. W. Valvasor, Ribnica (trg in grad), 1679; 2. Ribnica, foto Kunc Franci; 3. Stara župna cerkev, porušena leta 1866; 4. Ribnica, foto Kristijan Pajer; 5. Panorama s starega ortneškega gradu, foto Kristijan Pajer; 6. J. W. Valvasor, Ortnek, 1679; 7. Dolenja vas pri Ribnici, foto Erjavec; 8. Ortnek, foto Benedikt Lergetporer; 9. Ortnek, železniška postaja, foto B. Lergetporer; 10. Velike Poljane pri Ortneku, foto Erjavec; 11. Ribnica, razglednica, 1899; 12. Ribnica, razglednica, foto Maks Šeber, 1900; 13. Ribnica, razglednica, foto M. Šeber, 1899; 14. Ribnica, razglednica, foto R. Verderber, 1927; 15. Ribnica, razglednica, 1901; 16. Ribnica, razglednica, ok. 1900; 17. Ribnica, razglednica, foto F. Kunc, pred 1915; 18. Ribnica, grad z zvonika, razglednica, foto F. Kunc, ok. 1913; 19. Ribnica, z zvonika, razglednica, foto F. Kunc, ok. 1913; 20. Ribnica, foto Divjak, ok. 1941; 21. Ribnica, razglednica, foto R. Verderber; 22. Ribnica, razglednica, foto R. Verderber; 23a. Ribnica, foto Novak, ok. 1930; 23. Pozdrav iz Travnika (Loški potok), razglednica; 24. Ribniška »rešetarja«, Ilustrirani Slovenec, 1927; 25. Poštna kočija na Kapli (zaselek med Hribom in Travnikom), pred 1918; 26. Naborniki (ali mobilizacija?), Loški potok?; 27. Lovci (Loški potok), foto verjetno R. Verderber, ok. 1925; 28. Osolica, šivalni stroj; 29. Ribniški polharji, Ilustrirani Slovenec, 1931; 30. Terice, Retje (Loški potok), pred 1941; 31. Na delu za »Društveni dom«, v Loškem potoku; 32. Retje, domačini na delu v gozdovih Hrvatske, ok. 1931; 33. Loški potok (Retje), poplave 1933; 34. Loški potok (Retje), poplave 1933; 35. Ognjišče, Loški potok, foto Drago Mohar; 36. Stara kuhinja, Loški potok, foto D. Mohar; 37. »Orodje, ki je nekdanj dajalo potočanom kruh«, ok. 1930.

1

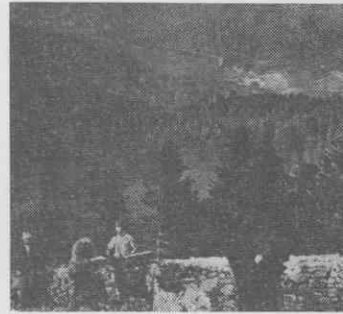
2

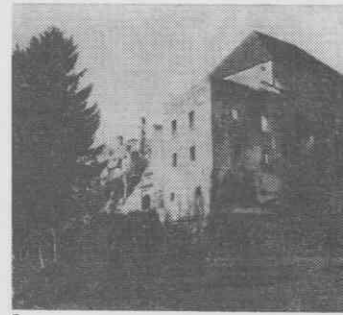
3

4

5

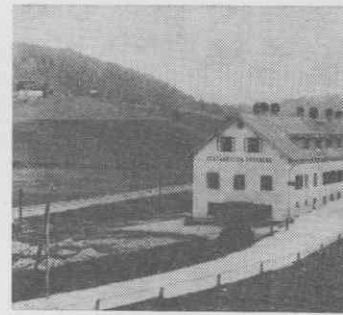
8

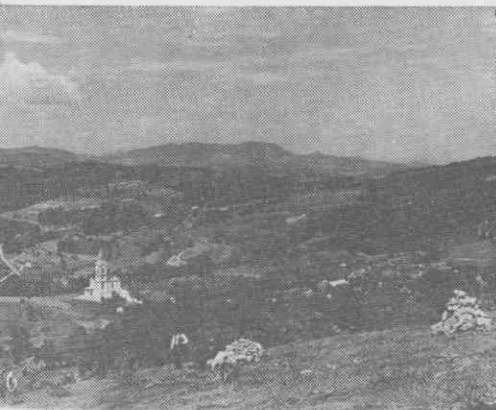
6

7

9

10

11

14

12

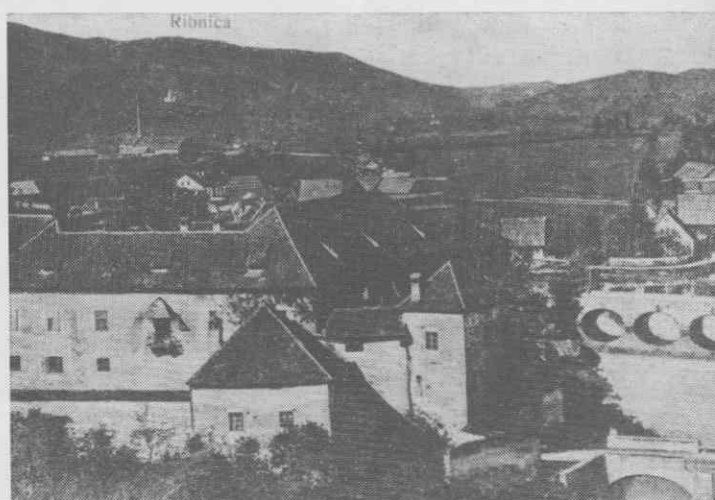
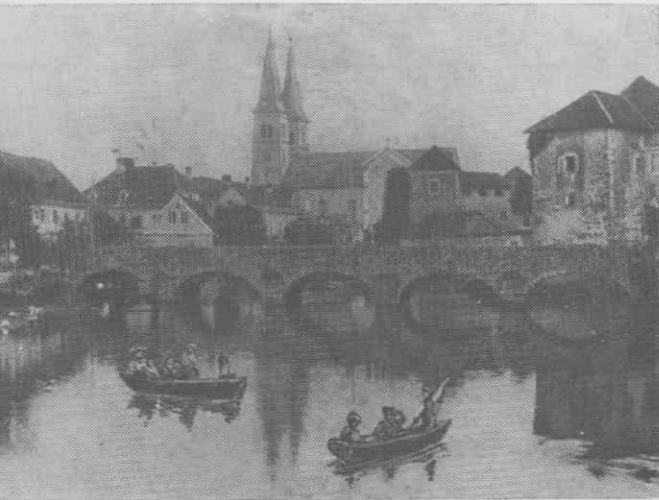
13

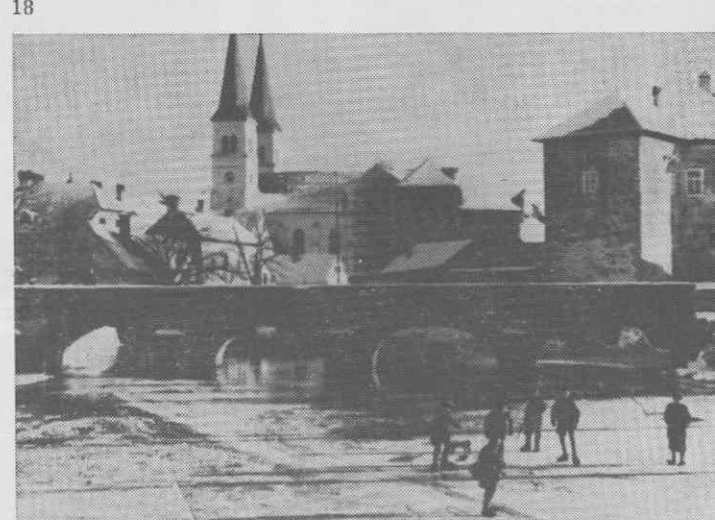
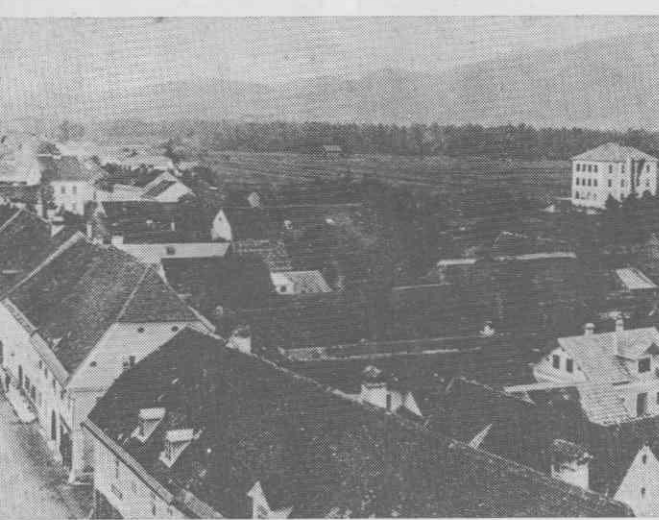
Pozdrav iz Ribnice. 30/12.07
 Lecišno novo leto, vam žel
 ulena.
 Krista Jugovića
 ZAKLONICA U. N. A. R. B. N. I. C. A.

16

18

20

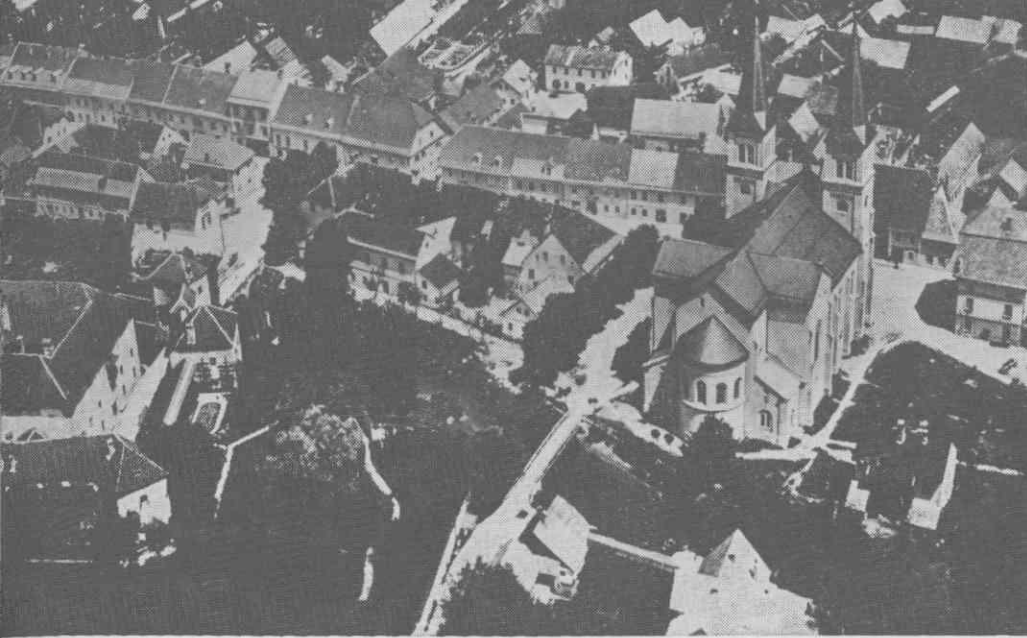
Ribnica (Dolenjsko)

21

Ribnica (Dolenjsko)

22

22 a

24

23

25

26

28

27

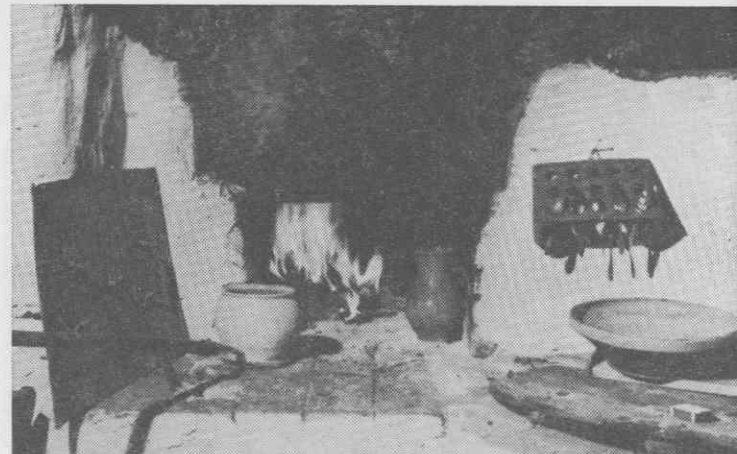

30

32

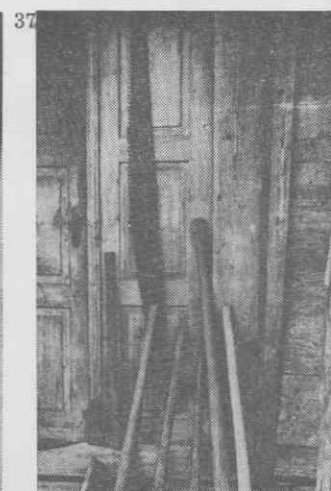
35

34

36

37

čevnata pokrajina, pokrita, s temnimi gozdovi, se oddaljuje proti Krimu, na levi pa proti Rakitniški planoti. Beli oblaki na nebu pričajo, da je bil sončen dan s čistim ozračjem. Župno cerkev so zgradili leta 1900, zato sklepamo, da je nastala slika v prvih dveh ali treh desetletjih našega stoletja.

Nekatere fotografije Ribniške doline so nam znane le kot plošče ali kot unikatne kopije. Ob teh pa imamo druge motive, ki so bili razmnoženi v tisočih izvodih in jih zato najdemo pogosteje. To so razglednice, namenjene kratkim sporočilom in pozdravom. H koncu 19. stoletja so bile razglednice v Sloveniji že splošno znane in priljubljene, tako da so govorili nekateri že o pravi poplavi teh slik. Potem so postale razglednice v 20. stoletju potreba, ki je odigrala koristno in prijetno vlogo v odnosih med ljudmi in med kraji. Marsikateri motiv ni imel niti najmanj umetniškega značaja. Patina časa pa je podelila mnogim motivom čar dokumenta in odmeva nekdanjih časov. Naše kulturne ustanove pa tudi posamezni zbiralci upoštevajo stare razglednice kot zanimivo slikovno gradivo.

Na razgledniške motive iz Ribniške doline naletimo priložnostno v raznih družinskih albumih. Nekaj teh slik najdemo v Narodni in univerzitetni knjižnici, nekaj pa v Narodnem muzeju v Ljubljani. Prav lepo zbirko ribniških razglednic ima študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu. Omenili bomo le nekaj primerkov in jih razvrstili po motiviki, času in po fotografijah.

Najbolj klasična sta dva ribniška motiva. Prvi je motiv ob Bistrici, z mostovi, gradom in cerkvijo, ribniški »Hradčani«, kot smo že omenili. Drugi motiv je nekdanji trg, sedanja Šeškova cesta, s pogledom proti cerkvi ali obratno, od nje proti koncu trga. Panoramski motivi Ribnice niso posebno izraziti in slikoviti, ker gre za nižinsko naselje in manjka vzpetina za boljši pregled nad naseljem. Fotografiji so si včasih pomagali s stojščem v zvoniku župne cerkve, s tem pa je razglednica zgubila eno svojih ribniških značilnosti. Lokalno so bili zanimivi tudi ožji motivi kot npr. Kolodvorska cesta s staro in novo meščansko šolo. Stari motivi so zanimivi tudi zato, ker jih vzporejamo s sedanjim stanjem naselja in nazorno spoznavamo rast in širjenje Ribnice.

Casovno lahko razvrstimo posamezne motive po datumih poštnih žigov, po vrsti znamke, po datumu odpošiljatelja in po fotografijah. Izviren dokument pa je tudi besedilo, kratko

ali dolgo, pusto ali sočno, odsev družabne kulture.

Leta 1898 je prejela »dražestna gospica Marica Vencajzova v Št. Vidu pri Zatičini, Dolenjsko« kartico, na kateri sta bila dva motiva iz Ribnice: panorama in »Hradčani«. Bila je obarvana, litografsko razmnožena na Dunaju in zato je ne moremo šteti za fotografsko razglednico.

Leto pozneje, 1899, je nekdo odposlal po pošti lepo kartico, delo neznanega fotografa. To je motiv ribniškega trga s cerkvijo, nad katero se jasno kaže svetel krog, ki naj bi pomenili ali sonce ali luno na nebu med oblaki. Pred hišo na levi sedi mati z otrokom, v roki drži sončnik. Zato sklepamo, da je sijalo takrat na nebu sonce. Konec stoletja je bil tudi za Ribnico dovolj sončen, nevihta prve svetovne vojne se je začela štirinajst let pozneje.

Ob istem času je bil Ribničanom na voljo podoben motiv z zimskim soncem na nebu, le ga gre za predel ob Bistrici, z velikim mostom in gradom. Ta motiv vsebuje slikovito, mehko razpoloženje.

Na prehodu stoletja je posnel in izdal prijetno ribniško razglednico Maks Šeber iz Postojne. Poštni žig ima datum 17. 4. 1900. Šeber je upodobil motiv gradu in mostov ob Bistrici, k vsemu je narisal še okvir iz školjk in rastlinskih okraskov, kar bi bilo v skladu s težnjami secesije. Šeber je bil izredno delaven in sposoben človek, v eni osebi tiskarnar, urednik in fotograf. Nekaj let je izdajal glasilo Notranjec. Rodil se je v Postojni leta 1862, umrl pa v Mariboru 1944. Izdal je mnogo razglednic notranjskih krajev, znan pa je ostal predvsem po odličnih fotografijah Postojnske jame.²¹

Šeber je izdal verjetno več motivov iz Ribnice. Ohranjena je namreč njegova razglednica, ki vsebuje dve sliki hkrati. Na levi so upodobljeni trije možakarji s krošnjami, na desni pa glavna cesta s pogledom proti cerkvi. Na eni teh kartic je napisal odpošiljatelj datum 17. nov. 1899. — Tej kartici je po motiviki sorodna skupina rešetarjev, dekleta so v narodnih nošah, nad tem motivom pa je široka panorama Ribnice. Kartica ima datum iz leta 1901.

Približno v istem času je J. Lovšin iz Ribnice založil motiv z glavno cesto, Miklovo lipo in cerkvijo v ozadju. V ospredju je po vsej širini okrog dvajset oseb, samih možkih, eden celo s kolesom v roki. Vidna je predvsem desna stran ceste z lepo oblikovanimi fasadami, na levi pa zbuja pozornost gostinski izo-

besek z živalsko figuro. Posebnost te razglednice je njena reliefnost: arhitektura, drevje, celo ljudje in to vsaka oseba posebej, so s tiskom vzbočeni, da lahko s prsti otipamo plastičnost slike. Tiskana je v sivo zeleni barvi. Ob strani je z lepimi črkami natisnjen slovenski napis: Pozdrav iz Ribnice. Imena fotografa ne najdemo nikjer. Eno teh kartic je poslala svoji prijateljici Pavla Čopova, datum na žigu ni čitljiv, besedilo pa bi se prileglo včasih vsakomur: «Čas počitnic krasno poteka... danes tukaj-jutri tam.» Hrbtna stran dopisnic je bila takrat rezervirana izključno za naslov, zato so odpošiljatelji napisali svoje sporočilo in pozdrave kar na prvo stran, med samo sliko.²²

Okrog 1910 je morala nastati razglednica s klasičnim motivom Ribnice ob Bistrici, z gradom, mostovi in cerkvijo. To razglednico ločimo od drugih podobnih, ker se v ospredju napaja v Bistrici govedo. Isti motiv najdemo, kot že omenjeno, v obliki odlične, celostranske reprodukcije v Albumu Kranjske, ki so ga izdali slovenski turistični delavci še pred prvo svetovno vojno. Motive so posneli slovenski fotografi, čeprav v albumu ni njihovih imen. Klišeje pa je izdelala znana švicarska firma Füssli v Zürichu. Uganko o avtorju ribniškega posnetka nam reši ravno gornja razglednica, kajti na njej najdemo ime fotografa. To je bil ljubljanski poklicni fotograf Franc Kunc, ki je imel atelje v Wolfovi ulici št. 6. Kunc je prijavil fotografijo kot svoj poklic 14. 1. 1909, objavljen pa je bil šele 1938. Družina Kunc, ki izvira iz Logatca, je imela fotografijo v krvi. Med fotografi so bili: Viktor, Ivan, Gabrijela, Franc in Helena, ki se je poročila z znanim fotografom Avgustom Bertholdom. Najbolj znan je ostal Viktor, ki je dal to ime svojemu ateljeju že pred prvo svetovno vojno, odprt pa je v Tomšičevi ulici v Ljubljani še danes, pod vodstvom njegovega vnuka.²³

Franc Kunc je ujel v svoj objektiv še tri posrečene ribniške motive. Na posnetku Bistrice je dorisal čolne in eno teh slik je imenoval ribniške »Benetke«. Povzpel pa se je tudi v zvonik in ujel na eni strani pogled na grad s pokrajino v ozadju, na drugi strani pa staro jedro trga in odprto polje tja proti šoli, ki je stala še osamljena.

Ena teh kartic je priromala z datumom 4. 10. 1913 na Vič pri Ljubljani, naravnost iz Ribnice. Besedilo sporočila pa je vredno posebne pozornosti: »Nisem se še vživel v to deželo suhe robe. Mladostne sanje in ideali že izginjajo in na njihovo mesto stopa resnično življenje.« Ribničanje so lahko ponosni, da so

že nekdanj s svojo stvarnostjo spravljali sanjače na realna tla.

V desetletju pred zadnjo vojno je ustvaril bogato serijo krajevnih in pokrajinskih razglednic iz vse Slovenije ljubljanski fotograf in založnik Vekoslav Kramarič, ki je prijavil svojo obrt 18. junija 1931. V njegovi zbirki plošč in slik sta tudi dva motiva iz Ribnice. Kramarič je svoje razglednice razmnoževal fotografsko, zato so boljše in lepše kot druge, razmnožene s tiskom.²⁴

Originalno fotografsko razglednico z motivom Bistrice, mostu in gradu je posnel tudi fotograf Divjak. Gre za zimski motiv z drsalci in sankarji na zaledeneli Bistrici. V svetlotemnem kontrastu je poudarjena predvsem horizontala mostu, vertikale pa sestavljajo grajski zidovi, oba zvonika, drevo in temne postave drsalcev. Kartica je dobila poštni žig z datumom 18. 1. 1941, torej tik pred vojno, ki je prinesla razdejanje tudi Ribnici. Grad in oba zvonika so dobili po vojni drugo podobo. Zanimivo je besedilo na tej kartici, ki je bilo namenjeno upokojenemu šolskemu ravnatelju v Ljubljani: »Dragi Tone, ne smeš se jeziti; ako je ves svet zmešan, ne smem seveda zaoštajati še jaz.«²⁵

Serijo razglednic z motivi iz Ribnice je izdelal tudi kočevski fotograf Rudolf Verderber. Razen motiva z gradom, mostom in Bistrico naj omenimo njegov posnetek železniške postaje, s slovenskim napisom: Ribnica-Dolenjsko. Upodobljeno je nizko postajno splotje, pred njim pa skupina potnikov, ki čakajo na vlak. Na drugi razglednici je ujel Verderber center Ribnice podobno kot Pajer, le da je prizorišče brez publike, pred restavracijo pa stoji staromoden avtomobil. Trg ima ob strani že pločnike. Ob tej sliki naj povemo, da predstavlja ta prizor nekdanji idilični mir sredi Ribnice, kajti v letu 1982 drviyo skozi ozko središče Ribnice težki kamioni, naloženi do vrha s hlodovino. Skoraj ne bi verjeli, pa je le res. Fotograf R. Verderber je prijavil fotografsko obrt že leta 1904, podaljšal jo je leta 1920. Bil je član zadruga slovenskih fotografov v Ljubljani.²⁶

Verderberjeva je tudi zanimiva razglednica sejma sredi Ribnice, z značilnimi stojnicami in s skupinami ljudi. Odposlana je bila 17. julija 1927.

Ribniški motiv z glavno cesto in cerkvijo v ozadju (rekli bi kar »Pajerjev motiv«) je zamikal tudi fotografa Vinka Bavca. Založil je originalne fotografske razglednice v prijetni rjavkasto topli barvi, ostre in čiste, kvalitetnejše, kot so sicer tiskane razglednice. Hote

ali nehoti mu je pozirala v ospredju večja skupina domačinov, med njimi tudi možakar s kolesom v roki. Poštni žig ima datum 16. 8. 1932.

Vinko Bavec je bil zelo sposoben in iznajdljiv fotograf. Mikali so ga razni eksperimenti, rad je imel komične prizore, bil je pa tudi dober kronist raznih dogodkov. Delal je v raznih krajih Slovenije: v Starem trgu, v Logatcu, v Brestanici, Senovem in v Brežicah. Popotna radovednost ga je pripeljala mimogrede tudi v Ribnico.

Na starih razglednicah ne najdemo le Ribnice, temveč tudi druga naselja, povezana z Ribnico kot centrom tega okolja. Na razglednice se je preselila podoba Ortneka, Sodražice, Loškega potoka in drugih naselij.

Ljubljanski fotograf Ivan Kunc, ki je imel obrt od leta 1910 dalje, je izdal razglednico, na kateri vidimo restavracijo v Ortneku in spodji ortneški grad z lepim vrtom in vodomotom. Neka druga razglednica, datirana z letom 1903, vsebuje motiva obeh ortneških gradov.²⁷ Privatne fotografske razglednice Ortneka pa si je izdeloval Peter Kosler, solastnik znane pivovarne v Šiški, ki je leta 1898 ustanovil v Ljubljani svoj klub fotografov amaterjev. Ta klub je v dobrem desetletju sicer zamrl, Koslerjevo fotografsko delo pa je povezano tudi z Ortnekom.²⁸

Sodražico so upodabljali fotografi predvsem panoramsko. Ohranjeni so lepi primerki razglednic tega strnjenegega naselja iz leta 1918, 1933 in 1940, če opredelimo čas po datumih pisanja ali po znamkah.²⁹

Etnografsko zanimiva je stara razglednica iz Loškega potoka, ki ima natisnjen napis »Poždrav iz Traunika«. Pred veliko, enonadstropno hišo je množica domačinov, okrog 40 jih je, ob njih pa še dve kočiji in dva para temnih konj. Skupina žensk je v prazničnih krilih, ki segajo do tal. In beli predpasniki se kar bliskajo na njih. Na desni sta dva harmonikarja, nad skupino pa krepak, rejen možakar razkazuje v iztegnjenih rokah liter vina in kozarec. Zenina in neveste ni videti, bale tudi ne. Zato ostane uganka, za kakšno slavnost je šlo tokrat v travniku. Gotovo je šlo za dogodek, ki je bil vreden razglednice. Dobro voljo Travničanov je ponesla ta kartica v svet in zbudila dovolj radovednosti.³⁰

Razgledniški in drugi motivi Ribniške doline so našli svoje mesto v raznih koledarjih, brošurah, knjigah, revijah, ilustriranih časopisih in potrebno bi bilo mnogo truda in časa,

da bi sestavili celoten pregled tega slikovnega gradiva. Posebno pozornost zaslužijo reprodukcije v Ilustriranem Slovencu leta 1927 in 1931.³¹

Na naslovni strani 49. številke iz leta 1927 sta upodobljena pristna Ribničana, oprtana s suho robo tako, kot sta hodila z njo po svetu. Janez iz Brež pri Ribnici, star 72 let, je prenašal svoj »kanon« na hrbtu že 55 let. Njegov prijatelj in vrstnik, mož nekoliko manjše postave, je oprtan s »krošnjo«. Svetla srajca, telovnik, klobuk, fajfa in popotna palica so nazorno prikazana oprema obeh podjetnih možakarjev. V isti številki Ilustriranega Slovenca je še devet zelo dobrih fotografskih posnetkov, ki prikazujejo predvsem izdelovalce rešet. Fotograf žal ni nikjer naveden, čeprav je bil mojster svojega aparata tako, kot so bili rešetarji mojstri svojega orodja. Prizori so odlično urejeni, delavci so v polnem elanu svojega posla, vsak je zatopljen v svoje delo. Prepričljivo je upodobljen tudi delovni ambient. Lepo so prikazane številne družine, kjer imajo tudi otroci svoje delovne naloge. V sodobnem jeziku bi rekli, da razodevajo te fotografije samoupravno delitev del in nalog vsakega družinskega kolektiva.

Sedanji ribniški fotograf Drago Mohar, rojen v Šegovi vasi v Loškem potoku, je vnet zbiralec starih fotografij, plošč, razglednic in reprodukcij. Iz te svoje zbirke, dopolnjene z lastnimi posnetki, je pripravil lep izbor povečav in priredil razstavo, ko so odprli v Ribnici novo šolo. Nekaj teh motivov je razstavil na sejmu Foto antika v Ljubljani leta 1981 in 1982. Za starejše motive je bilo težko določiti fotografa. Mohar navaja predvsem dva domačina iz Loškega potoka, ki sta bila prizadevna amaterja. To je bil neki Knavs in poštar Sando, slikala pa sta v času stare Jugoslavije. Nekateri motivi pa dokazujejo, da je šlo za delo izkušenih, verjetno poklicnih fotografov, ki so priložnostno fotografirali v teh krajih.³²

Slika stare poštne kočije na Kapli v Loškem potoku je dobro ohranjena, čista in nazorna. Izvira iz časov, ko je bila kočija še v polni rabi, torej iz časa pred prvo svetovno vojno. Dva temna konja sta vprežena v nizko kočijo, ki ima močna kolesa, primerna za podeželske ceste. Na kabini za potnike je prostor za prtljago in pakete. Pred kočijo stojita dva poštarja, ki imata na glavi visoke uradne poštarke kape z oznakami. Ta slika bi lahko služila televizijski zgodbi iz preteklih let za zvesto obnovo rekvizitov. Ista kočija je upodobljena na neki drugi razglednici z motivi

iz Loškega potoka. Poštni žig ima datum iz leta 1903.

Iz Moharjeve zbirke je tudi slika nabornikov ali mobilizirancev. Skupina fantov je pozirala fotografu v zelo okrašenih klobukih, s kitami cvetja in s trakovi-zastavicami čez prsi. Ker so vmes tudi starejši, krepki možje, bi sklepali, da gre za mobilizacijo. Ta slika zelo spominja na fotografijo mobilizirancev v času prve svetovne vojne pri Sv. Florijanu nad Gornjim gradom, ki so prav tako okrašeni s kitami cvetja.³³ Pri vseh slikah brez podatkov so seveda domneve zgolj verjetnost, dokler ne odkrijemo pravih, polnih podatkov.

Med leti 1920 in 1930 je nastal posnetek velike skupine lovcev, med katerimi je tudi Moharjev oče, rojen leta 1900. Na vzpetini med zelenjem je ujel fotograf nad štirideset mož in fantov, mladih, starih, golobradih in brkatih. Večino glav pokrivajo klobuki različnih modelov. Verjetno je bila slika že kje objavljena in poznavalcem lovstva slike ne bo težko opredeliti.

V čas pred prvo svetovno vojno sega posnetek zelo skromne lesene hišice, pokrite s slamo in deskami, v katero spravljajo šivalni stroj. Ponosna družina je zbrana pri stroju. Mohar je mnenja, da gre za hišo iz okolice Sodražice. Šivalne stroje so propagirali ljubljanski časopisi že v času pred letom 1900. Zanimivo bi bilo vedeti, v kakšnih okoliščinah je nastala ta fotografija.

Med starimi motivi so zanimive še slike, kot npr. slika polharjev, motiv s tericami, dalje gradnja Društvenega doma v Loškem potoku, ki so ga postavili domačini sami. Kar gnete se jih pri kopanju temeljev, razposajeno vesel pa je zlasti ženski svet v dolgih krilih, le da so nekatere ženske spodrecane.

Moški iz Loškega so hodili nekdanj na delo v hrvatske gozdove, rušili so mogočne hraste in žagali obtesane hlode po dolžini za železniške pragove ali za drugo rabo. Hlodi so bili dvignjeni na visoke kobile, močna žaga je bila na velikem lesenem okviru z ročaji. Eden izmed žagarjev je stal zgoraj na obtesanem hlotu, drugi na tleh. Takšno žaganje je zahtevalo mnogo moči, truda in vztrajnosti. Fotografije so prinesli domačini s seboj za spomin; zelo verjetno so delo hrvaških fotografov.

Leta 1933 je bila v Loškem potoku velika povodenj. Ohranjene so fotografije naselja, ki odseva v vodi, in ljudi, ki se prevažajo s splavi.

Drago Mohar, ki hrani te in druge motive, pa je tudi sam vnet za sodobno fotografsko dokumentacijo svojega rojstnega okolja. Posnel je zanimive motive malo znanega Zele-

nega jezera sredi gozdov nad Loškim potokom. Z veseljem je tudi dokumentiral stara ognjišča z burklami in lonci, starejše domačine, značilno orodje gozdnih delavcev in podobno.

Mnogo ribniških motivov, zlasti suhe robe in lončarstva, so posneli slovenski amaterji v črnobeli ali barvni tehniki, zlasti v obliki dia pozitivov. To velja tudi za suho robo na letnih ribniških sejnih suhe robe in lončarstva. Prav lepe motive velikega formata v barvah najdemo v stenskih koledarjih ali na naslovnih revij, npr. Rodne grude. Ta je bila že zaradi naših izseljencev iz Ribniške doline zelo naklonjena slikam iz tega konca Slovenije. Toda to so novejši motivi, mi pa smo se osredotočili predvsem na pretekle čase.

Posebno pozornost zasluži iz časov okrog leta 1930 dober in zanimiv zračni posnetek Ribnice, ki ga je naredil letalec Novak. Pozneje se je ponesrečil, zapustil pa je sorodnikom album slik, ki vsebuje mnogo zanimivih motivov. Ta zračni posnetek je mnogo bolj nazoren kakor tisti Kunčev iz zvonika, saj zajame cko celotno Ribnico od južne strani: grad, Bistrico, glavno cesto z jedrom hiš in cerkev. To je zanimiv dokument, ker gre za stanje, preden so naselje poškodovale bombe.

Med leti 1930 in 1940 je fotografiral Ribnico zelo uspešen ljubljanski amater, fotograf umetnik Ante Kornič (1892—1973), ki je prejel številne mednarodne nagrade. Ribnico je upodobil v novi varianti klasičnega motiva ob Bistrici: reka, grad most, cerkev v ozadju. Ta motiv hrani Republiški zavod za naravno in kulturno dediščino v Ljubljani kot tudi kopijo oz. negativ zračnega posnetka letalca Novaka.

Ribnica sama pa se lahko ponaša s fotografom domačinom, ki je postal splošno znan po svojih fotografskih posnetkih izjemne dokumentarne in umetniške vrednosti. To je Jože Petek, udeleženec pohoda 14. divizije na Stajersko. Opus njegovih slik iz NOB je zasenčil njegove druge amaterske upodobitve, med katerimi je prav gotovo tudi motivika iz Ribnice. Petek se je kot gradbeni tehnik živo zanimal za razne oblike likovne umetnosti, posebno uspešen pa je bil ravno s kamero. Avgusta in septembra 1944 je priredil na osvobojenem ozemlju Zgornje Savinjske doline razstavo nad 300 svojih posnetkov. Padel je prve dni leta 1945 blizu Luč v Savinjski dolini. Njegovo delo in fotografsko zapuščino bo treba še podrobno raziskati, posebno tisto motiviko, ki je povezana z Ribniško dolino.³⁴

V ta izvorni, vendar samo skicirani pregled starejših fotografskih motivov iz Ribniške doline nismo uvrstili portretov, ker bi obseg članka preveč narastel. To bi zahtevalo tudi dodatno raziskovalno delo. Zaključimo lahko z željo, da bi Ribničanje izdali svoj Veliki fotografski album vsega slikovnega gradiva. To bi bila pomembna publikacija poljudnega in obenem strokovnega značaja. Seveda pa bi morale biti slike odlično reproducirane. Prepričani smo, da bi slovenska javnost takšen album sprejela z veseljem in priznanjem.

OPOMBE

1. J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*. Wagensperg in Crain 1679, — (gl. Reifniz — Ribenca). — Panorama je zelo široka, od drevesa na levi do drugega mostu čez Bistrico na desni. Ista slika je tudi v Slavi vojvodine Kranjske (III. del) 1689, le da je slika na levi in desni malo skrajšana. — 2. Kranjsko v slikah in opisih. Spominski album. Izdal Julij Laurenčič. Založil L. Schwentner. V Ljubljani (brez letnice). — Navedbe so v poglavju »Dolenjsko«. — 3. Kranjska-Krain-Carniola. Izdala Deželna zveza za tujski promet na Kranjskem v Ljubljani. Brez letnice. — 4. Ilustrirani Slovenec, I. VII., 1931, št. 50 (13. dec.), str. 391. 5. Anton Lesar, Ribniška dolina na Kranjskem. Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule in Laibach, 1864. — 6. Anton Skubic, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine. Za tatis priredil Josip Lesar. Buenos Aires, 1976. Med številnimi reprodukcijami je v tej knjigi na str. 13 fotografija stare cerkve. Isti motiv najdemo tudi v knjigi: Zmaga Kumer, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini. Maribor (Obzorja), 1968, str. 18. — 7. Laibacher Zeitung 1866 (29. okt.) Nr. 248, p. 1640: — Zgodnja Danica 1866. list 32 (10. nov.); opis slovestnosti. — 8. Cit. delo (op. 5). str. 9. — 9. Zgodnja Danica 1866 list 32 (gl. op. 7 in Jožef Lesar, Življenje in delovanje ... Martina Skubica. Ljubljana, 1892, str. 131—132. — 10. Gl. M. Kambič, fotografija kot zgodovinski dokument. Kronika 1973 (21), št. 2, str. 131—132. — 11. Gl. M. Kambič, Prvi ljubljanski

ski fotografiji. Kronika 1981 (29), št. 2, str. 111. — 12. Gl. M. Kambič, Fotograf Kristijan Pajer. Kronika 1975 (23), št. 1, str. 47—49. — M. Kambič, Ribnica na Dolenjskem. Pionir 1977/78, št. 3, str. 95. — Brez imena fotografa je bila slika reproducirana v cit. knjigi A. Skubica (str. 21) in v Ilustr. Slovenca 1931, št. 50, str. 390. — 13. Gl. op. 12 (oz. Zgodnja Danica 1864, 20. listopada, str. 263—264). — 14. Dr. Fr. L(ampe), Potovanje križem Jutrove dežele. Dom in svet, 1894, str. 26 sl. (v nadaljevanjih). — 15. Slovenec, 20. avgusta 1895 in Zgodnja Danica, 1895, list 34, 23. avgusta. — 16. Gl. Kronika 1976 (24), št. 3, str. 189 (o fotografu Lergetporerju). — 17. Cit. delo (op. 5), str. 13. Prim. Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971, str. 568. — Ime Kozler najdemo še danes v obeh variantah: Kozler in Kosler. — 18. NUK, Ljubljana, kartografska slikovna zbirka (GrII-2639). — 19. Gl. op. 16. — 20. M. Kambič, Dolenjski motivi iz mehovke fotografa Erjavca, Kronika, 1977 (25), str. 201—204. — 21. Ljudje in kraji ob Pivki. Zbornik člankov. Postojna 1975, str. 119 sl. in raziskovalni podatki M. Kambiča. — 22. Razglednica je v zasebni zbirki M. K., Ljubljana. — 23. Zgodovinski arhiv Ljubljana: družinske pole (Jakob Kunc) in raziskovalni podatki M. Kambiča. — 24. Zbirko V. Kramariča hrani Etnografski muzej v Ljubljani. — 25. NUK (gl. op. 18). — 26. ZALj-MALj, reg. št. 2 in 3, OEC (Zbornice in združenja), Zadruga potografov Slovenije v Ljubljani. Tu je nekaj osnovnih podatkov za večino slovenskih fotografov od 1918 do 1939, delno tudi za čas pred 1918. Glej tudi: Arhiv Slovenije, TOI (fasc. 331/265): obrtni listi fotografov. — 27. NUK (razglednice-Ortnek) gl. op. 18. — 28. Podatki iz raziskovalne dokumentacije M. Kambiča. — 29. NUK (gl. op. 18). — 30. Iz zbirke Draga Moharja, Ribnica. — 31. Ilustr. Slovenec, I. III. 1927, št. 49 (4. dec.) in I. VII. 1931, št. 50 (13. dec.) — 32. Intervju s fotografom D. Moharjem dne 10. 3. 1982. — 33. Slovenska kmečka noša od konca 19. stoletja do danes, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1974. Razstavni katalog, str. 35, sl. 6. — 34. Jože Petek, S štirinajsto divizijo. Druga izdaja. Ljubljana, 1959. Gl. tudi Fotoreporterska služba med NOB, razstava v Muzeju ljudske revolucije Slovenije, Ljubljana 1979, razstavni katalog.

RIBNICA, NJENA SUHA ROBA IN LONČARSTVO

LJUDMILA BRAS

Najstarejša in številčno najmočnejša je nedvomno domača lesna obrt. Večkrat jo opredeljujemo tudi z izrazom »suha roba« zlasti za Ribnico in njeno okolico, kjer si je pridobila neodtujljivi prilastek »ribniška«. Nikakor pa ne smemo omejevati lesne domače obrti le na Ribnico in njeno okolico. Tu je vedno zavzemala največji in najbolj strnjeni življenjski obseg, ki so ji ga določali posebni gospodarski pogoji tega ozemlja.

Nekako do konca prejšnjega stoletja je bila domača lesna obrt še zelo živa vse od reke Kolpe in Roga prek Ribnice in njene okolice, Vel. Lašč do Loža in Blok, čez Rakek in Planino na Logaško planoto in Hotedrščico, Godovič in Crni vrh do Zadloga. Nagli razvoj industrije v 20. stoletju je močno zavrl delovanje nekdanj tako množične lesne obrti, ki se je umaknila drugačni usmerjenosti prebivalstva. Na podlagi starih lesnih obrti se je v Ribnici razvila industrija stavbnega pohištva z najbolj sodobnim proizvodnim programom. V podjetju INLES so si mnogi mlajši našli boljši in stalni kos kruha. V zadnjem času pa si gospodarska zbornica prizadeva z ustreznimi pobudami spet obuditi nekdanje dejavnosti, ki naj najdejo svoje mesto tudi v sodobnem življenju.

»Suha roba« zajema številne dejavnosti oziroma stroke: obodarstvo, podnarstvo, posodarstvo, kuhalničarstvo, ročno mizarstvo, žličarstvo, orodjarstvo, strugarstvo, pletarstvo, zobotrebčarstvo.

Največ zvrsti lesnih izdelkov je doma na Slemenih. Tu so zastopani obodarstvo, podnarstvo, posodarstvo, orodjarstvo, ročno mizar-

stvo in strugarstvo, na obrobju pa še pletarstvo.

Številčno najmočnejši stroki sta obodarstvo in posodarstvo, ki zajemata vso Ribniško dolino s Slemeni in velik del vasi okrog Vel. Lašč. Žličarstvo in kuhalničarstvo sega od Sodražice in Vel. Lašč vse na Bloško planoto. Podnarstvo je bilo razvito predvsem v bližnji okolici Ribnice. Ročno mizarstvo in strugarstvo sta se razvila najbolj v Sodražici in njeni okolici. Obe zvrsti sodita že v redno obrt, ker uporabljajo pri obdelavi sodobne stružilne stroje.

Zaradi tako različnih dejavnosti se je navadno vsaka hiša omejila na eno samo stroko. Tako se je v njej potrebno izmojstrila. Spretnost se je podedovala iz roda v rod. Celo obodarstvo in podnarstvo, ki služita le enemu izdelku, sta vedno ločena po hišah in se nikdar ne dopolnjujeta pod isto streho. Niso pa stroke ločene po vaseh, v eni vasi so lahko izdelovali obode, žlice, kuhalnice, pletli košare ali izdelovali posodo.

Z lesno obrtjo so se navadno ukvarjali mali kmetje in kočarji, ki jih lastna zemlja ni mogla preživljati. Kmetje, ki so premogli konje, so raje prevažali les iz gozdov. S tem so več zaslužili. V zadnjem času pa se ukvarjajo s suho robo tudi večji kmetje in si z izkupičkom opremljajo kmetije s kmetijsko mehanizacijo.

Lesna domača obrt je vedno hišno in družinsko delo. Sodelujejo vsi člani družine, vsak po svojih zmožnostih. Navadno se to delo prične, ko so poljski pridelki pod streho in drva pripravljena za zimo. Traja od jeseni čez vso zimo do spomladi. Le starejši posamezniki, ki niso več za težja poljska in gozdna dela, se tudi čez poletje ukvarjajo z izdelovanjem suhe robe. Vsaka hiša si čez leto pripravi za svojo stroko potreben les. S pripravljanjem lesa in z izdelovanjem lesnih izdelkov porabi vsaka hišna obrtnija dve tretjini leta, to se pravi od 200 do 250 delovnih dni. Tako tudi krije lesna obrt dve tretjini hišnih potreb.

Podlaga za številne lesne obrti so seveda širni gozdovi s primernim lesom. Prevladujejo črni gozdovi s smreko in jelko. Izmed listavcev je najbolj razširjena bukev, javor pa so že precej iztrebili. Zato ga uvažajo od drugod. Javor potrebuje predvsem strugarstvo. Mala gora, Gotenica in okolica Grčaric pa premorejo obilo leske, drena, jesena in bresta,

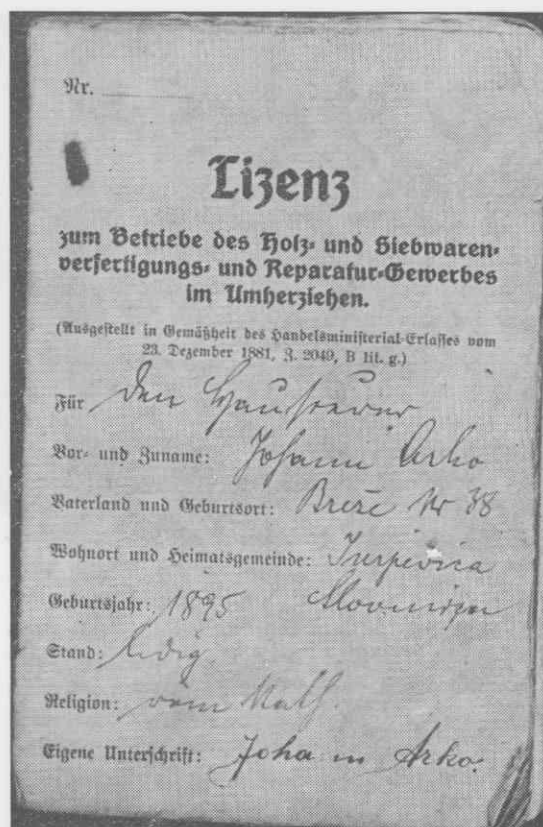
Značilna »bala« leskovih obročev »koreteljev« za lesene posode, Prem na Notranjskem, Carniola 1844

ki ju porablja orodjarstvo in pletarstvo za vitre.

Les za porabo v lesni domači obrti mora imeti posebne lastnosti. Ni vsak mehke les dober za cepit v obode ali doge. Tak les raste le v gostih in od vetra zavarovanih gozdovih po globokih dolinah in vrtačah Velike gore in ponekod v strmih kotanjah Slemenskih reber. Zaradi teh posebnih lastnosti je bil tak les vedno dvakrat dražji od navadnega. Gozdne uprave so take predele varovale in les prodajale le suhorobarjem.

Značilna za to pasivno območje je zelo gosta obljudenost. Naselja in vasi se vrste tudi po rebastih slemenih. Gostota prebivalstva je pred drugo vojno znašala 46,3 prebivalca na 1 km². Zemljiška posest je zelo razdrobljena. Na vsako malo kmetijo od 3—5 ha prideta tu že dva kočarja od 0—3 ha zemlje z gozdom in gmajno vred. In vendar se je jedro suhorobarske obrti do pred vojne po socialni ravni ostro ločilo od sosednje Kočevske, ki je rodovitnejša. Na splošno so tu velike in premožne vasi z udobnimi hišami in urejenimi gospodarskimi poslopi, v hišah sodobna notranja oprema, kar vse izpričuje splošno blagostanje prebivalstva, ki si je le s svojo pridnostjo in izjemno spretnostjo pridobilo izjemno mesto med drugimi kraji na Slovenskem.

Poseben pojav v zgodovini trgovanja so pravice kmečke trgovine. Poglavitni nosilci teh pravic in neposredni udeleženci pri tem trgovanju so bili kmetje podložniki. S trgovanjem so posegali v meščanske pravice. Ker je to trgovanje zajemalo kar znaten obseg, so se meščani večkrat pritožili. Zato je cesar Friderik leta 1492 izdal poseben patent, ki je veljal le za Kranjsko. Odredba je točno navedla, s čim lahko kmetje trgujejo. Tako so poleg platna, sukna, olja, masla, živine idr. naštetih tudi obdelani leseni predmeti, leskovi obroči in smrekovi obodi (gemachtene Holzwaren, Reif und Pennter) itd. Te pravice so tudi Ribničani vseskozi s pridom uveljavljali. Vsak zdomar je prejel pisan certifikat, ki je z njim nemoteno potoval naokoli in prosto prodajal svoje izdelke. Z njimi so trgovali po vsej Avstriji in Ogrski, trgovske zveze so vodile v Italijo, Nemčijo, Grčijo, Spanijo, po Levanti, čez Sredozemsko morje v Afriko in celo v Indijo. Patente so večkrat potrjevali in korigirali, tako leta 1553, 1558, 1602, 1774 in 1780. Vendar Ribničanom ni nihče kratil pravic. Tudi Marija Terezija je patent ponovno potrdila in skušala s šolanjem povzdigniti domačo obrt na višjo strokovno raven. Pozva-

Naslovna stran zdomarske knjižice za tujino, leto 1928, Arko Janez, Breže 38

la je tudi kranjske deželne stanove, naj pošljejo nadarjene in obetavne kandidate na dunajsko obrtno šolo.

Valvasor tudi navaja vrsto ribniških in kočevskih vasi, kjer so se ukvarjali z izdelovanjem različnih posod in drugih gospodinjskih potrebščin in omenja te izjemne pravice pri izdelavi in prodaji. Na to temeljno podelitev tržnih pravic so se Ribničani sklicevali skozi stoletja ob vseh priložnostih. Tudi leta 1852 sprejeti prvi obrtni zakon je vseboval poseben krošnjarski patent, ki jim je ohranil vse pravice neokrnjene. Upošteval je vse zdomarje iz Ribnice in Kočevskega s pravicami prostega trgovanja brez davčnih obveznosti z izdelki »stare hišne obrtnije«. Utemeljevali so to zaradi skope kraške zemlje, ki ne daje dovolj za življenje številnemu prebivalstvu, na drugi strani pa tudi poudarjajo potrebe po izdelkih številnih lesnih dejavnosti.

Leta 1885 je bila v Kočevju ustanovljena lesna obrtna šola, ki je bila namenjena le kočevskim Nemcem. Ustrezala ni niti stvarnim potrebam niti ni imela dovolj učnega zaledja. Nekaj let je životarila, leta 1908 pa dokončno prenehala. Ves njen inventar je prevzela obrtna šola v Ljubljani.

Ob prelomu stoletja so trgovci spet bojevali bitko za spremembo zakona o krošnjarstvu. Predvsem so zahtevali njegovo poostreitev. Vendar je tudi tokrat deželni poslanec v državnem zboru obranil nezmanjšane stare pravice Ribničanom glede trgovanja z izdelki »suhe robe«. Njegovi tehtni zagovori so dobili v celoti prostor v tedanjem dnevnem časopisu. Na drugi strani so tako tudi omejili izselejevanje v Ameriko, ki je bilo v teh letih prav boleče množično.

Tako so Ribničani še naprej nosili, tovorili ali vozili svoje izdelke naokrog po deželah Avstroogrške. Ob prelomu stoletja se je bavilo na ribniškem ozemlju z izdelovanjem suhe robe še 38 vasi tedanjega ribniškega sodnega okraja: Gorenja vas, Breg, Goriča vas, Hrvača, Otavice, Nemška vas, Dane, Bukovica, Sajevec, Zadolje, Jurjevica, Breže, Kot, Sušje, Slatnik, Žlebič, Dolenje Laze, Prigorica, Dolenja vas, Rakitnica, Grčarice, Sodražica, Podklanec, Globel, Zimarice, Jelovec, Zamostec, Sinovica, Lipovščica, Vinice, Zapotok, Ravni dol, Grdi dol, Novi pot, Kotel, Loški potok, Struge, Velike Poljane in Gora. Skupaj so šteje 750 hišnih delavnic in skupaj 4750 oseb. Od 129 vasi velikolaškega sodnega okraja se je ukvarjalo s suho robo 81 vasi s 500 hišnimi delavnicami. Tedanja proizvodnja je bila temu primerno visoka. Skupno so naredili na leto po 300.000 lesenih pletenih poden, 400.000 obodnih kolačev, 22.000 škafov, 15.000 banjk, 250.000 ducatov žlic in kuhalnic, 25.000 obodnih škatel (kupovale so jih med drugimi tudi Vipavke, ki so v njih nosile sadje v Trst); 12.000 cedil, 7500 ribežnov, 500 banjic, 3000 putrihov, 3000 brent, 3000 kuhinjskih desk, 20.000 krožnikov, 14.500 lesenih skled, 15.000 valjarjev, 5500 lesenih kladiv, 10.500 solnic, 12.000 trkal in 2000 muhalnikov. Celotna vrednost izdelkov je presegala 500.000 gld.

V Ljubljani je bilo tedaj 5 trgovcev s suho robo, v Zagrebu šest, ki so jo pokupili za 100.000 gld. na leto. V Ribniški dolini je prekupčevalo z lesenimi izdelki 20 trgovcev, ki so robo prodajali po sejmi ali pa pošiljali po svetu. Pretežno večino pa so jo raznosili rešetarji-zdomarji po Kranjskem, Hrvaškem, Koroškem, Štajerskem, po Zgornji in Spodnji Avstriji in na Ogrskem. Skupno jih je tedaj hodilo 234 po svetu, na leto so zaslužili pri tem nad 70.000 gld.

Podnarske hiše so s 7 člani družine napravile čez zimo do 1000 poden, za 600 poden so dobili 250 do 270 gld., povprečni dnevni zaslužek je znašal od 2 do 2,5 gld. Obodar je na-

pravil na leto do 120 obodnih kolačev in s tem zaslužil okoli 400 do 500 gld, na dan do 1 gld.

Cez teden storjeno robo so suhobarji nosili ob četrtkih na redne sejme v Sodražico, kjer so jo pokupili domači trgovci in zdomarji za svoje potrebe in pohode po svetu.

V letih gospodarske krize konec dvajsetih in v začetku tridesetih let 20. stoletja je zakonodaja skušala zdomarje pri njihovih starih pravicah čedalje bolj omejevati. Vendar so tedaj še hodili po Avstriji in Italiji. Posebne konvencije, sklenjene s tujimi deželami, so krošnjarjem-zdomarjem še omogočale nemoteno trgovanje. Tedaj v desetletju pred drugo svetovno vojno jih je hodilo po svetu še 360. Poleg svoje pomembne gospodarske naloge, ki so jo opravljali zdomarji s prodajo svojih izdelkov, so na svojih krošnjarskih poteh veljali za potujoče obrtnike, ki so po kmetijah popravljali polomljeno orodje in pokvarjeno posodje.

Krošnjarstvo je imelo tudi svoja nenapisana pravila, ki so se jih zdomarji vestno držali in jih spoštovali. Pridobljene pravice so se v rodu podedovale. Vsak krošnjar je imel svoj določen okoliš »rajon«, ki ga je pozneje prevzel sin ali bližnji sorodnik. Zato je bilo število zdomarjev več ali manj v vseh časih konstantno. Sredi rajona je imel znano, prijateljsko hišo-»kvartir«, ker je hranil svojo zalogo. Od tod je blago raznašal po okolišu in semkaj od doma naročal novo. Na Avstrijskem, v okolici Dunaja in v drugih mestih so imeli zdomarji navadno skupne »kvartirje«, za stranke za kupčijo je bilo vedno dovolj priložnosti.

Nekdaj so vozili posodo z vozmi na Hrvaško in v Vojvodino. Tja so odhajali ob žetvi in menjavali za žito »mero za mero« ali »prazno za polno«.

Med svetovnima vojnama so Ribničani svoje izdelke redno prodajali tudi trgovcem po vseh mestih. Navadno je imel v vsakem večjem kraju ali mestu domačin iz Ribnice trgovino s »suho robo«, ki so ga redno oskrbovali in zalagali z izdelki. Tako so imeli oziroma imajo »Ribničana« v Kopru, Pulju, Ljubljani, v Ptujju, Celju itd. Celó v Trstu je leta 1884 osnoval trgovino z lesnimi izdelki domačin Matija Krže, iz Sodražice. Še danes imajo njegovi nasledniki trgovino z gospodinjskimi potrebščinami in opremo.

Redno vozijo še danes, seveda z avtomobili, svoje izdelke na vse tedenske in večje letne sejme širom po Sloveniji. Tako so vedno obilno založeni z ribniškimi izdelki veliki sejmi v Ptujju, Murski Soboti, Radgoni, Celju in drugod.

Grobo izdelane predmete v gozdu so dokončno izdelali doma, Leto 1901

POSODARSTVO

S posodarstvom, »pintarstvom, pintarijo« so se ukvarjali predvsem v Sodražici, Kotu, na Gori, v Sinovici, Sušju, Vinicah, Zapotoku, Zamostecu, Crnem potoku, Dvorski vasi, Mali Slevici, pri sv. Gregorju, Škrlovici in v Vel. Laščah. Poglavitni izdelki posodarske stroke so škafi vseh vrst, kadi, čebri, banje, golide, merniki, brente, brentačke, vedra, pinje, putrihi, barigeljce in banjke za vodo. Skafu so v Ribnici še ob prelomu stoletja rekli le kebel (kebu), kebluca, kebliček, kakor poje o tem tudi stanovska pesem o Ribničanu Urbanu: »... on mojster je od žlic, čeburu, keblu, kebluc...« Med svetovnjima vojnoma so v teh vaseh izdelali tudi po 100.000 škafov na leto.

Les za posodje dajeta le smreka in jelka. Uporabljajo samo gladek les, ki je lahko cepljiv. Hlod najprej razrežejo v čoke ali krceljčke na zelene dolžine bodočih posod. Čoke razdelijo na zgonte, ki jih cepijo v doge. Doge za dna cepijo z ravno klino, z ukrivljeno pa druge doge. Debelino dog uravnavajo po velikosti posode, merijo vse le na oko. Nacepljene doge zložijo v votle kopice, v krogih drugo vrh druge. Presušene doge so tako pripravljene za obdelovanje. Škaf sestavljajo v stavniku, ki ustreza velikosti posode. Sestavljeno posodo znotraj zgladijo s skobljo. Z utornikom zarežejo na dnu zarezo za dno, vstavijo dno posode in jo dokončno zgladijo, olišpajo in nabijejo zgornji in spodnji obroč. Na dan napravi škarfar do 10 škafov, drugih posod manj, čim so bolj zahtevne pri obdelavi.

OBODARSTVO

Do prehoda 19. v 20. stoletje so openjali škafe in sodce z lesenimi obroči iz leskovih in jesenovih palic. Zato sodi obročarstvo v do-

polnilno dejavnost posodarske stroke. Z obročarstvom so se dosti ukvarjali v okolici Loža, v Cerknici, na Uncu, v Ivanjem selu in drugod. Tu so skoraj v vsaki hiši izdelovali obroče ali »koretelje«. Palice so nasekali spomladi in jeseni pod Snežnikom in v Leskovi dolini pri Ložu. Leskove palice so razklali na dva dela, jih obdelali v obroče in jih zvijali na posebnem stolu v kolobar. Kolobarje so navijali v kolače ali balice. Vozili so jih redno v Ribnico, v Senožeče, Divačo, največ so jih prodali v Trst, kjer so porabili obroče za ladijsko embalažo. Ko je stekla na Notranjskem železnica, so vozili obroče na postajo na Rakke. Odkupoval jih je tudi trgovec na Uncu. Ko so se uveljavili na posodi železni obroči, je obročarstvo zamrlo.

OBODARSTVO

Obod je ogrodje k reti, rešetu ali situ, ki ga na podnovi strani znotraj dopolnjuje še obroč, ki oklepa leseno, žimnato ali žičnato podno. Obode izdelujejo iz smrekovega in jelovega lesa. Les za obode mora biti gladek brez grč in cepljiv. Taka drevesa rasto v posebnih, gosto zaraščenih in od vetra zavarovanih gozdovih. Obodar spozna prave lastnosti lesa že na rastočem drevesu. Deblo razrežejo na primerno dolge čoke, ki jih razcepijo na zgonte. Osušene zgonte zravnajo v trapezne prizme, ki jih dalje koljejo v surove obode. Na stolu jih z rezivniki še primerno obdelajo in na posebnem vretenu z lesenim valjem po notranji strani nasekajo in natrejo vso ploskev. Tako obod zlahka ukrožijo. Obode zložijo v obodne kolače, obesijo na zrak in tako čakajo na prodajo.

Ob pripravljenem lesu je obodar naredil do 20 kolačev na dan. Na leto so obodarji v vseh

obodarskih krajih skrožili do 60.000 obodnih kolačev še pred nedavnim.

Z obodarstvom so se največ ukvarjali v Globeli, Gori, Lazah, Lipovščici, Retjeh, Sodražici, Zamostecu, Žlebiču, Dvorski vasi, pri sv. Gregorju, na Skrlovici, Vel. Slevici in Vel. Laščah.

Obode so zlagali na krošnjah ali na vozovih v značilne »kanone«. Tako so smotno izrabili prostor.

PODNDARSTVO

Bistven del rešeta je dno, podno. Lahko je leseno, žimnato in žičnato. Lesena podna tkejo na posebnih statvah ročno. Najprej pripravijo vitre, Gladke leskove in jesenove palice koljeje v posebni napravi »babi« v vitre oblice, ki jih še cepijo v tanjše gladke vitre. Vitre cepijo navadno pozimi v hiši ob topli peči. Pri opravi sodeluje vsa družina. Pri cepljenju viter so potrebni močni, zdravi zobje. Zato pravijo, da so se dekleta s slabimi zobmi v podnarske kraje težko možila.

Velika podna za rete pleto podnarji s prosto roko kar na mizi. Poznajo velike, male, goste, cvitarce, redke, podbojce itd.

Leskove in jesenove palice so nasekali na prisojnih legah od oktobra do marca, v »mrtvem« času. Nekdaj so Kočevarji pozimi vozili palice v Ribnico na prodaj, Odkar ni več »paličarjev«, hodijo vitrarji sekati sami.

Podnarstvo je bilo najbolj doma v Danah, Brežah, Bukovici, Globeli, Lazah, Jurjevici, Lipovščici, Kotu, Sajevcu Slatniku, Sodražici Sušju, Zapotoku in Vinici, Žlebiču in Žimarah.

ZLIČARSTVO IN KUHALNIČARSTVO

Izdelki teh dveh vej so zelo številni in različni. Zajemata žlice, kuhalnice, mešalke polentarje, pribor za solato, vilice za kumarice, korce, mešalke za mlekarstvo, izplakovalke (za vodo v čolnih), zajemalke, velnice, rečke, nože, trkala ali žvrklje, majhne žličke za otroke itd. Izplakovalke so dosti vozili v Trst. Nečke so prenehali dolbsti že kmalu po prvi svetovni vojni. V roških vaseh so jih tudi bogato krasili. Za izdelavo žlic in kuhalnic vseh vrst uporabljajo javorov, lipov in bukov les. Zlasti javorov in lipov les sta zelo priljubljena zaradi očesu prijetne bele barve. Žličar razreže primerno drevo najprej v 20 cm dolge krcljičke ali čoke, ki jih razcepi v posamezne četrti. S tanko sekuro, »žatlako«, vsako polence posebej obteše. Tako žlica dobi surovo obliko. Z nožem žlico do kraja obreže in obdela roč ali recelj. S posebnim nožem z ukrivljenim rezilom, strugom, oblikuje na glavi žlice potrebno globino. Sveže obdelane žlice sušijo na topli kmečki peči, da obdrži les belino. Suhe žlice žličar še ogladi in oliči z nožem glajevcem, jih potem po šest skupaj poveže v svežnje, po dva svežnja pa v ducat, da so pripravljeni za prodajo.

Žlice oblikuje na stolu-kobili, kjer v precepu drži predmet, ki je v obdelavi. Na dan spretni žličarji izdelajo tudi po 12 ducatov žlic, kuhalnic tudi več. Do druge svetovne vojne so izdelovali in oblikovali žlice le ročno, danes si pomagajo s stružilnimi stroji, ki so daleč uspešnejši. Na leto izdelajo žličarji več kot 30.000 ducatov raznih žlic in kuhalnic. Ti

Ribničana iz Kota pri Ribnici na svojih zdomarskih poteh leta 1950, Ivan Gornik, starejši in mlajši, Kot 4

dve stroki sta najbolj zastopani v Sodražici, Zamostecu, Zimaricah, Crnem potoku, Dvorski vasi, Podsmreki, Vel. Slevici in Malih Laščah.

ROČNO MIZARSTVO

Ročno mizarstvo v poglavitni meri izdeluje lesene gospodinjske potrebščine. To so kuhinjske deske, za testo, meso, čebulo, modeli-kalupi za maslo, pralne deske, perilniki, ribežni, strgalniki za zelje, repo, hren, kumare, sušilniki, mišolovke, pasti, sponke za perilo, obešalniki za obleko, solnice, žličniki, igrače, samokolnice, kolca in vozički, klepetci in raglje. V prejšnjih časih so vse predmete napravili z žago, rezilnikom in s svedrom na rezilnem stolu. Sedaj pa izdelovalci uporabljajo sodobne naprave na električni pogon, krožne in tračne žage, rezkalne stroje in drugo. Stroji jim omogočajo večjo proizvodnjo in s tem tudi večji zaslužek.

Predmete ročnega mizarstva največ izdelujejo na Gori, v Sodražici, Vinicah, Zamostecu, Karlovcih in Mali Slevici.

ORODJARSTVO

Lesno orodjarstvo je nedvomno zelo stara stroka lesnih obrti. Najdalj se je obdržala na obrobju osrednjega suhorobarskega jedra. Tu je namreč največ primerne lesa bukve, jesena, drena, bresta, gabra, maklena, in makovnice. Močnejša ravna debelca porabijo za ročaje k lopatam, motikam, loparjem in metlam, rogovilasta za grablje in vile, iz trdih grčavk so nekdanje izdelovali še cepce. Za sekirna toporišča, krampe, rovnice in cepine uporabljajo močnejši cepki les bukve, jesena in gabra. V petdesetih letih so jih naredili na leto tudi po 5 vagonov nasadil. Kosišča delajo največ iz javorovega, jesenovega in gabrova lesa. Najbolj pridni orodjarji so bili na Gori, v Lazah, Otavicah, Rakitnici, nekaj tudi v Sodražici.

Še drugi izdelki so greblje, loparji, jarmi in kambe, kljuke in obroči za vrvi za vozove povezat, oselniki.

STRUGARSTVO

Strugarstvo je bilo znano v Ribniški dolini kot stara hišna obrt le v mlinih in žagah. Pretežno so služili na vodni pogon. Konec tega stoletja se je ta dejavnost izpopolnila in razširila. Veliko zaslug je imel pri tem domačin iz Sodražice, ki se je šolal na dunajski obrtni šoli. Uvedel je stružnice, ki so jih kasneje zamenjale sodobne na električni pogon. Strugarški izdelki so razni krožniki, sklede, skle-

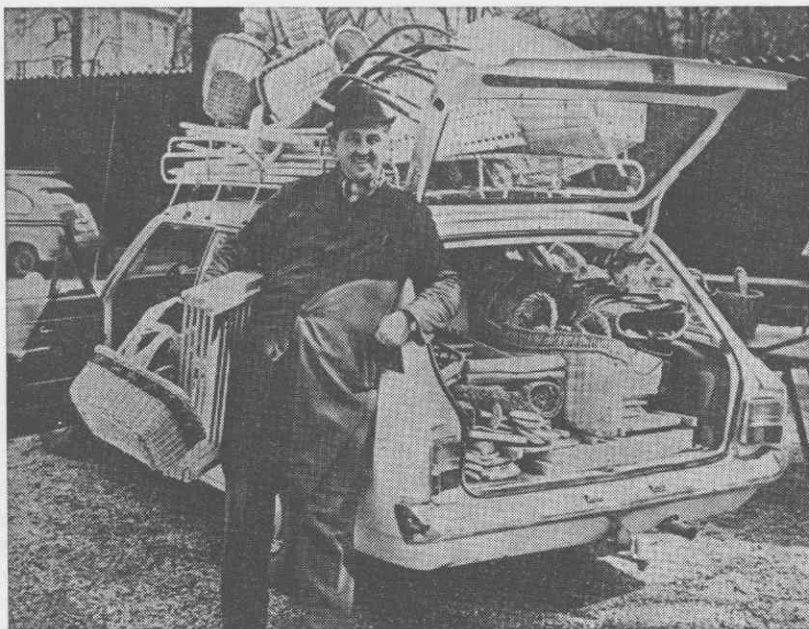
dice, skodele, korci, valjarji, kuhinjska kladi-va, ročaji za mizarstvo in rezbarsko orodje, gobe za šivanje in gnetenje, šatulje, žvrklje, klekljarski vitli, šahovske figure, igrače, vitli za tekstilne stroje, čutare. Strugarstvo je bilo omejeno na Sodražico, Sušje, Zamostec in Zapotok.

PLETARSTVO

Pletarstvo je zelo stara obrtna dejavnost. Zajema številne in obsežne zvrsti. Najbolj pogosti so izdelki, ki jih ljudje uporabljajo pri delu doma, na polju, za shranjevanje, prenašanje in prevažanje. Po zvrsti pletiva ločimo izdelke iz slame, ličja, vrbovega šibja in vrbovih viter, leske in leskovih viter. Po nekaterih izročilih je pletenje iz slame najstarejše v pletarstvu. Ti izdelki so večinoma pleteni v spiralni tehniki, ki jo primerjajo z značilno prastaro tehniko izdelave glinastih posod. V Globeli pri Zimaricah so nekdanje dosti pletli peharje in sejavnice iz slame in leskovih viter. Za svoje potrebe seveda tudi naramne koše iz leskovih viter. Močnejše težišče pletenja iz beljene vrbe je bilo v Zimaricah in v Zamostecu. Po tehnični obdelavi so tamkajšnji izdelki daleč prekašali izdelke od drugod. Se pred drugo svetovno vojno so iz Ribniške doline pošiljali izdelke v Avstrijo. Posebno so se odlikovali skroženi vipavski jerbasi, ki so jih delali še sredi 19. stoletja. Danes pletejo predvsem košarice locnjevke, oglate košarice za žegen in napikane jerbise.

REŠETARSTVO

Podnarstvo in obodarstvo vzajemno dopolnjujeta rešetarstvo. Obenem z dejansko nalogo sestavljanja gotovih izdelkov — ret in rešet je rešetarstvo prevzelo še funkcijo prodaje — krošnjarstva. To funkcijo so pogojili čisto praktični razlogi. Rešeto ni izdelek, ki bi ga lahko izdelali doma in prevažali ali prevažali na trg, ker tako zavzema preveč prostora. Bolj smotrno je, da si rešetar naloži obodnih kolačev in poden ter iz njih sproti izdeluje rete in rešeta. Na svojih zdomarskih potih je rešetar hitro spoznal, da poleg rešet lahko prodaja še druge izdelke suhe robe. Tako so si suhorobarji začeli izmenjavati blago in so lahko vsi trgovali. Navadno so kar na domačem sejmu v Sodražici izpopolnjevali svoje krošnje z vsem potrebnim. Tako je rešetarstvo poglavitni dejavnik pri vsej lesni obrti, ker je rešetar—zdomar vedno zanesljivo spravljal izdelke v denar in s tem seveda omogočal obstoj celotni lesni obrti. Krošnje so večkrat imele spodaj tudi skrivne predalčke, kamor so skrivali drobno kolonialno

Tako potuje današnji zdomar, »rešetar«, Ivan Gornik, Kot 4, Leta 1968

blago, zlasti saharin, pred budnimi očesi financarjev.

Pred vojno je rešetarilo in krošnjarilo po svetu iz Ribniške doline nad 600 zdomarjev. Zadnja predvojna leta je prizadeven zdomar zaslužil na leto tudi po 50 ali 60 tisoč dinarjev. Ko je poravnal dolg za les in potrebščine, je še lahko oblekel in obul družino, se preskrbel z živežem čez zimo in še marsikaj uredil pri gospodarstvu.

Tudi po drugi svetovni vojni so Ribničani znali svoje lesne obrti ohranjati kljub nekajletni neugodni davčni politiki. Še vedno so jim prinašale znaten delež pri njihovem gospodarstvu. Dosti so prodajali v »Dom« v Ljubljano in se tako vključevali tudi v turistično dejavnost. V zadnjih letih se je tudi povečala družbena skrb za domače obrti, kar kažejo med drugim razstave domače in umetne obrti v Slovenjem Gradcu in redni ribniški sejmi suhe robe in lončarstva. Vse to pomeni veliko spodbudo mladim, ki bodo zatrdno nadaljevali staro obrtno izročilo.

LONČARSTVO

Ribniška dolina je slovela nekdam tudi po lončarski obrti, ki je bila razvita zlasti v Prigorici, Blatih, Rakitnici in v Dolenji vasi. Po tu uporabljanem lončarskem kolovratu, ki spominja na srednjeveškega, lahko sodimo, da ima obrt že zelo dolgo tradicijo.

Valvasor omenja v Dolenji vasi več kot 80 hiš, kjer so lončarili. Tudi za Prigorico in Nemško vas pravi, da imajo mnogo lončarjev.

Ob prelomu stoletja je bilo v teh vaseh še

34 lončarjev. V letih prve svetovne vojne se je število povečalo na 44, ker je zavolje vojne primanjkovalo posod. Kasneje so spremenjene razmere povzročile, da so lončarji opuščali svojo obrt. Zaprlo se je tržišče v Trst in odprta ognjišča so zamenjali štedilniki. Do leta 1940 se je število zmanjšalo na 19 obrtnikov, ki so izdelali na leto do 150.000 raznih posod.

Danes so le še trije lončarji, eden v Dolenji vasi in dva v Prigorici. Lončarstvo je zaradi napornega dela in nezdrave vlage manj vabljivo za mlade ljudi. Čeprav jim sedaj stroji tudi že olajšujejo delo, je še vedno dosti umazanega opravila.

Glino za posodo so nekdam gnetli z rokami in teptali z nogami. Posodo žgejo dvakrat, prvič v biskvit, drugič loščeno. Žgejo jo v pečeh, ki so ovalne oblike. Nekoč so imeli štiri lončarji skupno peč. Postavitev dobre lončarske peči je dosti stala, zato si je ni mogel privoščiti vsak lončar. Poglavitni izdelki ribniških lončarjev so lonci za kuhanje, majolke za vino, sklede, latvice za mleko, skodelice, kozice za peko in cvetlični lonci. Značilne pa so predvsem drobne figuralne plastike: konjički, jelenčki, putke, petelinčki, žvrgolčki, sv. Juriji in druge plastike.

Do prve svetovne vojne so lončarji iz Dolenje vasi in okolice prodajali v Istro (predvsem sklede in pekve za kruh), na Notranjsko, v Hrvaško Primorje do Senja, v Bjelovar, v Trst in Reko.

Posodo so nekdam tvorili s konji, kasneje vozili z vozovi, sedaj jo prevažajo z avtomobili.

SEZNAM IZDELOVALCEV SUHE ROBE
IN LONČARJEV
NA RIBNIŠKEM SEJMU 7. IX. 1980

1. Anton Tanko, Zapotok 14 sodi, pinje, bren-te, ribežni, velnice, deske, kuhalnice, leseni krožniki, naramni koši, peharji
2. Jože Hiti, Metulje peharji iz slame, koški iz viter, pipe, palice
3. Marija Levstik, Žiberce pletena podna za re-šeta
4. Janez Klun, Sajevec 29 oprtni koši, ročne košarice
5. Dušan Pejak, Otavice orodje, leseno, oselniki
6. Franc Vidervol, Lipovec oselniki
7. Vinko Hočevar, Lipovec toporišča za sekire
8. Milka Lovšin, Sajevec toporišča nasadila, ročice za vozove
9. Jože Belaj, Skrlovica rete, rešeta, peharji, štručence
10. Stane Žužek, Skrlovica hrastovi škafi, »roč-niki«
11. Ludvik Turk, Zamostec pisane košarice iz beljene vrbe
12. Stane Mihelič, Sajevec podna za rete, rešeta
13. Albina Klun, Zamostec jerbasi, beli in pisa-ni, košarice holandke
14. Franc Mate, Ribnica vrvar, vrvi, štrange in haftre za konje
15. Štefka in Janez Marn, Dane podna za rete in rešeta
16. Filip in Boštjan Arko, Zamostec žlice in ku-halnice
17. Alojz Campa, Vinice izdelava obodov
18. Albina Pucelj, st. in ml., Dane pletenje pod-nov iz leskove vitre
19. Anton Gnidica, Dolenja vas sitar in rešetar
20. Marija Lovšin, Vinice pasti za miši
21. Leopold Bajc, Dolenja vas lončar skledar, majolke, konjički, Juriji, lonci
22. Anton in Tomaž Košir, Kot sitar in rešetar
23. Ivan Gornik, Kot 4 sitar in rešetar, posode, peharji, gospodinjske potrebčine itd.
24. Kmetijska zadruga Ribnica »kanoni« sit in rešet, mesarski cekarji, sodi, kadi, kadice, škafi idr.
25. Lojzka Levstik, Ribnica pletenje iz konoplje
26. Rudi Turk, Podpreska kuhalnice
27. Franc Ješelnik, Podpreska kuhalnice
28. Neža Pucelj, Dane pletena podna iz leske
29. Ludvik Pajnič, Zapotok 4 sodi, kadi, kadice, škafi, pinje, čebri, keblice, pipe
30. Franc Vovko, Sušje preše
31. Alojz Lovšin, Sušje otroški stolčki
32. Tone Nosan, Prigorica lončar, skleda, ma-jolke, lonci, pekači, cvetlični lonci, pepelniki
33. Franc Marolt, Ribnica pletarstvo, cekarji, šivalne košarice, iz beljene vrbe
34. Frančiška Tanko, Vinice pletena podna iz leskove vitre, obodi

35. Anton Silc, Zamostec leseni okrasi, žgana pisava, barvni okrasi
36. Jakob Nosan, Prigorica lončar, konjički, žvrgolčki, piščalke, medvedi, kravice
37. Franc Jaklič, st. in ml., Sajevec posodar pri delu, škafi
38. Elka in Ivan Zobec, Kot 14 rešetar, različni izdelki, žgane in pisane pisave
39. Franc Vesel, Zamostec rešetar
40. Karel Intihar, Zavrh žličarstvo
41. Stane Krašovec, Sleme žličarstvo
42. Alojz Vintar, Metulje žličarstvo
43. Spominkarstvo Ribnica
44. Drago Levstik, Vinice obodarstvo
45. Janez Prijatelj, Vinice obodarstvo
46. Alojz Campa, Vinice obodarstvo
47. Jože Zajc, Podklanec obodarstvo
48. Franc Mihelič, Zimarice orodje, predvsem grablje
49. Vinko Lovšin, Sušje sodi, kadi, kadice, čebri, pinje, peharji, sejavnice iz slame, »pasirke« idr.
50. Mirko Tanko, Sušje 11 rešetar z avtomobi-lom, posode, pletarski izdelki, gospodinjske potrebščine idr

VIRI

1. J. W. Valvasor, Die Ehre Dess Herzogthums Craïn, Nürnberg 1689. — 2. Arhiv Slovenije, sta-novski arhiv, fasc. 78, 394. — 3. Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild, Kärn-ten und Krain, Wien 1891. — 4. Statistischer Be-richt der Handels- und Gewerbekammer in Lai-bach 1870, 1880. — 5. Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über die Heimarbeit in Österreich, III, Wien 1901. — 6. Slovenec 1902, štev. 227—298, članki, ki vsebujejo razpravo o novem krošnjar-skem zakonu v državnem zboru na Dunaju. — 7. Obrtniški koledar za leto 1911, Ljubljana 1911. — 8. Milko Kos, Srednjevešk urbarji za Slovenijo, II. — 9. Ljudmila Bras, Terenski zapisi o lesnih obrteh v letih 1976, 1977, 1978

LITERATURA

1. Janko Jovan, Domači obrti na Kranjskem, II, Lesni obrt, Dom in svet, XVI, Ljubljana 1903. — 2. Jože Rus, Suha roba, brihtna Ribnica in ši-roki svet, Jutro 1930, št. 208. — 3. Janko Trošt, Pri zdomarjih, Dolenjska, Ljubljana 1938. — 4. Jože Rus, Lesna domača obrt, Trgovski list 1941, št. 29. — 5. Janko Trošt, Ribniška suha roba v lesni domači obrti, Slovenski etnograf III-IV, Ljubljana 1951. — 6. Rajko Ložar, Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji, Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959. — 7. Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960

IZVAJANJE AGRARNE REFORME NA VELEPOSESTVU OSKARJA KOZLERJA IZ ORTNEKA

STANE GRANDA

Med najpomembnejše dogodke iz življenja našega kmeta v času med obema vojnama sodijo tudi tisti, ki so povezani z izvajanjem agrarne reforme. Kot je znano, so graščine izgubile precej svoje zemlje v letih po odpravi fevdalizma leta 1848. Med tem ko je bil ta proces glede dodeljevanja obdelovalne zemlje razmeroma ugoden za kmeta, pa tega ne bi mogli trditi glede gozdov. Seveda pa je kljub temu pri graščinah ostalo še precej obdelovalne zemlje in pašnikov, ki so jih deloma izrabljali v okviru lastne ekonomije, deloma pa dajali v zakup. Ker je bil v drugi polovici 19. stoletja proces drobljenja kmetij zelo intenziven, se je žela po zemlji stopnjevala.

Določene spremembe posestnih razmerij je napovedalo že Narodno veče Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tudi regent Aleksander je pohitel z izjavo, ki je kmetom obljubljala veleposestniško zemljo.¹ Napovedi o agrarni reformi moramo ocenjevati s treh zornih kotov. V prvi vrsti naj bi pomenila socialno-ekonomske reforme; le-te naj bi zmanjšale bedo, ki je kraljevala v večini kmečkih hiš. V mesecih neposredno po koncu vojne je napovedovanje agrarnoreformnih ukrepov pomenilo tudi nevtraliziranje revolucionarnega vrenja, ki je zajelo tudi naše vasi. To dokazujejo najboljše naše »republike«, ki so nastajale ne med področji z večjim številom industrijskega delavstva, temveč med kmečkimi naselji. Tretji moment, ki pa za novo državo ni bil najmanj pomemben, je bil obračun s stebri oblasti stare monarhije. Agrarna reforma je ponudila možnost, da zmanjšajo ekonomsko in s tem tudi politično moč tistih, ki novi državi niso bili naklonjeni in niso hoteli postati niti njeni državljani. Taki primeri so bili na primer knezi Auerspergi iz Kočevja.²

Že februarja 1919 so bile izdane Predhodne odredbe za pripravo agrarne reforme. Te so med drugim razlaščale vsa veleposestva, ki so imela vsaj 100—500 oralov obdelovalne zemlje. Razdelili naj bi jo med male kmete, invalide, vdove in sirote vojakov, ki so se borili za novo državo kot tudi njih same in prostovoljce. Zemlje naj ne bi dobili takoj v lastništvo, temveč v zakup. Podržavili naj bi tudi vse večje gozdne komplekse. Julija 1919 je bilo določeno, da smejo veleposestniki v Sloveniji obdržati 75 ha obdelovalne zemlje ter še 125 ha ostale, vsa druga površina pa naj bi se razdelila, postala naj bi objekt agrarne reforme. Zelo so omejili tudi razpolagalno pravico

z veleposestjo. Njeni lastniki je niso smeli obremenjevati z dednimi pogodbami, krediti... in ne prodajati oziroma so zadnje lahko storili v izjemnih primerih le s privoljenjem države na račun tistih površin, ki naj bi jim ostale po dokončni izvedbi agrarne reforme. Februarja 1920 so postavili veleposestva pod državno nadzorstvo in nekatera celo pod neposredno upravo. Se posebno so nadzorovali ravnanje z gozdovi. Septembra istega leta so določili, da lahko dobijo zemljo vsi zgoraj naštetih v štiriletni zakup, vendar le njive, travnike in pašnike, ne pa vinogradov, vrtov in sadovnjakov. Zemljo naj bi dobili tisti mali kmetje, ki so imeli manj kot 10 oralov zemlje, vendar ne več kot oral na člana družine. Pašnike so lahko dobili le v kolektivno posest kmetje okoliških vasi. Zakupniki so lahko postali tudi vaški obrtniki, ki samo od svoje obrti niso mogli živeti. Višino zakupnine je določal katastrski dohodek. Veleposestnik pa je ni dobil v celoti, ker mu jo je četrtno vzela država za kritje stroškov v zvezi z agrarno reformo. Gozda kmetje niso mogli dobiti v zakup, marveč so jim lahko odkazali le določene količine lesa za kritje njihovih neposrednih potreb.

Tem ukrepom so prisluhnili zelo natančno tudi kmetje s področja, ki teži k Ribnici kot svojemu središču. Njihove kmetije, med katerimi so prevladovale majhne, so bile prislonjene ob veleposest, ki je pripadala knezom Auerspergom, grofom Auerspergom s Turjaka, ribniškimi Rudežem in ortneškim Kozlerjem. Seveda so bile turjaška, zlasti pa ribniška in ortneška drobiž, v primerjavi s knežjo, vendar je za tistega, ki strada, tudi drobtina dragocena.

Kozlerji³ so bili v novejši slovenski politični in gospodarski zgodovini znane osebnosti. Zlasti to velja za Petra (1824—1879), ki se je v revolucionarnem letu 1848/49 odlikoval kot eden najbolj znanih zagovornikov slovenskih političnih zahtev. Danes ga mnogi poznajo predvsem kot avtorja Zemljovida slovenskih dežel. Njegova starejša brata Ivan (1819—1898) in Josip (1822—1917) našim prednikom v političnem pogledu nista bila najbolj naklonjena, bila pa sta prizadevna gospodarstvenika, ki se nista trudila le za lasten žep. Vsi trije so bili bili ustanovitelji današnje pivovarne Union, srečamo pa jih tudi pri drugih gospodarskih podjetjih tistega časa. Njihov oče Ivan (1780—1864) spada med

liste prebivalce naše dežele, ki so iz vrst preproste ljudstva prešli med lastnike gradov. Bil je namreč uspešen trgovec in je kapital investiral v nakup nepremičnin. 1820. leta je kupil ortneško graščino od grofa Benjamina Lichtenberga. Leta 1845 je posestvo prevzel že omenjeni najstarejši sin Ivan, pi ga je 1892. leta prepustil sinu Janezu Krstniku. Ta je že šest let kasneje umrl in posestvo je prešlo na tri mladoletne otroke: Greto, ki je umrla že 1910, bolehnega Janeza, ki je zaman iskal zdravje celo v tujini in je 1926 umrl za jetiko, in Oskarja.⁴

Ob zlomu monarhije sta bila Janez in Oskar še vedno mladoletna. Prvi je bil na zdravljenju v Svici, Oskar pa v italijanskem vojnem ujetništvu. Za posestvo so skrbeli skrbniki mladoletnih fantov iz vrst bližnjega sorodstva, upravljal pa ga je sposobni oskrbnik Josip Göderer. Obsegalo je nekaj čez 1350 ha. Prevladoval je gozd, ki je ležal v dokaj sklenjenem kompleksu okoli gradu, večina obdelovalne zemlje in pašnikov pa je bila na Barju. Njihove parcele so ležale v katastrskih občinah Velike Poljane, Zigmariče, Vinice in Gorenja vas v sodnem okraju Ribnica; Lužarje, Selo, Sv. Gregor, Male Poljane, Dvorska vas, Mlaka v sodnem okraju Velike Lašče; Strmec v sodnem okraju Lož ter Trnovsko predmestje, Iška Loka, Karlovško predmestje in Tomišelj v okolici Ljubljane.⁵ Poleg gradu v Ortneku, ki pa je bil še skoraj nov, saj so Kozlerji starega, ki je stal nad njim, 1884 opustili in se preselili v novega,⁶ bližje cesti, ki pa je danes tudi že v žalostnem stanju, je h graščini spadalo še 20 hiš.

Bile so raztresene od Ljubljane do neposredne okolice gradu. V glavnem so v njih živeli občasni ali stalni delavci veleposestva. Graščina je namreč imela kar pet žag venecijank, na katerih so žagali predvsem svoj les. Imeli so tudi lasten mlin. Ob koncu vojne so imeli dva para konj — tretji je bil mobiliziran — in 6 glav goveje živine. V banki so imeli shranjenih nekaj čez 80.000 kron gotovine, na posest je bil intabuliran tudi dedni delež v znesku 285.000 kron s 4 % obrestmi.⁷

15. marca 1919 je narodna vlada v Ljubljani izdala odločbo, s katero je uvedla nadzor nad ortneško posestjo z utemeljitvijo: »Utemeljena je namreč domneva, da se hoče posestvo odtegniti obdavčenju s tem, da poseka nepriemno veliko lesa in prodaja zemljišče.«⁸ Ta utemeljitev je bila v tem času splošna formula in bolj ilustrira splošen strah pred postopki veleposestnikov kot pa konkretno ravnanje. Kozlerjev oziroma njunih skrbnikov in oskrbnika. Za nadzornika so imenovali Alojza

Klavsa bivšega notarskega uradnika in posestnika iz Gorenje vasi pri Ribnici. Ta je za svoje delo prejemal 300 kron mesečne plače. Graščina je morala kriti tudi stroške zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja, mu dati na razpolago sobo s kurjavo ter kriti potne stroške. Kmalu je med nadzornikom in skrbnikom prišlo do napetosti. Sorodnik Kozlerjev, baron Lazzarini iz Smlednika, je že decembra 1919 zahteval njegovo zamenjavo, kajti Klaus po njegovem mnenju ni ločil niti smreke od jelke. Oblast ga je marca naslednjega leta res zamenjala z inž. Karlom Tavčarjem iz Ljubljane, ki pa je bil januarja 1921 razrešen te dolžnosti. Nadzorstvo je prevzel neposredno okrožni agrarni urad v Ljubljani. Kot zanimivost naj navedemo, da je bil v zemljiško knjigo vpisan nadzor istočasno, ko je Klavs nastopil svojo službo, zaznamba prepovedi odsvojitve in obremenitve pa je bila ukazana šele marca 1920.

Takšni postopki države so lastnike veleposestev spravljali v precej slabo voljo. Leta neposredno po vojni so bila namreč časa, ko so les lahko izredno dobro prodajali. Tako je Göderer iztržil za gozdne produkte (jamski les za rudnike, rezan les, hlodovino, hmeljarice, les za kurjavo, za suho robo, drevesno lubje ...) od 4. marca pa do konca leta 1919 369.905,87 kron, v naslednjem letu preko 700.000 kron, leta 1921 pa so že samo v prvem polletju to vsoto presegli za več kot 10 %, naslednje leto pa so iztržili že skoraj 1,2 milijona kron. Tak dohodek, od katerega so morali plačati 5 % v Fond za pokrivanje stroškov agrarne reforme in kolonizacije, so namreč prijavili.⁹ Seveda pa ne vemo, če so in koliko dohodka tudi utajili. Tako živahna gospodarska dejavnost graščine pa ni ostala neprikrita kmetom, ki so na tiho računali, da bo del gozdov prešel v njihovo last. Poleti 1922 so se namreč uradno pritožili oblastem, da veleposestnik preveč izsekava in da misli to dejavnost še povečati, ker namerava nasproti ortneške železniške postaje zgraditi parno žago, za katero je že kupil in dobil parni stroj. Oblast je uvedla preiskavo, ki pa ni ugotovila, da bi veleposestnik sekal več, kot je dopuščal načrt sečnje. Ceprav količinskih prekrškov ni bilo — nekaj pripomb je bilo glede na izbor parcel, ki jih je izsekaval — so mu sečnjo začasno prepovedali. Intenzivno gospodarsko dejavnost pa so skušali izkoristiti tudi delavci in dninarji na veleposestvu. Konec novembra 1919 so zahtevali zvišanje plač skoraj za 100 %. Oskrbnik je to seveda takoj odklonil. V pogajanju se je tedaj vključila Narodno-socialna zveza,¹⁰ v katero so bili vključeni nekateri

delavci. Tudi ta v začetku ni dosegla uspeha in njen predstavnik je pisal poverjeništvu za agrarno reformo v Ljubljani, da je oskrbnik trmast in da nič ne pomaga, če ga opozarja, da s tem pospešuje boljše vize. Oblasti je opozoril, da ob takih postopkih »je gotovo, da močnega komunističnega gibanja ne bo mogoče več zadrževati.« Očitno je ta grožnja zalegla in januarja 1920 so se sporazumeli, da se poljskim in gozdnim delavcem zveča plača z 1,30 krone na 2,20 (zahtevali so 2,50 krone). Povečali so tudi plače delavcem na žagi in dninarjem. Slednji so dobivali različno plačo, ki je bila odvisna od spola, starosti in stanu (poročeni, samski). Poleg denarja so delavci dobivali del plačila tudi v naturi: drva, stanovanje, njive, košnje, obleko, čevlje in celo elektriko.

Do prvih zakupov zemlje bi morale priti že leta 1919, in sicer enoletnih, od 1. oktobra 1920 pa bi jo morali dobivati kmetje že v 4-letni zakup. Kot vse kaže, pa je do tega prišlo šele 1921. Iz tega leta je namreč ohranjen seznam 85 oseb, za katere je prejel zemljo agrarni odbor Sv. Gregor s sedežem v Dvorski vasi. Ti odbori, ki so delovali v imenu kmetov kot svetovalni organi oblasti, so vnesli med nekatere kmete, zlasti med tiste, ki so imeli do tedaj v najemu graščinsko zemljo, nemalo strahu. Ustrašili so se, da bodo pri razdeljevanju zemlje prezrti in da bodo morali spremeniti svoje kmetovanje, ki je bilo prilagojeno najeti zemlji. Strah seveda ni bil brez osnove in jih je dejansko prisilil, da so se povezali z njimi.

14. februarja 1923 je bil v Ortneku sestanek med predstavniki oblasti in veleposestnikom, na katerem so določili, katere parcele naj bi obdržal in katere naj bi dobili kmetje v zakup. Polovico od 75 ha si je lahko izbral sam, drugo polovico pa mu je določila oblast. Dobil je celo nekaj več kot 75 ha in še 20 ha obdelovalne zemlje kot deputat za oskrbnika in drugo zaposleno osebje. 19. februarja je bil na osnovi sklepov tega sestanka izdan odlok o 4-letnem zakupu. Ohranjeni so podatki le za občinske agrarne odbore, ne pa za posamezne kmete: Crna vas 54,28 ha, Tomišelj 27,96 ha, Iška Loka 19,71 ha, Iška vas 14,73 ha, Ljubljana-mesto 0,84 ha, Lužarji 38,74 ha, Sv. Gregor 21,09 ha, Bloke 4,97 ha ali skupaj 182,32 ha. Ze naslednje leto pa je prišlo do sprememb. Površina vse zakupne zemlje se je povečala za 10,23 ha ter za 2 ha še deputatna zemljišča.¹¹

30. maja 1925 je ministrstvo za agrarno reformo izdalo odredbo o določanju objektov in subjektov agrarne reforme. Po teh novih predpisih so morali na vsakem veleposestvu

»s katastralnimi označbami površine in kulture določiti, koliko jim je doslej ostalo maksimuma«¹² ter določiti tisti del veleposestva, ki naj bi ga dobili kmetje. Natančno so morali popisati tudi gozdne parcele. 8. novembra 1925 je bil zato sklican v Ortneku sestanek, ki so se ga udeležili poleg predstavnikov oblasti in veleposestnika tudi predstavniki kmetov. V imenu agrarnih interesentov iz Sv. Gregorja sta bila navzoča Jožef Peterlin in Benedikt Turk, iz Lužarij Franc Novak in Anton Virant, ostali niso bili zastopani. Lastnik si je izbral svojo polovico maksimuma: 11,8 ha njiv, slabih 25 ha travnikov ter 0,98 ha vrtov, kar je zneslo več kot polovico, oblast pa mu je po principih arondacije in ekonomičnosti dodelila vse preostale vrtove in sadovnjake, 2,7 ha njiv in 3,4 ha travnikov. Lastnik si je skušal izposlovati še nekaj dodatnih površin. Zakon je namreč za tista veleposestva, ki so imela razvito mlekarstvo, živinorejo ali agrarno industrijo, dopuščal možnost, da jim ostanejo v lasti še dodatne površine kot super maksimum. Kozler je namreč nabavil pred nedavnim bika križanca montafonske in domače sive pasme. Oblast te utemeljitve veleposestnika ni bila pripravljena upoštevati. Bik ni bil še licenciran pa tudi plemenske postaje so bile blizu: v Ribnici, Velikih Laščah in na Turjaku in ni bilo potrebe po novi. Za 1060,92 ha gozda so ugotovili, da je to sklenjen kompleks in da bi ga bilo smotno poddržaviti. Za veleposestnikovega oskrbnika so določili deputat v obsegu 3,5 ha, za 10 zapriseženih gozdnih čuvajev pa po 1,75 ha obdelovalne zemlje. Za 29,4 ha pašnikov, ki so bili razdrobljeni v 43 parcel in ležali v 6. katastrskih občinah so ugotovili, da jih ne morejo dati v zakup in so jih prepustili dotedanjemu lastniku.¹³ Ugotovili so tudi, da podatki v katastru, na katerega so se naslanjali dotlej, ne ustrezajo stanju v naravi, zlasti pašnikov je bilo pol manj. Parcele, ki so ležale poleg gozda, je že začel zaraščati gozd. Ta proces je bil zlasti intenziven v katastrskih občinah Sv. Gregor in Lužarji. Na Barju pa so nekatere pašnike spremenili v travnike. V celoti je bil trend negativen, saj je bila razlika med stanjem po katastru in stanjem v naravi okoli 60 ha v škodo obdelovalnih površin in pašnikov. Ob takem rezultatu je popolnoma jasno, da so dotlej mnogi kmetje imeli dejansko v zakupu gozd in ne površin, kot je to izkazoval kataster, prav tako tudi veleposestvo ni uživalo pravega maksimuma. Za njegovo dopolnitev je Kozler izbral parcele v bližini graščine. Ležale so v katastrskih občinah Velike Poljane, Lužarji in Strmec. Poleg gozda je veleposestvu ostalo še dobrih 28 ha zamočvirjenih in nerodovitnih zemljišč okoli

Ortneka in Karlovice. Veleposestvo je sedaj zgubilo le tisti del obdelovalne zemlje, ki je služil za vzdrževanje podružnične cerkvice sv. Jurija v Ortneku, kjer so imeli patronat. Novi predpisi tega namreč niso dovoljevali. Na koncu so ugotovili, da je za agrarni zakup možnih le še malo manj kot 140 ha. Zadrega oblasti je bila precejšnja, jeza kmetov, zlasti prizadetih, pa še večja. Da bi kmete iz ortneške okolice, ki so bili najbolj prizadeti, vsaj malo potolažili, so veleposestniku del deputatnega zemljišča odkazali v oddaljeni katastrski občini Tomišelj. Prizadete občine so dobile odlok o reambulaciji konec februarja, začetek marca 1926. Bil je javen in so ga morale dati na vpogled vsem prizadetim, zlasti predvidenim subjektom agrarne reforme. Pritožbe so začele prihajati hitro. Med prvimi je bil veleposestnik, ki je očital nepravilnosti pri reambulaciji, neupoštevanje njegovih želja in prevelik posluš za kmečke zahteve. Kmetje iz občin Sv. Gregor in Lužarji so trdili, da v resnici ni prišlo do takih sprememb kultur kot so jih ugotovili, tudi površina zamočvirjenega in nerodovitnega zemljišča je prevelika oziroma je to posledica kvečjemu lastnikove zanikrnosti, nezadovoljni so bili tudi s površino deputatne zemlje za oskrbnika in zaposlene delavce. Oblastem so predlagali, naj dajo veleposestniku več zemlje na Barju in naj ne nosijo samo oni bremen kompenzacije veleposestnikovega maksimuma.

Barjani so se pritožili zaradi neke parcele, za katero so trdili, da ni pašnik, temveč travnik in njive. V poznejši, na zahtevo agrarne direkcije, ki je kot drugoinstančni organ vodila pritožbeni postopek, detajlirani pritožbi je veleposestnik zahteval zvečanje deputantnih površin na dobrih 39 ha in očital, da pri reambulaciji niso bile upoštevane gozdne enklave, to so jase kot take in bi morale spadati h gozdu, marveč so jih označili za travnike oziroma pašnike. Očital jim je, da so mu v maksimum všteli tudi zemljo, ki jo je z dovoljenjem oblasti leta 1922 prodal.¹⁴ Dejansko je res tega leta odprodal Kranjski stavbni družbi v okolici Ljubljane dober poldrug hektar zemlje, na Blokah pa dvema kmetoma malo manj kot 8 ha zemlje. Za oboje je dobil dovoljenje oblasti z opozorilom, da bo odprodaja opravljena na račun maksimuma.

Razpravo v zvezi s temi pritožbami so precej časa odlagali. Do nje je prišlo šele 29. septembra 1926 na sedežu veleposestva. Pritožbo Barjanov so kot neosnovano zavrnil, občinskima agrarnima odboroma Lužarji in Sv. Gregor pa so deloma ugodili. Površina zemlje

za agrarno reformo se je povečala na 141,18 ha. Kozlerjem je poleg 75 ha ostalo še 42,65 ha kot del širšega maksimuma (deputati, pašniki, stavbišča, parki, neplodno), 1060,67 ha gozdov ter še 24,52 ha zamočvirjenega, neplodnega in neobdavljivega sveta. 18. januarja 1927 je bil potem izdan odlok, ki je upošteval vse te spremembe in z njim so na enak način kot prejšnje leto seznanili javnost. Naslednja instanca za pritožbe je bila poslej ministrstvo. Tja so se kmetje iz Lužarij in Sv. Gregorja tudi obrnili. V pritožbi so zapisali: »Nam je jasno, da so se njive in travniki spremenili v pašnike samo zato, da se nam odvzame zemlja, katero smo uživali že skozi šest let. Istotako se deputati pretirani. — Pred agrarno reformo so imeli na Kozlerjevem veleposestvu tri deputante, sedaj jih imajo 10!« Svoje pisanje so sklenili z opozorilom: »Posebej poudarjamo, da smo vso zemljo in še več, kakor smo jo imeli v zakupu zadnjih šest let, uživali kot zakupniki tudi že davno poprej, in sicer skozi več desetletij.«¹⁶ Zadnji citat so še posebej poudarjali.

Na koncu so prosili ministra, naj pošlje svoje uradnike, da se bo prepričal o točnosti njihovih navedb. Svojo pritožbo je ponovil tudi barjanski agrarni odbor. Uradnikov iz Beograda ni bilo, pač pa je prej kot v enem mesecu prišlo opozorilo, da je okrožni agrarni urad pri reambulaciji 1925. leta storil nekaj hudih napak. V katastrskih občinah Velike Poljane, Male Poljane, Dvorska vas, Sv. Gregor, Lužarje, Tomišelj so nekatere travnike v katastru v naravi ugotovili kot pašnike kar pa ni dovoljeno, ker se negativne spremembe ne smejo upoštevati. Po mnenju ministrstva je ta proces zajel okoli 13,5 ha travniških površin. Mesec dni kasneje je agrarna direkcija na zahtevo ministrstva zahtevala od veleposestnika podatke o obsegu deputatov pred začetkom agrarne reforme. Veleposestnik je v svojem odgovoru prikazal, da so bili ti dejansko večji kot so mu jih dodelili. Tak odgovor pa je bil seveda le logična posledica orientacije veleposestva v gozdarstvo in zanemarjanja poljedelstva. Prosili so ga tudi za podatke o enklavah, kaj smatra še za travnike in kaj so dejansko že pašniki.¹⁶

Pritožbe, še bolj pa dogajanje v parlamentu, uboj Radiča, uvedba diktature ter z njo zvezane ustavne in upravne spremembe pa so nadaljnje izvajanje reforme upočasnile. Občinski in okrožni agrarni odbori kot tudi direkcija in ministrstvo za agrarno reformo so bili odpravljeni, odločanje je prešlo v roke rednih političnih oblasti: občin, okrajev, banovine in ministrstva za kmetijstvo. Reševanje spora so

nadaljevali šele 1930. leta. Iz Ljubljane so Beogradu predlagali, naj upošteva rezultate reambulacije iz let 1925 oziroma 1926. Ministrstvo, katerega delovanje lahko označimo v našem primeru kot pošteno in tudi hitro, pa je ta predlog in odlok o utrditvi agrarnih objektov, ki je slonel na sporni reambulaciji, 27. marca 1931 zavrnilo. Trdilo je, da ne more dopustiti, da bi kmetje izgubili okoli 55 ha obdelovalne zemlje.¹⁷

Nadaljnje natezanje je presegal Zakon o likvidaciji agrarne reforme 19. junija 1931. leta. Ponovil je večino določil prejšnjih zakonov. Maksimum je znašal 75 ha, širši 125 ha, veleposestnik je lahko obdržal 1000 ha gozda. Zadnje določilo je bilo novo. Gozdovi, ki to površino presegajo, pridejo pod agrarno reformo, vendar zanje ne morejo konkurirati posamezni kmetje, temveč le občine in razna združenja (zadruga ...). Veleposestnikom je bila za odvzeto zemljo obljubljena odškodnina v obliki obveznic Privilegirane agrarne banke, ki pa bi bile izplačane v 20 letih. Ista banka bi kreditirala tudi kmete za plačevanje odškodnine. Posojilo bi bilo dano na 20 let, obresti 5%. Kmetje bi morali plačati 10% odškodnine v poseben sklad za kolonizacijo (naseljevanje na tako razdeljeno zemljo), in sicer 5% v 30 dneh, ostanek pa v enem letu. Zakon o spremembah in dopolnit-

vah zakona o agrarni reformi junija 1933. leta je 10% plačilo prispevka znižal na 4% (2% in 2%), odkupnina je bila znižana, obveznice naj bi se amortizirale v 30 letih.

Na veleposestvu Oskarja Kozlerja bi potemtakem lahko že prešli k dejanski delitvi zemlje, vendar so bili v bistvu še vedno v letu 1925. Že tako zapleteno situacijo so začele zapletati še Živinorejska zadruga iz Velikih Poljan, občinski odbor iz istega kraja, trg Velike Lašče, Hranilnica in posojilnica Velike Bloke, Stanovanjska in kreditna zadruga iz Ljubljane, občina Sv. Gregor in verjetno še kdo, ki so se prijavljali kot interesenti za gozdove oziroma površine, kjer bi dobili gradbeni material. Njihove, poleti 1931 vložene prošnje so bile marca 1932 zavrnjene.

Konec novembra 1932 je banska uprava sklicala nov sestanek s predstavnikom veleposestva in kmeti, na katerem so ugotovili, da je bil postopek leta 1926 izpeljan sicer pravilno, da pa so kmetje iz okolice gradu izgubili veliko zemlje, ki so jo prej imeli v zakupu. Kmetje iz Lužarji in Sv. Gregorja niso čakali na nov odlok, marveč so se teden kasneje že pritožili ministrstvu v Beograd. V pritožbi so navedli, da bi v občini Lužarji izgubilo zemljo 22 agrarnih zakupnikov, v občini Sv. Gregor pa 36. Poudarjali so, da zakon ne dovoljuje, da bi agrarni zakupniki izgubili zemljo. Vele-

Primer razdelitve parcel v k. o. Lužarje. V rubriki površina pomeni prva kolona ha, druga a, tretja m². V zadnji rubriki so vpisani pridobitelji (subjekti) zemlje.

posestvo tudi sicer ne potrebuje toliko zemlje, saj jo je lansko pomlad ponujalo po 0,50 din za m². Zahtevali so revizijo sklepov zadnjega sestanka.¹⁹

Ministrstvo je že decembra reagiralo in zahtevalo dodatna pojasnila od banovinske uprave. Ker z njimi ni bilo zadovoljno, je v pozni jeseni 1933 prišlo do novega sestanka banovinskih uradnikov, veleposestnika in predstavnikov političnih občin Velike Lašče, Sodražica in Ribnica.

Skupaj so ugotovili, da je bilo načelo, da agrarni zakupniki ne smejo izgubiti obdelovalne²⁰ zemlje, upoštevano, in da so interesi kmetov zavarovani. Opravljena je bila tudi ponovna reambulacija parcel, na podlagi katere so izločili za agrarno reformo 175 ha, in sicer po katastrskih občinah Velike Poljane 3,98 hektara njiv in 1,93 ha travnikov, Strmec 1,92 ha travnikov, Sušje 0,92 ha travnika, Dvorska vas 0,89 ha travnika in 0,39 ha obdelovalnega pašnika, Sv. Gregor 1,50 ha njiv in 7,74 ha travnikov, Lužarji 5,72 ha njiv, 39,34 hektara travnikov, in 0,43 obdelovalnega pašnika, Tomišelj 95,99 travnikov, 1,18 ha obdelovalnih pašnikov in 3,09 ha neplodnega zemljišča, Iška Loka 0,94 ha travnika in 0,18 ha neplodnega zemljišča in Karlovško predmestje 8,83 ha travnika.²¹ Iz zgornjih števil je razvidno, da so kmečke pritožbe zalegle. Izkazalo se je, da je bilo njiv dejansko manj, kot je to izkazoval kataster, bilo pa je več travnikov in dobrih 10 ha manj gozda v primerjavi z letom 1925. Veleposestnik je namreč prejel tako ožji kot širši maksimum v polnem obsegu, to je skupaj 200 ha in seveda gozd, ki je meril 959,43 ha. Ob tej priložnosti je bil narejen tudi popis celotnega posestva, iz katerega bomo navedli nekaj dejstev, ki kažejo na razvoj v zadnjih 13 letih. Veleposestvo je imelo zaposlenega gozdnega upravitelja in 4 gozdne čuvaje. Vsi so uživali deputatno zemljišče. Poleg njih sta ga uživali tudi dve vdovi njihovih nekdanjih tovarišev. Veleposestvo je imelo 4 lastne žage, in sicer: parno s polnojarmenikom in drugimi dopolnilnimi stroji v Dulah, vodno z 1 polnojarmenikom in krožno žago v Ortneku ter venecijaniki v Karlovcih in Borovcu. V primerjavi s stanjem 1919 vidimo, da je ena prenehala obratovati. Ti obrati so stalno zaposlovali 22 oseb, od katerih jih je bilo 12 kvalificiranih. V Karlovcih so še vedno imeli mlin z mlinarjem. Večina delavcev je živela v grajskih hišah in so imeli tudi deputate. Kozler je imel v lasti tudi tri hiše, v katerih so bile gostilne, in jih je oddajal v najem. Tudi te hiše so imele nekaj ohišnice. Na gradu je bilo zaposlenih 6 oseb, v Karlovcih pa še 4. Skoraj

stalno je bilo zaposlenih še 15 delavcev v gozdu, občasno pa še precej dninarjev. Veleposestvo je imelo tudi 6 glav vprežne živine in 6 krav mlekaric. Značilno je bilo, da so nekateri kmetje redili vprežno živino za delo v graščinskih gozdovih skoraj izključno s krmo z grajskih travnikov.²²

30. decembra 1933 je banska uprava izdala nov odlok o utrditvi agrarnih objektov, ki je uradno razglasil zgornje odločitve. Občine so ga potem na običajni način razglasile in nato so čakali, da poteče pritožbeni rok. 21. januarja 1934 je vložila pritožbo Zveza slovenskih agrarnih interesentov, ki je bila ustanovljena na prelomu 1928/29 kot posebna stanovska organizacija, ki se je zavzemala za dosledno izvedbo agrarne reforme, zlasti pa je organizirala razne zadruge, ki bi bile lahko pridobiteljice gozdov in pašnikov. V pritožbi je spodbijala uvrstitev nekaterih parcel v določene kulture, zlasti na Barju, kjer je imela zelo veliko pristašev.²³ Ministrstvo, ki je pritožbe reševalo, je o tem vprašanju zahtevalo mnenje kmetijskega strokovnjaka. Ta je njihove trditve odklonil. Ministrstvo je to upoštevalo in 3. julija pritožbo zavrnilo kot neosnovano, s čimer je postal odlok pravnomočen.²⁴ Sedaj je bila situacija že bistveno lažja. V začetku oktobra je banska uprava ukazala sodiščem v Ribnici, Velikih Laščah, Ložu in Ljubljani, naj izbrisejo zaznambe prepovedi odsvojitve in obremenitve kakor tudi drugih utesnitev, ki so bile zaznamovane na temelju zakonov o izvajanju agrarne reforme.²⁵ Tiste parcele, ki so prišle deloma ali v celoti pod agrarno reformo, so dobile nove zemljiškoknjizne vložke. Na podlagi sestankov, ki so bili novembra in decembra 1934 po prizadetih vaseh, so 29. januarja naslednjega leta potrdili subjekte agrarne reforme na veleposestvu Oskarja Kozlerja. Seveda bi bilo nadvse zanimivo navesti imena, kdo je zemljo dobil, vendar je to zaradi dragocenosti prostora, še bolj pa nezanesljivosti tovrstnih podatkov nesmiselno. Ne samo, da so med samo izvedbo postopka nekateri umrli ali pa se odselili, ampak je skoraj istovčasno prišlo tudi do raznih odstopanj otrokom ali sosedom in zamenjav. Zato bomo navedli le kot ilustracijo delitvene politike naslednje podatke po katastrskih občinah: v Strmcu sta si razdelila zemljo dva kmeta, v Sv. Gregorju 8 (od 0,03—2,0 ha), Dvorska vas 6 (od 0,15 do 0,38 ha), Lužarji 67 (od 0,05—2,9 ha), Velike Poljane 11 (od 0,15—0,8 ha) Sušje 2, Tomišelj 118 (od 0,17—2,3 ha), Karlovško predmestje 16 (od 0,18—1,9 ha) in Iška Loka 2.²⁶ Nato so začeli z velikimi razmejitevimi deli, ki so jih morali plačati kmetje. Geometri so zaračunavali okoli 1,80 din za ar. Julija 1936 je komi-

sija za likvidacijo agrarne reforme že ukazala zamejničenje novih meja. Mejniki so morali biti kamniti in vsaj 60 cm visoki.

Zemlja je lahko prešla v roke kmetov na dva načina: na že omenjenega, po katerem izplača odškodnino za razlašeno zemljo Privilegirana agrarna banka, kmet pa se tako zadalži in na drugega, ki je dopuščal možnost neposrednega sporazuma o odškodnini. Seveda to ni bila navadna kupoprodajna pogodba, ker je bil v tem primeru kupec uradno določen in tudi cena je bila kontrolirana. Oblast je višino odškodnin uradno določila, in sicer so bile odvisne od čistega katastrskega donosa. Za veleposestnike je bila veliko bolj ugodna druga varianta. To lahko še toliko lažje trdimo danes, kajti druga svetovna vojna je marsikoga prikrajšala za odškodnino.²⁷ Možnost prostovoljnega ali fakultativnega odkupa zemlje je dovoljeval že zakon o proračunskih dvanajstihinah za mesec avgust, september in oktober 1925. Interesenti so lahko z dovoljenjem oblasti odkupili zemljo, ki je bila objekt agrarne reforme. Prodajalec je moral plačati 10 % kupnine v kolonizacijski fond. Na Kozlerjevem veleposestvu vse do začetka tridesetih let ni opaziti takih poizkusov. Že 1930 pa je prišlo do nekaterih sporazumov med kmeti in veleposestnikom. Kot vse kaže, je na to vplival dr. Friderik Luckmann, ljubljanski advokat, ki je bil specialist ravno za vprašanja agrarne reforme in je zastopal mnoge veleposestnike. V konkretnem primeru pa je bila med njim in Kozlerjem še sorodstvena vez. Tako kmetje kot občina, ki je uradno izjavila, da cena 0,50 din za m² ni pretirana, so bili za tak način reševanja agrarne reforme, banska uprava pa zaradi opisanih zapletov ni hotela potrditi kupnih pogodb. Vsa zadeva se je vlekla vse od leta 1932. V odloku o utrditvi objektov agrarne reforme je bilo ugotovljeno, da so Kozlerji na ta način že odprodali 27,36 ha zemlje. Do pravega razmaha tega načina izvajanja agrarne reforme pa je prišlo po izdaji zakona o likvidaciji agrarne reforme. Veleposestnik je prodajal zemljo od približno 0,15 do 0,50 din za m². Dražja je bila seveda zemlja na Barju. Dajal pa je še razne druge ugodnosti. Tako je tistim, ki so plačali odškodnino do 1. aprila 1935 dajal 16 % popust, tistim, ki so plačali v 14 dneh po odobritvi pogodbe, 15 odstotkov, v enem letu 10 %, v dveh letih 5 odstotkov, vse brez obresti.²⁸

Seveda pa so imeli kmetje še druge stroške: za geometra, prispevek za kolonizacijski fond, stroški za pogodbo, ki je stala pri advokatu Luckmannu 40 din za kupnino do 500 din, 60 din za kupnino od 500—1000 din, 80 din za

kupnino do 2000 din, preko te vsote pa 100 din. Oblast, ki je vse to nadzirala, je kmete preko občin celo sama pozivala, naj sklenejo pogodbo. Maja 1936 je Kozler že sporočil komisiji za likvidacijo agrarne reforme, da je prodaja na Barju končana. Avgusta istega leta je komisija določila kot zadnji rok 1. december, vendar ga je morala zaradi zapletov v katastrskih občinah, ki so ležale bližje gradu, podaljšati do 15. maja 1937. Končni uspeh tudi tu ni izostal, saj le za katastrski občini Lužarji in Sv. Gregor ne moremo govoriti o popolnem uspehu. Očitno je bila tu velika revščina. Navedli bomo le en primer. Frančiška Petrič iz Črneca je dobila v katastrski občini Sv. Gregor travnik v izmeri 1,27 ha. Do neposrednega sporazuma z veleposestnikom ni prišlo, temveč je prejela le odlok, ki je bil izdan 29. maja 1937. V njem je bilo zapisano, da mora Privilegirani agrarni banki plačati 3120,20 din v 30 letih s 5 % obrestmi. V 30 dneh bi morala plačati v fond za kolonizacijo 64 din, v naslednjih dveh letih pa še enkrat isto vsoto. Stroški za geometra so znašali 189 din za ha, torej 239,27 din. Teh stroškov pa Frančiška Petrič ni zmogla, saj v predpisanem roku ni plačala niti 64 din. Čeprav je zakon predpisoval dosledno postopanje, so ji šele 10. novembra izdali odlok o odvzemu. Občina je potem to parcelo razglasila za prsto. Do 1. decembra bi morala potem sporočiti banovinski upravi, kdo naj bi jo dobil. Občina je dva dni po roku predlagala, naj zemljo dobi Alojzij Ogrinc iz Podkoglja in banovinska uprava mu je 29. decembra izdala ustrezen odlok. Proti temu pa se je v zakonitem roku pritožil Janez Turk iz Novega pota. V svoji vlogi je navedel, da se je že pravočasno prijavil na občini in da ga ta ni hotela upoštevati, marveč se je odločila za Ogrinca, ki »je pomožni cestar in ima vsled tega stalen zaslužek in ni navezan na agrarno reformo.« Kot svojo prednost, v bistvu pa revščino, je poudarjal številnost družine, ki je štela 7 članov, da ima le kaka 2 orala lastne zemlje, ki je malo rodovitna in z njo ne more prehraniti svoje družine in da je doslej prejel le 4160 m² zemlje na račun agrarne reforme. Parcela, za katero prosi, leži le kakih 10 minut od njegove domačije, Ogrinc pa stanuje uro hoda daleč. Komisija za likvidacijo agrarne reforme je zahtevala od občine dodatna pojasnila. Izkazalo se je, da so za parcelo, ki je bila odvzeta Frančiški Petrič, kandidirali 4 interesenti. Od teh je bil eden brez otrok, Turk jih je imel 5, Ogrin 4, zadnji kandidat pa tudi 5, vendar je bil lovski čuvaj. Kot vse kaže, so bili ravno ti dodatni viri zaslužka odločilni, da so se odločili za Turka in mu 12. februarja 1938 izdali ustrezen odlok.³⁰ Dejansko je boj za

parcelo, ki je bila odvzeta revežu, potekal med štirimi, ki so bili Petričevi zelo podobni. Premoženja z njo si tudi Turk ni pridobil. Postal je le malo manjši revež kot ostali. Ob vsem tem boju za zemljo vznikne vprašanje, koliko so površine, ki so jih kmetje dobili z agrarno reformo, vplivale na izboljšanje njihovega ekonomskega položaja. Do popolnega odgovora bi verjetno težko prišli, delno pa je nakazan že zgoraj. Nedvomno pa je, da je bila večina parcel tako majhna, da se položaj prejemnikov znotraj »hierarhije« vaške revščine ni bistveno spremenil. Zlasti velja to za nebarjanske subjekte agrarne reforme. Posebno obravnavo pa bi zaslužili še sosedski odnosi novih lastnikov. Parcele, ki so jih namreč delili, so bile precej velike in nanje je vodila običajno le ena pot. Ob razparcelizaciji pa je bilo treba zagotoviti dostop na vse nove njive, travnike in obdelovalne pašnike. Mnogi niso hoteli, da bi čez krpo zemlje, ki so jo dobili, bila speljana še pot. Nekateri so bili prepričani, da so dobili premalo v primerjavi z drugimi, da bi bila zanje sosednja parcela primernejša, motile so jih sence sosedovih dreves... Začeli so iskati pravico pri oblasteh in sodiščih, vse seveda s pomočjo advokatov ali zakotnih pisarjev, ki tudi niso bili bistveno cenejši. Posebej je bil aktiven pri iskanju »pravice« I. O. iz Brloga, ki je razne organe dobesedno zasipaval s svojimi vlogami.³¹ Na ta način so mnogi posamezniki kratkotrajno izboljšanje svoje revščine hitro zamenjali za še večjo bedo.

OPOMBE

1. Osnovne podatke in normativne akte povzeman po razpravi: Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. ZC 18, 1964, str. 173—189. Glej tudi Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, str. 179—182. — 2. Primerjaj Stane

Granda, Razpad posesti knezov Auerspergov na Kranjskem. Kronika 28, 1980, str. 201—212. — 3. SBL, str. 542—544. — 4. Majda Smole, Graščine na bivšem Kranjskem, rokopis, str. 457—459. — 5. A SRS, fond Agrarne reforme, fasc. Ortnek, Oskar Kozler, Spiski banske direkcije in banske uprave (dalje citiram A SRS, Agrarna reforma Kozler, Spisi...). Poročilo Alojzija Klavsca podpredsedništvu deželne vlade za Slovenijo 8. 4. 1919. — 6. Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 220—221. — 7. kot op. 5: — 8: A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... 9: A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... Podatki so deloma znani v absolutnih vsotah, deloma pa so izračunani na podlagi 5% prispevka. — 10. Iz dokumentov ni razvidno, ali so bili nekateri delavci dejansko vključeni v to stranko ali pa je bil njen član le Klavs. — 11. A SRS, Agrarna reforma Kozler, Spisi... — 12. Olga Janša, Agrarna reforma:: str. 177. — 13. A SRS, fond Agrarne reforme, fasc. Ortnek, Oskar Kozler, Subjekti objekti in tehnični elaborat dalje citiram A SRS, Agrarna reforma Kozler, Subjekti... Zapisnik z dne 8: 11: 1925: — 14. Ravno tam. — 15. Ravno tam. Pritožbe kmetov iz Lužarij in Sv. Gregorja je pisala ista roka. V nekaterih primerih kmečkih pritožb, ki jih omenjam na tem in tudi nadaljnjih mestih, je večino kmetov podpisal kar pisec pritožbe. — 16. Ravno tam. — 17. Ravno tam. — 18. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... — 19. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Subjekti... — 20. Prej so kmete zastopali predstavniki občinskih agrarnih odborov, tokrat pa so to predstavniki političnih občin. Pomembna je tudi ugotovitev, da niso bili kmetje ob obdelovalne površine. — 21. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Subjekti... — 22. Ravno tam. — 23. Ravno tam, podpisan Milan Mravlje. — 24. Ravno tam. — 25. Ravno tam. — 26. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... — 27. Grofje Auerspergi so že tak primer. — 28. V dvajsetih letih ga je zastopal dr. Vinko Zorc iz Ljubljane. — 29. ZAL — MAL, Fond dr. F Luckmanna, fasc. 16. — 30. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Subjekti... — 31. Ena izmed nižjih pritožbenih instanc je višji poročala, da njegovih stalnih pritožb sploh več ne obravnava, ker sicer njeni uradniki ne bi mogli delati nič drugega.

PARTIZANSKO GOSPODARSTVO V RIBNIŠKEM OKROŽJU 1944—1945

IVANKA ZAJC-CIZELJ

Izvršni odbor OF je 10. julija 1943 obnovil že na prvem osvobojenem ozemlju vpeljane gospodarske komisije (GK). Njihova naloga od osrednje pri izvršnem odboru OF preko okrožnih, okrajnih in vaških je bila organizacija gospodarstva. Skrb za prehrano NOV je tako prešla na odbore OF oziroma njihove GK. Kadar GK ni imela hrane je ostal še vedno dovoljen odkup, ki ga je opravil intendant neposredno pri kmetu — v navzočnosti članov GK ali odborov OF.¹

Za osvobojeno ozemlje, ki je nastalo po kapitulaciji Italije v Ljubljanski pokrajini, je bila ustanovljena upravna komisija (UK) s tremi odseki. UK je zelo natančno opredelila delo GK. Vaška GK (terenski odbor OF) je imela nalogo izdelati statistiko pridelkov in živine, kupovala je hrano in jo spravljala pri zanesljivih ljudeh ali v lastnih skladiščih, organizirala je obiranje sadja in nabiranje gozdnih sadežev, organizirala vaška gospodarska zbiranja, skrbelo za vaško slogo itd. Okrajna (rajonska) GK je ugotavljala proizvodne možnosti za preskrbo, organizirala skupno delo in pomoč pri tem delu, ugotavljala potrebe uporabnikov okraja, izstavljala živilske izkaznice za blago blokirano pri trgovcih, nadzorovala medkrajevni promet z živili in živino, delila zaplenjeno blago, sodelovala pri prisilnih odkupih, organizirala okrajna skladišča in klavnice ter nadzorovala trgovce in obrtnike. Okrožna GK je bila glavni nakupovalec blaga preko vaških in rajonskih GK, določala je okvirne — še ne maksimirane cene, opravljala prisilne nakupe, vodila evidenco pridelkov in živine, zbirala prehrano za NOV in mesečno obveščala o zalogah komande področij. Osrednja GK (OGK) je bila centralni tehnični urad za vse gospodarsko poslovanje.^{1a}

Po nemški ofenzivi je bila OGK kot nepotrebna vmesna stopnja med gospodarskim odsekom, upravno komisijo in okrožnimi gospodarskimi odseki razpuščena. V vseh okrožjih so, v sporazumu z okrožnimi odbori, izvedli reorganizacijo GK. Gospodarski referenti odborov OF so postali hkrati sekretarji GK. Okrožne GK so šteje 4—5 članov. Rajonske GK so bile zaradi mobilizacije aktiva opravljene. Rajonski gospodarski referenti so se pri svojem delu opirali na vaške referente, ki so imeli 2—3 pomočnike. Večinoma so bile to ženske in moški nesposobni za vojaško službo. Vaški gospodarski referent se je imenoval vaški gospodar. Na novo so bile formulirane

naloge GK — te so morale: izdelati podroben pregled gospodarskega stanja v svojem okrožju, skrbeti za prehrano vojske, stalnih baz in aktivistov, porazdeliti materialno breme med okraje, dežurati v vsaki enoti, ki je prišla na ozemlje GK, nakupovati hrano, pripravljati in skladiščiti rezerve, prevažati in tovoriti za vojsko, skrbeti za dvig gospodarstva, obdelavo zemlje (tudi razlašcene posesti), ohranitev živinoreje, racionalno izkoriščanje gozdov, vzpostaviti obrt in industrijo, organizirati zbiranje odpadnih surovin, predlagati in nadzorovati cene, oskrbovati bolnišnice s hrano in žganjem, tedensko poročati o stanju zalog, organizirati konference okrožne GK z rajonskimi gospodarskimi referenti vsakih štirinajst dni, osnovati rajonske klavnice in vzpostavili mlekarne.^{1b}

Septembra 1944 so začeli ukinjati GK in organizirati gospodarske odseke pri NOO in odbori OF. Iz sposobnih gospodarstvenikov so organizirali gospodarski odsek. Vse gospodarsko delo so vodili NOO, kjer teh ni bilo pa odbori OF. Okrožni NOO ali odbor OF se je delil po gospodarski črti na prehranjevalni, kmetijski, gozdarski in oddelek za upravo narodne imovine. Natančno so popisali pridelke in živino. Popis so morali imeti krajevni odbori, da so lahko na svojih sestankih vnaprej določili kdo je na vrsti, da da določen artikel. Intendant so dobivali živila v okrajnem skladišču. V krajih, kjer so bili pogosti izpadi okupatorja, so morali ostati še pri starem načinu.^{1c} Ta sistem se do osvoboditve ni spremenil.

Ribniško okrožje je bilo veliko; segalo je od Kolpe do Ljubljane in je bilo razdeljeno na sedem okrajev (rajonov): Ribnica, Kočevje, Sodražica, Loški potok, Banja Loka, Velike Lašče in Barje. 8. oktobra 1944 se je okrožni odbor OF Ribnica združil z okrožnim odborom OF Notranjska in se preimenoval v okrožni odbor OF Notranjsko — Ribnica. Na svoji prvi seji je okrožni odbor OF Notranjsko — Ribnica sklenil, da se manjši okraji združijo v večje, tako da bi bilo v celotnem okrožju

1. Zgodovina Slovencev str. 867 (CZ 1979). — 1a. Zgodovina Slovencev str. 868. — 1b. Okrožnica upravne komisije 27/1-1944 Arhiv IZDG fasc. 436. — 1c. Okrožnica o organizaciji gospodarskih odsekov pri NOO in OF odborih 10/9-1944 Arhiv IZDG fasc. 717

le šest okrajev: Ribnica, Kočevje, Velike Lašče, Cerknica, Logatec, Vrhnika. Do novembra 1944 je bila izvedena združitev vseh okrajev v nove; le okraja Barje in Velike Lašče sta ostala ločena.

Gospodarstvo v ribniškem okrožju se je dobro razvijalo. V začetku januarja 1944 so reorganizirali okrožno gospodarsko komisijo (GK), ki je bila po novem sestavljena iz štirih ljudi: sekretarja in treh članov. Gospodarstvenike je čakalo težko delo; urediti je bilo treba preskrbo hrane, semenja in kmetijskega orodja. Povsod so morali vpeljati knjige za vodenje evidence o prehranjevanju, oddaji blaga ipd. Natančno so določili delo rajonskih GK. Te so morale oskrbeti z vsem potrebnim živežem, po možnosti pa tudi z drugimi stvarmi, vse baze, ki so bile na njihovem ozemlju, voditi blagovne knjige in sezname zalog ter pošiljati tedenska poročila o stanju zalog hrane. Skrbeti so morale za oddajo kož, zbiranje ježic, suhih gob itd. Zbirale so predloge za spremembo cenika, odkupovale papir, organizirale kanale čez mejo, da so prebivalci lahko dobili nekatere artikole: petrolej, vžigalice . . . Za begunce so organizirale javne menze in pripravile vse potrebno za obdelavo polj.¹

Gospodarsko vprašanje se je obravnavalo tudi na mitingih. Zanimivo je poročilo okrožnega odbora OF z dne 30. januarja 1944 o mitingu v vaseh na Slemenih. Na tem mitingu je govoril nemški vojak o položaju kmetov v Nemčiji. Govor je prevajal bataljonski komisar, ki je vojaka tudi pripeljal. Na prebivalce je naredil govor močan vtis. Po mnenju okrožnega odbora OF se še vedno ni posvečala zadostna pozornost gospodarstvu in zlasti nekateri referenti niso opravljali svojega dela tako, kot bi morali. Pri reševanju gospodarskih vprašanj se je premalo upoštevala politična situacija.²

O gospodarskem stanju v začetku leta 1944 poroča okrožni odbor OF: »Okrožna GK redno deluje in tudi redno pošilja poročila UK (upravni komisiji) in IO OF. Mnogo dela ima s preskrbo bolnišnic in dveh pasivnih rajonov. Na severu okrožja je še mnogo hrane, prevoz pa je zaradi kontrole okupatorja in pomanjkanja vprežne živine otežkočen. Zelo dobro dela rajonska GK Ribnica. Zaplembe se izvajajo le sporazumno z GK in rajonskim odborom OF; enako vsi nakupi hrane. Delajo se popisi poljedelskih strojev in vprežne živine. Izvajajo se skupni sestanki intendantov in rajonskih gospodarskih referentov. Izdana so bila navodila glede skupne obdelave neobdelane zemlje — zaposli naj se vse žene, zlasti

bivše interniranke, ki so brez dela. Rajonski odbori naj vodijo točno kontrolo nad vsemi ljudmi, ki prihajajo po živila iz Hrvaške . . .«³ Vendar vse le ni bilo tako idealno; posebno vprašanje so bile zaplembe, ki so se večkrat izvajale brez vsakih obsodb, kar je pozneje dalo veliko dela pravnim strokovnjakom. Najbolj se je okrožna GK pritoževala nad zaplembami enot, ki so jih pogosto izvajale brez vednosti političnih in gospodarskih odborov. V zvezi s tem je okrožna GK 10. marca 1944 poročala: »Pri izvrševanju zaplemb nastaja že popolna anarhija. Veliko primerov je, ko opravijo vojaške enote zaplembo brez vsake obsodbe, brez vednosti političnih odborov in brez prisotnosti članov GK. Navadno se zaplenijo predmeti, katere dotična enota trenutno potrebuje . . . Vsaka kontrola in pravilna razdelitev zaplenjenega blaga je nemogoča. Vse to spravlja v slabo luč našo vojsko in onemogoča redno poslovanje GK. Da se to ne bi več ponavljalo, naj se pri posameznih komandah področij ustanovijo posebni oddelki, ki bi bili stalno zaposleni za izvrševanjem zaplemb. Komande mest in področij naj vrše zaplembe sporazumno s krajevnimi političnimi odbori in v navzočnosti vsaj enega člana GK dotičnega kraja, ta napravi seznam zaplenjene robe in ga podpiše skupaj z vodjo oddelka, ki je opravil zaplembo. Član GK naj bo prisoten tudi pri razdelitvi zaplenjenega blaga. Prvenstveno se zapleni živež, živino in obleko, ki je uporabna v vojski. Pustijo se prašiči pod 70 kilogramov žive teže, kokoši in nedorasla drobnica.«⁴

IO OF je v letu 1944 razpisal tri tekmovanja, katerih namen je bil zbrati čim večje količine živil in drugega materiala za vojsko in ljudstvo ter v največji možni meri obdelati zemljo. Okrožna GK je nato tekmovanje prilagodila razmeram v posameznih okrajih. Zbirali so živila, obleke in zdravilna zelišča. Tekmovali so tudi v izdelavi raznih potrebščin (suhe robe, kosišč, grabelj, senenih vil) in v obdelavi zemlje. Vsak okraj je moral izdelati tekmovalni načrt; pri okrožnem odboru OF je bila ustanovljena tekmovalna komisija. Ko so po končanih tekmovanjih zbirali podatke, so naleteli na težave, kajti po okrajih se je v tem letu zamenjal skoraj ves gospodarski kader. Po gradivu, ki jim ga je uspelo dobiti, so ugotovili, da je bilo tekmovanje uspešno.

Julija 1944 se je gospodarski odsek povečal za referat o gozdovih. Po okrožju so se začela organizirati predavanja o splošnem gospodarstvu, živinoreji, sadjarstvu, čebelarstvu in veterinarstvu. Gospodarski odsek je bil razdeljen na devet oddelkov: statistika in kadrovnik, prehrana in preskrba, kmetijstvo,

veterina, gozdarstvo, trgovina, narodna imovina, obrt in industrija, blagajna in upravni posli.

Vsa pošta je šla preko okrožnega odbora OF, ki je važnejše odloke podpisoval. V načrtu so imeli tečaj za vzgojo gospodarstvenikov, ki ga je organiziral okrožni odbor OF. Okrajni gospodarski odseki so bili del rajonskih odborov OF in so morali politično delati v popolni enotnosti z njimi. Gospodarski kader je moral biti tudi politično sposoben; razjasniti je moral nekatere ukrepe tudi s politične strani, npr. prisilni odkup.⁵

Oktobra 1944 so se aktivisti še vedno pritoževali, da se delajo zaplembe brez vednosti gospodarskega odseka. Strokovna predavanja so bila v teku. Pripravljali so se na zadružništvo. Prebivalstvo je kazalo zanimanje do skupnega dela.

Maja 1945 je okrožni odbor OF izdal navodila okrajnim odborom o ukrepah, ki so bili potrebni, da bi se preprečili izgredi, ki bi lahko nastali ob osvoboditvi: »Okrajji naj poskrbe, da bodo vse trgovine zaprte in do nadaljnje odredbe zapečatenene pod varstvom odgovornega skrbnika. Isto naj se prve dni zaprejo vse gostilne in pod najstrožjo kaznijo prepovedo vsi izgredi in pijančevanje. Dovoljeni so mitingi in druge prireditve, prepovedani pa plesi in veselice. Obrt in industrija naj delata neprekinjeno. Za redno delo je odgovoren obratovodja. Vse zaloge ostanejo na mestu — pod zaporo...«⁶

PREHRANJEVANJE IN PRESKRBA

GK ali intendant vojaške enote so prišli do hrane na več načinov. Najidealnejše je bilo, če so hrano lahko dobili zastonj, a to ni bilo vedno mogoče. Zato so se polagoma izoblikovali štirje načini pridobivanja hrane, ki so potem ostali ves čas v veljavi. To so bili: prostovoljni odkup, pri katerem je dobil denar reven kmet, bogatejši pa le bone ali obveznice, prisilni odkup za takojšnje plačilo v gotovini, rekvizicija za takojšnje plačilo v bonih in obveznicah, prisilni odvzem, konfiskacija dela ali vse imovine, a to pa samo na podlagi obsodbe vojaškega sodišča kot kazen za kolaboracijo ali dezertarstvo iz NOV itd.⁷

O postopku pri zbiranju hrane mi je pripovedoval tov. Cvar takole: »Najprej smo po hišah popisali vso hrano, živino in prašiče. Kokoši in zajcev nismo popisovali. Ob popisu hrane smo popisali tudi število članov družine. Te popise smo dali na okraj, od koder so jih poslali na okrožje. Iz okrožja smo nato dobili sezname, koliko komu vzamemo in koliko pustimo. Količine so bile preračunane na

število družinskih članov. Po hrano smo šli navadno štirje. Ob našem prihodu so se morali vsi družinski člani posesti okrog mize in eden od naših jih je stražil. Gospodar je moral iti z nami po shrambah. Povedali smo mu, koliko mu po odredbi okrožja pustimo in koliko mora oddati. Če so bili pri hiši majhni otroci, smo molzno kravo pustili. Hrano in živino smo odpeljali v vas Podplanina pri Cabru; tu se je hrana razdelila. Z brigadami nisem imel stikov; zraven sem bil le enkrat, in sicer pri zaplembi v Hrovači. Navadno so zbirale hrano brigade same; od GK so dobile navodilo, kje in koliko naj poberejo. Komandant ali intendant brigade je prišel na sedež rajona ali okrožja in eden gospodarstvenikov je moral z njim. Pri vsakem pobiranju hrane je moral biti prisoten gospodar ali gospodinja. Gospodar je moral biti prisoten tudi pri popisu hrane, pregledu shramb in hiše.«⁸

Okrožna GK je poročala 18. januarja 1944, da so nabavljale živež v rajonih ribniškega okrožja naslednje enote: Belokranjska in Cankarjeva brigada ter Notranjski odred. Hrano so dobili z rekvizicijami, ki so jih izvajale omenjene enote ob sodelovanju dežurnega pristojne GK. Poleg omenjenih enot so izvajale rekvizicije tudi VOS in okrožni odbor OF ter komanda ribniškega področja.⁹

UK, gospodarski odsek, je v začetku februarja določila, da skrbi za preskrbo bolnišnice SVPB-R okrožni odbor OF Ribnica. Ta je za intendanta določil tov. Cvara, in sicer na terenu: Kočevje z okolico, Velike Lašče z okolico, Ribnica, Dobropolje z okolico in vse Kočevsko. Rajonske GK so morale nakazovati hrano najprej bolnišnicam, redkejše stvari kakor med, maslo in sir pa so morale obvezno oddati v bolnišnice.¹⁰

Okrožni odbor OF Ribnica je stopil v stik z okrožnim odborom za Gorski Kotar že januarja 1944; tedaj so se o zamenjavi hrane le načelno dogovorili. 7. februarja 1944 je okrožni odbor OF Ribnica pristal na zamenjavo krompirja, fižola in koruze za sol in v manjši meri za vžigalice in tobak. Določili so tudi ključ za zamenjavo, ki so ga naslednji dan na seji rajonskega odbora GK razveljavili in postavili novega. Za primerjavo naj navedem oba primera:

za 1 kg soli — 1 kg pšenice
za 1 kg soli — 3 kg krompirja
za 1 kg soli — 1,5 kg ječmena
za 1 kg soli — 1 kg fižola
za 1 kg soli — 1,5 kg koruze¹¹

za 1 kg soli — 1,5 kg pšenice
za 1 kg soli — 5 kg krompirja
za 1 kg soli — 2 kg ječmena

za 1 kg soli — 2 kg koruze
za 1 kg soli — 1,5 kg fižola¹²

Iz seznama je razvidno, da je bil ključ, ki ga je postavila rajonska GK, ugodnejši za Hrvate, kakor tisti, ki ga je postavil okrožni odbor OF. GK je opozarjala prebivalce, naj varčujejo z vžigalicami, obenem pa jim je svetovala, naj nabirajo hrastove ježice, ki jih je odkupovala po 3—4 lire za kilogram. Te ježice so uporabljali pri strojenju kož. Rajonska GK je odkupovala vse razpoložljive količine voska in medu, ki so ga uporabljali kot podlago za izdelavo zdravilnih mazil. Za potrebe bolnišnic so zbirali tudi žganje. Izvajali so nadzor nad mlini in mletjem. Mleti se je smela le enotna moka in to po ceni, ki jo je določila GK. Februarja 1944 je bil v veljavi še vedno stari odlok o maksimiranih cenah. Zbirali pa so predloge za nov cenik.¹³

Glede prehrane posameznih partizanov so sklenili na sestanku gospodarskih referentov, 7. februarja 1944, da se za prehajajoče partizane (kurirji, bolniki, premeščenci) organizirajo v krajih Kot, Dane, Lipovec, Zadolje, Grčarice in Dolenji lazi posebne prehranjevalne baze, kolikor teh še niso ustanovili. Kjer se to ni uredilo, so imeli terenski odbori točen pregled nad mimoidočim vojaštvom, ki so ga prehranili. Dalje pravi poročilo, da je od okrožnega odbora OF prispela okrožnica o hranjenju blaga po hišah, v katerih se, po sklepu sodišča, izvršujejo zaplembe, zato svetuje: »Vnaprej je treba opozoriti prebivalstvo, da se vse, kar se dobi v takih hišah, smatra za last dotičnega in je predmet zaplembe. Da bi se preprečila zloraba zaplembe, jim prisostvuje politični delavec rajonskega odbora OF ali GK. Ta naj spremlja enoto in obvesti terenski odbor v kraju, kjer se bo zaplemba izvajala. Pri zaplembi sodeluje član terenskega odbora OF ali gospodarski referent...«¹⁴

Ker je bilo v okrožju v zimskih mesecih 1944 mnogo vojaštva, je hrana močno pošla. Načeti so morali tudi rezerve. Pomanjkanje se je najbolj kazalo v rajonih Banja Loka in Loški potok. Na pomoč so jim priskočili iz rajona Barje, kjer so za najpotrebnejše zbrali 2100 kg hrane. Razdeljene so bile tudi podpore: 3 kg koruzne moke in 50—60 lir na osebo. Najbolj se je občutilo pomanjkanje soli, zato se je okrožni odbor OF, skupno z okrožno GK, dogovoril z NOO za Gorski Kotar za dobavo 10.000 kg soli v zamenjavo za živila.¹⁵ Zataknilo se je pri dobavi soli, kar je sprožilo negodovanje med prebivalci, ki so hrano dali, soli pa niso dobili. Stanje je poslabšal še okupatorjev teror: bombardirane so bile vasi: Sodražica, Vinice, Dane in Blate.

Nekaj je k odpravljanju prehranjevalne krize pripomogla tudi SPŽZ (Slovenska protifašistična ženska zveza) z nabiralnimi akcijami. Ob praznovanju 8. marca 1944 so ženske z nabranim obdarile 140 borcev; vsak je dobil 2 kilograma kruha in robček, okrašen z rdečo zvezdo. Kar je ostalo, so razdelile najpotrebnejšim. V vsaki vasi so imeli tovarišico, ki je odgovarjala za nabiralne akcije in prvo pomoč. Aktivistke je rajonska GK seznanjala z vsemi okrožnicami in odloki.¹⁶

Spomladi 1944 se je že kazala izčrpanost rajonov. Pri nekaterih posestnikih so opravili že po tri odkupe. Da bi nastalo stanje omilila, je izdala okrožna GK okrožnico: »... Pri peki kruha naj se moki dodaja vsaj 30 % krompirja. Krajevni NOO naj takoj poskrbi, da bodo dobili mleko vsi tisti otroci, ki ga potrebujejo. Apelirajo naj na posestnike, ki imajo odvečne količine mleka. Nepravilnosti, ki se pojavljajo pri delu intendantov in gospodarskih aktivistov, se morajo takoj prijaviti. Neupoštevanje maksimiranih cen je kaznivo. Kmetu, ki je moral oddati glavo živine, naj se proda 2—3 kg mesa...«¹⁷

Gospodarstveniki so imeli težave z intendanti, ki niso hoteli opravljati odrejenih nakupov v bližini postojank, ampak so šli »na svojo roko« v varnejše kraje. Nekateri intendant so se znašli tako, da so se izdajali za intendante bolnišnic. Na ta način so hitreje, ceneje ali celo zastoj dobili večje količine živil. S tem pa so oteževali preskrbo bolnišnic. Okrožna GK je na te nepravilnosti opozorila in svetovala aktivistom in prebivalcem, naj od vsakega intendanta, ki se izdaja za ekonomista bolnišnice, zahtevajo izkaznico. Vsak intendant bolnišnice je moral imeti izkaznico glavnega sanitetnega ekonomata.¹⁸

Maja 1944 se je stanje izboljšalo; prehranjevati je bilo treba le stalne baze in enote v zaledju. Civilno prebivalstvo se je oskrbovalo s prehranjevalnimi akcijami, medsebojno pomočjo in odhajanjem v Belo krajino, kjer so za delo dobili hrano. Toda belokranjske oblasti niso dovolile odnesti iz okrožja nad 30 kg hrane na osebo. GK je tudi oživila trgovino »suhe robe« v Beli krajini. V Podpreski pri Loškem potoku je začela obratovati menjalnica in trgovina, ki je presežek v živilih razdeljevala najpotrebnejšim. Zaradi sovražnikove kontrole cest je bil prevoz povsod otežen.¹⁹

Julija je bila v vseh okrajih ribniškega okrožja prehrana civilistov zunaj kritične meje, izjema sta bila okraja Banja Loka in Loški potok, kjer zaradi poznejše vegetacije še ni bilo žetve. Vasi Koprivnik in Nemška Loka je prizadela toča; brez hrane je ostalo približno 200 ljudi.²⁰ Ker se je pokazalo, da je

pridelek žita v višjih legah boljši kot v nižjih, je okrožna GK konec avgusta natančno določila, katere stalne baze in ustanove morajo oskrbovati posamezni okraji: Rajonska GK Loški potok bazo okrožnega odbora OF Ribnica, okrožne GK Ribnica, okrožne izpostave NZ in TV 11, in sicer z mesom, maščobo in drugo hrano; samo z mesom pa telefonsko centralo in relejno postajo. Za večje potrebe naj si te baze preskrbijo žito in moko iz rajonov Banja Loka in Barje. Rajonska GK Banja Loka je morala oskrbovati predvsem kompleks bolnišnic SVPB-R, TV 12 in 13. Drugi okraji so imeli manjše obveznosti: okraj Sodražica komando mesta Ribnice, kraj Velike Lašče komando mesta Velike Lašče, okraj Kočevje komando mesta Kočevje, medtem ko je okraj Barje samo pomagal in prispeval k prehrani SVPB-R in okrožnega odbora Ribnica.²¹

SNOS, socialni odsek, je 27. avgusta 1944 pozval vse okrožne GK, naj poskrbijo za mladi rod. Treba je bilo zaščititi vse noseče in doječe matere, jim dati hrano in oskrbo.²²

Oktober 1944 sta se združila notranjsko in ribniško okrožje. Gospodarstvo je postalo veliko bolj samostojno. Jeseni 1944 so dobro obrodile naslednje poljščine: fižol, krompir in koruza. Stevilo živine je občutno padlo; vzrok je bil v tem, da je bilo vse poletne mesece zaradi težkega dela in pomankanja maščob dovoljeno klati živino za potrebe civilnega prebivalstva. V okrožju Ribnica je ostalo okoli 4900 krav, torej povprečno 1 krava na šest prebivalcev. Z nastopom hladnejših dni je nastala vse večja potreba po obutvi in obleki. Nekaj tega materiala so dobili od zaveznikov in ga v sporazumu z okrožnim izvršnim odborom tudi razdelili. Računali so tudi na to, da se bo v zimskih mesecih v pasivnih rajonih pojavilo vprašanje hrane. V krajih, ki jih je nadzoroval okupator, so ljudje od njega kupovali kavo, sladkor, sol... Za te izdelke so dajali žito in mast.²³ Po odredbi okrožne GK so smeli klati le prašiče nad 100 kg žive teže. Družina, ki je štela pet članov, je lahko zaklala enega prašiča, če je bilo članov družine več kot pet, pa dva. Od vsakega zaklanega prašiča je bilo treba oddati najmanj 2,5 kg ocvirkovine. Če je bila pri hiši molznica, so morali oddati več ocvirkovine.²⁴ Uvedli so enotno mlevino in predpisali obvezni davek za okrožje. Postavili so dve prehranjevalni komisiji, ki naj bi s poprejšnjo politično pripravo vaščanov na sestankih pravično in nepristransko odmerili dajatve.

KMETIJSTVO IN SADJARSTVO

V začetku februarja 1944 se je okrožna GK začela intenzivneje ukvarjati z vprašanjem

obdelovanja zemlje in v zvezi s tem z vprašanjem delovnih moči, vprežne živine in poljskega orodja. 12. februarja so na seji okrožne GK sklenili, da bodo vsa zasežena polja brez lastnikov in polja, last družbe Emona, obdelovali pod nadzorstvom odborov OF. Menili so, bi bilo najbolje, če bi obdelovali kolektivno. Kjer tega ne bi uredili, bi dali zemljo v obdelavo posameznikom; najprej naj bi prišli na vrsto tisti, ki svoje zemlje nimajo dovolj. Rajonske GK zemljišče pregledajo, določijo odseke za posamezne vrste živil ali krmil in se dogovore glede potrebnega gnoja, semena in delovnih moči. Aktivisti naj bi šli od hiše do hiše in popisali za delo sposobne ljudi. Pridelek se je pri kolektivnem delu razdelil med tiste, ki so delali; kjer je bil pridelovalec sam, pa je moral namesto najemnine prodati narodni oblasti 20—30 % pridelka po maksimirani ceni.²⁵

Akcija za obdelavo zemlje se je začela konec februarja. Uredili so vse potrebno za uporabo vprežne živine v nižjih in višjih legah, kjer je čas obdelave različen. Izdali so navodila, kako se lahko prihrani pri semenih in krompirju, ter priporočali sejanje zgodnje repe. Naloga organizirane obdelave zemlje je bila zaupana strokovnjaku, ki je delal po navodilih rajonskega odbora OF.²⁶ Pri obdelavi zemlje so naleteli na težave; primanjkovalo je gnoja, semenskega krompirja in jarega ječmena; zemlja je bila izčrpana, zlasti je veljalo to za del emonske posesti, ki so jo v preteklih letih izrabljali in slabo gnojili. Pomanjkanje živine in vprežnega orodja so premostili z medsebojno pomočjo. Okrožna GK je menila, da bi nekaj vprežne živine dobili od zaledne vojske. Okrožni odbor OF je 21. marca 1944 predlagal enotne cene za dninarje, vozniške orače in za mletje v mlinih. Predlagane cene naj bi veljale le za tiste, ki so bili zmožni plačila; pri tistih, ki niso mogli plačati, naj bi delali kolektivno.²⁷ V začetku maja 1944 je bila v rajonih Barje, Velike Lašče, Sodražica in Ribnica obdelana vsa zemlja. V rajonih Banja Loka, Loški potok in Kočevje je bila obdelava v polnem teku.²⁸

Junij 1944. leta je bil deževen in hladen; to je rast poljščin zavrlo in povzročilo nekatere bolezni; krompir je začel gniti, na fižolu se je pojavila rja. Poleg teh nevšečnosti so delo kmetov ovirali še izpadi okupatorja, ki so bili vse bolj pogosti. V eni svojih akcij je okupator pri vasi Rajhenau na Kočevskem požgal 3000 kg sena, ki je bilo že posušeno in spravljeno v stoge.²⁹ Konec julija 1944 je GK opozorila prebivalce, naj žito poskrijejo, da ga ne bo dobil okupator; prav posebno skrbno naj shranijo seme. Obenem so aktivisti v največji

možni meri preprečevali prodajo žita okupatorju.³⁰

V začetku avgusta se je začela žetev; ječmen je dobro obrodil, pšenica pa je polegla in je bila zato slabše kakovosti. V višjih legah se zaradi poznejše vegetacije žetev še ni začela. Krompir je bil tu lep, v nižinah pa je bilo precej gnilega. Koruza je bila zaradi neugodnega vremena slabo oprášena.³¹ 20. avgusta 1944 je okrožna GK poročala, da je košnja končana in da je na prodaj 250.000 kg sena. V vseh rajonih je bila košnja 100 %/o, le v rajonih Banja Loka in Kočevje 60 %/o zaradi opuščeni vasi in neugodnega vremena.³²

Do konca novembra so bili pridelki že popravljeni. Po oceni gospodarstvenikov je bila letina dobra. Zelo dobro je obrodil beli krompir, ki pa je bil okužen, zato so morali misliti na zamenjavo semena.

Okrožna GK je, da bi omilila pomankanje gnojil, priporočala prebivalstvu shranjevanje pepela, izdelovanje komposta in pravilno ravnanje s hlevskim gnojem.

Jesen 1944 je bila deževna, zato niso mogli posejati ozimne na vse predvidene površine. Da bi zamujeno nadomestili spomladi, so zbirali seme jarih žit. Spomladi 1945 so kmetje zelo zgodaj začeli s poljskimi deli; v začetku marca je bilo izorane že 1/3 zemlje. Ozimina je dobro prezimila. Gospodarstveniki so sprožili akcijo za sejanje zgodnje repe, sajenje drobnega krompirja in krompirjevih očesc z olupki. Navodila so prebivalci dobili na sestankih.³³

Ker je bilo pri poljskem delu čutiti pomanjkanje vprežne živine in delovne sile, je predsedstvo SNOS 16. marca 1945 izdalo odlok, s katerim je pozivalo vse zaledne vojaške enote, da dajo vso razpoložljivo vprežno živino in delovno silo, kolikor je največ lahko pogrešajo, na razpolago prebivalstvu za pomoč pri poljskem delu. Obdelali so skoraj vso zemljo.³⁴

S sadjarstvom so se začeli intenzivneje ukvarjati spomladi 1944. Začeli so misliti na načrtno urejanje sadovnjakov in organizirano predelavo sadja; naredili so pregled nad stari sušilnicami in razpored za gradnjo novih. V celotnem okrožju je bilo nekaj sušilnic starega tipa, ki so bile v večini last privatnikov. Planirali so deset novih sušilnic, od tega samo v rajonih Kočevje in Banja Loka osem.

Zaradi slabe skrbi za sadovnjake in deževne pomladi se je na sadju pojavil jabolčni zavijač in sadje je nezrelo odpadalo. Da bi bila škoda čim manjša, je okrožna GK izdala navodila, kako se odpadlo sadje koristno uporabi; iz njega so stiskali sadjevec, delali kis, vkuhavali marmelado, ga sušili in pripravljali za kuhanje žganja. Novembra 1944 so gospo-

darski strokovnjaki izdali navodila za najnujnejša jesenska dela v sadovnjakih in za pravilno skladiščenje sadja; čiščenje in obrezovanje sadnega drevja so tudi praktično prikazovali. V glavnem naj bi jeseni zaščitili mlado drevje pred zajci, kar pa ni zaradi slabega vremena in pomanjkanja delavcev popolnoma uspelo. Zajci so uničili 70 %/o mladega sadnega drevja.³⁵

V okrožju so bile štiri drevesnice: tri v okraju Kočevje v privatni lasti in ena v okraju Cerknica, ki je bila last KUNI. Računali so, da bo spomladi 1945 na razpolago okoli 300 cepljenk, zato so jeseni svetovali prebivalcem, naj požgana drevesa izkopljejo in napravijo prostor za nova.³⁶ 11. aprila 1945 je gospodarski odsek pri IO OF poročal, da je drevje tam, kjer je dovolj delavcev, prebeljeno in obrezano, in da ima KUNI v načrtu še nekaj sadnih sušilnic v krajih z večjimi sadovnjaki — kočevski predel.

V vsem okrožju Ribnica je bilo približno 80 čebelarjev, od tega le 19 dostopnih. Največ čebelarjev je bilo v rajonih Loški potok in Banja Loka, bili pa so tudi najdistopnejši.³⁷ Čebelnjaki so bili slabo oskrbovani. Gospodarstveniki so čebelarjem pomagali z nasveti; v načrtu zanje so imeli tudi nekajdnevni tečaj. Cena za kilogram medu je bila 80—90 lir.³⁸

Jesen 1944 je bila čebelja paša slaba; ajde niso sejali, resje ni medilo. Mnogo panjev je uničil okupator. Čebelarjem je primanjkovalo pitanice; pomagali so si z združevanjem čebeljih družin. Čeprav so pravilno in pravočasno zaščitili čebelje družine pred mrazom in snegom, je pomrlo 15 %/o čebel (pomankanje piče).³⁹ Marsikatero čebeljo družino je rešila zgodnja vegetacija spomladi 1945.

ZIVINOREJA

Živinoreja je bila pomemben dejavnik v partizanskem gospodarstvu. Živina je bila nepogrešljiva pri poljskem delu, obenem pa je služila redni in zaledni vojski za prevoze in ježo. Ne nazadnje je bila prav živina glavna zaloga hrane za vojsko in civilno prebivalstvo.

Da bi bilo živine dovolj, so gospodarstveniki skrbno nadzirali njeno klanje in vzrejo. Govedo in teleta so klali predvsem za potrebe bolnišnic in vojaških enot; za potrebe civilnega prebivalstva pa le izjemoma z dovoljenjem ustreznega organa oblasti ali GK. Kršitev tega predpisa so kaznovali z zaplembo zaklane živine; če te ni bilo na razpolago, pa z odvzemom katerekoli druge živine. Kože zaklanih živali so morali oddati najbližji komandi mesta; od tod so kože pošiljali v usnjarne. Po sklepu okrožne GK 17. februarja 1944 je bilo treba k

vsaki koži dodati kilogram loja.⁴⁰ Na sestankih so svetovali živinorejcem, kako naj pravilno skrbijo za živali; priporočali so nabiranje in uporabo zdravnih zelišč ter večkratno beljenje hlevov (razkuževanje). Pozornost so posvečali predvsem reji plemenske živine; njena cena je bila maksimirana. Referent za kmetijstvo je poročal 5. avgusta 1944: »Na ozemlju ribniškega okrožja je 5115 plemenskih krav in 39 bikov; nujno bi bilo nabaviti še 12 plemenjakov. V vaseh, ki jih kontrolira okupator, je število telet porazno; okupator pokolje skoraj vsa na novo rojena teleta. Drugi vzrok za manjše število telet je neplodnost krav, ki obolevajo za kolpitisom.«⁴¹

Dotacijo 100.000 lir, ki jo je dobilo okrožje za dvig živinoreje, so porabili do avgusta 1944.⁴² Septembra istega leta se je pojavila možnost za nakup plemenske živine iz razlaščenih posestev, ki jih je upravljala KUNI; prosili so še za 100.000 lir posojila. Oktobra so poročali Ribničani, da je dotacija 100.000 lir, namenjena za nakup plemenske živine, razdeljena rajonom Banja Loka in Loški potok; nekaj denarja pa je dobil kmetijski inštruktor za kritje tekočih terjatev in za gradnjo sušilnic.⁴³

Jeseni 1944 so redčili klavno živino. Kmetje so lahko zamenjali klavno živino za plemensko. Dovolili so klanje teličkov za bolnike in starčke. S tem so šli tako daleč, da jim je začelo primanjkovati vprežne živine (voli). Spomladi 1945 so poročali, da imajo dovolj plemenske živine, da pa bi bilo treba kupiti ali zamenjati pleme.⁴⁴

Veliko pozornost so gospodarstveniki posvečali tudi reji prašičev, ki niso zelo zahtevni in hitro pridobivajo na teži. Okrožni odbor OF je 30. decembra 1943 določil maksimalno ceno za prašička; 400—600 lir za enega. Od terenskih odborov OF pa je zahteval, da popišejo vse posestnike, ki potrebujejo prašičke za rejo. Predvidevali so, da bodo največ prašičkov dobili z rajona Velike Lašče.⁴⁵ Zaradi velikega povpraševanja so postali prašički predmet »črne borze«. Kmetje niso imeli denarja za nakup prašičkov, zato so prosili za posojilo, ki so ga navadno vračali v naturi. Da bi bilo prašičkov dovolj na razpolago, so gospodarstveniki pazili na redno oplemenjevanje svinj in uvedli svobodno trgovino s prašički. Prašički so tako postali donosni in ljudje so se vse bolj odločali za rejo plemenskih svinj. 5. septembra 1944 je poročal kmetijski referent, da bi potrebovali posojilo za nakup prašičkov od domačih rejcev, ker jih bodo ti drugače prisiljeni prodati na Hrvaško.⁴⁶ Spomladi 1945 se je zopet pojavilo vprašanje prašičkov, zanje so zaprosili kmetijsko zadrugo v Črnomlju.

24. februarja 1945 so z odlokom okrožnega odbora OF zaščitili stalež mladih prašičev.⁴⁷

V rajonih Banja Loka in Loški potok pa se je vse bolj večalo zanimanje za rejo koz in ovac. Te živali so manj zahtevne kot govedo, kljub temu pa zadostijo potrebam po mleku in mesu. Gospodarstveniki so izračunali, da bi novembra 1944 potrebovali najmanj 200 ovac, če bi hoteli zadostiti povpraševanju; primanjkovalo je denarja, zato so kupili le sedem ovac in jih dodelili ribniškemu rajonu.⁴⁸

Na vseh sestankih so gospodarski aktivisti priporočali rejo perutnine in malih živali; da bi jih zaščitili, jih pri obvezni oddaji niso jemali. Kljub vsem prizadevanjem je reja perutnine zaradi pomanjkanja zrnja slabo napredovala.

GOZDARSTVO

V začetku leta 1944 se je začela večati skrb za gozdove. Ti so bili marsikje brez strokovnega nadzora in precej izsekani. Okupator je sekal zlasti v lažje dostopnih gozdovih.

Na osvobojenem ozemlju je razlaščene gozdove upravljala začasna državna uprava razlaščenih gozdov. Nekatero večje gozdne posesti (Auersperg — Kočevje, ribniška, ortneška, turjaška in soteška graščina) pa tudi nekaj manjših so imele urejene gozdarske strokovne uprave, ki so do takrat še poslovale. Brez vsake uprave so bili gozdovi, ki jih je prevzela Emona od nemških izseljencev, in gozdovi manjših posestnikov. Kmečki gozdovi, ki so jih upravljali lastniki sami, so imeli le strokovni nadzor. 1. februarja 1944 je bila pri vseh okrožnih odborih OF na področju UK organizirana začasna gozdarska služba. V delo so zaradi pomanjkanja strokovnjakov vpeljali tudi upokojene. Glavna naloga teh služb je bila, da so skrbele za kritje tekočih potreb po lesu in da se gozdovi niso uničevali. Poleg tega so nadzirali še skladišča posekanega lesa v gozdovih in na žagah.⁴⁹

Julija 1944 se je gospodarski odsek pri okrožnem odboru OF povečal za referat o gozdovih; ta je imel v rajonih svoje poročevalce, ki so skrbeli za gozd. Za nadzor nad razlaščenimi gozdovi so bili imenovani gozdni čuvaji, katerih naloga je bila nadzor nad sekanjem dreves in merjenje rezanega lesa.⁵⁰

Gospodarstveniki so mislili tudi na pogodovanje predelov, ki jih je uničil okupator, in v zvezi s tem na ustanovitev drevesnic.

Okrožni odbor OF je poročal 24. julija 1944, da je v ribniškem rajonu skupno 25 žag, od tega jih je obratovalo le 5. Povprečno je na osvobojenem ozemlju ribniškega okrožja obratovalo 10 manjših žag z dnevno kapaciteto 20 kubičnih metrov okroglovine. V celotnem

okrožju je bilo 91 žag s kapaciteto 815 m³ na 8 ur; od teh je bila le polovica žag sposobnih za obratovanje. Nekaj žag je bilo zaradi okupatorjeve kontrole nedostopnih. Zaradi nevarnosti bombardiranja parne žage niso smele obratovati. 30 % žag je bilo potrebnih generalnega popravila, 5 % žag je bilo požganih, 6 % žag je okupator odpeljal stroje. Težave so imeli z dovozom hlodovine na žage (pomankanje vprežne živine, kontrola okupatorja nad cestami).⁵¹

OBRT IN TRGOVINA

Zaradi okupacije je obrtna dejavnost v ribniškem okrožju precej usahnila. Delavnice so bile zapuščene, primanjkovalo je delovne sile. Rajonski odbor OF Ribnica je 18. junija 1944 izdal okrožnico, v kateri je pozival: »Čimprej naj začne z delom vsak, ki zna kaj delati. Ni taks, spričeval in učne dobe. Orodje je v zapuščenih delavnicah...«.⁵²

Večje industrije v okrožju ni bilo. Po posameznih krajih so bile manjše obrtne delavnice (krojaške, čevljarke). Primanjkovalo je delavnic za izdelovanje in popravljanje poljskega orodja. Okrožna GK je vzdrževala dve kovačiji. V okraju Ribnica so bili zaposleni 3 oglarji. Obstajala je tudi usnjarna in puškarška delavnica. O izdelovanju usnja mi je pri-

povedoval Franc Burgar, ki je bil vodja usnjarske delavnice. Najprej so vozili kože v žužemberško in šentviško usnjarno. Ker pa se je položaj poslabšal, so začeli iskati ugoden teren na ribniškem vojnem področju. Odločili so se za vas Belico pri Osolnici in v usnjarno preuredili Ožboltov mlin. Z delom so začeli avgusta 1944 in delali do 15. maja 1945. Bilo jih je sedem. Vse so delali ročno; kože so najprej namakali v apnu, nato so jih očistili in korpunirali (odstranili dlake in meso), sledilo je namakanje v kadi za strojenje (hrastov in kostanjev izvleček). Strojili so predvsem goveje kože in iz njih izdelovali usnje za podplate. Za varnost je bilo dobro poskrbljeno, saj jim sovražnik ni zaplenil ničesar.⁵³

Na pobudo OO OF je bila 8. junija 1944 konferenca, ki so se je udeležili: član predsedstva SNOS — gospodarski odsek, član OO OF Ribnica, član okrožne GK in dva strokovnjaka iz Sodražice. Dogovorili so se, da se »suha roba« kupuje za gotovino, če pa te ni, pa pol za gotovino pol za živež; prodaja se le za živež (izjema so vojaške enote in aktivisti, ki lahko plačajo z gotovino). Prodajo oziroma zamenjavo so organizirali v Crnomlju. Nakup in prodajo je vodila okrožna GK Ribnica. Podlaga za nakup ali prodajo je bila lira in cena koruze.

roba	nakup: lire	koruza kg	prodaja: lire	koruza kg
škafi	30—45	6	50	8
sita mala	25—30	4—5	30—35	5—6
rešeta	35	5	40	6
rete	100	12	120	14
ducat žlic	15—18	2—2.5	18—24	
košare navadne	32—40	5—6	40—50	6—7
jerbasi	80	10	100	12 ⁵⁴

Poleg te je obstajala še neorganizirana menjava. V ribniškem okrožju so bili zanjo določeni trije, ki so zbirali robo po vaseh in jo vozili v Belo krajino, kjer so jo zamenjavali za žito in jeseni za kostanj.⁵⁵ »Suho robo« so izdelovali v ribniškem, sodražkem in velikolaškem okrožju. Vendar tudi ta panoga ni bila brez težav; primanjkovalo je delovnih moči in težko je bilo dobiti material; zlasti je primanjkovalo bele pločevine, valjanca in žičnikov. Lončarstva v Dolenji vasi zaradi stalne kontrole okupatorja niso mogli obnoviti.⁵⁶

V Podpreski je bila ustanovljena okrožna trgovina, ki je blago prodajala za gotovino ali za bone ali pa je menjavala. Z galanterijskim blagom se je v glavnem oskrbovala preko Notranjske. Na Brodu je okrožna GK vzdrževala menjalnico za sol, ki je do julija 1944 posre-

dovala približno 3.000 kg soli v zameno za koruzo po ključu, ki ga je določilo predsedstvo SNOS. Težave so se pojavile, ko je okrožna GK za Belo krajino začela dobavljati Hrvatom koruzo na kredit.⁵⁷

Okrožna GK je od vseh rajonskih GK zahtevala, da nadzirajo vse trgovinske, gostinske in obrtne lokale. Obrtniki, ki so bili mobilizirani, so morali redno voditi dnevnik dela.⁵⁸

Za poživljanje obrti in trgovine je finančni odsek odobril okrožju 50.000 lir posojila.⁵⁹

V začetku leta 1945 so imeli v osnutku načrt za večjo mizarsko delavnico, ki naj bi kri-la potrebe po stavbnem lesu pri obnovi porušeni in gradnji novih poslopij. Manjšo usnjarsko delavnico, strojarno kož, so namerali postaviti v kočevskem rajonu. Služila naj bi potrebam civilnega prebivalstva. Zaradi

oteženega prevoza je trgovina s »suhó robo« prenehala.⁶⁰

NARODNA IMOVINA

Pod narodno imovino so spadala vsa zapuščena in razlaščena posestva, gozdovi, obrtni, trgovinski in drugi lokali; sem so spadale tudi šole in druga javna poslopja. Z vsem tem je upravljala posebna komisija KUNI (komisija za upravo narodne imovine). V ribniškem okraju je bilo jeseni 1944 v sklopu narodne imovine pet ljudskih šol, dva občinska doma, razlaščeno imetje grofa Auersperga in veleposestnika Rudeža, posest 35 gruntarjev, ki so bili obsojeni na zaplembo celotne imovine, emonska posest in eno zapuščeno posestvo.⁶¹

Julija 1944 je okrožna GK Ribnica sklenila, da mora KUNI v vseh rajonih imenovati funkcionarje, ki bodo vodili pregled nad narodno imovino. Vsako opuščeno ali zaplenjeno posestvo naj bo enota zase in naj ima svojega upravitelja.⁶² Isti mesec so izdali navodila za popisovanje vojne škode. Do takrat je bilo v okrožju poškodovanih 173 vasi, od tega 75 popolnoma uničenih; uničen je bil tudi rudnik premoga in Horakova tekstilna tovarna.⁶³ Posestva v okviru narodne imovine so se obdelovala kolektivno. Če to ni bilo možno, so jih razdelili najpotrebnejšim posameznikom. Sadržnjakov niso oddajali v najem, temveč so postavili oskrbnike, ki so skrbeli za sadje, ga zbirali in predelovali. KUNI je imela v lasti več sadnih sušilnic.

V okrožju so že kmalu mislili na obnovo porušenih domov in gospodarskih poslopij. Rajonski odbor OF je 18. junija 1944 sprejel sklep, da je treba popraviti stanovanja, gospodarska poslopja in tiste ceste, ki niso strateško pomembne, ter pomagati žrtvam terorja.⁶⁴ Za ohranitev in zaščito narodnega imetja je skrbel okrajna NZ (narodna zaščita). 5. septembra 1944 je bil ustanovljen NOVGRAD (narodno osvobodilna vojna gradnja), ki je v sodelovanju z GK skrbel za obnovo porušenih in zidavo novih poslopij. Pri obnovi je pomagalo tudi društvo RK, ki je pri okrajih imelo svoje odbore.

DENARNI PROMET

Julija 1944 so bili določeni v Sloveniji tile javni dohodki: davki trošarina, posojilo in prostovoljne dajatve; izdatki odborov pa podpore, izdatki za aktiv in javno upravo. Glavno plačilno sredstvo je bila lira. Malo pred kapitulacijo Italije se je začel uveljavljati tudi partizanski denar — bon. V začetku oktobra 1943 so na osvobojenem ozemlju začele krožiti kot plačilno sredstvo tudi 3 % obveznice posojila narodne osvoboditve. Končno je oktobra

1944, ob vpeljavi za vso Slovenijo veljavnega partizanskega denarja, začel denarni zavod izdajati lirske bone in priznanice. Vrednost bona je bila za 10 % večja od italijanske lire.⁶⁵ Ljudje so bili nezaupljivi do bonov in jih niso hoteli sprejemati, zato so morali pri okrožnem odboru OF zamenjati bone za lire, da so lahko izplačali podpore najpotrebnejšim. Prošnje za podpore so vlagali pri rajonskih odborih OF. V denarju so dajali podpore le najpotrebnejšim in učiteljstvu, za ostale pa so organizirali medsebojno pomoč.

Jeseni 1943 je bilo razpisano 3 % posojilo narodne osvoboditve, pobirali so tudi davke in prostovoljne prispevke. Okrožni odbor OF je konec decembra 1943 poročal: »Kljub podrobnim navodilom ponekod naši odbori posojilne kampanje še niso spravili v tek. Zadnje nakazilo bonov in gotovine se sme uporabiti izključno za nabavo hrane. Podpore in ostali izdatki se krijejo iz dohodkov, ki jih prinašajo davki in ostali posli. Na dnevnem redu vsakega sestanka mora biti blagajniško poročilo. Potrebno je okrepiti zaupanje v bone.

Tik pred nemškimi vdorom so okrožni odbori popisali in deponirali poštne znamke. Zaloge naj bodo varno shranjene. Davki se izterjujejo tudi za nazaj. Davkov so oproščeni: žrtve okupatorja, vdove, sirote in vsi tisti, ki jim rajonski odbor na podlagi posebnih okoliščin davke izpregleda (kajžarji).«⁶⁶

V začetku leta 1944 je bilo vpisovanje posojila v polnem teku. Imeli so tudi nekaj težav: obveznic po 10.000 lir niso mogli oddati, kajti še obveznice po 100 lir sta podpisovala dva skupaj in po 1000 lir trije. Akcija pobiranja posojila je bila posebno težka v krajih, ki jih je kontroliral okupator.⁶⁷ Pri popisovanju posojila je bil najboljši ribniški rajon, ki je podpisal nad polovico posojila. Rajonski odbori OF so dobili nalogo, da zamenjajo potrdila, ki so jih izdajali posamezni intendanti za prejeta hrano in živino z uradnimi potrdili. Zabičano jim je bilo, da ta potrdila ne smejo zamenjevati za takrat razpisano posojilo.⁶⁸ Ker niso imeli dovolj lir za izplačilo podpor, so zaprosili za dotacijo. Marca 1944 so dobili 100.000 lir, ki so jih razdelili po okrajih; ribniški okraj je dobil 15.000 lir.⁶⁹ Junija 1944 je gospodarska konferenca v Črnomlju odobrila okrožju Ribnica 500.000 lir posojila za kritje potreb vojske. Finančni referentje so vodili o tem denarju ločen račun.⁷⁰ Liram je vrednost padala, zato so jih poskušali čim več spraviti čez mejo.

Finančni odsek je poročal 12. januarja 1945, da so pobrali davek 259 prebivalcem. Imeli so veliko podpirancev in težave z zbiranjem posojila. Glavni dohodek je prinašalo posojilo in

denarne kazni, ki jih je izrekalo sodišče zaradi nedovoljenega prehoda na osvobodjeno ozemlje.⁷¹

Zaradi omejenega prostora problema do potankosti nisem mogla obdelati. Splošne podatke, ki so pomembni za razumevanje partizanskega gospodarstva, najdemo v že objavljeni knjigi dr. Metoda Mikuža Slovensko partizansko gospodarstvo.

OPOMBE

1. Poročilo OO OF Ribnica 8/1-1944 arhiv IZDG f. 436. — 2. Poročilo OO OF Ribnica 30/1-1944 arhiv IZDG f. 436. — 3. Poročilo OO OF Ribnica 6/2-1944 arhiv IZDG f. 436. — 5. Poročilo okrožne GK 10/3-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 5. Poročilo OO OF Ribnica 13/9-1944 arhiv f. 436 III. 6. Poročilo OO OF Notranjsko — Ribnica 4/5-1945 arhiv IZDG f. 437 I. — 7. Dr. Metod Mikuž, Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja str. 262. — 8. Ustni vir — spomini Janeza Cvara 3/8-1978. — 9. Poročilo okrožne GK 18/1-1944 arhiv IZDG f. 439 III. — 10. Okrožnica UK 1/2-1944 arhiv IZDG f. 439 III. — 11. Poročilo OO OF Ribnica 7/2-1944 arhiv IZDG f. 718. — 12. Poročilo rajonske GK Ribnica 8/2-1944 arhiv IZDG f. 718. — 13. Poročilo rajonske GK Ribnica 8/2-1944 arhiv IZDG f. 718. — 14. Poročilo rajonske GK Ribnica 8/2-1944 arhiv IZDG f. 718. — 15. Poročilo OO OF Ribnica 21/3-1944 arhiv IZDG f. 436. — 16. Poročilo SPŽZ 13/3-1944 arhiv IZDG f. 715. — 17. Okrožnica okrožne GK Ribnica 22/4-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 18. Okrožnica okrožne GK Ribnica 22/4-1944 arhiv IZDG f. 474 III. 19. Dr. Metod Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo str. 193. — 20. Poročilo okrožne GK 20/7-1944 arhiv IZDG f. 719. — 21. Sklep okrožne GK 30/8-1944 arhiv IZDG f. 718. — 22. SNOS — socialni odsek — poziv 27/8-1944 arhiv IZDG f. 717. — 23. Odredba okrožne GK 9/11-1944 arhiv IZDG f. 719. — 24. Odredba okrožne GK 9/11-1944 arhiv IZDG f. 719. — 25. Poročilo okrožne GK 12/2-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 26. Poročilo OK KPS Ribnica 27/2-1944 arhiv IZDG f. 715 I. — 27. Poročilo OO OF Ribnica 21/3-1944 arhiv IZDG f. 436. — 28. Poročilo okrožne GK 5/5-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 29. Poročilo kmetijskega referenta 20/7-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 30. Opozorilo okrožne GK 27/7-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 31. Poročilo okrožne GK 5/8-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 32. Poročilo okrožne GK 20/8-1944

arhiv IZDG f. 474 III. — 33. Poročilo okrožnega gospodarskega odseka 5/3-1945 arhiv IZDG 474 III. — 34. Odlok predsedstva SNOS 16/3-1945 arhiv IZDG f. 474 III. — 35. Poročilo okrožnega gospodarskega odseka 5/3-1945 arhiv IZDG f. 474 III. — 36. Poročilo okrožnega gospodarskega odseka 21/12-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 37. Poročilo referenta za kmetijstvo 5/8-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 38. Poročilo kmetijskega referenta 27/7-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 39. Poročilo okrožnega gospodarskega odseka 5/3-1945 arhiv IZDG f. 474 III. 40. Poročilo okrožne GK 17/2-1944 arhiv IZDG f. 718. — 41. Poročilo referenta za kmetijstvo 5/8-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 42. Poročilo referenta za kmetijstvo 20/8-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 43. Poročilo referenta za kmetijstvo 5/10-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 44. Poročilo okrožnega gospodarskega odseka 11/4-1945 arhiv IZDG f. 474 III. — 45. Poročilo OO OF Ribnica 30/12-1943 arhiv IZDG f. 474 III. — 46. Poročilo kmetijskega referenta 5/9-1944 arhiv IZDG 474 f. III. — 47. odlok OO OF 24/2-1945 arhiv IZDG f. 437. — 48. Poročilo okrožnega gospodarskega odseka 22/11-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 49. Poročilo UK 1/2-1944 arhiv IZDG f. 439 III. — 50. Poročilo OO OF 22/7-1944 arhiv IZDG f. 436. — 51. Poročilo OO OF 24/7-1944 arhiv IZDG f. 473. — 52. Okrožnica rajonskega odbora OF Ribnica 18/6-1944 arhiv IZDG f. 718. — 53. Spomini F. Burgarja — ustni vir 2/8-1978. — 54. Okrožnica rajonskega odbora OF Ribnica 18/6-1944 arhiv IZDG f. 718. — 55. Ustni vir — spomini Janeza Cvara. — 56. Poročilo okrožne GK 26/7-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 57. Poročilo okrožne GK 26/7-1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 58. Okrožnica okrožne GK 11/8-1944 arhiv IZDG f. 718. — 59. Polletno poročilo za 1. šest mesecev 1944 arhiv IZDG f. 474 III. — 60. Poročilo gospodarskega odseka 8/2-1945 arhiv IZDG f. 474 III. — 61. Poročilo rajonskega odbora OF Ribnica 4/8-1944 arhiv IZDG f. 497. — 62. Poročilo okrožne GK 26/7-1944 arhiv IZDG f. 436. — 63. Poročilo rajonskega odbora OF Ribnica 4/8-1944 arhiv IZDG f. 497. — 64. Poročilo rajonskega odbora OF Ribnica 18/6-1944 arhiv IZDG f. 718. — 65. Dr. Metod Mikuž, Zgodovina slov. osvobodilnega boja str. 265 in 267. — 66. Poročilo OO OF Ribnica 30/12-1943 arhiv IZDG f. 474 III. — 67. Poročilo OO OF Ribnica 25/1-1944 arhiv IZDG f. 439. — 68. Poročilo OO OF Ribnica 30/1-1944 arhiv IZDG f. 436. — 69. Poročilo OO OF Ribnica 21/3-1944 arhiv IZDG f. 436. — 70. Poročilo OO OF Ribnica 17/6-1944 arhiv IZDG f. 718. — 71. Dr. Metod Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo str. 180 in 181.

RAZVOJ OBČINE RIBNICA KOT DRUŽBENOPOLITIČNE IN SAMOUPRAVNE SKUPNOSTI OD OSVOBODITVE DO USTAVE LETA 1974

VLADIMIR ZUMER

Današnja občina Ribnica obsega ozemlje Ribniške doline med Veliko in Malo goro in sega proti zahodu preko Sodražice do Podklanca; zahodno od Velike gore obsega Loškopotoško planoto in na severu vsa Slemena. Pokrajina meji na severu na občino Ljubljana -Vič Rudnik, na severovzhodu na občino Grosuplje, na vzhodu in na jugu na občino Kočevje, južno od Loškega potoka okoli pet kilometrov na SR Hrvatsko in na zahodu na občino Cerknica. Meja poteka od Grmade, kjer je tromeja z grosupeljsko in viško občino, po grebenu Male gore do Črnega vrha, proti jugu do Grčaric, se nato vzpenja pod Jelenov žleb, potem se vije cikcakasto po loškopotoških senožetih in hribih preko Bloščka proti vasi Brlog, blizu katere je tromeja s cerkniško in viško občino. Nato gre meja po Karlovški kotlini in se dvigne na Slemena. V Podpoljanah prestopi železniško progo in cesto Ljubljana — Kočevje in se nad Bukovcem vzpne do tromeje z viško in grosupeljsko občino.¹ Ozemlje občine meri 255,94 km² in obsega katastrske občine: Dane, Dolenja vas, Gora, Gorenja vas, Goriča vas, Grčarice, Gregor, Hrib, Jurjevica, Podpoljane Prigorica, Rakitnica, Retje, Ribnica, Sodražica, Sušje, Travnik, Velike Poljane, Vinice, Zamostec in Žimarice.² Po podatkih zadnjega štetja prebivalstva leta 1981 živi na tem območju 12.113 občanov v šestih krajevnih skupnostih: Dolenja vas, Loški potok, Ribnica, Slemena, Sodražica in Velike Poljane.³

Osnovne funkcije in položaj občine Ribnica v našem družbenopolitičnem sistemu opredeljuje ustava SFRJ leta 1974 kot »samoupravno in temeljno družbenopolitično skupnost, ki temelji na oblasti in samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. V občini delovni ljudje predvsem ustvarjajo in razvijajo materialne in druge pogoje za življenje in delo in samoupravno zadovoljujejo materialne, socialne in druge potrebe; usmerjajo in usklajujejo gospodarski in družbeni razvoj; organizirajo opravljanje zadev, ki so skupnega in splošnega pomena za delovne ljudi in občane in s tem namenom vzpostavljajo organe samoupravljanja in organe oblasti; zagotavljajo neposredno izvajanje zakonov in varstvo svoboščin, pravic in dolžnosti človeka in občana; zagotavljajo uresničevanje enakopravnosti narodov in narodnosti; varujejo zakonitost in varnost ljudi in premoženja; ure-

jajo uporabo zemljišč in dobrin, ki so v splošni rabi; organizirajo ljudsko obrambo, družbeno samozaščito in družbeno nadzorstvo; urejajo odnose na stanovanjskem in komunalnem področju, itd.»⁴

Predstavitev sedanjega teritorialnega obsega in funkcije občine Ribnica v uvodu je potrebna predvsem zaradi lažjega razumevanja zelo pogostih upravnoteritorialnih sprememb, ki so šele leta 1962 pripeljale do današnje teritorialne podobe občine. Na drugi strani pa so tudi lokalni organi ljudske oblasti v zvezi s hitrim razvojem naše družbenopolitične ureditve nenehno spreminjali svoje pristojnosti in vlogo v družbenem in gospodarskem življenju občanov.

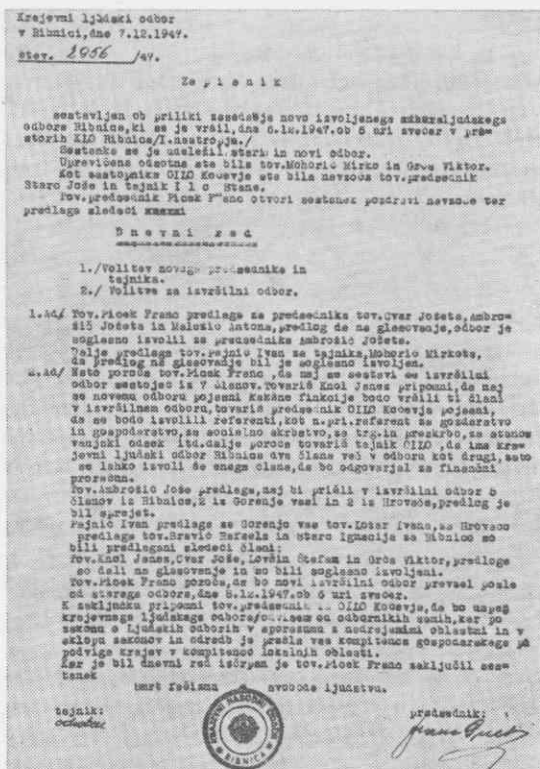
V razvoju občine Ribnica po osvoboditvi, podobno kot pri razvoju ostalih slovenskih občin, ločimo več obdobj, ki jih formalno ločujejo splošni zakoni o ljudskih odborih leta 1946, 1949 in 1952, splošni zakon o ureditvi občin in okrajev leta 1955, še posebej pa ustave leta 1946, 1963 in 1974 ter deloma zakoni o upravnoteritorialni razdelitvi Slovenije. V prvem obdobju od leta 1945 do 1952, ko še ne moremo govoriti o občini kot komuni, so kot najnižji organi državne oblasti delovali krajevni ljudski odbori (KLO). To je predvsem obdobje utrjevanja pridobitev narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije, pa tudi obdobje demokratičnega centralizma oziroma administrativnega socializma. Po letu 1949 se pričinja proces deetatizacije in decentralizacije ter uvajanje delavskega samoupravljanja. V drugem obdobju od leta 1952 do 1955 se začena pravzaprav šele razvoj občine v smeri oblikovanja komune. Najmanjša političnoteritorialna enota postane občina. V tretjem obdobju od leta 1955 do 1963 lahko govorimo o obdobju uvajanja komunalnega sistema, ko postaja občina vse bolj političnoteritorialna organizacija samoupravljanja delovnih ljudi in temeljna družbenoekonomska skupnost prebivalcev na njenem območju. Četrto obdobje od leta 1963 do leta 1974 označuje občino kot temeljno družbenopolitično skupnost, ki se je dokončno teritorialno oblikovala in na podlagi ustave in ustavnih sprememb v tem obdobju utrjevala svoje funkcije. V začetku tega obdobja so zaživele krajevne skupnosti, proti koncu pa se vse bolj uveljavlja samoupravljanje in neposredno odločanje delovnih ljudi in občanov v delovnih organizacijah, kra-

jevnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih. Ustava leta 1974 je dokončno opredelila funkcije današnje občine, ki se je razvijala od leta 1952 dalje.

ODBOJBE KRAJEVNIH LJUDSKIH ODBOROV 1945—1952

Ob osvoboditvi je Slovenija že imela svoj vrhovni organ ljudske oblasti, in sicer na kočevskem zboru odposlancev izvoljeni Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki se je na prvem zasedanju februarja 1944 v Črnomlju preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), Med NOB so se formirali in razvijali tudi nižji organi ljudske oblasti — okrožni, okrajni in krajevni narodnoosvobodilni odbori (NOO), ki so bili izvoljeni na podlagi odloka o razpisu volitev v krajevne, okrajne in okrožne NOO, sprejetem na črnomaljskem zboru. Ta odlok in poznejši odlok Predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih z dne 21. maja 1944⁵ sta pravna podlaga za delovanje in razvoj ljudskih odborov, ki so bili spomladi in poleti 1944 izvoljeni na osvobojenem ozemlju. Kjer pa NOO niso bili izvoljeni, so poleg političnih funkcij obdržali oblastvene funkcije odbori OF. Tako NOO kot odbori OF so v okviru možnosti skrbeli za pomoč narodnoosvobodilni vojski, pobirali davke, upravljali splošno ljudsko premoženje, skrbeli za razvoj partizanskega gospodarstva, šolstva, zdravstva ter socialnega skrbstva. Razvoj ljudske oblasti na ribniškem območju med NOB bi zaslužil posebno obravnavo.

Po osvoboditvi so tudi na ribniškem območju kot najnižji organi ljudske oblasti nove države prevzeli oblastvene funkcije med NOB izvoljeni krajevni narodnoosvobodilni odbori (KNOO) in vaški odbori OF, ki jih je povezoval Okrajni NOO Ribnica. Organizacija in teritorialno območje delovanja NOO in odborov OF se je od maja do začetka septembra 1945 večkrat menjala. Avgusta je bil ukinjen ribniški okraj oziroma združen s kočevskim v Okrajni NOO Kočevje.⁶ Prve svobodne volitve na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice so bile 29. julija 1945. V Ribnici je odbornike KNOO volilo 827 volilcev od 828 volilnih upravičencev ali 99,9 %.⁷ Izvoljen je bil 11-članski KNOO na čelu s predsednikom Stanetom Ilcem. Posamezni odborniki so prevzeli referate za obnovo, kmetijstvo, zdravstvo, socialno skrbstvo, stanovanjske zadeve, trgovino in preskrbo, notranje zadeve, za finance in izvolili gospodarski svet.⁸ Po manjših krajih so izvolili v KNOO od 5 do 9 odbornikov. Predsedniki in tajniki KNOO so opravljali tudi izvršilno funkcijo odborov.

Zapisnik zasedanja novo izvoljenega krajevnega ljudskega odbora Ribnica 7. 12. 1947

Po volitvah je bila 8. septembra 1945 uzakonjena prva upravnoteritorialna razdelitev. Zakon o upravnih razdelitvi federalne Slovenije⁹ je delil Slovenijo na okrožja, okraje in kraje ter v bistvu uzakonil že obstoječe stanje. Na območju današnje občine Ribnica¹⁰ je bilo v okviru novomeškega okrožja in kočevskega okraja formiranih 21 krajev kot najnižjih upravnoteritorialnih enot z že izvoljenimi krajevnimi narodnoosvobodilnimi odbori: Breg, Bukovica, Dolenja vas, Dolenji Lazi, Gora, Goriča vas, Hrib, Jurjevica, Nemška vas, Rakitnica, Ribnica, Sodražica, Srednja vas, Sušje, Sveti Gregor (v okviru ljubljanskega okrožja in grosupeljskega okraja), Šegova vas, Travnik, Velike Poljane, Vinice, Zamostec in Žimarice.

Izgradnja in udržitve nove ljudske oblasti je bila ena prvih nalog KNOO, ki so vse sile posvetili obnovi in izgradnji porušenega podeželja. Pri tem moramo omeniti še tri pomembne dogodke, ki so bistveno vplivali na razvoj in delo lokalnih upravnih organov. Volitve 11. novembra 1945 v Ustavodajno skupščino in razglasitev republike so pomenile veliko zmago Ljudske fronte kot vseljudske politične organizacije. Januarja 1946 je Ustavodajna skupščina sprejela prvo zvezno ustavo, ki je pomenila uzakonitev vseh težej in

pridobitev NOB in socialistične revolucije. Z njo je bil postavljen temelj družbene in državne ureditve naše države. Ustava je sankcionirala obstoj narodnoosvobodilnih odborov pod novim imenom ljudski odbori in jih uveljavila kot temeljne organe nove države. Tretji moment, ki je bistveno vplival na razvoj ljudskih odborov, pa je prvi splošni zakon o ljudskih odborih,¹¹ sprejet še isto leto. Ljudski odbori so definirani kot organi državne oblasti, po katerih ljudstvo izvaja oblast v upravnoteritorialnih enotah. Krajevni ljudski odbori (KLO) so po načelu demokratičnega centralizma opravljali točno določene naloge lokalnega in splošnega značaja s področja krajevnega gospodarskega načrta, kmetijstva, komunalnega življenja, trgovine in obrti, financ, delovnih odnosov, ljudskega izobraževanja, socialnega skrbstva in ljudskega zdravstva. Po vertikalni liniji so bili izrazito podrejeni višjim državnim organom (okrajem, okrožjem).

Obsežne naloge, ki so jih narekovali predvsem državni interesi, veliko manj pa lokalni, so ob šibkem upravnem aparatu (zlasti pri manjših KLO) povzročale pogoste organizacijske težave. Zato je bila že 14. septembra 1946 izvedena nova upravnoteritorialna razdelitev oziroma združitve manjših krajev.¹² Od prejšnjih 21 krajev jih zakon na obravnavanem območju našteva le še 15, in sicer: Bukovica, Dolenja vas, Dolenji Lazi, Gora, Goriča vas, Jurjevica, Loški potok, Rakitnica, Ribnica, Sodražica, Sušje, Sv. Gregor (okraj Grosuplje), Velike Poljane, Zamostec in Žimarice. Kraji Hrib, Travnik, Srednja vas in Šegova vas so se združili v kraj Loški potok, Breg se je združil s krajem Dolenji Lazi, Nemška vas in Vinice s krajem Zamostec, vas Hrovača je bila priključena h KLO Ribnica, prej pa je pripadala KLO Goriča vas. Celotni okraj

Kočevje je od prejšnjih 65 združeval le še 34 krajev. S komasacijo KLO, ki je vzbudila pri prebivalstvu izjemno burne razprave na zborih volilcev in sestankih množičnih organizacij, so postali kraji geografsko, gospodarsko in kulturno zaokrožene upravnoteritorialne enote. Število krajev se z zakonom o upravni razdelitvi LRS 23. februarja 1948 ni spremenilo.¹³ Zadnje spremembe teritorialne razdelitve do leta 1952 so bile konec leta 1949 z ukinitvijo kraja Velike Poljane, ki se je priključil novo ustanovljenemu kraju Ortnek v grosupeljskem okraju¹⁴ ter ukinitvijo krajev Bukovica (priključen Ribnici) in Rakitnica (priključen Dolenji vasi).¹⁵

Po priključitvi vasi Hrovače h KLO Ribnica septembra 1946 se je število odbornikov KLO povečalo na 13 članov, za predsednika pa je bila izvoljen Franc Picek.¹⁶ Novost v organizaciji odbora pomeni izvolitev sedemčlanskega izvršilnega odbora, ki je odločal o najvažnejših tekočih zadevah politike v Ribnici. Posamezni odborniki so bili zadolženi za gospodarstvo, socialno skrbstvo, notranje zadeve, trgovino in preskrbo, obnovo in ljudsko imovino, zdravstvo, gospodarska podjetja KLO in stanovanjske zadeve. V zvezi z ustanavljanjem krajevnih gospodarskih podjetij v Ribnici konec leta 1946 (gostinsko podjetje, mesarija, trgovina, krajevne žage, opekarna, hranilnica, čevljarstva delavnica, ekonomija, kino, delavska uslužbena restavracija, itd.) je bil 9. februarja 1947 izvoljen operativni upravni odbor za gospodarska podjetja KLO Ribnica.¹⁷

Druge volitve v krajevne ljudske odbore so bile 23. novembra 1947. Novi odbor KLO Ribnica se je povečal na 21 odbornikov, izvršilni odbor pa na 9 članov na čelu s predsednikom Jožetom Ambrožičem.¹⁸ Člani izvršilnega odbora so bili obenem tudi referenti za gospo-

Podatki o številu odbornikov KLO, številu članov izvršilnih odborov in številu prebivalstva sredi leta 1948:¹⁹

Krajevni ljudski odbor	Število odbornikov	Število članov IO	Število prebivalcev
Bukovica	7	—	384
Dolenja vas	15	7	1100
Rakitnica	8	—	451
Ribnica	21	9	1650
Sodražica	13	6	588
Sušje	19	9	795
Sv. Gregor (ni podatkov)			
Velike Poljane	7	—	278
Zamostec	9	—	518
Žimarice	9	—	639
Dolenji Lazi	7	—	400
Gora	7	—	285
Goriča vas	12	8	810
Jurjevica	11	—	532
Loški potok	21	9	2020

darstvo, komunalne zadeve, obnovo, prosveto, socialno skrbstvo, stanvanjske zadeve in gospodarska podjetja KLO. Poleg tega je odbor imenoval več stalnih in občasnih komisij in odborov za reševanje konkretnih nalog v okviru pristojnosti. Število odbornikov pri ostalih KLO se je gibalo od 7 do 21, število članov izvršilnih odborov, kolikor so pri manjših KLO sploh bili izvoljeni, pa od 6 do 9.

Leta 1949 je bil sprejet drugi splošni zakon o ljudskih odborih,²⁰ ki je razdelil pristojnosti posameznih ljudskih odborov na splošno in lokalno področje. V okviru splošnega področja so bili ljudski odbori izvajalci predpisov višjih državnih organov, v okviru lokalnega pa so imeli svoje samoupravne pravice. Od leta 1946 do 1949 so se v naši državi izvršile velike družbenoekonomske spremembe, ki so pripeljale do nadaljnega razvoja ljudske oblasti in nadaljnje graditve ljudske demokracije. Opravljena je bila nacionalizacija industrije, prometa in trgovine. Socialistični sektor gospodarstva je prevladal v vseh panogah razen v kmetijstvu. Sprejet je bil petletni plan industrializacije in elektrifikacije države in vse sile so bile usmerjene na izpolnitev prve petletke. Druga nacionalizacija leta 1948 je vključila v socialistični sektor vse manjše gospodarske objekte in tako so bili ustvarjeni temelji za razvoj lokalnega gospodarstva, ki je predstavljalo materialno osnovo ljudskih odborov, tudi krajevnih. Povsod, kjer so bili dani pogoji, so krajevni ljudski odbori ustanavljali krajevna gospodarska podjetja, to pa je zahtevalo večjo samostojnost in krepilo samoupravno vlogo krajevnih odborov. Novi zakon je poudarjal, da vodijo ljudski odbori gospodarstva, socialni in kulturni razvoj svojega območja. V prvem mandatnem obdobju je bilo delo KLO usmerjeno predvsem na obnovo porušene domovine, izgradnjo ljudske oblasti, izvedbo agrarne reforme in nacionalizacije, organizacijo obveznih oddaj in odkupov, racionirano preskrbo prebivalstva, skrb za zdravstveno in socialno varstvo, krajevno šolstvo, itd. V obdobju izpolnjevanja petletnega plana od leta 1947 do 1951, zlasti po drugi nacionalizaciji, pa se je bistveno povečala lokalna samoiniciativa KLO na področju gospodarstva. Pri tem sta na področju lokalnega gospodarstva dosegla največ uspehov KLO Ribnica in Sodražica, ostali KLO pa so še nadalje posvečali vso skrb obnovi podeželja, združništvu, lokalni obrti in trgovini, organizaciji obveznih oddaj, preskrbi prebivalstva, izvajanju petletnega plana na področju gozdarstva in kmetijstva, itd.

11. decembra 1949 so bile izvedene tretje volitve krajevnih ljudskih odborov.²¹ V plebnum KLO Ribnica je bilo izvoljenih 27 odbornikov, v izvršilni odbor pa 11 članov s predsednikom Jožetom Ambrožičem. Člani izvršilnega odbora so izvolili poverjenike za kmetijstvo, komunalne zadeve, finance in trgovino, prosveto, socialno skrbstvo in stanovanjske zadeve. Imenovali so več svetov državljanov in komisij ter nov upravno operativni odbor KLO podjetij. Pri ostalih KLO se je število odbornikov gibalo od 13 do 21, vsi pa so za razliko od leta 1947 izvolili tudi izvršilne odbore. Leta 1951 je bil vsem odbornikom KLO podaljšan mandat za eno leto do decembrskih volitev leta 1952.

ZAČETKI KOMUNALNEGA SISTEMA 1952—1955

Še večjo spremembo kot zakon o ljudskih odborih leta 1949 je pomenil za razvoj ljudskih odborov zakon o upravljanju državnih gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih leta 1950,²² ki je uveljavil nove odnose na področju gospodarstva (delavsko samoupravljanje). Z zakonom je splošno ljudsko premoženje prenehalo biti državna lastnina, postalo je družbena lastnina, s katero gospodarijo na področju gospodarstva delovni kolektivi sami. S tem je ponehavalo administrativno upravljanje gospodarstva po ljudskih odborih, ki so obdržali le še nadzorstvo zakonitosti nad delom gospodarskih organizacij. Ta zakon je torej sprožil razvoj delavskega samoupravljanja, ki se je pozneje razvilo tudi na področju družbenih služb. Začel se je proces deetatizacije države, na področju gospodarstva pa so se začeli uveljavljati ekonomski zakoni tržnega gospodarstva.

Od leta 1950 dalje se je začela kazati potreba po novi ureditvi ljudskih odborov, ki jo je prinesel tretji splošni zakon o ljudskih odborih 9. aprila 1952²³ ter republiški zakon o občinskih ljudskih odborih 8. julija 1952.²⁴ Zakona predstavljata novo stopnjo v razvoju najmanjših političnoteritorialnih enot — občin. Občinski ljudski odbor (ObLO) ni postal le najnižji organ državne oblasti v občini, ampak temeljni organ oblasti delovnega ljudstva. Ureja vse zadeve, ki se neposredno nanašajo na gospodarski, komunalni, kulturni in socialni razvoj občine in s tem razvija svojo samoupravo in samoupravo gospodarskih in drugih organizacij v občini. Višji organi oblasti (okraji, republika) so imeli nasproti nižjim le še z zakonom določene pravice, ki so bile omejene v glavnem na oceno zakonitosti ter proračun občine. Občina postane pravna oseba.

Decentralizacija upravnih nalog oziroma povečanje pristojnosti občin je zahtevala tudi spremembe v teritorialni razdelitvi. Večji obseg nalog je zahteval tudi večji teritorij. Kraje, ki so v prvem obdobju obsegali eno ali več naselij, so zamenjale po obsegu precej večje občine, ko so že postajale geografsko, gospodarsko, prometno in kulturno zaokrožene eno-

te, ki so se dokončno izoblikovale leta 1963. Z zakonom o razdelitvi LR Slovenije na mesta, okraje in občine 19. aprila 1952²⁵ je bilo ozemlje današnje občine Ribnica razdeljeno na 5 občin, ki so vse spadale v okraj Kočevje. Okraj Grosuplje, kamor sta do tedaj spadala kraja Ortnek in Sv. Gregor, je bil ukinjen.

Osnovni statistični podatki o občinah leta 1952:²⁶

Občina	Priključeni KLO	Površina v ha	Število prebivalcev ²⁷
Dolenja vas	Rakitnica (že 1949)	4444	1600
Loški potok	—	5304	2020
Ribnica	Bukovica (že 1949), Dolenji Lazi, Goriča vas, Jurjevica Sušje	7669	4297
Sodražica	Gora, Zamostec, Žimarice	4992	2704
Velike Lašče (del)	Ortnek Sv. Gregor	3185	1019

Volitve odbornikov v nove ljudske odbore (ObLO) so bile decembra 1952. Glede na velikost občine in število prebivalcev so šteli odbori 11 do 35 odbornikov. V ObLO Ribnica, ki se je prvič sestel 17. decembra 1952,²⁸ je bilo izvoljenih 28 odbornikov, za predsednika pa so izvolili Jožeta Selška. ObLO je bil še vedno enodomen za razliko od okrajnih in mestnih ljugskih odborov, ki so v tem obdobju že dvodomni (okrajni zbor in zbor proizvajalcev). Ukinjeni so bili izvršilni odbori, namesto njih pa se oblikujejo 7 do 12-članski sveti ljudskega odbora.

Organizacija ObLO Ribnica 1952—1955²⁹:
ObLO Ribnica (28 odbornikov)

Sveti za:

gospodarstvo in komunalne zadeve,
ljudsko zdravstvo in socialno politiko,
prosveto in kulturo.

Stalne komisije:

mandatno-imunitetna,
za proračun in družbeni plan,
za prošnje in pritožbe,
za prekrške,
za realizacijo urbanističnega plana.

Občasne komisije za:

predvojaško vzgojo,
zatiranje koloradskega hrošča,
ocenjevanje statističnih podatkov,
čiščenje in škropljenje sadnega drevja,

zatiranje majskega hrošča,
točkovanje stanovanj,
formiranje komune.

Občasni odbori

Občinska uprava³⁰:

tajnik,
referenti za posamezna področja.

Pristojnosti ObLO so bile v tem obdobju precej večje od bivših KLO. Ljudski odbor je sprejemal relativno samostojen proračun, določal lokalne davščine, ustanavljal gospodarska podjetja in zavode, urejal komunalne zadeve, skrbel za šolstvo, zdravstvo, socialno skrbstvo, itd. Udeležba državljanov pri delu ObLO je bila zagotovljena z zbori volilcev, kot je bilo to v praksi že prej. Bistveno novost v tem obdobju pomenijo 4 do 5-članski vaški, odbori, ki so jih ustanavljali po vaseh oziroma naseljih. Leta 1953 je na območju ObLO Ribnica delovalo 9 vaških odborov, ki jih je ustanovil ObLO na predlog zborov volilcev.³¹ Konec leta 1954 so izvolili kar 18 vaških odborov v naslednjih vaseh: Breg, Breže, Bukovica, Dane, Dolenji Lazi, Gorenja vas, Goriča vas, Hrovača, Jurjevica, Kot, Nemška vas, Otavice, Ribnica, Sajevec, Slatnik, Sušje, Zadolje in Zlebič.³² Vaški odbori niso bili organi oblasti, temveč pomožni organ ObLO. Opravljali so naloge, ki so imele pomen samo za prebivalce vasi ali naselja (popravilo vaških poti) in predlagali posamezne ukrepe ljudskemu odboru.

RAZVOJ OBČINE KOT KOMUNE 1955—1963

Ustavni zakon leta 1953³³ je razširil načelo samoupravljanja s tem, da je zagotovil delovnim ljudem samoupravo ne le v gospodarstvu, temveč tudi v družbenih službah in v politično-teritorialnih enotah. Načela ustavnega zakona, ki so dala osnovo tako imenovanemu komunalnemu sistemu, so bila podrobneje formulirana leta 1955 v splošnem zakonu o ureditvi občin in okrajev³⁴ ter v predpisih, ki so določali pristojnosti občinskih in okrajnih ljudskih odborov v naslednjih letih.³⁵ Občina postane temeljna političnoteritorialna organizacija samoupravljanja delovnega ljudstva in temeljna družbenogospodarska skupnost prebivalcev na svojem območju. Ima tudi lastne vire dohodkov, s katerimi pokriva občinske potrebe. Občina je začela povezovati gospodarske organizacije, zavode in družbene organizacije, ki so postale samostojne, v nov družbeni organizem — komuno. Vsaka občina ima svoj statut.³⁶ S temi spremembami se je težišče oblastnega odločanja preneslo z okrajev na občine.

Ponovno se je pokazala potreba po oblikovanju večjih občin kot upravnoteritorialnih enot, ki bi geografsko in gospodarsko zaokrožene bile sposobne opravljati vse funkcije. Z zakonom o območjih okrajev in občin v LR Sloveniji 30. junija 1955³⁷ sta bili ukinjeni občini Dolenja vas in Loški potok. Prva se je združila z občino Ribnica, druga pa z občino Draga-Loški potok. Nespremenjeni sta ostali občini Lašče in Sodražica. Priprave za združitev občine Dolenja vas z Ribnico so potekale ob precejšnjih naporih družbenih organizacij in Okrajnega ljudskega odbora Kočevje. Občini sta se združili 1. septembra 1955, novi, razširjeni ObLO Ribnica (40 odbornikov) pa se je prvič sestel že 6. avgusta 1955 pod predsedstvom Jožeta Selška.³⁸ Komisija za izdelavo občinskega statuta, ki je bil sprejet 26. januarja 1956, je predvidela naslednjo organizacijsko podobo ObLO Ribnica: 40 odbornikov, predsednik, podpredsednik, 11 svetov (7 do 11 članov), 5 ostalih odborniških komisij in 24 krajevnih odborov (5—7 odbornikov). V praksi se je organizacija ljudskega odbora in občinske uprave od 1955 do 1957 večkrat spreminjala. ObLO je bil še vedno enodomen. Leta 1955 so delovali pri ObLO le 4 sveti, novembra leta 1956 pa so izvolili kar 13 svetov,³⁹ ki so postajali vse bolj politično izvršilni organi in so za razliko od prvih svetov le še izjemoma opravljali strokovne upravne zadeve. Te so opravljali občinski upravni organi, ki so se po letu 1955 znatno kadrovsko okrepili, organizacijsko pa stalno spreminjali. Konec

leta 1955 je bilo sistemiziranih 19 upravnih delavcev, organiziranih v urad tajnika (9), referat za gospodarstvo (6), referat za zdravstvo, socialno skrbstvo, delovna razmerja in šolstvo (1) ter sodnik za prekrške.⁴⁰ Sveti ObLO so dajali upravnim organom smernice za njihovo delo, jih nadzorovali in izdajali izvršilne predpise.

Krajevni odbori so bili predvideni v vsaki večji vasi kot pomoč pri reševanju krajevnih problematike v občinskem odboru. Pravzaprav so nasledili vaške odbore kot organi krajevne samouprave in delovali zlasti na komunalnem področju (popravilo vaških poti, vodovod, elektrifikacija, itd.), na drugi strani pa so bili nekakšna podaljšana roka ObLO. Številno ustanovljenih krajevnih odborov (23) novembra leta 1955 je bilo enako številu prejšnjih vaških odborov v obeh občinah.⁴¹ Drugo vez med občinskim centrom in prebivalci v naseljih so predstavljali krajevni uradi kot organi občinske uprave, tako da bi bile določene občinske upravne službe bližje prebivalstvu. Zato je bil v Dolenji vasi ustanovljen krajevni urad, kjer je bil že dotlej sedež ukinjene občine. Kasneje sta bila ustanovljena še krajevna urada v Sodražici (leta 1960) in v Loškem potoku (leta 1962). Uradi so vodili

I Z A P I S N I K

I. seja občinskega zbora in XII. seja zbora proizvajalcev občinskega ljudskega odbora Ribnica, ki se je vršila v soboto dne 10. III. 1962 ob 9. uri dopoldna v sejni dvorani ObLO Ribnica.

Navzoči:

Od 42. izvoljenih odbornikov občinskega zbora se je seja udeležilo 33 odbornikov.

Opravičeno odsotni: 1
Neopravičeno ods.: 8

Od 31. izvoljenih odbornikov zbora proizvajalcev se je seja udeležilo 28 odbornikov.

Neopravičeno odsotnih: 3

Predsednik ObLO tov. Stano Goršič odpravi sejo, poudari prisotna še posebej tov. Matejko Matijo - lj. poslanca ter odbornike iz novopriključenega območja Loški potok, katerim zahteva, da bi bilo njihovo delo v novem odboru kar najuspešnejše in da bi se dobro počutili v novem odboru. Za ten predlog še odbornike iz področja Loškega potoka kot sledi:

Splošni zbor: 1. Lovšin Jože, Hrib 18
2. Raduš Dominik, Begova vas 35
3. Bešlić Ivan, Travnik 71
4. Bartol Jarmol, Travnik 99
5. Mohar Jože, Retje 4
6. Čur Vinko, Retje 51
7. Mišič Anton, Mali log 39

Zbor proizvajalcev:

1. Levstik Franc, Travnik 100
2. Lavrič Franc, Hrib 19
3. Kolarj Jože, Hrib 3
4. Anselj Mirko, Hrib 4
5. Levstik Franc, Travnik 57
6. Benčina Franc, Travnik 61

Za ten predlog naslednji

Dnevni red:

1. Poročilo o gibanju gospodarstva v letu 1961;
2. Predlog odloka o zadolžitvi vlagateljev ObLO Ribnica na priključeno območje matinskega okoliša Loški potok;
3. Predlog odloka o sušini izdelave, prodaje in prometa z ribniške suhe robe na območju občine Ribnica;
4. Predlog odloka o uredbi občinskega prometnega davka na lokalne telegrafске in telefonske storitve na območju občine Ribnica;
5. Predlog odloka o dopolnilnem proračunskem prispevku iz osebnega dohodka za leto 1962;
6. Predlog odloka o vsebini občinskega deklarata na dohodke od kmetijstva in samostojnih poklicev in proračuna na območju občine Ribnica;
7. Predlog odloka o sadanem finančnem proračunskih potreb občine Ribnica za razdobje od 1. januarja do 31. marca 1962;
8. Predlog odloka o ustanovitvi občinskega rezervnega sklada za

Zapisnik skupne seja obeh zborov Občinskega ljudskega odbora Ribnica 10. 2. 1962 po priključitvi območja Loškega potoka

matične zadeve in sprejemali vloge državljanov za ObLO.⁴²

Za razvoj občine Ribnica od leta 1957 do 1963, ko je bila sprejeta nova ustava, je značilno, da so se ob zelo pogostih upravnoteritorialnih spremembah (združevanje občin in večanje območja občine Ribnica) v začetku leta 1962 izoblikovale današnje meje občine ter da so se v stalnem procesu decentralizacije oblasti večale zakonske pristojnosti občine. Posledica tega so bile pogoste organizacijske spremembe občinskega ljudskega odbora ter občinske uprave. 15. julija 1957 je bil ukinjen okraj Kočevje, občina Draga-Loški potok pa je bila v celoti priključena občini Sodražica.⁴³ Po tej spremembi so vse občine spadale do leta 1965 pod okraj Ljubljana.

Z novelo splošnega zakona o ureditvi občin in okrajev leta 1957⁴⁴ je bil tudi v občinskih ljudskih odborih uveden zbor proizvajalcev poleg občinskega zbora. Na splošnih volitvah v tem letu je bilo izvoljenih v ObLO Ribnica skupaj 42 odbornikov, 24 v občinski zbor in 18 v zbor proizvajalcev.⁴⁵ Za predsednika je bil izvoljen Stane Ilc. Na drugem zasedanju 23. novembra 1957 je občina sprejela svoj drugi statut,⁴⁶ in izvolila 14 svetov in prav toliko komisij. Obenem se je zmanjšalo število krajevnih odborov, tako da jih statut navaja le še 19. Zaradi prenosa pristojnosti z okraja na občine so se reorganizirali tudi občinski upravni organi. Najvažnejši je bil prenos pristojnosti inšpekcijskih služb (finančna, tržna, veterinarska, kmetijska, gradbena in inšpekcija dela), ki pa so v Ribnici v celoti zaživele šele leta 1962 v povezavi z občino Kočevje.⁴⁷

Teritorialni obseg občine Ribnica se je močno povečal 15. januarja 1960 ob priključitvi večjega dela ukinjene občine Sodražica ter manjšega dela občine Lašče. Priključene so bile naslednje katastrske občine: Gora, Podpoljane, Sv. Gregor, Velike Poljane, Vinice, Zamostec in Žimarice.⁴⁸ S tem je bila razen na jugozahodu dokončno oblikovana občinska meja. Število prebivalcev se je povečalo za 3674, tako da je občina Ribnica ob popisu prebivalstva leta 1961 štela 9960 prebivalcev.⁴⁹ Povečanje števila prebivalcev je bil pri odbornikih pglavitni argument za priključitev, ker je občina s tem dobila boljše pogoje za obstoj in razvoj, v nasprotnem primeru pa bi se morala priključiti kočevski občini. Območje Loškega potoka, ki je bilo prej del občine Sodražica, je pripadlo občini Loška dolina, vendar ne za dolgo. Občina Loška dolina je bila ukinjena s 1. januarjem 1962.⁵⁰ Občini Ribnica so bile priključene katastrske obči-

ne Hrib, Retje in Travnik. V Loški dolini je tedaj živelo 1856 prebivalcev, v celotni občini Ribnica pa skupaj 11.816.⁵¹

Leta 1962 je občina Ribnica v teritorialnem smislu dokončno oblikovana. Nagel razvoj družbenoekonomskih odnosov po osvoboditvi je narekoval stalne spremembe, ki so bile dostikrat izvedene na hitro, največkrat na iniciativo višjih upravnih organov (okrajev), manj pogosto pa na željo prebivalstva. Običajno je bilo prebivalstvo proti ukinitvi občine, vendar so prevladali gospodarski in drugi interesi, ki so govorili v prid združitvam. Omeniti je treba, da je pogosto ukinjanje oziroma spreminjanje lokalnih teritorialnih enot povzročalo zastoje in deloma zmedo v poslovanju ljudskih odborov in njihovih upravnih organov, na drugi strani pa je pozitivno, da so bili s tem premagani ozki lokalni interesi posameznikov. Zanimivo je, da so nadaljnji poskusi po združitvi občin Ribnica in Kočevje konec leta 1962 in v začetku leta 1963 propadli, saj so se prebivalci na zborih volilcev 90 % izrekli proti združitvi, ObLO Ribnica pa soglasno glasoval proti.⁵²

Zaradi priključitve novih naselij občin Sodražica in Lašče se je leta 1960 število odbornikov ObLO povečalo na 61 (občinski zbor 36, zbor proizvajalcev 25).⁵³ Za predsednika je bil izvoljen Stane Ilc (do 30. maja 1960), nato Stane Goršič, od 26. marca 1962 pa Franc Ilc. ObLO je gbenem izvolil 14 svetov (6- do 11-članski) ter kar 33 komisij. Po priključitvi Loškega potoka je ObLO štel 73 odbornikov (občinski zbor 42, zbor proizvajalcev 31), povečalo pa se je tudi število članov svetov in komisij.⁵⁴

Organizacija ObLO Ribnica leta 1960:

ObLO Ribnica
(61 odbornikov)

občinski zbor (36) zbor proizvajalcev (25)

Sveti za:

splošno upravo in notranje zadeve,
delo,
šolstvo,
prosveto in kulturo,
zdravstvo,
socialno varstvo,
varstvo družine,
telesno vzgojo,
industrijo in obrt,
kmetijstvo in gozdarstvo,
blagovni promet,
komunalne zadeve,
stanovanjske zadeve,
družbeni plan in finance.

- 3 skupne komisije ObLO
- 3 komisije občinskega zbora
- 4 komisije zbora proizvajalcev
- 23 stalnih komisij.

Ob vsaki večji spremembi so se reorganizirali in razširili tudi upravni organi občinskega ljudskega odbora, ki so se delili na tajništvo, oddelke, odseke, referate, uprave in krajevne urade. Sredi leta 1961 je bilo v upravnih organih sistematiziranih 53 delovnih mest, dejansko zasedenih pa nekoliko manj.⁵⁵

Organizacija upravnih organov ObLO Ribnica leta 1961:

Urad tajnika

Temeljni upravni organi:

1. Oddelek za splošne in notranje zadeve;
 - a) odsek za notranje zadeve,
 - b) odsek za družbene zadeve,
 - c) glavna in sprejemna pisarna,
 - d) pomožna tehnična služba in ekonomat.
2. Oddelek za finance:
 - a) odsek za dohodke,
 - b) odsek za proračun,
 - c) referat za imovinskopravne zadeve.

3. Oddelek za gospodarstvo in komunalne zadeve:

- a) odsek za kmetijstvo in gozdarstvo,
- b) odsek za komunalne zadeve in blagovni promet,
- c) referat za plan in statistiko.

4. Odsek za narodno obrambo.

Posebni upravni organi:

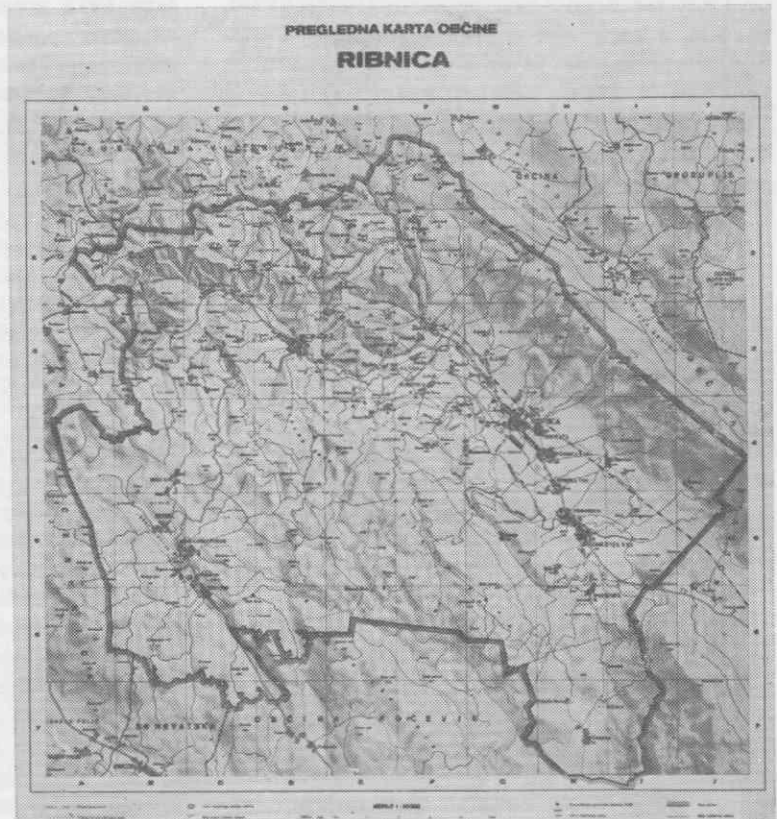
1. Krajevni urad Sodražica.
2. Krajevni urad Dolenja vas.
3. Krajevni urad Loški potok.

Drugi organi:

1. Sodnik za prekrške.

RAZVOJ OBČINE 1963—1974

Zvezna in republiška ustava leta 1963 opredeljujeta občino kot temeljno družbenopolitično skupnost.⁵⁶ Pravice in dolžnosti občine so določene z ustavo, zakoni in občinskim statutom, izvajajo pa jih občani na zborih volilcev in drugih oblikah neposrednega odločanja, nadalje občinska skupščina in njeni organi ter krajevne skupnosti. Bistvena novost je, da je občina poleg delovne organizacije razglašena kot temeljna oblika družbenega samoupravljanja v političnem sistemu države.

Pregledna karta današnje občine Ribnica

Ukinjeni so bili ljudski odbori, najvišji organ v občini pa postane skupščina.

Volitve odbornikov v Skupščino občine Ribnica (SO) so bile 26. maja 1963, skupščina pa se je sestala prvič 3. junija in imela naslednjo organizacijsko obliko:⁵⁷

Skupščina občine Ribnica
(52 odbornikov)

občinski zbor (26),
zbor delovnih skupnosti (26),

- gospodarski zbor (19),
- prosvetno-kulturni zbor (3),
- socialnozdravstveni zbor (2),
- organizacijskopolični zbor (2),

12 svetov,
3 odborniške komisije občinske skupščine,
4 odborniške komisije občinskega zbora,
4 odborniške komisije zbora delovnih skupnosti,
15 stalnih komisij,
občasne komisije.

V tem obdobju je SO Ribnica sprejela dva občinska statuta, prvega leta 1964, drugega leta 1970.⁵⁸ Skupščina je delovala v enakem številčnem sestavu vse do leta 1974, funkcijo predsednika pa sta opravljala Franc Ilc (1963 do 1967) ter Bogo Abrahamsberg (1967—1974). Število svetov kot političnoizvršilnih organov skupščine se je zmanjševalo, prav tako tudi število stalnih komisij. Sredi leta 1969 je imela skupščina naslednje svete in komisije:⁵⁹ Sveti za:

družbeni plan in finance,
splošne in notranje zadeve,
gospodarstvo,
komunalne zadeve in urbanizem,
šolstvo, kulturo in telesno vzgojo,
zdravstvo, socialno varstvo in delo,
narodno obrambo;

komisije za:

volitve, imenovanja in kadrovske zadeve,
družbeni nadzor,
prošnje in pritožbe,
predpise,
skrb borcev NOV,
odlikovanja,
gradnjo in adaptacijo stanovanj borcev NOV,
mandatno imunitetni komisiji obeh zborov SO.

Zelo pestra je bila tudi organizacija upravnih organov, ki se je stalno spreminjala, zla-

sti po letu 1965, ko so se po ukinitvi okraja Ljubljana pristojnosti in naloge občine še povečale.⁶⁰ Ukinjen je bil krajevni urad v Dolenji vasi. Na področju inšpekcijskih služb, sodišča, javnega pravobranilstva in javnega tožilstva se je uprava povezovala v medobčinske službe.

Ustava leta 1963 je pomenila tudi bistveno novost za razvoj krajevne samupravne — krajevne skupnosti. Ta je bila tedaj opredeljena kot samoupravna skupnost občanov vasi, naselij ali delov mest. Statut občine Ribnica leta 1970 je natančneje opredelil krajevno skupnost kot »samoupravno skupnost, ki jo lahko ustanovijo občani na območju enega dela, enega ali več naselij, ki so teritorialno, urbanistično in ekonomsko določena enota. V krajevni skupnosti organizirajo občani v okviru možnosti in potreb: komunalne, stanovanjske, socialne, kulturne, prosvetne, vzgojne, varstvene in druge dejavnosti. Krajevna skupnost obravnava dejavnost delovnih organizacij, ki so na njenem območju in opravljajo dejavnost javnega pomena ter skrbijo za zadovoljevanje dnevnih življenjskih potreb občanov.«⁶¹ Lahko rečemo, da začetki krajevnih skupnosti segajo v leto 1952, ko so bili ustanovljeni vaški odbori, ki so se po letu 1955 nadaljevali v krajevnih odborih. Teh je bilo leta 1960 že prek 30, nato pa se je število do leta 1963 zmanjšalo za tretjino.⁶² Krajevna skupnost postane pravna oseba, ki razpolaga s splošnim ljudskim premoženjem. To dvoje jo bistveno loči od krajevnih odborov.

Krajevne skupnosti niso zaživele čez noč, ampak so se razvijale in dobile današnjo podobo šele leta 1975. Konec leta 1964 je SO Ribnica sprejela prvi odlok o ustanovitvi 15 krajevnih skupnosti, ki so jih formirali občani na zborih volilcev.⁶³ Naslednje leto je skupščina že potrdila prve statute in ponovno z odlokom dala soglasje k ustanovitvi 16 krajevnih skupnosti: Bukovica, Dolenja vas, Dolenji Lazi, Gora, Goriča vas, Grčarice, Jurjevica, Loški potok, Prigorica, Rakitnica, Ribnica, Slemena, Sodražica, Sušje, Velike Poljane in Zadolje.⁶⁴ Šele sedaj so na vseh območjih prenehali z delom krajevni odbori. Leta 1965 je bila ustanovljena še krajevna skupnost Nemška vas, Zadolje pa so se pridružile Bukovici. Leta 1967 je bila ustanovljena krajevna skupnost še v Otavica, tako da je število naraslo na 17. Krajevne skupnosti so v glavnem reševale komunalne probleme krajev ter so bile organizacijsko slabo razvite, zlasti pa premajhne glede na število prebivalcev. To je bil glavni razlog, ki je pripeljal do združitve krajevnih skupnosti leta 1975, ko je bilo usta-

novljenih 6 krajevnih skupnosti: Dolenja vas, Ribnica, Slemenca, Sodražica, Velike Poljane in Loški potok.⁶⁵

Zvezna in republiška ustava leta 1974⁶⁶ sta ponovno vnesli v celoten skupščinski sistem bistvene novosti in pomenita osnovo za delo današnje občine. Odpravljen je bil odborniški sistem in uveden delegatski sistem, ki je zajel izredno širok krog delovnih ljudi in občanov pri samoupravnem in političnem odločanju v občini. Delegatski sistem, njegov razvoj in delovanje po letu 1974 pa je že del naše vsakdanjosti, zato prikaz lahko zaključimo z letom 1974, ko se začena novo obdobje v razvoju občine.

OPOMBE

1. Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971, str. 550. — 2. Zakon o postopku za ustanovitev, združitve oziroma spremembo območja občine ter o območjih občine, Ur. l. SRS, št. 28/80. — 3. Statistični letopis SR Slovenije 1981, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1981, str. 614 in 635. — 4. Členi 116 do 119 ustave SFRJ 1974, Ur. l. SFRJ, št. 9/74. 5. Ur. l. SNOS, št. 2/44. — 6. Zapisnik seje okrajnega IO Kočevje in Ribnica 16. 8. 1945, Zgodovinski arhiv Ljubljana (nadalje ZAL), OLO Kočevje, škatla 505. — 7. Slovenski poročevalec, 30. 7. 1945, št. 87. — 8. Zapisnik 1. redne seje KLO Ribnica 17. 1. 1946, ZAL, OLO Kočevje, šk. 505. — 9. Ur. l. SNOS in Narodne vlade Slovenije, št. 33/45. — 10. Vse nadaljnje upravnoteritorialne spremembe se nanašajo na ozemlje današnje občine Ribnica. — 11. Ur. l. FLRJ, št. 43/46. — 12. Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS, št. 62/46. — 13. Ur. l. LRS, št. 9/48. — 14. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi LRS, Ur. l. LRS, št. 33/49. — 15. Ukaz o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi LRS, Ur. l. LRS, št. 35/49. — 16. Zapisnik ob komasaciji KLO Ribnica in del KLO Goriča vas 25. 9. 1946, ZAL, OLO Kočevje, šk. 505. — 17. Zapisnik 24. redne seje KLO Ribnica 9. 2. 1947, ZAL, OLO Kočevje, šk. 505. — 18. Zapisnik zasedanja novo izvoljenega KLO Ribnica 6. 12. 1947; Zapisnik 2. redne seje KLO Ribnica 12. 12. 1947; ZAL, OLO Kočevje, šk. 505. — 19. Podatki so zajeti iz statističnega gradiva »Socialni sestav odbornikov KLO 1948«, ZAL, OLO Kočevje, šk. 290; podatki o številu prebivalcev niso zajeti po popisu prebivalstva leta 1948, temveč po evidencah tajnikov KLO. — 20. Ur. l. FLRJ, št. 49/49. — 21. Zapisnik 1. zasedanja KLO Ribnica 16. 12. 1949; Zapisnik 1. seje IO KLO Ribnica 18. 12. 1949, ZAL, OLO Kočevje, šk. 505. — 22. Temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, Ur. l. FLRJ, št. 43/50. — 23. Ur. l. FLRJ, št. 22/52. — 24. Ur. l. LSR, št. 19/52. — 25. Ur. l. LRS, št. 11

/52. — 26. Krajevni leksikon LR Slovenije, Ljubljana 1954, str. 69—76. — 27. Števílo prebivalcev je povzeto po rezultatih ljudskega štetja 15. 3. 1948. — 28. Zapisnik 1. seje ObLO Ribnica 17: 12: 1952, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 8/36. — 29. Prav tam; Zapisnik 5. seje ObLO Ribnica 30. 8. 1953; Analiza dela ObLO Ribnica za leto 1954, ZAL ObLO Ribnica, št. 8/37/38. — 30. Podrobnejši podatki o organizaciji upravnih organov ObLO Ribnica med arhivskim gradivom za obdobje od 1952 do 1945 niso ohranjeni. — 31. Zapisnik 5. seje ObLO Ribnica 30. 8. 1953, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 8/37. — 32. Zapisnik redne seje ObLO Ribnica 19. 12. 1954, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 8/38. — 33. Ur. l. LRS, št. 3/54. — 34. Ur. l. FLRJ, št. 26/55. — 35. Zakon o pristojnostih občinskih in okrajnih ljudskih odborov, Ur. l. FLRJ, št. 34/55, 52/57, 27/59; Zakon o državni upravi, Ur. l. FLRJ št. 13/56. — 36. Občina Ribnica je sprejela svoj prvi statut 26. 1. 1956, osnutek pa 25. 8. 1955. — 37. Ur. l. LRS, št. 24/55. — 38. Zapisnik redne seje ObLO Ribnica 24. 7. 1955; Zapisnik 1. seje ObLO Ribnica 6. 8. 1955, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 8/39. — 39. Sklepi ObLO Ribnica o izvolitvi svetov 14. 11. 1956, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 4/9. — 40. Zapisnik 4. redne seje ObLO Ribnica 30. 12. 1955, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 8/39. — 41. Zapisnik 3. redne seje ObLO Ribnica 5. 11. 1955, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 8/39. — 42. Glej opombo 38. — 43. Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v LR Sloveniji, Ur. l. LRS, št. 25/57 in 44/58. — 44. Ur. l. FLRJ, št. 29/57. — 45. Zapisnik 2. skupne seje ObLO Ribnica 23. 11. 1957, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 8/41. — 46. Statut občine Ribnica 23. 11. 1957, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 15/41. — 47. Zapisnik skupne seje ObLO Ribnica 24. 12. 1962, ZAL, ObLO Ribnica šk. 10/46. — 48. Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v LR Sloveniji, Ur. l. LRS, št. 2/60; Zakon o območjih okrajev in občin v LRS, Ur. l. LRS, št. 37/60. — 49. Zapisnik 15. skupne seje ObLO Ribnica 16. 11. 1959, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 9/43; Statistični podatki po občinah SR Slovenije, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1970, VI. zvezek, str. 21. — 50. Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v LRS, Ur. l. LRS, št. 32/61. — 51. Glej opombo 49. — 52. Zapisnik skupne seje ObLO Ribnica 23. 1. 1963, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 10/47. — 53. Zapisnik skupne seje začasnega ObLO Ribnica 5. 2. 1960, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 9/44. — 54. Zapisnik skupne seje ObLO Ribnica 10. 2. 1962, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 10/46. — 55. Odlok o notranji organizaciji organov ObLO Ribnica 9. 11. 1961, ZAL, ObLO Ribnica; šk. 9/44. — 56. Ur. l. SFRJ, št. 14/63; Ur. l. LRS, št. 10/63. — 57. Zapisnik 1. skupne seje Skupščine občine Ribnica 3. 6. 1963; Zapisnik 2. skupne seje SO Ribnica 5. 7. 1963, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 10/47. — 58. Statuta občine Ribnica z dne 14. 4. 1964 in 26. 11. 1970, Arhiv SO Ribnica. — 59. Zapisnik 2. seje obeh zborov SO Ribnica 28. 6. 1969, Arhiv SO Ribnica. 60. Ustavni zakon o odpravi okrajev

v SR Sloveniji, Ur. l. SRS, št. 10/65: — 61: Statut občine Ribnica 26. 11. 1970, Arhiv SO Ribnica. — 62. Zapisnik 3. seje obeh zborov ObLO Ribnica 20. 7. 1960, ZAL, ObLO Ribnica, šk. 9/44. — 63. Zapisnik 11. skupne seje SO Ribnica, 21. 12. 1964, Arhiv SO Ribnica. — 64. Zapisnik 7. skupne seje SO Ribnica 28. 12. 1965, Arhiv SO Ribnica. — 65. Zapisnik 2. seje zbora krajevnih skupnosti občine Ribnica 17. 3. 1975, Arhiv SO Ribnica. — 66. Ur. l. SFRJ, št. 9/74; Ur. l. SRS, št. 7/74:

LITERATURA

1. Trideset let socialistične Jugoslavije, Beograd 1975. — 2. Slovenija 1945—1975, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1975. — 3. Družbeni razvoj SR Slovenije 1947—1972, Ljubljana 1974.

— 4. Dr. Janez Smidovnik, Konceptija jugoslovanske občine, Ljubljana 1970. — 5. Joško Humar, Občina in občan, Ljubljana, 1970. — 6. Ivan Kristan, Družbena ureditev SFR Jugoslavije, Ljubljana 1972. — 7. Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1978. — 8. Matjanko Dolenc, Razvoj ljudske oblasti v Ljubljani v prvem desetletju po osvoboditvi, Kronika, 1965, zvezek 2 in 3. — 9. Zbornik občine Domžale, Domžale 1979. — 10. Peter Cerovac, Upravnoteritorialno oblikovanje SR Slovenije z upravnoteritorialnimi enotami 1945 do 1964, Zavod SR Slovenije za statistiko, Prikazi in študije, Ljubljana 1964, letnik X, št. 7—8. — 11. Vladimir Zumer, Kratak pregled upravnoteritorialnega razvoja na območju občine Domžale od 1945 do 1963, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 1978, (rokopis).

UDK 726.5(497.13 N. Sifta)
Prelovšek Damjan, dr., znanstveni sodelavec. Umetnostni zgodovinski inštitut dr. Franceta Steleta, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 61000 Ljubljana, Novi trg 3, YU

Romarska cerkev pri Novi Stifci na Dolenjskem — odmev Sanmichelijeve arhitekture v Sloveniji

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 87—95, cit. lit. 28

Romarska cerkev pri Novi Stifci na Dolenjskem, eden ključnih spomenikov za razvoj baroka v Sloveniji, je bila v strokovni literaturi povezana z Marijino cerkvijo v Lodi pri Milanu. Avtor poskuša najti slogovno in krajevno ustrežnejše vzore za njen nastanek in opozarja na Sanmichelijevo cerkev S. Madonna della Campagna v predmestju Verone. Ključ za razumevanje sorodnosti med stavbama je v težavnih konstrukcijskih vprašanjih obokanja velikega centralnega prostora; veronska cerkev je navzven okrogla in znotraj oktagonalna, medtem ko je neznani stavbar v Novi Stifci v nasprotju z okroglim modelom, že od vsega začetka zidal oktagonalno stavbo. Marsikaj pa je mogoče razložiti tudi s pritegnitvijo za svropsko 17. stoletje izredno pomembne Longhenove cerkve S. Maria della Salute v Benetkah.

UDK 391.865(497.12 Ribnica)»15«
Simoniti Vasko, asistent, Oddelek za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Organizacija obrambe pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 101—109, cit. lit. 71

Prispevek daje splošen kratak pregled obrambne organizacije pred Turki v 16. stoletju. Posebej opozori na signalni in obveščevalni sistem in naloge vodilnih pri tem v t. i. srednji kranjski četrti, v katero je sodila tudi Ribnica. Ohranjeni spisek domačih najemniških vojakov iz leta 1561, od katerih jih je šestindvajset iz ribniškega gospostva, pa je vzrok za popolnejšo predstavitev turške nevarnosti vpada na Kranjsko v tem letu in vojaške vloge teh domačih najemnikov. Ob tem je avtor prišel tudi do zaključka, da turškega vpada v letu 1561, ki naj bi segal po dosedaj zastopanem mnenju v literaturi do Ribnice in še više, sploh ni bilo.

UDK 949.712 Ribnica»12/14«
Otorepec Božo, višji raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti 61000 Ljubljana, Novi trg 4/JII, YU

Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 79—87, cit. lit. 147

Avtor na kratko oriše kolonizacijo tega področja Dolenjske, pomen toponima, najstarejšo zgodovino pokrajine imenovane Ribnica od 1220 dalje ter polemizira z domnevo, slonečo na rimani genealogiji Turijačanov iz leta 1584, da se Ribnica omenja že 1082 oz. 1083. Na podlagi listin 14. in 15. stol. poda najvažnejše podatke o kraju Ribnici, leta 1350 prvič imenovanem trg, fari, soli in dr., do 1418 oglejski fevd Ortenburžanov, nato do 1466 grofov Celjskih in nazadnje Habsburžanov. Na kraju so našlete najstarejše omembe v listinah, pomen toponimov in važnejši podatki o krajih sedanje občine Ribnica v srednjem veku.

UDK 284.1(497.12 Ribnica)»15«
Gestrin Ferdo, dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Reformacija v Ribnici in okolici

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 95—101, cit. lit. 32

Orisu stanja v Ribnici in okolici ob koncu srednjega veka in prehoda v 16. stoletje sledi pregledan opis razvoja reformacije na tem območju. Po začetkih, ki so bili sorazmerno pozni, je reformacija dosegla višek v 80. letih. Prikaz razširjenosti reformacije in njenih smeri po družbenih razredih sledi rekatolizacijski pritisk in konec reformacije ob istem času, kakor drugod na slovenskih tleh.

UDC 726.5(497.12 N. Štita)
Prelovsček Damjan, Ph. D., Scholarly Assistant, Dr. France Stele Institute for the History of Art, Slovene Academy of Arts and Sciences
61000 Ljubljana, Novi trg 3, YU

The Pilgrim Church near Nova Štita at Dolensko; the Echo of Sanmichele's Architecture in Slovenia

Kronka, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 87-96, cit. lit. 28

The pilgrim church near Nova Štita at Dolensko, one of the key monuments as regards the development of baroque in Slovenia, used to be in scholarly literature linked with St. Mary's church in Lodi near Milano. The author is trying to find stylistically and locally more adequate models for its coming into existence and calls attention to Sanmichele's church S. Maddonna della Campagna in the suburb of Verona. The key for understanding the kindred between the two buildings lies in the difficult constructional problems concerning the arching of the big central area; the Verona church is outwardly round but octagonal on the inside while the unknown builder in Nova Štita, in opposition to the round model, built an octagonal building from the very beginning. Many a thing can be explained as well by taking into consideration another extremely important church for the European 17th century, Longhena's S. Maria della Salute in Venice.

UDC 391.865(497.12 Ribnica)*15
Simoniti Vasko, Assistant Lecturer, Department of History, Faculty of Philosophy, Ljubljana
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

The Organization of Defense Against the Turks on the Territory of Ribnica in the 16th Century

Kronka, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 101-109, cit. lit. 71

The article presents a general short survey of the defense organization against the Turks in the 16th century. It especially points to the signaling and informative systems and the subjects' duties in the so-called district of Kranj to which belonged also Ribnica.
The preserved list of domestic mercenary soldiers from the year 1561, of whom twenty-six came from the dominion of Ribnica, enables a fuller presentation of the danger of Turkish invasion of Carniola in that year as well as of the military role of domestic mercenary soldiers. The author also concludes that in 1561 there was no Turkish invasion that would reach, according to the presently accepted belief, up to Ribnica and even higher.

UDC 949.712 Ribnica *17/14
Otozorec Božo, Senior Research Assistant, Milko Kos Historical Institute, Slovene Academy of Arts and Sciences
61000 Ljubljana, Novi trg 4/III, YU

Contributions to the History of Ribnica and its Surroundings in the Middle Ages

Kronka, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 79-87, cit. lit. 147

The author briefly sketches the colonization of this part of Dolensko, the meaning of toponymy, the oldest history of the region called Ribnica ever since 1220, and carries on a controversy about an assumption based on a rhymed genealogy of the Turjak nobility from 1384, namely that Ribnica was mentioned as early as 1082 or 1083. On the basis of documents from the 14th and 15th centuries he presents the most important data concerning Ribnica, named borovrh for the first time in 1350, about the school etc., until 1418 the Ogčel fief of the Ortenburgs, and then until 1466 the fief of the counts of Celje and finally of the Hapsburgs. At the end the author lists the oldest mentions in the documents, the meaning of toponymy and some important data concerning the places of the present-day commune of Ribnica in the Middle Ages.

UDC 284.1(497.12 Ribnica)*15
Gastin Ferdo, Ph. D., Full Professor at the Department of History, Faculty of Philosophy, Ljubljana
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Reformation in Ribnica and its Vicinity

Kronka, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 98-101, cit. lit. 32

Following the outline of the situation in Ribnica and its vicinity at the end of the Middle Ages and the beginning of the 16th century is a clear description of the development of reformation on this area. After the beginnings, which were relatively late, the reformation reached its culmination in the eighties. The description of the expansion of reformation as well as its directions according to the social classes is followed by the re-calculating pressure and the end of the reformation at the same time as elsewhere on Slovene territory.

UDK 324(497.12 Ribnica)»1861/1913«

Melik Vasilij, dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Ribnica in deželnozborske volitve 1861—1913

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 109—117, cit. lit. 16

Na podlagi statističnih podatkov in časopisnih poročil razpravlja avtor o volitvah v dežani zbor (provincial diet) v kočevskem mestnem in kmečkem volilnem okraju, kamor je spadalo tudi ribniško ozemlje, in o bojih med slovensko in nemško stranko, med liberalnim in klerikalnim táborom.

UDK 656.2(497.12 Ljubljana—Kočevje)»1893/1900«

Vodopivec Peter, dr., docent, Oddelek za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Prispevek k zgodovini kočevske železnice

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 117—122, cit. lit. 30

Avtor predvsem na podlagi časopisnega gradiva in literature opozarja na nastanek kočevske železnice, njen pomen za ribniško dolino in odmev njene izgradnje v časopisju.

UDK 061(497.12 Ribnica)»1863/1918«

Vovko Andrej, mag., kustos arhiva, Slovenski šolski muzej Ljubljana
61000 Ljubljana, Poljanska 28, YU

Ribniška društva do leta 1918 v luči njihovih pravil

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 122—131, cit. lit. 20

Kulturna, prosvetna, dobrodelna, športna in podobna nepolitična društva so imela v zadnjem obdobju habsburške monarhije pomembno vlogo pri slovenskem narodnem osvobodilnem boju. V prispevku so zlasti na podlagi njihovih pravil, ki jih ohranilo v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani, prikazana tovrstna društva v Ribnici na Dolenjskem. Predstavljena so naslednja društva: ribniška Čitalnica Glasbeno društvo, ribniški Sokol, Slovenska katoliška javna knjižnica, Strelsko društvo, ter Društvo za zgradbo in vzdrževanje Sokoškega doma v Ribnici, kot tudi ribniške podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda, Slovenske straže, Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb in še nekatera druga. Dodan je seznam z navedbo ribniških društev v času stare Jugoslavije in letnico njihovega nastanka. V prispevku je nekoliko opisana tudi dejavnost Ribničanov ob letni skupščini šolske narodnoobrambne Družbe sv. Cirila in Metoda leta 1898.

UDK 779(497.12 Ribnica)»18«

Kambič Mirko, magister umetnostne zgodovine, filmski urednik, DDU Univerzum
61000 Ljubljana, Grošljeva 4, YU

Dolina suhe robe na starih fotografijah

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 131—143, cit. lit. 34

Sredi 19. stoletja so se že začele pojavljati ob slikanih in risanih pokrajinskih motivih naravi zveste vede in novi tehniki — fotografiji. Prva doslej znana ribniška fotografija izvira iz leta 1868 ali nekoliko prej, ko je še stala stara župna cerkev. Nato sledimo zanimivim upodobitvam Ribnice in ribniške doline v 19. in 20. stoletju. Motive so ustvarili slovenski fotografi kot npr. Pajter, Lergetporer, Seber, Kunc, Verderber, Bavec in drugi, ki jih je privabila slikovitost teh krajev. S temi podatki dvignemo zgolj ilustrativni značaj fotografije na nivo zgodovinskega dokumenta, ki vsebuje pomembne družbene in likovne sestavine. Okrog 40 reprodukcij v kroniki naj bi bila pobuda za oblikovanje celotnega albuma ribniških fotografskih motivov.

UDC 656.2(497.12 Ljubljana—Kočevje)»1893/1900*
Vodopivec Peter, Ph. D., Assistant Professor, Department of History,
Faculty of Philosophy, Ljubljana
61000 Ljubljana, Askerčeva 12, YU

A Contribution to the History of the Kočevje Railway

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 117—122, cit. lit. 30

On the basis of the newspaper articles and literature the author mainly draws attention to the foundation of the Kočevje railway, its significance to the valley of Ribnica and the echo of its construction in the newspapers.

UDC 779(497.12 Ribnica)»18*
Kambič Mirko, M. A. of the History of Art, Film Editor, DDU Univerzum
61000 Ljubljana, Grosjleva 4, YU

The Valley of Woodenware on Old Photographs

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 131—133, cit. lit. 34

In the mid-19th century there began to appear along with the painted and drawn landscape motives also landscape pictures that were true to nature in the new technique — photography. The first so far known photography of Ribnica dates back to 1866 or slightly earlier when the old parish church still existed. After this one can follow interesting presentations of Ribnica and its valley in the 19th and 20th centuries. The motives were shot by Slovene photographers like Paler, Letzelbauer, Sebert, Kunz, Verderber, Bavec, and other who were attracted by the picturesque-ness of this area. With this information a merely illustrative character of photography is raised to the level of historical document which includes important social and plastic elements. Some 40 reproductions in *Kronika* should serve as a suggestion to create a complete album of the photographic motives of Ribnica.

UDC 324(497.12 Ribnica)»1861/1913*
Melik Vasilij, Ph. D., Full Professor, Department of History, Faculty of
Philosophy, Ljubljana
61000 Ljubljana, Askerčeva 12, YU

Ribnica and the Provincial Diet Elections, 1861—1913

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 109—117, cit. lit. 16

On the basis of statistical data and newspaper reports the author discusses the Provincial Diet elections in the Kočevje rural and municipal constituencies, so which belonged also the territory of Ribnica, as well as the struggles between Slovene and German parties, between liberal and clerical adherents.

UDC 061(497.12 Ribnica)»1863/1918*
Vovko Andrej, M. A., Curator of the Archives, Slovene School Museum,
Ljubljana
61000 Ljubljana, Poljanska 26, YU

The Societies of Ribnica until 1918 in the Light of Their Regulations

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 122—131, cit. lit. 20

Cultural, educational, welfare, sport, and similar non-political societies played an important role in Slovene national awareness in the last period of the Hapsburg Monarchy. The author presents, mainly on the basis of the regulations that have been preserved by the Archives of SR Slovenia in Ljubljana, such societies in Ribnica, at Dolensko. Presented are the following: the Ribnica Reading Society, Musical Society, the Ribnica Sokol, the Slovene Catholic Public Library, Shooting Society, the Society for the building and maintenance of the Sokol Home in Ribnica, as well as the Slovene Guard, the Society for the protection of children and youth-care, and a few others. Added is the list quoting the societies of Ribnica in the time of Old Yugoslavia as well as the year of their foundation. The paper also partly presents the activity of the Ribnica inhabitants on the occasion of the annual meeting of the school national defensive Society of St. Cyril and Methodius in 1898.

UDK 332.021.8:63(497.12 Ortnek)
Granda Stane, mag., asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti
61000 Ljubljana, Novi trg 4/III, YU

Izvajanje agrarne reforme na veleposestvu Oskar Kozler iz Ortneka

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 152—159, cit. lit. 31

Avtor obravnava izvajanje agrarne reforme na okoli 1350 ha velikem veleposestvu, kjer je prevladoval gozd. Pod njen udar pa so prišle le obdelovalne površine, katerih je na tem področju tako kot v vsej Sloveniji zelo primanjlovalo. Zato so kmetje bili dolgotrajen boj za še tako majhno površino. V konkretnem primeru je večino, za agrarno reformo določene zemlje, prešlo v kmečko last na podlagi neposrednega sporazuma med veleposesnikom in kmeti. Oblast je bila takemu načinu naklonjena in ga je podpirala.

Posebno pozornost posveča avtor realizaciji posameznih normativnih aktov, ki so urejali izvajanje agrarne reforme. Ugotavlja določeno popuščanje lokalnih oblasti veleposesniku na eni strani, na drugi pa nepopustljivost beograjske vlade. Na koncu se sprašuje o smiselosti tako zamišljene in izpeljane agrarne reforme, ki še socialnih efektov ni dosegla, kaj šele ekonomskih.

UDK 940.534.971.2 Ribnica: 33-1944/1945«
Cizelj-Zajc Ivanka, profesor zgodovine
65000 Celje, Zagrad 64, YU

Partizansko gospodarstvo v ribniškem okrožju 1944—1945

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 160—169, cit. lit. 71

Glavna naloga partizanskega gospodarstva je bila preskrba NOV s hrano, obleko in obutvijo ter skrb za civilno prebivalstvo. V ta namen so bile osnovane GK, ki so delovale v povezavi z odbori Of. V ribniškem okrožju so gospodarstveniki skrbeli za prehrano, preskrbo, kmetijstvo, sadjarstvo, živinorejo, gozdarstvo, obrt, trgovino, narodno imovino in denarni promet.

UDK 674.57666.6(497.12 Ribnica)
Bras Ljudmila, kustos, Etnološki muzej Ljubljana
61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU

Ribnica, njene lesne obrti in lončarstvo

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 144—151, cit. lit. 16

Avtorica obravnava domače lesne obrti, ki sodijo med najstarejše in številno najmočnejše. Zajemajo različne dejavnosti: obodarstvo, podnarstvo, žličarstvo, kuhaličarstvo, ročno mizarstvo, orodjarstvo, strugarstvo, kolarstvo, plečarstvo, rešetarstvo in posodarstvo. Lesene obrti večkrat opredelujemo zlasti za Ribnico in njeno okolico z izrazom »suha robak«, ki je značilen fenomen v gospodarskem, sociološkem in etnološkem pogledu in pomeni. Poseben pojav v zgodovini trgovanja so pravice kmečke trgovine, ki so Ribničanom skozi stoletja omogočale pravo trgovanje z leseni in lončenimi izdelki. S svojim trgovanjem so podložniki posegali v izključno mestne pravice, zato je že Friderik III leta 1942 izdal poseben patent, ki je dovoljeval Ribničanom nemoteno prodajo lastnih izdelkov po deželah Avstrije, Ogrske, Nemčije, Italije, Španije, Grčije in drugod. Trgovske zveze so vodile tudi po Levantu, čez Sredozemsko morje v Afriko in celo v Indijo.

Tudi leta 1852 sprejedi prvi obrtni zakon jim je ohranil vse pravice neokrnjene s posebnim krošnjarskim patentom. Poleg svoje pomembne gospodarske naloge, ki so jo ribniški zdomarji opravljali s prodajo svojih izdelkov, so na svojih krošnjarskih poteh vedeli za potujoče obrtnike, ki so po kmetijah popravljali polomljeno orodje in pokvarjeno posodje.

UDK 352(497.12 Ribnica)»1945/1974«
Zumer Vladimir, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana
61000 Ljubljana, Mestni trg 27, YU

Razvoj občine Ribnica kot družbenopolitične in samoupravne skupnosti od osvoboditve do ustave leta 1974

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, št. 2, december 1982, str. 170—180, cit. lit. 66

Zelo razgiban razvoj upravnoteritorialnih enot in najnižjih organov ljudske oblasti na območju sedanje občine Ribnica od osvoboditve do nove ustave leta 1974 obravnava prispevek ločeno po naslednjih obdobjih:

1. Obdobje krajevnih ljudskih odborov 1945—1952.
2. Začetki komunalnega sistema 1952—1955.
3. Razvoj občine kot komune 1955—1963.
4. Razvoj občine Ribnica 1963—1974.

Poudarek je na orisu razvoja upravnoteritorialnih enot ter njihovih organov oblasti (krajevnih ljudskih odborov, občinskih ljudskih odborov in skupščine občine).

UDC 674.57666.6(497.12 Ribnica)
Bras Ljudmila, Custos, Ethnological Museum, Ljubljana

61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU

Ribnica, Its Wood Trades and Pottery

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 144-151, cit. lit. 16

The author presents domestic wood trades which belong among the oldest and numerically the strongest. They comprise different activities: frame-making, food-cooking, spoon — and cooking-spoon making-, manual joinery, tool-making, turnery, cartwright's work, basket-work, sieve-making and earthenware. As far as Ribnica and its vicinity are concerned, wood trades are often referred to as »woodenware« which is a typical phenomenon in economic, sociological and ethnological view and meaning. Another special phenomenon in the history of trade present the rights of peasant artisans which enabled the inhabitants of Ribnica free trade with woodenware and pottery over centuries. In this way the subjects interferred with the exclusively municipal rights, therefore Fridrih II issued in 1492 a special patent allowing the inhabitants of Ribnica undisturbed trade with their own products in Austria, Hungary, Germany, Italy, Spain, Greece and elsewhere. Trade connections led also to Levant, across the Mediterranean to Africa and even India. Also the 1882 accepted trade law let all the rights unmutated with a special peddlars' patent. Apart from their important economic task which the emigrants from Ribnica performed by selling their products, they were regarded on their peddling expeditions as travelling artisans who used to repair broken tools and ruined pots on farms.

UDC 352(497.12 Ribnica):1945/1974*
Zumer Vladimir, Archivist, Historical Archives, Ljubljana

61000 Ljubljana, Mesni trg 27, YU

The Development of the Ribnica Commune as the Socio-political and Self-managing Community from the Liberation until the 1974 Constitution

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 170-180, cit. lit. 66

The article discusses a very vivid development of the administrative territorial units as well as the lowest organs of the people's government on the territory of the present-day Ribnica commune from the day of liberation until the 1974 Constitution, separately as to the following periods:

- 1) The period of the local people's committees, 1945-1952
- 2) The beginnings of communal system, 1952-1955
- 3) The development of parish as a commune, 1955-1963
- 4) The development of the Ribnica commune, 1963-1974

The main emphasis lies on the description of the development of the administrative territorial units and their authorities (local people's committees, communal people's committees and the communal assembly).

UDC 332.021.8:63(497.12 Ortnek)

Granda Stane, M. A. Assistant, Milko Kos Historical Institute, Slovene Academy of Arts and Sciences

61000 Ljubljana, Novi trg 4/III, YU

Carrying Out the Agricultural Reform on the Landed Property of Oskar Kozler from Ortnek

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 152-159, cit. lit. 31

The author discusses the carrying out of the agrarian reform on the landed property of some 1350 hectares where forest predominated. Only tillable areas which were very scarce on this territory, as elsewhere in Slovenia, were subjected to it. Thus is why the peasants fought for even the smallest piece of land. In the concrete example the mayor portion of land that as to come under the agrarian reform came over to peasant ownership on the basis of a direct agreement between the landed proprietor and peasants. The authorities agreed with such exchange and supported it.

The author pays special attention to the realization of individual normative acts which regulated the carrying out of the agrarian reform. He discovers a certain yielding of the local authorities to the landed proprietors on the one hand and on the other the obstinacy of the Belgrade government. Finally, the author asks himself about the sensibility of so-conceived and effected agrarian reform which never achieved any social effects, not to mention the economic ones.

UDC 940.534.971.2 Ribnica: 33:1944/1945*

Cizeif-Zajc Ivanka, Professor of History

63000 Celje, Zagrad 64, YU

Partisan Economy on the Territory of Ribnica Between 1944-1945

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 30, No. 2, December 1982
pp. 160-169, cit. lit. 71

The main duty of partisan economy was to supply the National Liberation Army with food, clothing, and footwear and to care for the civil population. For this purpose economic commissions had been founded which operated in connection with the Liberation Front committees. In the district of Ribnica economists took care of food, supply, agriculture, fruit-growing, cattle-breeding, forestry, trade, business, national property and money.

Spoštovani!

SLOVENSKA MATICA je najstarejše slovensko književno, kulturno in znanstveno društvo. Vse od leta 1864 izdaja leposlovna, znanstvena in poljudnoznanstvena dela splošnega kulturnega pomena. V zadnjem času je izdala Slovenska matica knjige, ki so nepogrešljive za slehernega izobraženca. Posebej opozarjamo na knjigo Antona Linharta POSKUS ZGODOVINE KRANJSKE IN OSTALIH DEŽEL JUŽNIH SLOVANOV AVSTRIJE, ki šteje med najznamenitejša zgodovinopisna dela, kar jih imamo. Za znanstvene delavce in ustvarjalce bo zanimiva tudi PSIHOLOGIJA USTVARJALNOSTI Antona Trstenjaka, posebej za zgodovinarje pa tudi roman Alojza Rebule ZELENO IZGNANSTVO, ki obravnava bivanje znamenitega humanista in diplomata Enea Silvia Piccolominija v Trstu, nekaj let preden je postal papež Pij II. Roman je tudi poskus ovrednotenja slovenske pristnosti v času in prostoru — v 15. stoletju na Tržaškem — ki sta Slovence zapisala anonimnosti.

Poleg omenjenih knjig iz programa 1981, ki jih lahko kupite po članskih cenah, ki so bistveno nižje od knjigotrških, pa ima Slovenska matica na voljo še naslednje zgodovinske knjige:

Pleterski-Ude-Zorn, Koroški plebiscit	200.—
E. Cevc, Poznogotska plastika	220.—
J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo	300.—
L. Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom	100.—
P. Fister, Arhitektura protiturških taborov	150.—
I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture	200.—
M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture	120.—
T. Glavan, Lužiški Srbi	100.—
I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem	200.—
V. Melik, Volitve na Slovenskem	120.—
I. Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem	150.—
Zemljevid tržaškega ozemlja	140.—

Tudi v prihodnjem letu bo Slovenska matica izdala dve knjigi, ki sta zanimivi za zgodovinarje: Franc Kos: IZBRANI SPISI in Josip Vošnjak SPOMINI.

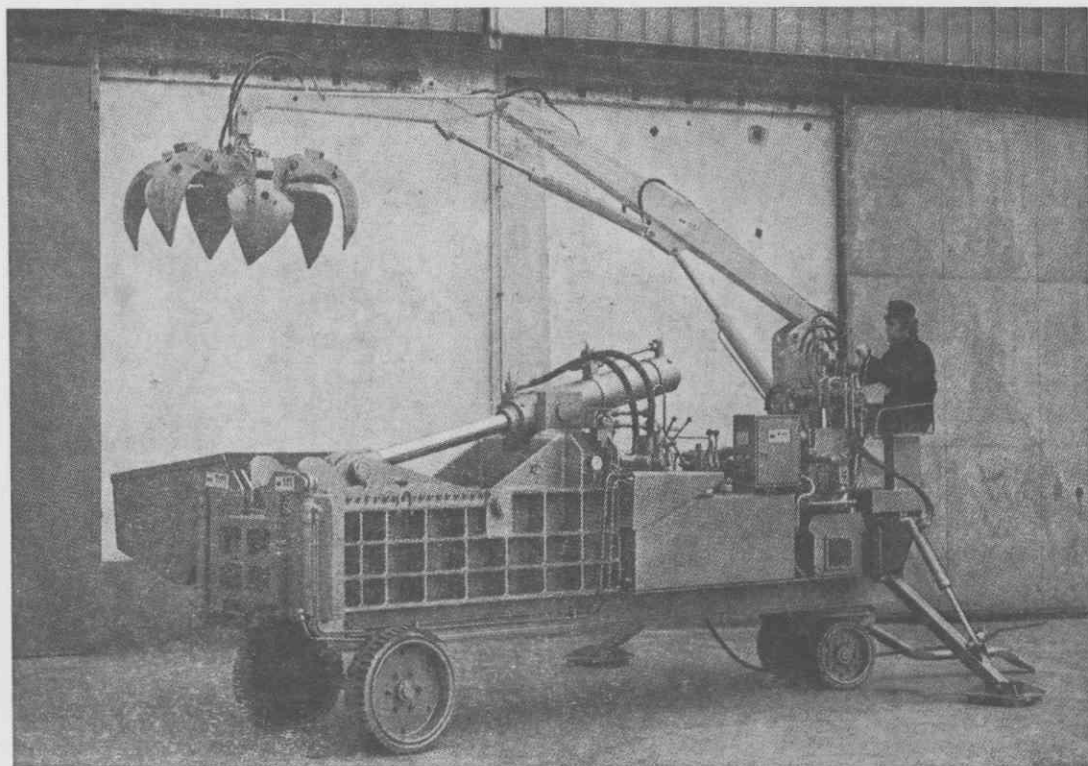
Knjige lahko po članski ceni dobite v protorih Slovenske matice, Trg osvoboditve 7, Ljubljana ali po pošti.

SLOVENSKA MATICA

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)
 - I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956 50.—
 - II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957 50.—
 - III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958 50.—
 - IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959 50.—
 - V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348 50.—
 - VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961 50.—
 - VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962 50.—
 - VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963 50.—
 - IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964 50.—
 - X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965 50.—
 - XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966 50.—
 - XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968 50.—
2. Razprave
 - I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958 50.—
 - II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971 razprodano
 - III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972 razprodano
 - IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977 100.—
3. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja) 50.—
Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja) 200.—
Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945 do 1955, Ljubljana 1965 100.—
Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970 100.—
4. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 100.—
Razstavni katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973 50.—
5. Gradivo in razprave
 - Zvezek 1: Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861—1918, Škofja Loka 1979 50.—
 - Zvezek 2: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980 (za člane arhivskega in zgodovinskega društva) 300.—
 - Zvezek 3: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1981 150.—

STISKALNICA ZA KOVINE S-125/RN-3a

DO RIKO ribniška kovinska industrija

61310 Ribnica, Lepovče 23

TOZD Rikostroj Ribnica
TOZD Ricomag Ribnica
TOZD Komunalna oprema Ljubljana,
Litijska 261
DS skupnih služb Ribnica
Obrat Mali log Loški potok

Tel. centrala: 861-611, 861-146, 861-147
Telex: 31-472 YU RIKO

Proizvodni program:

- oprema za vzdrževanje cest
- hidravlične stiskalnice za embaliranje kovin in nekovin
- hidravlični traktorski in kamionski nakladalci
- dvojno vibracijski valjarji
- oprema za letališča
- komunalna oprema

Razprave v tej številki
so napisali:

Božo Otorespec, Damjan Prelovšek,
Ferdo Gestrin, Vasko Simoniti,
Vasilij Melik, Peter Vodopivec,
Andrej Vovko, Mirko Kambič,
Ljudmila Bras, Stane Granda,
Ivanka Zajc-Cizelj in Vladimir Žumer